

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

Pavel Matlas

Hranice sociální disciplinace poddaného obyvatelstva.

Panství Hluboká nad Vltavou

v 17. a 18. století

Disertační práce

školitel: prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc.

České Budějovice 2010

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznamy o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

22. 11. 2010

Pavel Matlas

Obecně je práce věnována společenským změnám, které vyústily ve vytvoření moderní společnosti. Nezabývá se však zjevnými institucionálními a strukturálními změnami. V centru pozornosti stojí naopak tiché nenápadné proměny morálních pravidel a dobových vzorců chování. Tyto proměny se pokouší zachytit nikoliv v dobové literární a normativní produkci, ale v každodenní praxi neprivilegovaných vrstev populace. V teoretické rovině vychází práce z konceptu sociální disciplinace a diskusí o jeho anti/etatistickém pojetí. Ústředním úkolem je zodpovězení otázky, zda lze tyto teoretické podněty využít a prakticky ověřit také v konkrétních podmínkách českého raně novověkého státu. Jako modelové prostředí bylo k tomuto účelu zvoleno typické jihočeské panství Hluboká nad Vltavou. Časově je práce formálně ohraničena léty 1661 a 1765, tj. příchodem nových majitelů na jedné a stupňujícími se aktivitami osvěcenského absolutismu na straně druhé. K naplnění zvoleného cíle bylo využito kombinace kvantitativních i kvalitativních metod.

Generally, the work deals with social changes, which resulted in creating a modern society. Nonetheless, it does not deal with obvious institutional and structural changes. The focal points on the contrary are quiet unobtrusive transformations of moral imperatives and period conduct patterns. The work tries to depict these changes not in period literary and normative output, but in everyday experience of unprivileged social classes. As far as the theoretical level is concerned, the work is based on the concept of social disciplination and discussion about its anti-etatistic concept. The central focus lies in answering a question whether these theoretical enticements can be used and practically verified also in particular conditions of the Czech early-modern period state. For that purpose, the typical South Bohemian manor of Hluboká nad Vltavou was chosen as a model environment. Concerning the time, the work is formally limited by years 1661 and 1765, i.e. the arrival of new owners on one side and the escalating activities of the Enlightened absolutism on the other. To meet the selected objective, the combination of quantitative and qualitative methods was used.

OBSAH

I. Úvod	4
I. 1. Nástin dějin kriminality v evropské historiografii	6
I. 2. Modernizační teorie	26
I. 2. 1. Etatistické disciplinační teorie	26
I.1.2. Kritika etatistického pojetí.....	32
I.2.3. Lidová kultura a kritika akulturace.....	36
I.2.4. Český pohled na koncept sociální disciplinace	41
I.3. Prameny, metody, otázky	47
I.4. Panství Hluboká nad Vltavou v raném novověku	65
I.4.1. Pozemková držba a územní vývoj	65
I.4.2. Populační vývoj a hospodářské poměry	71
II. Patrimoniální soudnictví jako nástroj sociální disciplinace	79
II.1. Trestní postih smilstva	80
II.2. Trestní postih cizoložství	92
II.3. Restriktivní opatření patrimoniální správy	104
II.3.1. Omezení volného pohybu a ilegální migrace	105
II.3.2. Regulace sňatkového chování	107
III. Příčiny selhání sociální disciplinace ve zvolené lokalitě	125
III.1. Právně historické a geopolitické rozdíly střední a západní Evropy	125
III.2. Vrchnostenská správa, odborné předpoklady a motivace patrimoniálních úředníků	128
III.3. Vesnická obec, její samospráva a udržování veřejného pořádku na vsi	149
III.4. Poddanská městečka, jejich samospráva a veřejný pořádek	166
III.4.1. Orgány městské samosprávy.....	167
III.4.2. Exekutivní síly městské samosprávy	177

III. 5.Tradiční pořádkové systémy a neformální sociální kontrola	185
IV. Závěr	202
V. Seznam literatury a pramenů.....	210
V.1. Prameny	210
V.1.1 Archivní prameny	2140
V.1.2. Dobové tisky	214
V.1.3. Vydané prameny	210
V.2. Literatura	215
VI. Seznam zkratk	274
VII. Přílohy	276

I. Úvod

Předložená práce se v obecné rovině zabývá počátky procesu společenské přeměny, která vyústila ve vytvoření moderní společnosti. Pozornost však nesoustředí na zjevné institucionální ani strukturální změny, které bývají vykládány jako důsledek velkých bouřlivých událostí. V centru pozornosti stojí naopak tiché nenápadné posuny morálních pravidel a dobových vzorců chování. Doklady těchto změn nehledám v literární a normativní produkci, která podle mého názoru odráží pouze ideály nepočtených, třebaže často formálně vlivných vzdělanců, ale naopak v každodenní praxi neprivilegovaných, avšak většinových vrstev raně novověké společnosti.

Na úvod je práce nejprve zasazena do kontextu sociálních dějin kriminality, z jejichž badatelské tradice do značné míry vychází. V úvodní kapitole je nastíněn vývoj, jímž tento obor prošel za zhruba půlstoletí své samostatné existence. Pozornost je věnována hlavním metodickým a tematickým podnětům, které přinášely jednotlivé národní historiografie. Zhodnocen je i současný stav tohoto směru badání v českém dějepisectví. Na rozdíl od klasických právně historických výzkumů nejde v předkládané práci o kriminologický rozbor jednotlivých trestných činů. Jejím cílem je nahlédnout prostřednictvím projednávaných případů hranice obecně sdílených norem, jejichž porušování již tehdejší společnost nebyla ochotna tolerovat.

V teoretické rovině práce čerpá z konceptu sociální disciplinace. Další cenné teoretické i metodické podněty vplynuly z diskuse o jeho (anti)etatistickém pojetí i ostatních modernizačních teorií. Jejím bezprostředním výsledkem se stala otázka, zda může být tento koncept pro současnou historiografii ještě přínosný. Také zodpovězení této otázky je jedním z cílů práce.

Stěžejním úkolem je však především ověřit platnost sociálně disciplinační teorie v podmínkách českého státu. Jako modelové prostředí bylo k tomuto účelu zvoleno jihočeské panství Hluboká nad Vltavou. Jedním z kritérií výběru byla dostatečná pramenná základna, která umožnila kombinovat kvantitativní i kvalitativní metodické postupy. Důraz byl přitom kladen na písemnosti trestně právní povahy. Pro zasazení zjištěných skutečností do širšího historického kontextu bylo využito také rozličných evidenčních, správních a hospodářských písemností. Práce je koncipována jako analytická případová studie. Po rozboru použitých pramenů a uplatněných metodických postupů bude proto vybraná lokalita představena nejen po stránce správního a hospodářského, ale také demografického vývoje.

Teprve poté se přistoupí k vlastnímu tématu, tj. řešení otázky, zda a do jaké míry byly patrimoniální úřady, které představovaly nejnižší orgány veřejné moci, schopny prosazovat četná legislativní nařízení do praktického života a přispívat tím k ukázněvání neprivilegovaných vrstev společnosti. Vzhledem k zaměření patrimoniální jurisdikce i vrchnostenských normativů na problematiku mimomanželského početí a omezení volného pohybu venkovského obyvatelstva bude problematika sociální disciplinace sledována především na základě mravnostní sexuální delikvence a opatření omezující ilegální migraci poddaných. Navzdory represivním aktivitám a uplatňování dalších prostředků ekonomického i neekonomického přinucení se neprokázalo, že by vrchnostenský aparát zaznamenal v tomto směru jakýkoliv trvalejší úspěch.

Třetí závěrečná část práce se pokouší odhalit hlubší příčiny zjištěných skutečností a zároveň vysvětlit, proč se sociálně disciplinační teorii nepodařilo v prostředí českého šlechtického velkostatku potvrdit. Nejprve bude upozorněno na obecné rozdíly v sociálních, hospodářských, správních a politických poměrech západní Evropy, pro kterou byl koncept sociální disciplinace původně určen, na jedné straně a Českého království na straně druhé. Vlastní příčiny selhání sociální disciplinace jsou spatřovány zaprvé v (ne)účinnosti institucí, které byly za provádění normativních opatření odpovědné. S tím souvisí řada otázek: Jací lidé tyto úřady zastávali? Jakými osobnostními a vzdělanostními předpoklady byli k plnění svých služebních povinností vybaveni? Podle jakých kritérií byli k těmto úkolům vybíráni? S jakými cíli přistupovali k plnění služebních povinností? Jak byli motivováni? Jaké autority požívali před poddanými? Cílem těchto otázek není rekonstruovat správní model, který se zde uplatňoval. Jejich smyslem je proniknout za ideální obraz vrchnostenských instrukcí a pochopit skutečnou funkční logiku obou institucí, které se na praktickém prosazování sociálně disciplinačních opatření podílely – patrimoniální správy a samosprávy venkovských (vesnických a maloměstských) obcí.

Druhým způsobem, jak odhalit příčiny selhání sociálně disciplinační teorie, je zaměřit pozornost na problematiku sociální kontroly. Jakými prostředky řešily venkovské pospolitosti své vnitrovesnické konflikty? Jaké vzorce chování přitom prosazovaly? Do jaké míry byly jejich nepsané a z místní tradice vyplývající společenské normy shodné s nároky vrchnostenských instrukcí? Byli venkované ochotni spolupracovat s oficiálními institucemi na udržování veřejného pořádku? Usilovaly vůbec patrimoniální úřady o tuto spolupráci nebo raději podporovaly místní samosprávy a odmítaly se podobnými záležitostmi zabývat? Odpovědi na tyto otázky vedou k hlubšímu pochopení mechanismů neformální sociální kontroly, které byly typické právě pro tradiční lidovou kulturu, a ukazují, že všechny

etastické teorie včetně konceptu sociální disciplinace přeceňovaly roli vnějšího přinucení a soudní represe při prosazování morálních pravidel do každodenního života raně novověké společnosti.

I. 1. Nástin dějin kriminality v evropské historiografii

Studium sociálních konfliktů, normy překračujícího chování, které už soudobá společnost nebyla ochotna tolerovat, snažila se je vymýtit, a proto i trestně stíhat, má v historiografii poměrně dlouhou tradici. Nejstarší příspěvky o morálních poklescích a kriminalitě však zprvu odporovaly dobovému pojetí historické vědy, která měla vyprávěním o příkladných skutcích předků motivovat k následování ušlechtilých cílů.¹ Teprve stanovisko Josefa Ehrenbergera, že „veškeré stránky života staročeského, tudíž i rmutné, ... pravdivý obraz dávných časů ... poskytnouti mohou“,² odmítlo romanticky idealizovaný pohled na národní minulost a podpořilo řadu dalších historiků, kteří vydáváním pramenů podobného typu podstatným způsobem přispívali k rozšíření heuristické základny pro poznání starších českých dějin.³ Nad regionálně orientované badatele, kteří s pomocí kuriózních případů bez jakékoliv jejich kritiky a pokusů o interpretaci usilovali o vyšší atraktivitu svých monografií, vynikají příspěvky Josefa Svátka,⁴ Zikmunda Wintera a Čeňka Zíbrta.⁵ Jejich pojetí kulturní historie přispělo ke zvýšení zájmu o problematiku trestního práva. V důsledku stoupajícího zájmu o problematiku deviantního chování a jeho postihu na přelomu 19. a v prvních desetiletích 20. století začalo vydávání pramenů k dějinám městského hrdelního soudnictví. Významného posunu doznala ediční činnost v pracích Františka Jílka-Oberpfalcera. Jeho studium smolných knih prohloubilo poznatky o vývoji českého jazyka.⁶ Podobným směrem se ubíral Josef Straka, který svou výběrovou edici

¹ František ŠVANDA, *Druhý železný obraz města Hradce Králové nad Labem*, Hradec Králové 1800-1804; Antonín PFLEGER KOPIDLANSKÝ, *Police*, Květy 10, 1843, s. 87. První edicí v českém odborném časopise je anonymní vydání záznamu o popravě poddaných v Šanovicích u Písku, *Hrdelní příběh český z XVI. století*, ČČM 6, 1832, s. 314-327.

² Josef EHRENBERGER (ed.), *Výpisky ze Smolné knihy města Smolnice*, Časopis Českého muzea 21, 1847, s. 606.

³ František MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878; J. EMLER, *Paměti rakovnické od roku 1425-1639*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filos.-hist. -jazykozpytná, roč. 1894, č. 4, s. 1-43.

⁴ Josef SVÁTEK, *Jak trestati padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých měst I*, Praha 1891, s. 191-214; TÝŽ, *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obraz z kulturních dějin českých II*, Praha 1891, s. 121-215.

⁵ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*, Praha 1892; Ludvík KUNZ, *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*, Praha 1960; srov. též Josef DOBIÁŠ – Jiří HORÁK, *Procesy s čarodějnicemi na právě pelhřimovském v 16. století*, Národopisný věstník československý 11, 1916, zvláště s. 430-432.

⁶ František OBERPFALCER (ed.), *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.

táborské černé knihy opatřil rozsáhlým výkladovým slovníkem a důkladným poznámkovým aparátem.⁷ Ke vzniku české právní archeologie v téže době přispěl Richard Horna, když upozornil na význam hmotných pramenů, jež vznikaly při výkonu hrdelního soudnictví.⁸ Hodnotu vydaných pramenů soudní provenience docenila etnografie, která se zaměřila na studium pověr a magických úkonů stíhaných soudní mocí.⁹ Za druhé světové války se studiu smolných knih věnoval právník Emil Lány. Jeho záměr vydat řadu památek městského soudnictví východních a středních Čech se mu však uskutečnit nepodařilo.¹⁰

Novým impulzem pro výzkum dějin kriminality a trestní jurisdikce se po druhé světové válce staly poznatky klasických právních dějin zaměřených především na právní teorii a rozbor juristických textů.¹¹ Pod jejich vlivem začaly od poloviny šedesátých let vycházet nové kritické komentované edice smolných knih.¹² Z této badatelské tradice vycházely zhruba o deset let později první příspěvky k dějinám městského hrdelního

⁷ Josef STRAKA (ed.), *Z táborské knihy černé*, Tábor 1937.

⁸ Richard HORNA, *Marie Teresie a procesy s čarodějnicemi*, Bratislava 1936; TÝŽ, *Pranýře na Slovensku*, Bratislava 1937; TÝŽ, *Pranýř. O některých zachovaných pranýřích v našich a okolních zemích*, Praha 1941.

⁹ Josef DOBIÁŠ - Josef HORÁK, *Procesy s čarodějnicemi na práve pelhřimovském v 16. století*, Národopisný věstník československý 11, 1916, s. 427-434; Richard HORNA, *Příspěvek k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku*, Bratislava 1928.

¹⁰ Samostatně vydané knihy měst Bystré, Dobrušky, Smidar a Solnice, které kvůli jeho předčasnému úmrtí nebyly podrobeny nezbytným autorským korekturám, zůstaly pouhým torzem jeho původního plánu. Soupis těchto prací přináší Jindřich FRANCEK – Tomáš ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Pardubice 1995, s. 143-178.

¹¹ Starší poznatky shrnul ve své populárně vědecké publikaci věnované středověkému a raně novověkému trestnímu i civilnímu soudnictví v Čechách Jiří KLABOUCH, *Osvícenecké právní nauky v českých zemích*, Praha 1958; TÝŽ, *Staré české soudnictví (jak se dříve soudovalo)*, Praha 1967; Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970; Karel MALÝ, *K českému trestnímu právu 15. - 16. století*, Praha 1962; TÝŽ, *Zločin a trest v české stavovské společnosti 15. - 16. století (Poznámky k některým obecným rysům feudálního trestního práva v Čechách)*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi, Praha 1975; TÝŽ, *Trestní právo v Čechách v 15. - 16. století*, Praha 1979; TÝŽ, *K některým obecným otázkám trestního práva městského v 16. století v Čechách*, in: týž (ed.), *Městské právo 16. - 18. století v Evropě*, Praha 1982; TÝŽ, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2004. Cenné poznatky o trestním řízení přinesly práce, jejichž autorem byl Václav ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, Sborník archivních prací 12, č. 1, 1962, s. 87-142. Organizaci hrdelního soudnictví v Čechách přiblížil příspěvek Bohumila ROUČKY, *Poznámka k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, Právně historické studie 3, 1957, s. 115-135. K předním představitelům právně historického výzkumu v současnosti patří Karolina ADAMOVÁ, *Apelační soud v Českém království v letech 1548-1651*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 101-112; nejnověji ve spoluautorství Ladislav SOUKUP, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Dobrá Voda 2004; s kolektivem autorů, *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*, Praha 2005, Dalibor JANIŠ „Zkrocení pýchy zlých lidí“. *Policejní ustanovení v usneseních moravského zemského sněmu před rokem 1520 ve středoevropském srovnání*, Folia historica bohemia (dále jen FHB) 22, 2006, s. 7-28; Petr KREUZ, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského soudnictví doby předbřeznové v letech 1526-1547*, Praha 2000.

¹² Největší aktivity v tomto směru vyvíjeli zprvu historikové a historičky na jižní Moravě, kde byly zásluhou Edmunda Knestla, Jana Skutila, Ivana Štarhy a Antonína Verbíka vydány knihy hradu Bojkovic a Buchlova a měst Letovic a Velké Bíteše. Blíže J. FRANCEK – T. ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví*, s. 143-178. Vysokým lingvistickým a edičním nárokům odpovídá do dnešní doby rovněž edice německé knihy výpovědí z Chebu připravená Emilem SKÁLOU, *Das Egerer Urgichtenbuch (1543-1579)*, Berlin 1972.

soudnictví. Na rozbor smolné knihy městečka Divišova navázal Jaroslav Pánek, následován o několik let později Evou Procházkovou, časovým rozsahem a tematickým záběrem v české historiografii doposud naprosto ojedinělým výzkumem kriminality a jejího trestního postihu v regionu mezi Sázavou a Brdy.¹³ Při realizaci tohoto úkolu rozšířili oba autoři heuristická východiska k této problematice ze smolných knih o další druhy pramenů, které vznikly nejen výkonem trestní jurisdikce, ale i vlastní samosprávou.¹⁴ Po řadě detailních lokálních sond shrnul Pánek závěry deset let trvajících snažení v metodicky nosné studii Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách, kde přišel s vlastní klasifikací trestných činů a represivních opatření, sledoval materiální a organizační předpoklady postihu kriminality a zabýval se i otázkami sociální podmíněnosti zločinu.¹⁵ Podařilo se mu přitom využít metodických podnětů zahraničního bádání, kde zatím vývoj dospěl k utvoření poměrně samostatného oboru moderní či kritické historické kriminologie.¹⁶

Vedle silného sepětí se sociálními dějinami přinášely jednotlivé národní historiografie do kriminologických výzkumů také vlastní badatelské tradice. Britské dějepisce se v širokém rozpětí od 16. až po pokročilé 18. a počátek 19. století zaměřovalo na vliv (proto)průmyslové výroby na utváření mezilidských vztahů a sociální kontroly zločinu.¹⁷ Vycházelo přitom z nových perspektiv a přístupů „history from

¹³ Publikační činnost J. Pánka k této problematice zahájila edice *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, SSH 8, 1973, s. 71-128; TÝŽ, *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Praha 1977.

¹⁴ Ve svých dalších pracích poukázal J. Pánek na význam ostatních pramenů hrdelního soudnictví městské provenience - kriminálních reversů (*Křivsoudovské kriminální reversy*, SSH 15, 1980, s. 164-166 a 168-169); smolných spisů (*Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století*, SSH 12, 1977, s. 129-130); na prameny pražského apelačního soudu (*Hrdelní soudnictví města Příbrami v 17. a 18. století. (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k metodice jeho dějin*, SSH 13, 1978, s. 87-195, zde s. 93). Eva Procházková vyzdvihla výpovědní hodnotu radních a purkmistrovských manuálů a protokolů (*Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.-18. století*, SVPP 21, 1980, s. 212-216); pamětních knih (*Hrdelní soudnictví města Votic v 16.-18. století*, SVPP 22, 1981, s. 203-205 a 218); registratur krajských úřadů (*Hrdelní soudnictví města Benešova*, zde 215). Prameny trestně právní povahy patrimoniální provenience využili J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století*, SSH 14, 1979, s. 81-82; E. PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčic a Sedlce v 16. - 18. století*, SVPP 24, 1983, s. 239 a 246-247 a *Hrdelní soudnictví města Miličína*, SVPP 26, 1985, s. 249-250 a 257-258.

¹⁵ J. PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693-728.

¹⁶ Zhodnocení dějin kriminality v evropské perspektivě přináší například Dirk BLASIUS, *Neue historische Literatur. Kriminalität und Geschichtswissenschaft. Perspektiven der neueren Forschung*, Historische Zeitschrift (dále jen HZ) 233, 1981, s. 615-626; TÝŽ, *Kriminologie und Geschichtswissenschaft. Bilanz und Perspektiven interdisziplinärer Forschung*, Geschichte und Gesellschaft, 14, 1988, s. 136-149; J. PÁNEK, *Dějiny kriminality a hrdelního soudnictví v evropském kontextu. (Středověk a raný novověk)*, in: Jindřich Francek – Tomáš Šimek (edd.), *Hrdelní soudnictví*, s. 3-14; Gerd SCHWERHOFF, *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung*, Tübingen 1999.

¹⁷ Srov. zejména John S. COCKBURN (ed.), *Crime in England 1550-1800*, Princeton 1977; William J. CHAMBLISS (ed.), *Crime and Legal Process*, NEW YORK 1969; DOUGLES HAY – Peter LINEBOUGH – John G. RULE – Edward P. THOMPSON (edd.), *Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century*

below“, které se pokoušely rekonstruovat historický význam bezejmenných aktérů a němých mas v dějinách.¹⁸ Existence úředních pramenů hromadné povahy pro období industrializace umožnila široké využití kvantitativních metod, které vycházely z tradice anglické pozitivistické sociologie. Ohromný nárůst majetkové kriminality, který se podařilo prokázat, vyvolal na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století doslova vlnu badatelského zájmu o historickou kriminologii.¹⁹ Jejím výsledkem bylo utvoření nových metodických postupů a způsobů kladení otázek.²⁰ Kvantitativní ukazatele strukturálních změn zachycené kriminality byly interpretovány jako důsledek zásadních společenských a trestně právních reforem pozdního 18. a raného 19. století a sloužily jako doklad modernizačního pojetí historického vývoje.²¹ Nárůst majetkové trestné činnosti představuje v této perspektivě důsledek zvýšené ochrany soukromého vlastnictví i projev lokální opozice vůči stoupající ekonomické i byrokratické moci státu. Sledování modernizačních tendencí státu, jako zejména konstituování policejních institucí či monopolizace trestní moci, představují jedno z hlavních badatelských témat sociálních dějin kriminality. Klíčovým tématem zůstává přitom problematika majetkové delikvence. Nezbytnou součástí naprosté většiny publikací na toto téma tvoří přehledné grafy a tabulky, které svědčí o neutuchající oblibě kvantitativních metod.²² Třebaže sociální dějiny kriminality nepatří ve Velké Británii k nejfrekventovanějším oborům,²³ neznamená to, že by britské dějepisceví zůstávalo zcela stranou nejnovějšího vývoje. Prostřednictvím

England, London 1975; Edward P. THOMPSON, *Whings and Hunters. The Origin of the Black Act*, London 1975.

¹⁸ Za průkopníky tohoto pojetí historie jsou považováni Edward P. THOMPSON, *The making of the English working class*, Harmondsworth 1963; Erick HOBBSAWM, *Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester 1959; Georg RUDÉ, *Wilkens and liberty. A social Study of 1763-1774*, Oxford 1962.

¹⁹ Hodnocení badatelské produkce předchozích desetiletí přináší Joanna INNES – John STYLES, *The crime wave: recent writing on crime and criminal Justice in eighteenth-century England*, JSB 25, 1986, s. 380.

²⁰ Peter WETTERMANN-JUNGBLUT, *Von Robin Hood zu Jack the Ripper: Kriminalität und Strafrecht in England vom 14. bis 19. Jahrhundert*, in: Andreas Bauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 200, s. 69-88; Thomas KRAUSE, *Criminal Justice History. Neuere Beiträge zur englischen und irischen Strafrechts und Kriminalitätsgeschichte*, Rechtsgeschichte 6, 2005, s. 181-190.

²¹ Martin J. WIENER, *Reconstruction the criminal, culture, law and policy in England, 1830-1914*, Cambridge - New York 1990; James A. SHARPE, *Crime in England: long-term trends and the problem of modernization*, in: Eric A. Johnson – Eric H. Monkkonen (edd.), *The Civilization of Crime: Violence in Town and Country since The Middle Age*, Urbana – Chicago 1996, s. 17-34.

²² John BEATTIE, *Policing and Punishment in London, 1660-1750: Urban Crime and the Limits of Terror*, London 2001; James COCKBURN, *Patterns of violence in English society: homicide in Kent 1560-1985*, Past and Present 130, 1991, s. 70-106; Peter KING, *Crime, Justice and Discretion in England 1740-1820*, Oxford 2003; Norma LANDAU (ed.), *Law, crime and English Society 1660-1830*, Cambridge 2002.

²³ S takto kritickým hodnocením vlastního oboru přišla mladá britská historička Garthine WALKER, *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*, Cambridge 2003, s. 1-8.

méně závažné kriminality²⁴ se pozornost nesoustředí jen na působení rozkladných sil neprivilegovaných vrstev obyvatelstva (the corrosive forces from below),²⁵ ale stále častěji na problematiku distribuce moci, lokálních pořádkových systémů v tradiční lidové kultuře a z ní vyplývající role společenského konsensu,²⁶ utváření sociálních sítí a účinnost mechanismů sociální kontroly (social policy).²⁷ S tím úzce souvisí sílící zájem o genderové aspekty ilegálního jednání,²⁸ zejména mravnostní sexuální delikvenci.²⁹ Také výzkumy anglické kritické kriminologie se postupně přibližují ke klíčové otázce, co mělo určující vliv na změny společenského chování. Byl tímto původcem spíše oficiální systém trestní moci nebo hrály větší roli lokální, neformální či polooficiální pořádkové systémy?³⁰

Podobně jako v Anglii také francouzská historická věda interpretovala proměny delikventního chování jako důsledek hlubokých společenských změn.³¹ Většina kriminologických výzkumů se zprvu zaměřila na kvantitativní statistické zpracování dlouhodobých proměn ve struktuře páchané delikvence. Jejich cílem bylo empirické potvrzení základní „violence-au-vol“ hypotézy o nahrazení archaických násilných forem trestné činnosti moderní majetkovou kriminalitou, která se měla nést ve znamení podvodů a krádeží.³² Zaměřovaly se přitom bezprostředně na pachatele, jejich psychické a sociální

²⁴ Robert B. SCHOEMAKER, *Prosecution and Punishment: Petty Crime and the Law in London and Rural Middlesex, c. 1660 - 1725*, Cambridge 1991.

²⁵ Dirk BLASIUS, *Kriminologie und Geschichtswissenschaft. Bilanz und Perspektiven interdisziplinärer Forschung*, *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft* 14, 1988, s. 136-149, zde s. 139-143.

²⁶ Cynthia B. HERRUP, *The Common Peace: Participation and the Criminal Law in Seventeenth-Century England*, Cambridge, 1987; Keith WRINGHTSON, *Two Concepts of Order: Justice, Constables and Jurymen in Seventeenth Century England*, in: John Brewer – John Styles (edd.), *An Ungovernable People: The English and the Law in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1980, s. 21-46; Henry KAMEN, *Early Modern European Society*, Third edition, London 2007, s. 177 - 201.

²⁷ Nejnověji Peter KING, *Crime*, Norma LANDAU (edd.), *Law*; James A. SHARPE, *Crime in early Modern England 1550-1750*, London 1998; John WEATHERFORD, *Crime and Punishment in the England of Shakespeare and Milton, 1570-1640*, London 2001.

²⁸ Vic A. C. GATRELL, *The hanging Tree: Execution and the English People 1770-1868*, Oxford 1994; Jenny KERMODE – Garthine WALKER (edd.), *Women, Crime and the Courts in Early Modern England*, London 1994.

²⁹ David M. TURNER, *Fashioning Adultery. Gender, Sex and Civilisity 1660-1740*, Cambridge 2000; Garthine WALKER, *Crime, Gender*; Clive EMSLEY, *Crime and Society in England 1750-1900*. London 2005, s. 92 - 113. Srov. Peter BURKE, *History and Social Theory*, Cambridge – Halden 2005.

³⁰ Martin J. INGRAM, *Communities and courts: law and disorder in early seventeenth-century Wiltshire*, in: James Coburn (ed.), *Crime in England 1550-1800*, London 1977, s. 110-134; Peter KING - Joan NOEL, *Les origines du „problème de la délinquance juvénile“ la multiplication des poursuites contre des mineurs à Londres à la fin du XVIII siècle*, *Déviance et Société* 18, 1994, s. 3-29.

³¹ Michelle PERROT, *Délinquance et système pénitentiaire en France au XIe siècle*, *Annales E. S. C.* 30, 1975, s. 67-91.

³² Jens Chr. V. JOHANSEN – Henrik STEVNSBORG, *Hasard ou myopie? Réflexions autour de deux théories de l'histoire du droit*, *Annales E. S. C.* 41, 1986, s. 601-624; Xavier ROUSSEAUX, *Existe-t-il une criminalité d*

motivace. Klíčovou se stávala otázka po příčinách domnělého odmítnutí násilí, která byla vysvětlována jako úspěšné ovládnutí vlastních afektů v duchu civilizační teorie.³³ Pod vlivem školy Annales a jejího celistvého pojetí dějin se zájem francouzského kriminologického bádání přes dějiny mentalit přesouval k drobné každodenní kriminalitě nižších až marginálních vrstev společnosti.³⁴ Díky převládající orientaci na dlouhá časová údobí ve smyslu *longue durée* byl jejich časový záběr již od počátku mnohem širší než v Anglii. Francouzské bádání se soustředilo zejména na předmoderní období tzv. „Ancien Régime“ před Velkou francouzskou revolucí.³⁵ Od konce sedmdesátých let 20. století se také zde dopředí zájmu dostávaly otázky drobné každodenní kriminality. Téma psychické a sociální motivace pachatelů postupně přerostlo v celistvou problematiku chudinství, mechanismů pauperizace, sociálního vyloučení a vykořenění.³⁶ Zájem o okrajové vrstvy společnosti a nové poznatky o proměnách pohledu na chudé přispěly k vytvoření nového teoretického konceptu etiketizační teorie. Podle ní nelze kriminalitu vnímat jen jako holou sociální skutečnost, kterou by bylo možné jednoduše kvantifikovat pouze pomocí archivních pramenů, ale spíše jako důsledek společenského a normativního označování („etiketování“) určitého jednání za takové, které odporuje tolerovanému chování natolik, že je nezbytné jej trestně postihovat.³⁷

Změna badatelské perspektivy vedla k ústupu kvantitativních metod. S prosazováním historickoantropologických přístupů se do centra pozornosti vrátila opět problematika násilné delikvence. Arlette Farge a André Zysberg přišli s konceptem „teatrálního“ veřejného násilí.³⁸ S pomocí historickoantropologických metod a oporou

Ancien Régime (XIII-XVIIIe s.)? Réflexions sur l'histoire de la criminalité en Europe, in: Benoît Garnot (ed.), *Histoire et criminalité de l'Antiquité au XXe siècle. Nouvelles approches*, Dijon 1992, s. 123-166.

³³ K povaze civilizačních teorií nejnověji P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie a historická kriminologie*, ČMM 128, 2009, s. 381-412, zde s. 385-387.

³⁴ Prvotní podnět k propojení sociálních dějin a historické kriminologie vzešel na počátku šedesátých let 20. století od Pierre CHANU (*Un nouveau champ pour l'histoire sérielle: le quantitatif au troisième niveau*, in: týž (ed.), *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris 1978, s. 216-230), který se snažil přimět své žáky k vyhodnocování archivních pramenů jednotlivých soudních institucí v Normandii. K pojetí školy Annales Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepiscetví. Škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004.

³⁵ Nicole CASTAN, *La justice expéditive*, Annales E. S. C. 31, 1976, s. 331-361, TÝŽ, *Bilan de l'apport de la recherche historique à la connaissance de la criminalité et de la justice pénale*, La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale. 6e colloque criminologique (1983), Straßburg 1984, s. 9-26.

³⁶ Bronislav GEREMEK, *Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité à l'aube des temps modernes*, Revue d'histoire moderne et contemporaine 21, 1974, s. 337-375; TÝŽ, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XV siècles*, Paris 1976. V češtině *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1999.

³⁷ D. BLASIUS, *Kriminologie*, s. 147 a **násil**; Henrik HALBLEIB, *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 93 - 94.

³⁸ Arlette FARGE – André ZYSBERG, *Les théâtres de la violence à Paris au XVIIIe siècle*, Annales E. S. C. 34, 1979, s. 984-1015. Srov. Robert MUCHEMBLED, *La Violence au village? Sociabilité et comportements populaires an Artois du XVe au XVIIe siècle*, Turnhout 1989.

v teorii symbolického kapitálu Pierre Bourdieua byl podle nich opakovaný nárůst násilné kriminality v 18. století dokladem jeho konstitutivní role, kterou ritualizované násilí hrálo v předmoderním období při urovnávání každodenních konfliktních situací.³⁹ Nového zhodnocení se dočkaly otázky spektakulárního výkonu trestů smrti a problematika kolektivního násilí během lidových slavností.⁴⁰ Častým badatelským tématem se stala sexuální problematika. Jacques Rossiaud se pokusil najít příčiny vysoké poptávky po ženské prostituci a tím i specifického pojetí ženské cti v ekonomických a sociálních podmínkách, které vedly v lepším případě k obecně vysokému sňatkovému věku nebo i k vyloučení velké části mužské populace z účasti na sňatkovém trhu.⁴¹ V beztrestném vybíjení sexuální frustrace viděl Robert Muchembled jeden z charakteristických prvků kultury mladých, zejména tzv. charivari obyčejů. Na sklonku osmdesátých let přivedly Roberta Muchembleda tyto výzkumy násilí k vytvoření vlastního tzv. akulturačního modelu lidové kultury.⁴²

Vedle kulturně historických přístupů sociálních dějin a dějin mentalit přispěla ke změně orientace francouzské kriminologie také inspirace v pracích Michela Foucaulta. Jeho teorie o zrodu moderního vězeňství vycházející z nové „ekonomie trestu“ (filozofie moci) ukázaly na podmíněnost zločinu a státní institucionalizované represe. Badatelská perspektiva ovlivněná jeho pojetím kriminality v raném novověku se proto nově zaměřila na působení a organizaci justičních institucí, funkční logiku trestního procesu či (de)kriminalizační účinky normativních opatření. Znovu se potvrdily protiklady mezi formální soudní mocí a mimosoudním urovnáváním konfliktů („se faire justice soi-

³⁹ Podle Bourdieua se postavení člověka ve společnosti neodvíjí jen od jeho majetkových poměrů (ekonomického kapitálu), ale je rovněž dáno jeho kompetencemi, výmluvností a vzděláním (kulturním kapitálem) a jeho sociálními styky a známostmi (sociálním kapitálem). Jeho jednání proto není určováno pouze snahou zvyšovat svůj ekonomický kapitál, ale rozvíjet své kulturní dovednosti a posilovat stávající a vytvářet nové společenské vazby a kontakty. Pierre BOURDIEU, *Sociologie de l'Algérie*, Paris 1961. Česky *Teorie jednání*, Praha 1998.

⁴⁰ Nicole GONTHIER, *Cris de haine et rites d'unité. La violence dans les villes, XIIIe-XVIe siècle*, Turnhout 1992, s. 102-196; Emmanuel LE ROY LAURIE, *La décroissance du crime au XVIIIe siècle: bilan d'historiens*, Contrepoint 9, 1973, s. 227-233. Srov. TÝŽ, *Masopust v Romansu. Od Hromnice po Popeleční středu 1579 – 1580*, Praha 2001; TÝŽ, *Montaillou. Okcitánská vesnice v letech 1294-1324*, Praha 2005. Ke kolektivnímu násilí Jean-Pierre LEGUAY, *Ein Fall von Notzucht im Mittelalter. Die Vergewaltigung der Margot Simmonet*, in: Alain CORBIN (ed.), *Sexuelle Gewalt, Frankfurt am Main 1997*, s. 11-28.

⁴¹ Jacques ROSSIAUD, *Prostitution, neunesse et société dans les villes du Sud-Est au XVe siècle*, Annales E. S. C. 31, 1976, s. 289-325; TÝŽ, *Dame Velus. Prostitution im Mittelalter*, München 1994.

⁴² Robert MUCHEMBLED, *Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*, Revue de synthèse 108, 1987, s. 31-55; TÝŽ, *La Violence au village?*; TÝŽ, *La violence et la nuit sous l'Ancien Régime*, Ethnologie française 21, 1991, s. 237-242.

même").⁴³ Již Nicole Castan ve své práci o trestním soudnictví v Languedoku pozorovala, že značná část konfliktů a provinění se před soud ve skutečnosti nikdy nedostala, protože obě strany sporu byly pomocí hmotných odškodnění obětí, veřejného odvolání, odprošení a odpuštění přivedeny ke vzájemnému smíru. Pro tyto vnitřní mechanismy tradičních společenství a jejich vztah k formálním soudním institucím, které našly oporu ve Foucaultově teorii vývoje moderní disciplinární společnosti, se vžilo označení *infrajustice*.⁴⁴

Do vývoje oboru sociálních dějin kriminality zasáhla významným způsobem italská historiografie.⁴⁵ V Itálii se pod vlivem kulturních dějin a na podněty strukturálního pojetí francouzského a anglického dějepisceví vyvinuly nové analytické přístupy tzv. mikrohistorie.⁴⁶ Jejím cílem je odhalit význam bezejmenných mas, jejichž příslušníci zůstávali v důsledku vyzdvihované role státu, idejí a velkých osobností opomíjeni. Soustředí se proto na neprivilegované až okrajové skupiny obyvatelstva, které o sobě zanechaly podrobnější svědectví zpravidla jen v případě, že se dostaly do konfliktu s dobovým pojetím morálky a práva. Sledováním maličností a zdánlivě bezvýznamných rozporů v soudních protokolech se stoupenci nového pojetí mikroanalýzy pokoušejí odhalit individuální strategie v jednání konkrétních aktérů vyšetřování a rekonstruovat jejich myšlenkové obzory. Předpokládají přitom, že k pochopení principů kriminálního chování může napomoci i jediný případ, pokud svědčí o neznámém, pomocí kvantitativních metod jinak nezachytitelném jevu.⁴⁷ Mikrohistorii je proto někdy vytýkán

⁴³ Nicole CASTAN, *Justice et répression en Languedoc à l'époque des Lumières*, Flammarion 1980. TÝŽ, *Les Crimels de Lancedoc. Les exigences d'ordre et les voies du ressentiment dans une société pré-révolutionnaire (1750-1790)*, Toulouse 1980. Srov. D. BLASIUS, *Kriminalität*, s. 620.

⁴⁴ Alfred SOMMAN, *L'infra-justice à Paris d'après les archives notariales*, Histoire, Économie, Société 1, 1982, s. 369-376; Jean-L. LAFFONT, *Éléments pour une approche historique de la sentence arbitrale: une source méconnue pour l'étude des procédés d'accommodement à l'époque moderne*, in: Yves Marie Bercé – Yves Castan (edd.), *Les archives du délit: empreintes de société*, Toulouse 1990, s. 75-91.

⁴⁵ K sociálním dějinám kriminality v Itálii Peter BLASTENBREI, *Neuere italienische Forschungen zu Delinquenz und Kriminaljustiz 1500-1800: Tendenzen und Ergebnisse*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 161-173.

⁴⁶ Na specifika italské koncepce mikrohistorie poukázal Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 95, 99-102, 104-105. Podstatou mikrohistorického bádání se v českém prostředí nejnověji zabývali Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie konfliktu či historické události: březnový patent Leopolda I. a rolnická rebelie roku 1680*, in: Jana Macháčová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 93-102; Josef GRULICH, *Zkoumání „maličností“ (okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČČH 99, 2001, s. 519-547; TÝŽ, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice, 2008, s. 35-43; Pavel HIML, *Domenico Scandela a Carlo Ginzburg: Kariéra jednoho mlynáře a jednoho historika*, in: Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000, s. 201-213. K současnému pojetí mikrohistorie Giovanni LEVI, *On microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge-Malden 2005², s. 97-119.

⁴⁷ Programové zásady mikrohistorie představili širší evropské veřejnosti Carlo GINZBURG – Carlo PONI, *Was ist Mikrogeschichte*, *Geschichtswerkstatt* 6, 1985, s. 48-52; TÝŽ, *The name and game: unequal exchange and the*

nedostatek reprezentativnosti při výběru zkoumaných jevů a vytváření pouhé ilustrativní historie.⁴⁸

K určitému zpoždění v odklonu badatelského zájmu od právního myšlení a teorie ke skutečné trestní praxi došlo v německy mluvících zemích. Důvodem nebyla ani tak určitá zaostalost sociálních a kulturních dějin jako spíše dominance tradiční klasické právní historiografie.⁴⁹ Ta se téměř výhradně orientovala na problematiku vývoje státu, ústavnosti a zákonodárství. Vycházela přitom z mylného předpokladu společenského konsensu mezi právní normou a jejím účinkem.⁵⁰ Svou roli ve zpoždění sociálních dějin kriminality v Německu hrála dlouhodobá rozdrobenost jeho území, která způsobila roztržitost pramenné základny a snižovala možnosti jejího neregionálního vyhodnocení ve srovnání s Anglií či Francií.⁵¹

Navázat na mezinárodní diskusi v oblasti kriminologických výzkumů a využít zahraničních metodických podnětů se německé historiografii podařilo teprve na přelomu osmdesátých let 20. století.⁵² Zásahu na zformování relativně samostatného oboru dějin kriminality v německy mluvících oblastech má vznik pracovní skupiny s názvem Arbeitskreis zur Historischen Kriminalitätsforschung in der Vormoderne z podnětu Andree Blauerta a Gerda Schwerhoffa roku 1990 ve Stuttgartu. Absence rozsáhlých

Historiographic Marketplace, in: Edward Muir – Guido Ruggio (edd.), *Microhistory and the lost peoples of Europe*, Baltimore-London 1991, s. 1-10.

⁴⁸ Marc AUGÉ, *Antropologie současných světů*, Brno 1999, s. 17; Winfried SCHULZE, *Mikrohistorie versus Makrohistorie. Anmerkungen zu einem aktuellen Thema*, in: Christina Maier – Jörn Rüssen (edd.), *Historische Methode*, München 1988, s. 340-341.

⁴⁹ Srov. Wolfgang SELLERT, *Studien- und Quellenbuch zur Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, I. *Von den Anfängen bis zur Aufklärung*, Aalen 1989; Michael STOLLEIS, *Aufgaben der neueren Rechtsgeschichte oder: Hic sunt leones*, *Rechtshistorisches Journal* 4, 1985, s. 251-264; Günter JEROUSCHEK, *Literaturbericht Strafrechtsgeschichte*, *Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft* 108, 1996, s. 163. Srov. též pohled na kriminologii středověku *Impressionismus und Rechtstheorie. Ein Bericht zur Geschichte und zum heutigen Stand der Forschung über Kriminalität im Europa des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 13, 1996, s. 248-255.

⁵⁰ Gerhard GENSCHL, *Historische Kriminalitätsforschung*, *Rechtshistorisches Journal* 19, 2000, s. 115-124.

⁵¹ Gerd SCHWERHOFF, *Kriminalitätsgeschichte im deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungszweiges*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 25.

⁵² Výjimkou jsou spíše etnograficky zaměřené práce ze sedmdesátých let 20. století, v nichž se Karl Sigismund Kramer a Walter Hartinger zabývali problematikou vesnických konfliktů a cti, které patří také mezi témata současné kriminologie. Walter HARTINGER, *Raubkriminalität und soziale Schichtung. Zur Wirkung bürgerlicher Lebensformen im 18. Jahrhundert*, *Zeitschrift für Volkskunde* 70, 1974, s. 1-19; Karl Sigismund KRAMER, *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974. Srov. Dirk BLASIUS, *Neue Historische Literatur*, s. 615-626; TÝŽ, *Kriminologie und Geschichtswissenschaft*, s. 136-149; G. SCHWERHOFF, *Devianz in der alteuropäischen Gesellschaft. Umriss einer historischen Kriminalitätsforschung*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 19, 1992, s. 385-414.

sérií evidenčních pramenů centrální provenience, které jsou k dispozici v Anglii nebo Francii, vede její členy k využívání aktových materiálů městské⁵³ a zemské provenience.⁵⁴

Neméně významný impulz k rozvoji německé kriminologie představovalo rovněž založení rozsáhlého edičního projektu *Repertorium der Policeyordnungen der Frühen Neuzeit* při Ústavu Maxe Planka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem, který se pod vedením Michaela Stolleise a Karla Härtera od roku 1991 zabývá vydáváním a výzkumem raně novověkých policejních řádů z území Římsko-německé říše i některých sousedních zemí.⁵⁵ Jeho činnost se však nezaměřuje jen na prosté vydávání normativních pramenů. Projekt vychází a svým pojetím má stále blízko především ke klasickým právním dějinám. Díky rozvoji kriminologických výzkumů je ale i zde značná pozornost věnována také otázkám trestní praxe, organizační struktury trestního soudnictví nebo slabinám výkonné moci státního represivního aparátu.⁵⁶ Sledováním rozporů mezi legislativní normou a každodenní praxí se snaží objasnit tzv. funkční logiku trestního práva. Zabývá se účinností legislativních opatření, komunikačních technik mezi vydavatelem normy a cílovými sociálními skupinami či utváření nových pořádkových institucí – policejních orgánů.⁵⁷ V centru jejich výzkumů stojí především recepce nových moderních norem v lidovém prostředí.⁵⁸

⁵³ Susanna BURGHARTZ, *Leib, Ehre und Gut. Delinquenz in Zürich Ende des 14. Jahrhunderts*, Zürich 1990; Joachim EINBACH, *Städtische Gewaltkriminalität im Ancien Régime. Frankfurt am Main im europäischen Kontext*, ZHF 25, 1998, s. 359-382; Helmut MARTIN, *Verbrechen und Strafen in der Spätmittelalterlichen Chronik Nürnbergs*, Köln 1996; Peter SCHUSTER, *Delinquenz gesellschaftlichen Obersichten in der spätmittelalterlichen Stadt*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (ed.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 21-68; Gerd SCHWERHOFF, *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn-Berlin 1991.

⁵⁴ Michael HOHKAM, *Herrschaft in der Herrschaft. Die vorderösterreichische Obervogtei Triberg von 1737 bis 1780*, Göttingen 1998; Bernd D. PLAUM, *Strafrecht, Kriminalpolitik und Kriminalität im Fürstentum Siegen 1750-1810*, St. Katharinen 1990; Helga SCHNABEL-SCHÜLLE, *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln-Weimar-Wien 1997.

⁵⁵ První díl vyšel pět let od založení projektu. K tomu Michael STOLLEIS – Karl HÄRTER (edd.), *Repertorium der Policeyordnungen der Frühen Neuzeit*, 1, *Deutsches Reich und geistliche Kurfürstentümer (Kurmainz, Kurköln, Kurtrier)*, Frankfurt am Main 1996 (=Ius Commune Sonderhefte, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 84); Michael STOLLEIS – Karl HÄRTER – Lothar SCHILLING (edd.), *Policey im Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996.

⁵⁶ André HOLENSTEIN - Frank KONERSMANN - Josef PAUSER – Gerhard SÄLTER (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002

⁵⁷ Teoretickou oporu poskytují zejména Martin DINGES, *Normsetzung als Praxis? Oder: Warum Arden die Normen zur Sachkultur und zum Verhalten so häufig wiederholt und was bedeutet dies für den Prozess der „Sozialdisziplinierung“?*, in: Norm und Praxis im Mittelalter und der Frühen Neuzeit, Wien 1997, s. 39-53; Harald KINDERMANN, *Symbolische Gesetzgebung*, in: Dieter Grimm – Werner Mainhofer (edd.), *Gesetzgebung und Rechtspolitik*, Opladen 1988 (Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie 13), s. 222-245; Achim LANDWEHR, *„Normdurchsetzung“ in der Frühen Neuzeit? Kritik eines Begriffs*, Zeitschrift für

Pro celé německé bádání je přitom nápadná určitá zdrženlivost k výzkumům v delších časových horizontech. Rok 1800, který souvisí s vymezením předmoderního období a tzv. starého režimu (Ancien Régime) na dobu před Velkou francouzskou revolucí resp. před koaličními válkami s revoluční Francií, překročilo v devadesátých letech 20. století jen velmi málo prací.⁵⁹ S počátkem nového tisíciletí přibývá však badatelů, kteří pod vlivem celoevropského srovnání překračují tento periodizační mezník.⁶⁰

Mimořádná politická a právní roztržičnost německého teritoria, která kdysi vedla k rozdílnému správnímu a institucionálnímu vývoji jednotlivých území, dnes nepřímo určuje i úzké regionální ohraničení kriminologických výzkumů.⁶¹ Badatelské výstupy jsou pojímány zpravidla jako případové studie zabývající se důslednou analýzou kriminality a institucionálními nástroji jejího postihu ve správně ohraničených oblastech.⁶² Tyto mikrosondy se po vzoru anglických community studies zaměřují na lokální instituce trestně právní jurisdikce (Centgerichte, Chorgerichte, Gemeindgerichte). Propojováním

Geschichtswissenschaft 48, 2000, s. 146-162; Jürgen SCHLUMBOHM, *Gesetze die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates?*, Geschichte und Gesellschaft 23, 1997, s. 647-663.

A. HOLENSTEIN, *Gesetzgebung und Administrative Praxis im Staat des Ancien Régime. Beobachtungen an den badischen Vogt- und Rügegerichten des 18. Jahrhunderts*, in: Barbara Dölemeyer - Diethelm Klippel (edd.), *Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit*, Berlin 1998, s. 171-197; M. STOLEIS (ed.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996; Mathias WEBER, *Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der Frühen Neuzeit*, Köln 1996; Wolfgang WÜST, *Die „gute“ Policey im Reichskreis. Zur frühmodernen Normensetzung in der Kernregionen der Alten Reichs III, Die „gute“ Policey im Bayerischen Reichskreis und in der Oberpfalz*, Berlin 2004. Nejnověji například Horst GEHRINGER – Hans-Joachim HECKER – Reinhard HEYDENREUTH (edd.), *Landesordnung und Gute Policey in Bayern, Salzburg und Österreich*, Frankfurt am Main 2008; Martin P. SCHENNACH, *Jagdrecht, Wilderei und „gute Policey“*. Normen und ihre Durchsetzung im frühneuzeitlichen Tirol, Frankfurt am Main 2007.

⁵⁹ Mimo již uvedené práce srov. například: Richard J. EVANS, *Rituals of Retribution. Capital Punishment in Germany 1600-1800*, London 1996; Mark HÄBERLEIN, *Devianz, Widerstand und Herrschaftspraxis in der Vormoderne. Studien zu Konflikten im südwestdeutschen Raum (15. – 18. Jahrhundert)*. (Konflikte und Kultur-Historische Perspektiven, 2), Konstanz 1999; výjimku tvoří například: B. D. PLAUM., *Strafrecht*. O širší záběr se pokusil například Peter WETTMANN-JUNGBLUT, *Penal Law and Criminality in Southwestern Germany. Forms, Patterns and Developments, 1200-1800*, in: Xavier Rousseaux – René Lévy (edd.), *Le Penal dans Tous Ses Etats. Justice, Etats et Sociétés en Europe (XIIe – XXe siècles)*, Bruxelles 1997, s. 25-46.

⁶⁰ IGNOR Alexander, *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532-1846. Von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormärz*, München-Wien-Zürich 2002; Michaela HOHKAMP– Claudia ULBRICHT (edd.), *Der Staatsbürger als Spitzel. Denunziationen während des 18. und 19. Jahrhunderts aus europäischer Perspektive*, Leipzig 2001; A. HOLENSTEIN – F. KONERSMANN – J. PAUSER – G. SÄLTER (edd.), *Ordnungskräfte*, s. 1 –54; Monika WIENFORT, *Patrimonialgerichte in Preußen. Ländliche Gesellschaft und bürgerliches Recht 1770-1848/9*, Göttingen 2001.

⁶¹ Helga SCHNABEL-SCHÜLE, *Institutionelle und gesellschaftliche Rahmenbedingungen der Strafgerichtsbarkeit in den Territorien des Reiches*, in: Heinz Mohnhaupt – Dieter Simon (edd.), *Vorträge zur Justizforschung*, 2, Frankfurt am Main 1993, s. 147-173.

⁶² Za klasický příklad bývá považována studie Michaela FRANKA, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität. Das Fallbeispiel Lippe 1650-1800*, Paderborn 1995; srov. též Heinrich Richard SCHMIDT, *Dorf und Religion. Reformierte Sittenzucht in Berner Landgemeinde der Frühen Neuzeit*, Stuttgart 1995; nověji například Karl HÄRTER, *Policey und Strafjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle in frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Frankfurt am Main 2005; Monika WIENFORT, *Patrimonialgerichte in Preußen*.

údajů o kriminalitě s daty o sociální struktuře (z katastrů, daňových či urbaniálních seznamů) dosahují výpovědí o společenském postihu deviantního chování. Pojem deviantní chování chápou sociální dějiny kriminality přirozeně v sociologickém, nikoliv psychiatrickém slova smyslu, tedy jako chování, které porušuje obecně sdílené normy, nemusí se však ještě nutně jednat o kriminalitu.⁶³ Změna badatelské perspektivy, která se projevuje vzrůstajícím zájmem o méně závažnou každodenní kriminalitu a drobné prohřešky proti mravopověstnosti, souvisí s rozšiřováním mikrohistorických a historicko-antropologických postupů.⁶⁴

S pomocí trestně právních pramenů se tento směr bádání pokouší postihnout individuální strategie jednotlivých aktérů a proniknout do myšlenkového světa raně novověkého člověka. Poznávání sociálních praktik postihu a prevence odchýlného chování v prostředí tradičních lokálně ohraničených společenství dospělo až k opuštění institucionálního rámce trestní jurisdikce. Zájem badatelů se v posledních letech soustředil na takové formy urovnávání konfliktů, které předcházely nebo vůbec nepodléhaly faktické kriminalizaci ze strany soudu.⁶⁵ Pozitivní roli zde mohly sehrát intervence třetích nezúčastněných osob, jejichž vysoký sociální statut byl dán místem v neformálních sociálních systémech i institucionalizovanou úřední autoritou.⁶⁶ Častým tématem se na

⁶³ André HOLENSTEIN, „Local-Untersuchung“ und „Augenschein“. *Reflexionen auf die Lokalität im Verwaltungsdenken und –handeln des Ancien Régime*, Werkstatt Geschichte 16, 1997, s. 19-31; Alf LÜDTKE (ed.), *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*. Göttingen 1991; Dietmar WILLOWEIT, *Kommunale Genossenschaften als Träger des Rechts in Mitteleuropa*, in: Peter Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 403-424.

⁶⁴ Na vzájemnou součinnost historie a antropologie poukázal před více jak třiceti lety Claude Lévi-Strausse. Zaštitil se přitom výrokem Karla Marxe, že „lidé tvoří dějiny, avšak nevědí o tom“. Claude LÉVI-STRAUSSE, *Structural anthropology*, Garden City - New York 1967, s. 24. Historickoantropologická východiska charakterizovali například Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie*, Wien-Köln-Weimar 1996; Martin DINGES, „Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“? *Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte“ der frühen Neuzeit?*, ZHF 24, 1997, s. 179-214; Richard van DÜLMEN, *Historische Anthropologie. Entwicklung, Probleme, Aufgaben*. Köln – Weimar – Wien 2000; Wolfgang REINHARD, *Lebensformen Europas. Eine Historische Kulturanthropologie*, München 2006; Hans SÜSSMUTH (ed.), *Historische Anthropologie*, Göttingen 1984; Jakob TANNER, *Historische Anthropologie zur Einführung*, Hamburg 2004.

⁶⁵ M. HÄBERLEIN, *Devianz*; Barbara KRUG-RICHTER, *Konfliktregulierung zwischen dörflicher Sozialkontrolle und patrimonialer Gerichtsbarkeit. Das Rügegericht in der Westfälischen Gerichtsherrschaft Canstein 1718/1719*, *Historische Anthropologie* 1997, s. 212-228; A. LÜDTKE (ed.), *Herrschaft*; Jan PETERS, *Leute-Fehle. Ein ritualisiertes Konfliktmuster des 16. Jahrhunderts*, *Historische Anthropologie*, 2000, s. 62-97; G. SÄLTER, *Lokale Gemeinschaften und frühneuzeitliches Anzeigenverfahren. Zur Kooperation von Familien, Polizei und Communities bei Sanktionen durch Lettres de cachet in Paris (1697-1715)*, in: Michaela Hohkamp – Claudia Ulbrich (edd.), *Der Staatsbürger als Spitzel. Denunziationen während des 18. und 19. Jahrhunderts aus europäischer Perspektive*, Leipzig 2001, s. 297-321; Christine SCHEDENSACK, *Formen der außergerichtlichen gütlichen Konfliktbeteiligung. Vermittlung und Schlichtung am Beispiel nachbarrechtlicher Konflikte in Münster (1600-1650)*, *Westfälische Forschungen* 47, 1997, 643-668.

⁶⁶ K rozlišení formálních a neformálních systémů sociální kontroly blíže poslední kapitola této práce.

jedné straně stávají rituály násilného chování (Gewaltdelikte)⁶⁷ a slovních urážek (Injurien)⁶⁸ vedené motivem ochrany osobní i kolektivní cti.⁶⁹ Neméně přitažlivými se badatelsky stávají i jemné mechanismy sociálního vyloučení⁷⁰ či (ne)očekávaného vynesení deliktu před oficiální soudní institucí.⁷¹

Prosazení historickoantropologických přístupů v historické kriminologii se neprojevovalo jen v oblasti méně závažné kriminality, která nebyla stíhána nejtěžšími druhy trestů, ale ovlivnilo i výzkum tradičních druhů závažné trestné činnosti, při jejichž potírání byly naopak represivní aktivity trestní jurisdikce zřetelně patrné. Detailnímu zkoumání byl podroben každodenní život okrajových skupin obyvatelstva, které se v důsledku svého kriminálního chování ocitly mimo hranice počestné společnosti. Týká se to především svébytné kultury profesionálních lupičských band. Výzkum častých, byť zpravidla neúspěšných, pokusů o začlenění jejich příslušníků zpět do většinové společnosti přispěl k přehodnocení příčin tohoto sociálního jevu.⁷² Sociální vyloučení již není považováno výhradně za výsledek sociální diferenciaci a pauperizace převážné části populace, k nimž v raném novověku docházelo v důsledku přirozeného demografického vývoje i sociálních a ekonomických krizí. Své zásluhy na existenci sociálně početných vykořeněných skupin měla i sama represivní politika vrchností, které se přísnější

⁶⁷ Srov. Martin SCHEUTZ, *Zwischen Schlägen und gerichtlichem Ausgleich. Formen der Konfliktaustragung in niederösterreichischen Gerichtsakten des 18. Jahrhunderts*, in: Barbara Krug-Richter - Ruth E. Mohrmann (edd.), *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit*, Münster 2005.

⁶⁸ Friderike NEUMANN, *Die Schmähung als „Meisterstück“*. *Die Absicherung städtischer Position durch Beleidigung unter Lemgoer Kürschnern im ausgehenden 16. und frühen 17. Jahrhundert*, *Westfälische Forschung* 47, 1997, s. 621-642; Michael TOCH, *Schimpfwörter im Dorf des Spätmittelalters*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte* 101, 1993, s. 311-327.

⁶⁹ Ralf-Peter FUCHS, *Ehrkämpfe. Injurienprozesse in der Frühen Neuzeit und ihre Interpretationsmöglichkeiten*, in: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 42, 1997, 29-50; Martin DINGES, *Der Maurermeister und der Finanzrichter. Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994; Jan PETERS, *Leute-Fehle. Ein ritualisiertes Konfliktmuster des 16. Jahrhunderts*, *Historische Anthropologie* 8, 2000, s. 62-97; Klaus SCHREINER - Gerd SWERHOFF (edd.), *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 1995.

⁷⁰ Richard van DÜLMEN (ed.), *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle*, Frankfurt am Main 1990; Carl A. HOFFMANN, *Außergerichtliche Einigungen bei Straftaten als vertikale und horizontale soziale Kontrolle im 16. Jahrhundert*, in: A. Blauert - G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 563-579.

⁷¹ Barbara KRUG-RICHTER - Ruth E. MOHRMANN (edd.), *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit*, Münster 2005; G. SÄLTER, *Denunziation - Staatliche Verfolgungspraxis und Anzeigeverhalten der Bevölkerung*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 153-165; TÝŽ, *Lokale Gemeinschaften und frühneuzeitliches Anzeigenverfahren. Zur Kooperation von Familien, Polizei und Communities bei Sanktionen durch Lettres de cachet in Paris (1697-1715)*, in: Michaela Hohkamp - Claudia Ulbrich (edd.), *Der Staatsbürger als Spitzel. Denunziationen während des 18. und 19. Jahrhunderts aus europäischer Perspektive*, Leipzig 2001, s. 297-321; Friso ROSS - Achim LANDWEHR (edd.), *Denunziation und Justiz. Historische Dimensionen eines sozialen Phänomens*, Tübingen 2000; Matthias WEBER, *„Anzeige“ und „Denunziation“ in der frühneuzeitlichen Policeygesetzgebung*, in: Karl Härter (ed.), *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 583-609; Dietmar WILLOWEIT, *Kommunale*, s. 403-424.

⁷² Monika SPICKER-BECK, *Räuber, Mordbrenner, Umschweifende Gesindel. Zur Kriminalität im 16. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1995.

kriminalizací žebroty a tuláctví snažily odradit usedlé obyvatelstvo od neproduktivních forem obživy. Stranou pozornosti nezůstávají v této souvislosti ani etnické minority Cikánů a Židů.⁷³

Podobně jako mikrohistorické a historickoantropologické přístupy ovlivnil směřování historické kriminologie podstatným způsobem další proud současného dějepiscetví, který souvisí s obecnou proměnou sociálních a kulturních dějin – gender studies.⁷⁴ Právě soudní spisy, respektive především výslechové protokoly, jsou považovány za hlavní, někdy dokonce jediný pramen, který umožňuje sledovat projevy genderových aspektů v chování nepriviligovaných vrstev obyvatelstva.⁷⁵ Moderní kriminologické bádání proto pohlavním stereotypům věnuje zvýšenou pozornost.⁷⁶ Studovány jsou individuální aspekty pohlavně určujících deliktů i odlišné vystupování a obranné strategie mužů a žen před soudními tribunály.⁷⁷ Mimořádně frekventovaným tématem se stává problematika zejména mravnostní kriminality. Prostřednictvím výslechových protokolů pořízených při jejím vyšetřování lze sledovat nejen měnící se postoje k předmanželské sexualitě a mimomanželskému nelegitimnímu těhotenství,⁷⁸

⁷³ Starší bádání shrnuje G. SCHWERHOFF, *Kriminalitätsgeschichte*, s. 38-40; z novějších prací například Gerhard AMMERER, *Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien – München 2003.

⁷⁴ Gisela BOCK, *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, Praha 2007. O prosazování tohoto konceptu v jednotlivých národních historiografiích Jana RATAJOVÁ, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj 7, 2005, č. 1-2, s. 159-179; TÁŽ, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 33-41; též Daniela TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: tamtéž, s. 19-32

⁷⁵ Sabine ALFING – Christine SCHEDENSACK, *Frauenalltag im frühneuzeitlichen Münster*, Bielefeld 1994.

⁷⁶ S. BURGHARTZ, „Geschlecht“ und „Kriminalität“ – ein fruchtbares Verhältnis?, in: Rudolf Juan – Brigitte Studer (edd.), *Weiblich – männlich. Geschlechtsverhältnisse in der Schweiz: Rechtssprechung, Diskurs, Praktiken*, Zürich 1995, s. 23-31, Alexandra LUTZ, *Ehepaare vor Gericht. Konflikte und Lebenswelten in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – New York 2006; Claudia ULBRICHT, „Kriminalität“ und „Weiblichkeit“ in der Frühen Neuzeit. *Kritische Bemerkungen zum Forschungsstand*, in: Martina Althoff – Sybille Kappel (edd.), *Geschlechterverhältnis und Kriminologie*, Weinheim 1995, s. 208-220.

⁷⁷ Martin DINGES (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*, Göttingen 1998; Joachim EINBACH, *Böse Weiber und grobe Kerle. Delinquenz, Geschlecht und soziokulturelle Räume in der frühneuzeitlichen Stadt*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (ed.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 669-688; Ulrike GLEIXNER, „Das Mensch“ und „der Kerl“. *Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtverfahren der Frühen Neuzeit (1700-1760)*, Frankfurt am Main 1994; Ulinka RUBLACK, *Magd, Metz´ oder Mörderin. Frauen vor frühneuzeitlichen Gerichten*, Frankfurt am Main 1998; Otto ULBRICHT (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995.

⁷⁸ Reiner BECK, *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem Land. Unterfinning, 1671-1770*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Kultur der einfachen Leute Bayerisches Volksleben im 16. Bis zum 19. Jahrhundert*, München 1983, s. 112-150; M. DINGES, *Ehre und Geschlecht in der Frühen Neuzeit*, in: Sibylle Backmann (ed.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998, 123-147; Andrea GRIESEBNER, „Er hat mir halt gute Wörter gegeben, daß ich es thun solle.“ *Sexuelle Gewalt im 18. Jahrhundert am Beispiel des Prozesses gegen Katharina Riedlerin und Franz Riedler*, in: Weinzierl Michael (ed.), *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung*, München 1997, s. 130-155; Otto Ulbricht (ed.), *Von*

ale je možné postihnout i problematiku konfliktního manželského soužití.⁷⁹ Především problematika domácího násilí se stále více jeví jako jedno z nejprogressivnějších badatelských témat posledních let.⁸⁰

Jako poměrně samostatný směr historického bádání se sociální dějiny kriminality ale neprofilují jen díky řadě nových badatelských témat. Samostatnou existenci obhájily díky schopnosti zařadit výsledky svých empirických výzkumů do širšího rámce obecných teoretických modelů historického vývoje. Sociální dějiny kriminality dokázaly přispět k jejich zhodnocení a přijít i s vlastními úpravami a rozpracováním.⁸¹

Ústřední roli sehrály v tomto smyslu takzvané modernizační teorie, které se pokouší objasnit podstatu historického vývoje a proměny společnosti. Od šedesátých let 20. století nabízelo teoretickou oporu rodící se kritické kriminologii tzv. „violence-au-vol-paradigma“, podle něhož se přechod od společnosti tradiční v moderní kapitalistickou měl projevit úbytkem majetkové kriminality a naopak narůstáním násilné trestné činnosti.⁸² Pozdější mnohem lépe heuristicky zakotvené výzkumy doložily, že po třicetileté válce došlo nejprve k nárůstu mravnostních sexuálních provinění, zatímco za klasickou dobu

Huren; Peter KLAMMER, *„In Unehren beschaffen: Unzucht vor kirchlicher und weltlichen Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlicher Salzburger Lungau*, Frankfurt, Frankfurt am Main 2004.

⁷⁹ R. BECK, *Illegitimität*, s. 112-150; Christophe DUHAMELL, *Der verliebte Domherr. Ein Familienkonflikt in der rheinischen Reichsritterschaft am Ende des 18. Jahrhunderts*, Historische Anthropologie, 1997, s. 404-416; Michaela HOHKAMP, *Häusliche Gewalt. Beispiele aus einer ländlichen Region des mittleren Schwarzwaldes im 18. Jahrhundert*, in: Thomas Lindenberger – Alf Lüdtke (edd.), *Psychische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1995, s. 276-602; H. R. SCHMIDT, *Hausväter vor Gericht. Der Patriarchalismus als zweischneidiges Schwert*, in: Martin Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Frühen neuzeit*, Göttingen 1998, s. 213-126.

⁸⁰ A. GRIESEBNER, *Psychische und sexuelle Gewalt – ein Malefizverbrechen? Strafrecht und Gerichtspraxis im Erzherzogtum Österreich unter der Enns im 18. Jahrhundert*, in: Magnus Eriksson – Barbara Krug-Richter (ed.), *Streitkultur. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. - 19. Jahrhundert)*, Köln-Weimar-Wien 2003, s. 81-124; Dorotea NOLTE, *Gattenmord. Macht und Gewalt in der Frühneuzeitliche Ehe*, Köln-Weimar-Wien 2003; U. RUBLACK, *Geordnete Verhältnisse, Ehealltag und Ehepolitik im frühneuzeitlichen Konstanz*, Konstanz 1997; G. SCHWERHOFF, *Gewaltkriminalität im Wandel (14.-18. Jahrhundert). Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*, in: Claudia Opitz – Brigitte Studer – Jakob Tanner (edd.), *Kriminalisieren – Entkriminalisieren – Normalisieren*, Zürich 2006 (= Schweizerische Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte 21), s. 55-72; C. ULBRICHT (ed.), *Gewalt in der Frühen Neuzeit*. Beiträge zur 5. Tagung der Arbeitsgemeinschaft Frühe Neuzeit im VHD (Historische Forschungen 81), Berlin 2005.

⁸¹ Za všechny například G. SCHWERHOFF, *Köln in Kreuzverhör*; Anja JOHANN, *Kontrolle mit Konsens. Sozialisierung in der Reichstadt Frankfurt am Main im 16. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2001 (= Studien zur Frankfurter Geschichte 46); Karl HÄRTER, *Polycey und Straffjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle in frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Frankfurt am Main 2005; M. DINGES, *Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialisierung? Probleme mit einem Konzept*, Geschichte und Gesellschaft 17, 1991, s. 5-29.; TÝŽ, *Formenwandel der Gewalt in der Neuzeit. Zur Kritik der Zivilisationstheorie von Norbert Elias*, in: Rolf Peter Sieferle – Helga Breuninger (edd.), *Kulturen der Gewalt. Ritualisierung und Symbolisierung von Gewalt in der Geschichte*, Frankfurt am Main - New York 1998, s. 171-194. Blíže P. MATLAS, *Moderní disciplinační teorie*, s. 396-405.

⁸² P. HALBLEIB, *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, s. 90-94.

loupeží je možné považovat až pokročilé 18. století.⁸³ Změnu v orientaci sociálních dějin kriminality vyvolalo všeobecné rozšíření sociálně disciplinačního modelu Gerharda Oestreicha.⁸⁴ Kriminologická bádání se od té doby snaží posoudit, zda je možné dlouhodobou proměnu společnosti popsat jako proces, k němuž významně přispěly státní normy, a jakou úlohu přitom sehrály instituce trestního soudnictví.⁸⁵

Výzvy, které s sebou přinášel tento teoretický koncept, se v polovině devadesátých let jevily jako perspektivní také pro české kriminologické bádání.⁸⁶ Základní metodika oboru se od doby, kdy zmizely politické překážky, změnila jen nepatrně.⁸⁷ Významný posun představovaly z metodického hlediska především práce Petra Kreuze, který upozornil na příliš široké vymezení Pánkova pojetí hrdelního soudnictví a na skutečnost, že Pánek nezohlednil ani rozdíly v procesní stránce postihu kriminality před a po vydání Obnoveného zřízení zemského.⁸⁸ Ve snaze o zachycení co největšího množství případů, jejich kvantitativního zpracování a srovnávacího vyhodnocení docházelo na konci tisíciletí pouze k rozšiřování heuristické základny o nové typy pramenů⁸⁹ a o nové lokality.⁹⁰

⁸³ Wolfgang BEHRINGER, *Mörder, Diebe, Ehebrecher. Verbrechen und Strafen in Kurbayern vom 16. bis 18. Jahrhundert*, in: R. van Dülmen (ed.), *Verbrechen, Strafe und soziale Kontrolle*, Frankfurt am Main, 1990, s. 85-132; G. SCHWERHOFF, *Köln in Kreuzverhör*, s. 344-347; Petr WETTMANN-JUNGBLUT, *Der nächste Weg zum Galgen? Studien zur Eigentumskriminalität in Südwestdeutschland 1550-1850*, Saarbrücken 1997.

⁸⁴ Blíže níže.

⁸⁵ A. JOHANN, *Kontrolle mit Konsens*, s. 365-379; G. SÄLTER, *Polizeiliche Sanktion und Disziplinierung. Die Praxis der Inhaftierung durch die Polizei in Paris am Beispiel des Zaubereidelikts (1697 - 1715)*, in: A. Bauert – G. Schwerhoff (edd) *Kriminalitätsgeschichte*, s. 481-502; Hannes STEKEL, *Labore et fame – Sozialdisziplinierung in Zucht- und Arbeitshäusern des 17. und 18. Jahrhundert*, in: Christof Sachse – Florian Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 119-148.

⁸⁶ J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Karl Härter – Lothar Schilling (ed.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996 (= Sonderheft 83 *Ius Commune*. Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Europäische Rechtsgeschichte), s. 317-331, zvláště s. 328. Srov. Milan BASTL, *Policejní disciplinace a boj s kriminalitou v rožmberském Českém Krumlově*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v residenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, Prostějov 1997, s. 371

⁸⁷ Bohumír ROEDL, *Metodické aspekty studia městského hrdelního soudnictví*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, s. 63-69; Petr KREUZ, *Několik poznámek k otázce odrazu kriminality v písemnostech soudů předbělohorských Čech (Příspěvek k metodice studia sociálních dějin kriminality v českých zemích raného novověku)*, *Documenta Pragensia* 23, 2004, s. 123-161.

⁸⁸ Zásadní metodické výhrady vznesl zejména P. KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.-18. století (Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995)*, Pardubice 1996, s. 65-70. Dílčí připomínky inovativní návrhy měli dříve rovněž Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v rané novověké jižní Čechách pohledem trestně právních pramenů*, *Opera historica* (dále jen OH) 4, 1995, s. 157; B. ROEDL, *Kriminalita na Lounsku a její postih v letech 1571-1632*. Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993, s. 25.

⁸⁹ Na význam knih městských počtů (účetních rejstříků) upozornili P. KREUZ (*Hrdelní soudnictví města Nymburka*, PHS 33, 1993, s. 53) a B. ROEDL (*Náklady na činnost lounského hrdelního soudu v letech 1571-1631*, FHB 16, 1993, s. 97-112); na městské pamětní knihy Václav MATOUŠ, *Ortel podle práva. Výsadní*

Předmětem historických výzkumů se staly další druhy trestné činnosti. Nového zhodnocení se dočkala problematika postihu etnických a náboženských minorit i marginálních skupin obyvatelstva.⁹¹ Výsledky staršího kriminologického bádání byly shrnuty v soupise pramenů a literatury, který se i přes svou neúplnost stal cennou badatelskou pomůckou.⁹²

Výzkumy sociálních dějin kriminality se začínají objevovat teprve v posledních letech. Obdobně jako v západoevropském prostoru vznikají práce, které dokládají, že také na území českého státu byly zjevné rozdíly mezi legislativní normou a běžnou trestní praxí.⁹³ Do centra zájmu badatelů se dostávají místo abstraktních sociálních struktur jednání a životní zkušenosti konkrétních jedinců. Pozornost se přitom nevěnuje především závažnější kriminalitě projednávané před městskými hrdelními soudy,⁹⁴ ale stále častěji na drobnou každodenní delikvenci, kterou se zabývaly samosprávné či patrimoniální úřady.⁹⁵ Pavel Himl využil trestně právních pramenů k proniknutí do mentality venkovského obyvatelstva.⁹⁶ Mimořádná pozornost byla následně věnována také životním strategiím

hrdelní právo města Dobrušky pro všechna města a vesnice bývalého panství opočenského a smiřického v letech 1364 – 1765, Dobruška 1997.

⁹⁰ Souhrnně Eva PROCHÁZKOVÁ, *Současný stav výzkumu dějin kriminality a soudní praxe v éře decentralizovaného soudnictví*, in: VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10. - 12. září 1999), Praha 2000, s. 178-189, zvláště s. 179-180; zde uvedena rovněž odborná produkce z devadesátých let 20. stol. Srov. Svatava RAKOVÁ, *Přehled bádání. Pobělohorské temno v české historiografii 90. let. Pokus o sondu do proměn historického vědomí*, ČCH 99, 2001, s. 569-588.

⁹¹ J. FRANCEK, *Pronásledování nekatolíků v pobělohorské době*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.-18. století*, Pardubice 1996, s. 141-150; Ivo KOŘÁN, *Židovská sekta na Bydžovsku v polovině 18. století*, Český časopis historický 96, 1998, s. 72-101; Jiří HANZAL, *Rómové tolerovaní na Moravě v letech 1698-1784*, Časopis Matice moravské 114, 1995, s. 25-48; E. PROCHÁZKOVÁ, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu, sborník archivních prací 42, 1992, 307-408; J. PÁNEK, Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček v 16.-18. století*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 49-53.

⁹² J. FRANCEK – T. ŠIMEK (edd.), *Hrdelní soudnictví*.

⁹³ Na příkladu deliktu potulky Pavel HIML, *Milost místo smrti (v procesech s cikány v Čechách a první polovině 18. století) aneb jak nepočítat historii*, Dějiny – teorie – kultura 2, 2005, č. 1, s. 7-43. Pro oblast mravnostní kriminality u jedné a téže soudní instituce Pavel MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= OH 12), s. 291-313. V obecné rovině srov. též Marie KOLDINSKÁ, *Norma a ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a počátku 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 189-210.

⁹⁴ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765)*, SAP 57, 2007, s. 3-156, zde s. 77-89; Petr SOKOL, *Hrdelní kriminalita v 16. a první polovině 17. století (Sonda do života a mentality obyvatel raně novověkého venkova)*, FHB 20, 2003, s. 7-106.

⁹⁵ Milan BASTL, *Hříšní lidé rožmberských měst a vsí*, in: Václav Bůžek - Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997, s. 226-238; Jana FÁČKOVÁ, *Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630–1783)*, Praha 2002 (Rigorózní práce).

⁹⁶ P. HIML, *Myšlení*, s. 153-194; TÝŽ, *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. století*, OH 5, 1996, s. 639-660; TÝŽ, *Die „armen Leüte“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003. K pojmu mentalita nejnověji M. Ryantová jako „pocity,

osob, které se ocitly na okraji většinové společnosti.⁹⁷ Konfliktní soužití a mechanismy sociální kontroly sleduje v rámci výzkumu vesnické autonomie na severočeském panství Frýdlant oxfordská historička kanadského původu Sheilagh Ogilvie.⁹⁸ Podobné problematice se věnuje Jana SCHWALLEROVÁ, která upřednostňuje fenomén cti a jeho roli při urovnávání sociálních konfliktů v prostřední poddanského městečka.⁹⁹ Naprosto dominantním badatelským tématem se stává sexuální kriminalita inspirovaná problematikou women's history a kategorií gender, nad nimiž se prolínají zájmy jak historické kriminologie, tak historické demografie.¹⁰⁰ Jaroslav Dibelka se zabývá obrannými strategiemi žen obviněných z infanticidia, smilstva či cizoložství.¹⁰¹ Na

ideály, přesvědčení ... kolektivní jevy, jimž individuum silou své vůle nemůže uniknout, protože je neoddelitelně napojeno na společnost, v níž žije, a uvnitř ní na určitou vrstvu:“ Marie RYANTOVÁ, *Památníky a neb štambuchy, tj. alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 10-11.

⁹⁷ J. DIBELKA, *Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729-1730*, in: Jíří Kubeš (ed.), *Historie* 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2004, s. 149-172; TÝŽ, „Kde mi se máme podít, když nemáme svoji zem?“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích raného novověku*, Praha 2006, 189-204; TÝŽ, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in: V. Bůžek – J. Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= OH 12), s. 315-332; Josef GRULICH, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: tamtéž, s. 255-290; J. HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. a-18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004; P. HIML, *Milost*; TÝŽ, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007; Jana KOUTNÁ, *Ženy na scesti. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v první polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 59-74; Jana MATĚJŮ, *Život na útěku. Cikáni, žebráci, tuláci a zběhlí poddaní na jihu Čech v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce); P. MATLAS, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska metodické přístupy*, Forum Statisticum Slovaca 3, 2007, s. 168-173; Martin ŠTINDL, *Tulácké příběhy ze západní Moravy (Pokus o identifikaci okraje barokní společnosti)*, Západní Morava 5, 2001, s. 59-81.

⁹⁸ Proniknout k principům sociální kontroly lokální společnosti se jí podařilo díky jedinečnému typu pramene knih vesnických konšelů (Schöppenbücher), jejichž existence je doložena jen v několika málo lokalitách v severních Čechách. Sheilagh OGILVIE, *Staat und Untertanen in einer lokalen Gesellschaft: die Herrschaft Friedlant 1583-1692*, in: Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*. *Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005 (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 99), s. 51-86; TÝŽ, *Communities and the „Second Serfdom“ in Early Modern Bohemia*, *Past & Present* 187, 2005, s. 69-119. česky pod názvem *Vesnická obec a tzv. druhé nevolnictví“ v rané novověkých Čechách (Panství Frýdlant – případová studie)*, ČČH107, 2009, s. 46-94.

⁹⁹ Jana SCHWALLEROVÁ, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčejí.“ *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, *Kuděj* 1, 2006, s. 26-45. Srov. rigorózní práci obhájenou ještě pod dívčím jménem J. FÁČKOVÁ, *Spory poddaných*.

¹⁰⁰ Martina HAVLŮJOVÁ, *Ženská kriminalita v Čechách ve světle smolných knih (16. – 18. století)*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C. Ústav jazyků a humanitních studií 5, 1999, s. 189-211; Pavla HORSKÁ, *Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie*, HD 27, 2003, s. 255-242; Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech předstatistického období*, HD 15, 1991, s. 7-106; Alice VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jíří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. Pardubické bienále 4. - 5. dubna 2002, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 5 (2002), Pardubice 2003, s. 205-227.

¹⁰¹ J. DIBELKA, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5-20; TÝŽ, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných ze infanticidia*, *DaS* 29, 2007, č. 9, s. 37-39; TÝŽ, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, ČČH 106, č. 1, 2008, s. 19-53.

sankční logiku vrchnostenských soudů, vyšetřovací strategie příslušníků justičního aparátu v reakci na chování obviněných se soustředí Pavel Matlas.¹⁰² Na příkladu mimomanželského pohlavního styku sleduje Daniela Tinková působení sociální kontroly a sociální péče v období přerodu tradiční společnosti ve společnost moderní – občanskou.¹⁰³ V otázkách dekriminalizace a depenalizace rozšiřuje svůj badatelský zájem ze sexuálních zločinů na náboženské delikty čarodějnictví a sebevraždy. Inspirací nachází v teoretických podnětech francouzského dějepisce, zejména v pracích Michela Foucaulta.¹⁰⁴ Soustředí se především na legislativní normy a dobový intelektuální diskurs. Jejich dopady se pokouší doložit i v praktické rovině konkrétních případů.¹⁰⁵ Tímto směrem je orientována rovněž diplomová práce Lenky Černé, která se však neomezila pouze na trestně právní písemnosti. Díky evidenčním pramenům, jako jsou matriky a soupisy poddaných, sledovala další osudy po odsouzení a prokázala, že nemanželské počety nemuselo vést nutně k marginalizaci a ztrátě sociální prestiže provinilých žen. Přináší nové poznatky o skutečném působení sociální kontroly a toleranci ilegitimity tradiční společnosti.¹⁰⁶

Stranou badatelského zájmu nezůstává přitom ani fungování vlastních soudních institucí.¹⁰⁷ Změna badatelské perspektivy se projevila také v tématu trestní jurisdikce. Ve středu zájmu již nestojí odosobněné instituce jediného izolovaného městského soudu. Jeho činnost je stále častěji chápána spíše jako výsledek celé sítě vztahů mezi lokálními samosprávami a jim nadřizenými vrchnostenskými úřady i institucemi církevního,

TÝŽ, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století: venkované jako aktéři všedního života ve světle trestně právní agendy*, České Budějovice 2010 (Dizertační práce)

¹⁰² P. MATLAS, *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou*, Archivum Trebonense 2006, s. 79-96; TÝŽ, *Dvojím metrem*.

¹⁰³ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita a nová ekonomie života: svobodné matky a nemanželské děti mezi sociální péčí a kontrolou v osvícenském „Rakousku“*, HD 27, 2003, s. 139, 142.

¹⁰⁴ Zřetelně Daniela TINKOVÁ, *Tělo – věda – historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (ed.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 13-52. Srov. práce uvedené v následující poznámce.

¹⁰⁵ D. TINKOVÁ, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, DaS 22, 2000, č. 1, s. 14-19; TÁŽ, *The suicide, his body and his soul in the age of reason. Remarks on the transformation of the conception of „crime“ and on the process of „depenalization“*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 (= OH 9), s.295 – 324; TÁŽ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004; TÁŽ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvícenské době*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= OH 11), s. 569-599.

¹⁰⁶ Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce).

¹⁰⁷ Nejnovější poznatky „klasických“ právních dějin orientované na organizační strukturu soudních institucí shrnuje Karolina S. ADAMOVIČ a kol., *Dějiny. K vývoji právního myšlení a zemského ústavního práva srov. Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP (edd.), Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006.

krajského a celozemského dohledu, které se společně podílely na výkonu trestního soudnictví. Pod vlivem historické antropologie se pozornost přesouvá od abstraktních institucí k jejich konkrétním představitelům, k jejich individuálním předpokladům a osobním motivacím, které ovlivňovaly plnění svěřených úkolů a povinností. Vzniká tak zcela nový a plastičtější obraz deviantního chování a jeho postihu v raném novověku.¹⁰⁸

¹⁰⁸ P. HIML, *Die „armen Leüte“*; TÝŽ, *Richter, die nicht Richter (und umgekehrt). Über die unterscheinbahren Schnittstellen der Macht im frühneuzeitlichen Böhmen*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren. Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 261-277; P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví; TÝŽ, Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, *DaS* 29, 2007, č. 9, s. 40-43.

I. 2. Modernizační teorie

V polovině devadesátých let se pro domácí právně historické výzkumy jeví jako perspektivní rovněž výzvy, které s sebou nesl koncept sociální disciplinace.¹⁰⁹ K jeho širšímu využití však již nedošlo.¹¹⁰ Tento doposud značně frekventovaný teoretický koncept začal v západoevropské odborné literatuře čelit nové vlně silné kritiky.¹¹¹ Po třech desetiletích jeho předešlé konjunktury se zdálo, jako by se již zcela přežil. Nabízí se tedy otázka, do jaké míry může být tento teoretický koncept pro současnou historiografii raného novověku ještě přínosný. Je již skutečně přežitkem, nebo je možné jej ještě inovovat a využít?

I. 2. 1. Etatistické disciplinační teorie

S teorií sociální disciplinace přišel marburský historik ústavních dějin Gerhard Oestreich na konci šedesátých let minulého století.¹¹² S její pomocí se pokusil vyložit vlastní pojetí vývoje západní společnosti v raném novověku.¹¹³ Nebyl však prvním, kdo považoval prosazování disciplíny za jeden ze zásadních aspektů utváření moderní společnosti.¹¹⁴ O pochopení povahy přechodu od tradiční zemědělské k moderní průmyslové společnosti usilovali již sociologové na konci 19. století.¹¹⁵ Pro historiografii 20. století měla ale zásadní vliv až racionalizační teorie Maxe Webera. I on viděl v silícím tlaku na dodržování kázně jeden

¹⁰⁹ J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 317-331, zvláště s. 328. Srov. M. BASTL, *Policejní disciplinace*, s. 371. Oba přitom vycházejí z podnětů Thomase Winkelbauera, který jakú vůbec první využil konceptu sociální disciplinace pro česká území. Srov. níže.

¹¹⁰ K pojmu „Sozialdisziplinierung“ a „gute Policey“ zevrubněji přihlíží jen právně historická práce založená na dobovém zákonodárství a normativní produkci. Srov. D. JANIŠ, „Zkrocení pýchy zlých lidí“, s. 7-28.

¹¹¹ M. DINGES, *Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung, Probleme mit einem Konzept*. *Geschichte und Gesellschaft* 17, 1991, s. 5-29; H. R. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierungsforschung*, *HZ* 265, 1997, s. 639-682; M. WEBER, *Bereitwillig belebte Sozialdisziplinierung? Das funktionale System der Polizeiordnungen im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte - Germanische Abteilung* (dále jen GA) (115, 1998, s. 420-440.

¹¹² Gerhard OESTREICH, *Strukturprobleme des europäischen Absolutismus*, *Vierteljahrbuch für Wirtschaft und Sozialgeschichte* 55, 1968, s. 329-347. Oestreichovy nejdůležitější studie později vyšly ve dvou sbornících: TÝŽ, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*, Berlin 1969; TÝŽ - Brigitta OESTREICH, *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 1980.

¹¹³ K Oestreichově vědecké dráze Peter BAUMGART, *Gerhard Oestreich zum Gedächtnis*. *Zeitschrift für historische Forschung* (dále jen ZHF) 5, 1978, s. 129-138.

¹¹⁴ Jedním z prvních byl Karel Marx. Podle jeho názoru byla disciplína typickým rysem nastupující tovární výroby, kde se podařilo zvyšovat produktivitu práce díky podřízení dělníků pravidelnému, rovnoměrnému, přesně rozfázovanému tempu strojní výroby. Významnou roli při transformaci od subjektivního podmanění k podřízení objektivním neosobním principům připisoval fenoménu kázně ve své sociologii také Georg Simmel. Stefan BREUER, *Probleme und Problemverlagerung eines Konzept bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault*, in: Christoph Sachße – Florian Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 45.

¹¹⁵ Ferdinand TÖNNIES, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Kommunismus und des Sozialismus als empirischer Kulturformen*, Leipzig 1883. K nejvýznamnějším teoretikům vzniku moderní společnosti řadí Francis Fukuyama již Émila Durkheima, George Simmela a Karla Marxe. Francis FUKUYAMA, *Velký rozvrat. Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*, Praha 2006, s. 20-21.

z průvodních jevů narůstající racionalizace společnosti. Hlavní podíl na prosazení asketického pojetí kapitalistické morálky spatřoval v protestantské etice. Zatímco ostatní světová náboženství podporovala jen takové formy askeze, jež se omezovaly na intelektuální elitu a široké masy ponechávala pod vlivem primitivního okultismu, propagoval puritánský protestantismus askezi napříč všemi vrstvami společnosti. Weber tuto askezi označoval jako vnitrosvětskou (innerweltliche).¹¹⁶ Kalvinistické učení o predestinaci obracelo pozornost věřících k pozemským stránkám lidské existence. Prostředkem spasení neměly být kontemplativní transcendentální praktiky, nýbrž pozemská práce jako nejlepší či dokonce jediný prostředek k zajištění boží přízně. Rozumem ovládaný způsob života je podle Webera jedním z nejkonstruktivnějších prvků moderního kapitalismu a moderní společnosti vůbec.¹¹⁷

Přestože Weber kvůli předčasnému úmrtí svou teorii dějin nestihl detailně rozpracovat, je zřejmé, že podstatu procesu racionalizace pro něj představovalo dlouhodobé prosazování principů racionální kalkulace a vymaňování se z vlivu magie – odkouzlování světa (Entzauberung der Welt). Oba tyto klíčové principy vedly k posilování etických souvislostí v lidském jednání. Tendence k racionalizaci stoupají podle něj obecně uvnitř všech velkých politických útvarů. Ekonomická potřeba platnosti daného slova sílí s rozvojem sociálních vztahů, dochází proto ke zvyšování nároků na kvalitu právního řádu a výkon soudní moci.¹¹⁸ Weber předpokládal, že zdrojem tohoto řádu v moderní společnosti je formální, racionální zákonná moc, svěřená do rukou státu. Jeho racionalizační teorie má proto výrazně etatistický charakter.¹¹⁹

To ji spojuje s koncepcí civilizačního procesu Norberta Eliase.¹²⁰ Také on spatřoval podstatu vývoje západní Evropy v posunu způsobů lidského chování směrem k disciplíně, sebekontrolě a potlačování samovolných afektů. Na rozdíl od Webera však Elias považoval za zdroj modernizace prostředí nejvyšších společenských vrstev – panovnický dvůr.¹²¹ Analýzou

¹¹⁶ H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 360-362.

¹¹⁷ S. BREUER, *Probleme*, s. 50. Wolfgang SCHLUCHTER, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen 1979.

¹¹⁸ Z. NEŠPOR – D. LUŽNÝ, *Sociologie náboženství*, s. 61.

¹¹⁹ H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 360-361. Pro katolická území Andreas HOLZEM, *Religion und Lebensformen. Katolische Konfessionalisierung im Sendgericht des Fürstbistums Münster 1570-1800*, *Forschungen zur Regionalgeschichte* 33, 2000, s. 370-371.

¹²⁰ O vlivu Eliasových teorií na evropské dějepisce R. van DÜLMEN, *Norbert Elias und der Prozess der Zivilisation. Die Zivilisationstheorie im Lichte der historischen Forschung*, in: Karl-Siegbert Rehberg (ed.), *Norbert Elias und die Menschenwissenschaften. Studien zur Entstehung und Wirkungsgeschichte seines Werkes*, Frankfurt am Main 1996, s. 264-274. R. MUCHEMBLED, *Elias und die historische Forschung in Frankreich*, tamtéž, s. 275-290.

¹²¹ Životní osudy a základní charakteristiku Eliasových koncepcí v českém prostředí poprvé přiblížil Jiří ŠUBRT, *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996. Se základním Eliasovým dílem se širší česká badatelská veřejnost mohla v překladech seznámit teprve od poloviny tohoto desetiletí. V prvním díle (Norbert ELIAS,

dvorských sociálních struktur, symbolických řádů a způsobů chování dospěl k názoru, že dvorská společnost neustálým usilováním o rozšíření svého vlivu přispívala nebo přímo sama vytvářela z panovnického dvora mocenské centrum absolutismu. V obavě z důsledků svého počínání byli dvořané nuceni kontrolovat projevy svého chování. V dlouhodobé historické perspektivě se proto vytvářely nové formy etikety, jejíž jednotlivé prvky byly využívány jako nástroje konkurenčního boje mezi dvořany.¹²² Stoupající složitost mezilidských vztahů v mocensky stabilní společnosti vede ke stále většímu potlačování pudů a afektů. Neměnilo se přitom jen myšlení, cítění a způsoby vyjadřování příslušníků dvorské společnosti, ale sami lidé; vznikala zcela nový psychický habitus.¹²³

Aby si dvořané udrželi své pozice, museli neustále zdokonalovat svou etiku jako výrazy svého privilegovaného postavení. Elias předpokládal, že získané standardy se i nadále šířily pomyslnou společenskou pyramidou od jejího vrcholu, přes ambiciózní měšťanstvo až k neprivilegovanému obyvatelstvu.¹²⁴ Opačný směr přenosu způsobů chování připouštěl jen výjimečně, vždy však se záporným hodnotícím významem.¹²⁵ Díky důrazu na jednosměrné šíření vyspělých kulturních forem z prostředí s jejich vyšší koncentrací bývá jeho teorie charakterizována jako difuzní.¹²⁶

Za charakteristický rys změn v lidském chování, který v průběhu historického vývoje vystupoval stále silněji dopředí, považoval Elias posilování mechanismů sebekontroly, které vedly k vytváření pevnější a diferencovanější aparatury „nad-já“.¹²⁷ Posun v kontrole pudů a afektů se měl uskutečňovat nejprve nátlakem ze strany druhých, vnějším přinucením (Fremdzwang) prostřednictvím společenských zákazů a postihů. Významnou roli v tomto smyslu sehrál silný absolutistický stát, kterému se podařilo dosáhnout monopolu vnější moci.

O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě, Praha 2006) je rozpracován především vývoj osobních struktur člověka a způsobů jeho chování, jež Elias označuje jako psychogenezi. Druhý díl s podtitulem *Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace*, který vyšel o rok později, je věnován nerovnosti ve vývoji společenských struktur, pro něž užíval termín sociogeneze. K Eliasově nepřiznané inspiraci Weberovou racionalizační teorií Stefan BREUER, *Gesellschaft der Individuen, Gesellschaft der Organisationen. Norbert Elias und Max Weber im Vergleich*, in: K.-S. Rehberg (ed.), Norbert Elias, s. 303-330.

¹²² N. ELIAS, *O procesu civilizace II*, s. 282.

¹²³ N. ELIAS, *O procesu civilizace II*, s. 263. Srov. TÝŽ, *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Berlin 1969.

¹²⁴ N. ELIAS, *O procesu civilizace II*, s. 266, 271, 297-313.

¹²⁵ Tamtéž, s. 318. Pozitivní dvousměrné působení kulturních vzorů a motivů „směrem dolů“ i „nahoru“, výskyt „nižších“ prvků ve „vysoké kultuře“ dokládá naopak Petr Burke, podle kterého umělci a spisovatelé běžně čerpali svou inspiraci z odkazu lidové kultury. Peter BURKE, *Variety kulturních dějin*, Praha 2006, s. 131.

¹²⁶ M. SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 19. H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 362. M. DINGES, *Michel Foucault, Justizphantasien und die Macht*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993, s. 189.

¹²⁷ N. ELIAS, *O procesu civilizace II*, s. 285, 292-296.

Dlouhodobým působením vnějšího tlaku dochází k jeho zvnitřnění – ztotožnění se s ním.¹²⁸ Výsledné sebezpřinucení (Selbstzwang) působí automaticky a nezávisle na situaci i sankcích. Dochází tak k rozvoji psychických struktur, které Elias označoval freudovskou terminologií jako „nad-já“, svědomí. Teprve prostřednictvím psychického sebezpřinucení se dosahuje skutečně efektivní kontroly afektů. V jeho koncepci proto sebekontrolní a seberegulační mechanismy hrály zásadní roli.

Také pro Gerharda Oestreicha měl pojem absolutismu klíčový význam. Ze všech evolučních teorií byl právě důraz na roli státu u něj nejvíce patrný. Oestreichovy úvahy nad novým teoretickým zhodnocením absolutismu navazovaly na jeho rozsáhlé státoprávní studie k ranému novověku o neostoické filozofii.¹²⁹ Její čelný představitel Justus Lipsius rozšířil a zesílil pojem disciplíny, která se v původní evropské diskusi 16. století chápala v mnohem užším významu, o kategorie výcviku a řádu (exercitium et ordo).¹³⁰ Umožnil nahradit původní mocenský koncept založený na vnějším přinucení pod hrozbou přísných tělesných trestů novými výchovně disciplinárními principy.¹³¹

V praxi se nový disciplinární koncept rozšířil díky vojenským úspěchům Lipsiova žáka Mořice Oranžského. Tuto fázi sociálně disciplinačního procesu, protože se týkala především úzkého okruhu vojenských velitelů, označoval Oestreich termínem štábní disciplinace (Stabsdisziplinierung).¹³² Později se vliv morálního učení o poslušnosti, kázni a potlačování afektů rozšířil také na sedící armádu úředníků. Díky tomu se podařilo podřídit byrokratický aparát státním zájmům.¹³³

K masivnímu vyvrcholení disciplinačních tendencí mělo ale dojít až během 18. století, kdy se nové mocenské principy projevily v reformních dílech osvíceneckého absolutismu. Bezpočtem instrukcí a předpisů se stát snažil podmanit veškeré oblasti lidského života.¹³⁴ S odkazem na Webera odmítal Oestreich vysvětlovat proces utváření raně moderního státu jen centralizací a institucionalizací původních společenských struktur jako podstatných součástí

¹²⁸ Daniela Tinková užívá v této souvislosti pojem interiorizace interdiktů. Srov. D. TINKOVÁ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvícenecké době*, in: V. Bůžek, – P. Král. (edd.), *Společnost*, s. 569-599, zvláště s. 596-597.

¹²⁹ Toto učení směřovalo primárně k obnovení aristokratické etiky, založené na ideálech duševní rovnováhy (*autarxie*) a netečnosti (*apatie*). Neostocismus zároveň vycházel ze starořímských státoprávních představ a životních hodnot, které kladly důraz na ovládnutí afektů a ukázněnost. G. OESTREICH, *Der Geist des Machtstaates und die Antike*, in: týž (ed.) *Geist und Gestalt*, s. 11-34. S. BREUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 54.

¹³⁰ G. OESTREICH, *Der römische Stoizismus*, in: týž (ed.) *Geist und Gestalt*, s. 19-20.

¹³¹ S. BREUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 54.

¹³² G. OESTREICH, *Policey und Prudentia civilis in der barocken Gesellschaft von Stadt und Staat*, in: týž (ed.) *Geist und Gestalt*, s. 19.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ G. OESTREICH, *Geist und Gestalt*, s. 193-195

racionalizace. Šlo o mnohem hlubší strukturální změny společnosti, které pronikly politickými, sociálními i duchovními úrovněmi a zásadně zasáhly i samotné jednotlivce. Oestreich označuje proto tuto závěrečnou fázi jako éru fundamentální disciplinace.¹³⁵ Změna státního myšlení, nové politické chápání institucí a jejich představitelů umožnily nakonec nenásilnou přeměnu tradičních společenských struktur v centrální vládní instituce.¹³⁶ Evoluční proces zůstává proto v původním Oestreichově pojetí časově vymezen obdobím od druhé poloviny 16. do konce 18. století.¹³⁷

Jako státoprávní historik chápal Oestreich v krátkodobém pohledu dějinný vývoj a jeho součást sociální disciplinaci jako proces účelově směřující k uskutečnění absolutistického státu a z dlouhodobého hlediska k prosazování jeho moderního správního charakteru. Podle dobového filozofického diskurzu byl stát jediným nebo alespoň nejvyšším cílem.¹³⁸ Společenským změnám, které probíhaly nezávisle na utváření státu, se proto jen stěží dostávalo v jeho koncepci větší pozornosti nebo byly chápány jako podrobené státem řízenému disciplinačnímu procesu.¹³⁹ Oestreich proto viděl v raně moderním státu jediného hlavního aktéra sociální disciplinace. Duchovní nositelé historického vývoje jsou elity raně moderního státu.¹⁴⁰ Oestreichův disciplinační proces probíhá proto shora dolů – od panujících elit k obecnému lidu.

Přestože Oestreich ve skutečnosti nenavrhl nijak vnitřně sevřenou a dokončenou teorii, nýbrž jen hrubou teoretickou skicu,¹⁴¹ dočkal se jeho koncept v prvních desetiletích své existence širokého přijetí v řadě historických oborů.¹⁴² S jeho pomocí se podařilo ukázat „ne-absolutistické“ prvky ve starém režimu a upozornit na rozhodující účinnost jeho politicko-institucionálních struktur.¹⁴³ Důvodem počáteční obliby sociálně disciplinačního

¹³⁵ W. SCHULZE, *Gerhard Oestreichs Begriff „Sozialdisziplinierung“ in der frühen Neuzeit*, ZHF 14, 1987, s. 265-302, zvláště s. 287.

¹³⁶ S. BREUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 55.

¹³⁷ Kultem silného státu otfásla až revoluce roku 1789. U. BEHRENS, *Sozialdisziplinierung*, s. 42, pozn. 48.

¹³⁸ G. OESTREICH, *Politischer Neostoizismus und Niederländische Bewegung in Europa und besonders in Brandenburg-Preußen*, in: týž (ed.): *Geist und Gestalt*, s. 156.

¹³⁹ H. SCHILLING, *Sündenzucht und frühneuzeitliche Sozialdisziplinierung. Die calvinistische presbyteriale Kirchengzucht in Eden vom 16. bis 19. Jahrhundert*, in: G. Schmidt (ed.), *Stände und Gesellschaft im Alten Reich*. Wiesbaden 1989, s. 266.

¹⁴⁰ G. OESTREICH, *Policey*, s. 375.

¹⁴¹ Günter LOTTES, *Disziplin und Emanzipation. Das Sozialdisziplinierungskonzept und die Interpretation der frühneuzeitlichen Geschichte*, Westfälische Forschung 42, 1992, s. 63. Patrně právě některé nejasnosti a nepřesnosti nedokončeného konceptu umožnily jeho široké přijetí. W. SCHULZE, *Gerhard Oestreichs*, s. 294.

¹⁴² Srov. M. SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 24-25.

¹⁴³ Hans MAIER, *Sozialdisziplinierung - ein Begriff und seine Grenzen*, in: Paolo Prodi (ed.), *Glaube und Eid. Treuerformen, Glaubensbekenntnisse und Sozialdisziplinierung zwischen Mittelalter und Neuzeit*, München 1993, s. 238. Jiří HRBEK, *Absolutismus. Konstrukce a rekonstrukce jednoho historického pojmu*, ČČH 105, 2007, s. 643-689, zejména s. 654-655.

paradigmatu byl jeho nevšední integrační potenciál. Na jedné straně umožňoval badatelům sociálních, právních nebo církevní dějin lépe vysvětlit procesy postátňování, institucionalizace a byrokratizace v raném novověku.¹⁴⁴ Na druhé straně ale musel dříve nebo později zákonitě vyvolat vlnu polemických reakcí.¹⁴⁵ Na počátku sporů o Oestreichův koncept stojí jeho tematické rozšíření jeho žákem Robertem Jüttem, který se pokusil odstranit jednu ze slabin sociálně disciplinačního konceptu.¹⁴⁶ Oestreich zpočátku koncipoval svou teorii pouze pro německé teritoriální státy, kde se sociální disciplinace měla začít projevovat až od přelomu 16. a 17. století. V říšských městech, která v 16. století fakticky dosáhla plné vnitropolitické nezávislosti, podle něj vrchnosti uplatňovaly sociálně regulační opatření. Toto rozlišení mezi městskou sociální regulací a teritoriálně státní sociální disciplinací však nikdy nepůsobilo příliš přesvědčivě. Oestreich, který později uznal, že úmyslem obou těchto forem bylo vytvářet kázeň a pořádek,¹⁴⁷ proto dodatečně rozšířil svůj koncept do 16. století.¹⁴⁸ O období zhruba od jeho poloviny, kdy se vrchnostenský aparát snažil rozšiřováním normativní produkce usměrňovat lidské chování v otázkách morálky a kázně, aniž by přitom nahrazoval stávající tradiční struktury stavovské společnosti, mluvil jako o úvodní fázi sociální disciplinace a označoval ji jako sociální regulaci.¹⁴⁹

Toto rozšíření bylo později mnohokrát odmítnuto jako účelové. Zejména právně historicky orientovaní badatelé označují období sociální regulace raději v pramenech často užívaným výrazem *gute Policey*. Ten je také, jako lépe odpovídající dobové skutečnosti, navrhován jako protikoncept k čistě teoretickému pojetí sociální disciplinace.¹⁵⁰ Jütte naproti tomu pokládal Oestreichovo rozhodnutí za správné. Počáteční projevy sociálně disciplinačního procesu nespatoval přitom výhradně v zefektivňování byrokratického aparátu a ukázněvání jednotlivců. Za důsledek sociálně disciplinačních snah vrchností považoval

¹⁴⁴ G. LOTTES, *Disziplin*, s. 64; M. SCHEUTZ, *Alltag und Kriminalität*, s. 24.

¹⁴⁵ Srov. níže.

¹⁴⁶ Robert JÜTTE, *Disziplinierungsmechanismen in der städtischen Armenfürsorge der Frühneuzeit*, in: Ch. Sachße – F. Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit*, s. 101-102.

¹⁴⁷ Srov. Werner BUCHHOLZ, *Anfänge der Sozialdisziplinierung im Mittelalter. Die Reichstadt Nürnberg als Beispiel*, ZHF 18, 1991, s. 129

¹⁴⁸ G. OESTREICH, *Policey*, s. 367-379

¹⁴⁹ S. Breuer, *Sozialdisziplinierung*, s. 53.

¹⁵⁰ Peter BLICKLE, *Gute Polizei oder Sozialdisziplinierung*, in: Theo Stammen – Heinrich Oberreuter – Paul Mikat (edd.), *Politik – Bildung – Religion. Festschrift für Hans Maier zu 65. Geburtstage*, Paderborn 1996, s. 105; TÝŽ, *Kommunalismus, Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform*, München 2000, s. 99-101. TÝŽ, *Beschwerden und Polizeien. Die Legitimation des modernen Staates durch Verfahren und Normen*, in: P. Blicke - Peter Kissling – Heinrich Richard Schmidt (edd.), *Gute Policey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschlan*. Frankfurt am Main 2003, s. 549-568. V širším významu užívá tohoto pojmu srov. P. KISSLING, „*Gute Policey*“ *im Berchtesgadener Land. Rechtsentwicklung und Verwaltung zwischen Landschaft und Obrigkeit 1377-1803*, Frankfurt am Main 1999. Srov. A. HOLENSTEIN, „*Gute Policey*“ *und lokale Gesellschaft im Staat des Ancien Régime*, Bern 2003.

reformy vedoucí k věcné racionalizaci sociálního zajištění a chudinské péče. Doklady o rozpadu tradičního systému sociální péče založeného na svépomoci, který měl být nahrazován vytvářením podpůrných fondů, přitom nacházel v městském prostředí již v 16. století.¹⁵¹

Sociálně disciplinační koncept podnítl také rozsáhlou diskusi o roli církvi na modernizačním obratu. Sám Gerhard Oestreich považoval sociální disciplinaci především za sekulární proces.¹⁵² Roli náboženství v ní přiznával jen omezenou podpůrnou funkci a odmítal ji ztotožnit s religiózní disciplinací.¹⁵³ Diskuse, která se na toto téma začala po vydání Oestreichových prací rozvíjet, nakonec dospěla k vytvoření konceptu konfesionalizace.¹⁵⁴ Tímto pojmem se zpočátku označovalo prosazování vrchnostenských snah o konfesijní konformitu a homogenizaci společenského života, které v rámci politických celků zároveň sloužily k sociální disciplinaci. Konfesionalizace byla chápána ve spojení s utvářením raně moderního státu a sociální disciplinací jako základní proces raného novověku.¹⁵⁵

I.1.2. Kritika etatistického pojetí

Oestreichova koncepce vystavěná na normativních pramenech byla od počátku zpochybňována pro její jednostranné přeceňování role státu. Její kritikové přiznávali, že předpoklad lineárně

¹⁵¹ R. JÜTTE, *Disziplinierungsmechanismen*, s. 101-102, 111-112; srov. S. BREUER, *Die Formierung der Disziplinargesellschaft: Michel Foucault und die Probleme einer Theorie der Sozialdisziplinierung*, Sozialwissenschaftliche Informationen für Unterricht und Studium 12, 1983, s. 257-264. Blíže P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie*, s. 394-395.

¹⁵² G. OESTREICH, *Geist und Gesellschaft*, s. 189-192.

¹⁵³ Přitom již dříve existovaly názory, že církve měly na modernizaci ve skutečnosti mnohem větší podíl. Karl Eders s odkazem na Weberovy teze o reformaci jako hnutí sociálně disciplinačního procesu používal pojmu konfesijní absolutismus. Karl EDERS, *Die Kirche in Zeitalter des konfessionellen Absolutismus 1555 bis 1648*, Wien 1949. Ernst Walter ZEEDEN, *Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubensämpfe*, München – Wien 1965.

¹⁵⁴ Wolfgang REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*. ZHF 10, 1983, s. 257-277; TÝŽ, *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, Archiv für Reformationsgeschichte 68, 1977, s. 226-252; TÝŽ, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, in: týž (ed.), *Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang*. Ringvorlesung der Universität Augsburg im Jubiläumjahr 1980. München 1981, s. 165-189; Heinz SCHILLING, *Konfessionskonflikt und Staatsbildung. Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühneuzeit am Beispiel Grafschaft Lippe*, Gütersloh 1981; TÝŽ, *Geschichte der Sünde oder Geschichte des Verbrechens? Überlegungen zur Gesellschaftsgeschichte der frühneuzeitlichen Kirchenzucht*, Analli dell' Instituto Storico Italo-Germanico di Trento 12, 1986, s. 169-192.

¹⁵⁵ Toto pojetí konfesionalizace zastává dosud například Anton SCHINDLING, *Katholische und protestantische Kulturlandschaften im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation*, in: Peter Claus Hartmann, (ed.), *Religion und Kultur im Europa des 17. und 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2004, s. 24-49; TÝŽ, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, ČČH 106, 2008, s. 80-108. Blíže též P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie*, s. 395-396.

stoupající míry regulace, nárůstu správního aparátu a rozšiřování státních zásahů byl fakticky sice výstižný, moderní správní stát však nebyl cílem nezvratného vývoje, kterého by muselo být nevyhnutelně dosaženo, nýbrž že vznikl jako výsledek souhry nedozírného množství hnacích a brzdných sil tehdejší společnosti, nikoliv jen jejich elitních vrstev.¹⁵⁶

S opačným výkladem procesu disciplinace přišel Michel Foucault.¹⁵⁷ I on sice vycházel z Oestreichova pojetí disciplinačního procesu. Podle něj šlo však o pohyb bez jedinečného prvotního původce, tudíž i bez skutečného centra.¹⁵⁸ Stanovení nových nezákonností a posun v jejich tolerování, které již nesměřovaly proti výsadám pozemkové šlechty a panovníka, ale proti soukromému vlastnictví obecně, jej dovedly k lokalizaci počátků disciplinární společnosti do období 17. a 18. století, kdy mělo dojít k úplnému rozkladu původní stavovské společnosti.¹⁵⁹

Proměny dobových mocenských principů jsou nejlépe patrné v systémech (ekonomiích) trestní justice. Původní monarchistický systém zakládal svou moc na exemplárním trestání těla.¹⁶⁰ Spektakulárnost veřejného výkonu tělesného trestu rekonstruovala moc suveréna, poškozenou a zpochybněnou spáchaným proviněním.¹⁶¹ Tyto techniky moci založené na „ekonomii utracení a excesů“ byly jen málo účinné. Svou překotností a sporadičností ponechávaly široký prostor k nezákonnostem a jejich beztrestnosti. Až osvícenecký právní diskurz dospěl k vytvoření nového celospolečenského konsensu trestní moci. Nová trestní strategie, která vycházela z teorie společenské smlouvy, nebyla založena na principu odplaty, ale na nahrazování ztrát, které pachatel společnosti způsobil. Jejím cílem bylo systematické potlačování nezákonností. Šlo o permanentní kontrolu, která již nestála na dílčím odstrašení, ale zakládala se na trvalém předepisování žádoucího chování. Trestat se nemělo méně, ale lépe s nižší mírou represe, o to však univerzálněji.¹⁶² K odvrácení trestného jednání již nevedl fyzický strach. Z vlastní exekuce trestu se na místo nebyvalé podívané stávalo čtení zakódovaných znaků, které musely být

¹⁵⁶ M. STOLLEIS, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland I., Reichspublizistik und Policeywissenschaft 1600-1800*, München 1988, s. 355.

¹⁵⁷ M. Foucault, původním vzděláním psycholog, se k filozofii dějin dostal od problematiky duševních nemocí, šílenství a násilného umlčování. Srov. Miroslav MARCELLI, *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava 1995, s. 35-51. Jaroslav MAREK, *Strukturalismus pro historiky III. Michel Foucault*, *Dějiny a současnost* 8, 1968, s. 13-15. Robert DREYFUS – Paul RABINOV, *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2007.

¹⁵⁸ Michel FOUCAULT, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000, s. 38 - 41. Srov. M. DINGES, *Michel Foucault*, s. 195-197.

¹⁵⁹ M. DINGES, *Michel Foucault*, s. 190.

¹⁶⁰ M. FOUCAULT, *Dohlížet*, s. 38-41; srov. R. van DÜLMEN, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001, zvláště s. 116-135.

¹⁶¹ M. FOUCAULT, *Dohlížet*, s. 38-41.

¹⁶² TÝŽ, *Dohlížet*, s. 131.

opakovány tak často, jak to jen bylo možné, aby si každý periodicky znovuosvojoval vědomí zákona.¹⁶³

Až na konci 18. století se podle Foucaulta zformoval vlastní disciplinární systém.¹⁶⁴ Trestání zde bylo technikou donucování, uskutečňovanou pomocí výcviku těla, který vytvářel návyky chování. Pokud byla pro první dva systémy typická ceremonie a reprezentace (znak), byla pro třetí techniku moci charakteristická procedura výcviku. Výcvik, který umožnil pečlivou kontrolu tělesných činností, zajišťoval nepřetržité podrobování jeho sil a uváděl je do vztahu poslušnosti-užitečnosti. Úspěch disciplinární moci se odvíjel od použití jednoduchých nástrojů hierarchického permanentního dohledu („panoptismu“) a normalizující sankce.¹⁶⁵ Nové techniky moci stvořily disciplinované individuuum.¹⁶⁶

Přestože Foucaultovo pojetí modernizačního procesu nezapře inspiraci u předešlých disciplinačních teorií, zásadně se od nich odlišuje anti-etatistickým pojetím.¹⁶⁷ Foucault tak překonává starou Weberovu sociologii panství. Stojí proto v přímém protikladu k názorům Eliase i Oestreicha, kteří z ní vycházeli a ve svých modernizačních teoriích vždy vyzdvihovali roli institucionalizovaného přinucení.

Podle Foucaulta však nemá disciplína svůj původ ani ve státě, ba ani v kapitalismu. Nevyzaňuje z žádného centra, nýbrž z rozptýlených mnohočetných konstelací moci. Není ničím, co by se dalo vlastnit, není jednosměrným vztahem represe. Je vždy nově vytvářena vztahy mezi silami uvnitř společnosti, které působí v určitém prostoru. Neovlivňuje sociální vztahy z vnějšku, nýbrž strukturuje je zevnitř. Disciplinární mechanismy moci působí jako integrovaný systém, jenž se vyvinul v mnohostrannou, autonomní a anonymní síť vztahů, která se rozprostírá nejen shora dolů, ale i do stran. Moc je všudypřítomná, rozptýlená a nemá žádné epicentrum. Produkty moci se proto utvářejí všemi směry, vytvářejí systém horizontální sociální kontroly.¹⁶⁸ Foucaultovo pojetí modernizace se dočkalo širší obliby až s rozvojem nové kulturní historie na přelomu osmdesátých a devadesátých let.¹⁶⁹ Jeho teorie zásadním způsobem přispěla k přehodnocení Oestreichova konceptu sociální disciplinace.

K jeho prvním nejostřejším kritikům patřil Martin Dinges. Prostřednictvím sociálně disciplinačního pojetí chudinské péče konstatoval úplné obsahové ztroskotání Oestreichova

¹⁶³ Tamtéž, s. 195.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 291-293.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 166.

¹⁶⁶ S. BREUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 57

¹⁶⁷ Za různé varianty sociálně disciplinárního procesu označuje Webrova, Oestreichovu i Foucaultovu disciplinační koncepci M. DINGES, *Armenfürsorge*, s. 26.

¹⁶⁸ M. FOUCAULT, *Dohlížet*, s. 61-62; M. DINGES, *Michel Foucault*, s. 195-197.

¹⁶⁹ U. BEHRENS, *Sozialdisziplinierung*, s. 42-45. M. DINGES, *Michel Foucault*, s. 189-191.

paradigmatu a odmítl jej jako povýšenost strukturálně historických přístupů.¹⁷⁰ Za jeho největší slabiny považoval vedle přeceňování státu a jednostranného výkladu pojmu disciplína nepřesnosti v jeho časovém strukturování, nevyjasněnost vztahu dílčích historických jevů k hlavnímu procesu socializace (Vergesellschaftungsprozess) nebo ambivalenci normativních a faktických složek sociální disciplinace.¹⁷¹ Navíc zpochybnil sociálně disciplinační koncept také na úrovni systémové logiky každodenního života a lidové kultury.¹⁷² Na základě vlastních empirických výzkumů se mu podařilo doložit, že vrchnostenská byrokracie při prosazování nových norem v oblasti chudinské péče selhala. Pro všechny důležité transformační procesy navrhol Dinges užívat místo teorií, které přeceňují vliv státního jednání, koncepty společenského jednání.¹⁷³ Nakonec dospěl k závěru, že k pochopení skutečné povahy modernizačního obratu bude nezbytná změna badatelské perspektivy a modernizační bádání se bude muset zaměřit především na procesy osvojování kulturních obsahů lidovou kulturou.¹⁷⁴

Výsledky mikrohistorických přístupů a spor o strukturální nebo událostní pojetí historie se odrazil také ve vývoji konfesionalizačního konceptu. Z jeho zakladatelů měl k etatistickému pojetí blíže Wolfgang Reinhard.¹⁷⁵ Naproti tomu Heinz Schilling, jakkoliv neodmítal souvislost mezi konfesionalizací a formováním raně novověkého státu, nikdy nepřikládal vrchnostenským nebo dokonce absolutistickým rysům větší význam.¹⁷⁶ Pod vlivem empirických výzkumů z oblasti lidové zbožnosti a lidové kultury dospěl k odmítnutí etatizační povahy konfesionalizace a navrhol nově sledovat její antropologické a psychologické aspekty.¹⁷⁷ Vedle role státních, církevních a jiných formálních institucí působících shora začal ve větší míře připouštět také podíl mechanismů sebekontroly a seberegulace vyrůstajících zdola, z rodiny nebo sousedství.¹⁷⁸

¹⁷⁰ M. DINGES, *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung*, Ius Commune 22, 1995, s. 395.

¹⁷¹ TÝŽ, *Armenfürsorge*, s. 7.

¹⁷² V této souvislosti se odvolává na práce R. Muchembleda a C. Ginzburga. Tamtéž, s. 27-28. K tomu srov. více práci v následující poznámce.

¹⁷³ M. DINGES, *Pest und Staat. Von der Institutionengeschichte zur sozialen Konstruktion?*, in: M. Dinges – Thomas Schlich (edd.), *Neue Wege in der Seuchengeschichte*, Stuttgart 1995, s. 19.

¹⁷⁴ TÝŽ, *Armenfürsorge*, s. 28-29.

¹⁷⁵ W. REINHARD, *Zwang zur Konfessionalisierung*, s. 269-276.

¹⁷⁶ H. SCHILLING, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektive eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: týž (ed.), *Die Katolische Konfessionalisierung*, Gütersloch 1995, s. 29.

¹⁷⁷ TÝŽ, *Die Kirchenzucht im frühneuzeitlichen Europa in interkonfessionell vergleichender und interdisziplinärer Perspektive – eine Zwischenbilanz*, in: týž (ed.), *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 30; srov. H. R. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung?*, s. 643.

¹⁷⁸ H. SCHILLING, *Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen“? Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmodernen Kirchenzucht*, HZ 264, 1997, s. 675-691.

Prolnutím mikro- a makrohistorické perspektivy, tj. modelem vzájemného ovlivňování státu a společenské elity na straně jedné a neprivilegovaných vrstev společnosti na straně druhé, vytvořil Schilling teoretické předpoklady k novému zhodnocení oficiálního pojetí hříchu a státem garantované morálky.¹⁷⁹ Na konci devadesátých let podobným způsobem upravil své názory i Wolfgang Reinhard.¹⁸⁰ Spor o podobu konfesionalizační koncepce rozšířil původně ryze sekulárního pojetí sociálně disciplinačního paradigmatu a přispěl k zdůraznění (anti)etatistických rozměrů modernizačního procesu. Původní diskuse o roli státu, církevních a společenských elit na utváření konfesí ztrácela od devadesátých let 20. století na dynamice. Pod vlivem Schillingova interaktivního modelu nabýval naopak na intenzitě směr zaměřený na vliv různých křesťanských denominací na morální představy a veřejný život lokálně ohraničených společenství.¹⁸¹ Přesné pochopení průběhu konfesionalizačního procesu v různých lokalitách se stává nemyslitelným bez znalostí místních podmínek a specifik.¹⁸² Změnou badatelské perspektivy se odvrací pozornost od široce koncipovaných výzkumů teritoriálních států a zaměřuje se více na menší lokálně sevřenější útvary, obce, farnosti, panství nebo ještě nižší správní obvody.¹⁸³ Stále zřetelněji se přitom ukazuje, že na proměně společnosti měly svůj podíl nejen státní a církevní instituce, ale i místní společenství. Jejich vzájemné působení proto nelze oddělovat a hodnotit izolovaně.¹⁸⁴

I.2.3. Lidová kultura a kritika akulturace

Další zásadní výhradou proti sociálně disciplinárnímu paradigmatu bezprostředně související s jeho etatistickým zaměřením se stalo podcenění otázek osvojování a šíření nových

¹⁷⁹ H. R. SCHMIDT, *Perspektive der Konfessionalisierungsforschung*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien München 2007, s. 33.

¹⁸⁰ TÝŽ, *Konfessionalisierung“ auf dem Prüfstand*, in: J. Bahlcke. – A. Strohmayer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1997, s. 79-88, zvláště 83; TÝŽ, *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historiografischer Diskurs*, in: Nada Boskovska Leimgruber (ed.), *Die frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungserträge*, Paderborn – München – Zürich 1997, s. 54.

¹⁸¹ Heinrich Richard SCHMIDT – André HOLENSTEIN – Andreas WÜRGLE (edd.), *Gemeinde, Reformation und Widerstand. Festschrift für Peter Blickle*, Tübingen 1998. Blíže P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie*, s. 399.

¹⁸² Thomas TÖPFER, *Gab es „Bildungslandschaften“ im Alten Reich? Dimensionen und Möglichkeiten einer aktuellen Kategorie der frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte am Beispiel Mitteldeutschlands*, *Jahrbuch für Universitätsgeschichte* 9, 2006, s. 101-1125. Srov. A. SCHINDLING, *Utváření konfesí*, s. 93.

¹⁸³ H. R. SCHMIDT, *Perspektive der Konfessionalisierungsforschung*, s. 32-33.

¹⁸⁴ R. H. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung?*, s. 680-682. A. HOLZEM, *Die Konfessionsgesellschaft. Christenleben zwischen staatlichem Bekenntniszwang und religiöser Heilshoffnung*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 110, 1999, s. 53-85, zvláště jeho interakční schéma na s. 82.

kulturních vzorců v širokých vrstvách tradiční společnosti. Problematikou působení vrchnostenských nařízení v lidovém prostředí se Oestreich ve své koncepci vůbec nezabýval.¹⁸⁵ Místo toho automaticky předpokládal, že podřízené obyvatelstvo nemělo jinou možnost než se disciplinárnímu tlaku pasivně podřídit.¹⁸⁶ Empirickým výzkumům se však takové působení vrchnostenských norem prokázat nepodařilo. Naopak se ukazovalo, že vrchnost často ztroskotala i tam, kde se pokusila prosadit jejich obsah nátlakem.¹⁸⁷ Schopnost poddaných vzdorovat vrchnostenskému tlaku poukázala na slabiny kolonizačního modelu lidové kultury, z něhož Oestreich vycházel.

Podobné názory nebyly a dosud nejsou nijak ojedinělé. Kultura lidových vrstev je mnohdy stále ještě vnímána jen jako zbytkový koncept, jako protiklad ke kultuře učenců a společenské elity.¹⁸⁸ K zastáncům nadřazenosti elitní kultury nad kulturou lidovou patří Robert Muchembled, podle kterého se vyšší společenské vrstvy neustále pokoušely lidovou kulturu zkrátit a usměrnit.¹⁸⁹ Tyto akulturační tendence zřetelně vystupovaly dopředí především během čarodějnických procesů v raném novověku.¹⁹⁰ Zatímco lidová každodenní magie byla krutě potírána jako škodlivé čarodějnictví, alchymie považovaná za učenou magii vyšších vrstev byla tolerována bez sebemenšího postihu.¹⁹¹ Během čarodějnických procesů vnucovaly podle Muchembleda elitní vrstvy společnosti prostému obyvatelstvu prostřednictvím kriminální jurisdikce vlastní morální zásady a podněcovaly tím jeho rychlejší akulturaci.¹⁹² Ve výkonu trestního soudnictví vidí proto vedle normativní produkce další nástroj sociální disciplinace, který zásadně přispívá k podpoře Oestreichova etatistického modernizačního pojetí.

¹⁸⁵ W. SCHULZE, *Gerhard Oestreichs*, s. 299-300.

¹⁸⁶ Srov. blíže Sabine VOGEL, *Sozialdisziplinierung als Forschungsbegriff?*, Frühneuzeit-Info 8, 1997, s. 190-191.

¹⁸⁷ M. DINGES, *Armenfürsorge*, s. 7-9; R. H. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 373.

¹⁸⁸ Tento názor přežívá od přelomu 18. a 19. století, kdy došlo „objevení lidu“, k první vlně zájmu o kulturu, náboženské představy, zvyky a obyčeje prostých lidí. Peter BURKE, *Lidová kultura v raně novověké Evropě*, Praha 2005, s. 20-21. Protiklad mezi vysokou oficiální a nízkou lidovou kulturou mistrně vylíčil Michail Michailovič BACHTIN, *François Rabelais a lidová kultura ve středověku a renesanci*, Praha 2007.

¹⁸⁹ R. MUCHEMBLED, *Kultur des Volkes – Kultur der Eliten. Die Geschichte einer erfolgreichen Verdrängungen*, Stuttgart 1984 (v originále 1978).

¹⁹⁰ R. MUCHEMBLED, *Kultur des Volkes*, s. 268-269. Srov. TÝŽ, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997; TÝŽ, *Dějiny ďábla*, Praha 2008; Srov. J. PETRÁŇ, *Dějiny hmotné kultury II* (1), s. 51-52.

¹⁹¹ Pro oblast střední Evropy blíže Robert J. W. EVANS, *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*, Praha 2003, s. 401-485. Přehled rozsáhlé badatelské produkce viz Elisabeth BIESEL, *Hexenjustiz, Volksmagie und soziale Konflikte im lotringischen Raum*, Trier 1997, s. 24-43.

¹⁹² Od tohoto schematického a nepřesného pojetí lidové kultury se stále zřetelněji odděluje koncept každodenní kultury. K tomu Gerhard JARITZ, *Gemeinsamkeiten und Widerspruch. Spätmittelalterliche Volkskultur aus der Sicht von Eliten*, in: Peter Dinzelbacher – Hans-Dieter Mück (edd.), *Volkskultur des europäischen Spätmittelalters*, Stuttgart 1987, s. 15-33. Srov. R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I – III*, Praha 1999-2007. K vymezení pojmu „každodennost“ A. LÜDTKE, *Alltagsgeschichte, Mikro-Historie, historische Anthropologie*, in: H. – J. Goertz (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Reinbek 1998, s. 557-578.

Podceňuje tak rozdíly mezi vnějším přinucením vrchnostenské disciplinace a vnitřní seberegulací. Odpůrci sociální disciplinace přitom namítají, že seberegulační mechanismy poddaných mohly být přinejmenším stejně účinné jako nástroje, které při svém disciplinačním úsilí vytvářely vrchnostenské instituce.¹⁹³ Proti etatistickému pojetí jednosměrného vztahu podřízenosti a nadřazenosti se postavil již roku 1974 kielský etnograf Karl Sigismund Kramer s vlastním konceptem skutečné lidové kultury. Tu přitom definoval jako trojúhelníkové pole vymezené vrcholy jednotlivce, skupiny a státu, resp. vrchnosti.¹⁹⁴ Na rozdíl od sociální disciplinace zdůrazňoval význam lokálních společenství a jejich vzájemně provázaných pořádkových modelů,¹⁹⁵ zohlednil také působení tradovaných skupinově vázaných etických pravidel i vrchnostenských autoritativních nařízení.¹⁹⁶

Klíčovou roli v Kramerově pořádkovém modelu hraje starší pojem vnitrovesnického dohledu (Dorfaugen), který udržoval chod vesnické společnosti v dosavadních kolejích a vytvářel anonymní kontrolu nad každým jejím příslušníkem.¹⁹⁷ Oficiální veřejné šarivari a karnevaly, ale i obyčejné pomluvy,¹⁹⁸ hrály významnou, ne-li hlavní regulační roli. Centrální pořádkovou funkci představovala kategorie cti.¹⁹⁹ Nactiutrhání oslabovalo sociální kapitál dotyčného a vyřazovalo jej ze společenského života.²⁰⁰ Proto i veřejné pokárání nebo jiné mírné formy dehonestujícího postihu sloužily k zajištění systému pořádku na vsi. Tento časově i místně omezený mikrosystém nepsaných práv a norem reguloval životy jednotlivců stejně jako celých společenství.²⁰¹

Po zavedení Schillingova interaktivního modelu se Kramerův pořádkový koncept dočkal dalšího rozpracování v rámci výzkumů církevního ukázněvání.²⁰² V řadě případových studií o umravňování venkovanů v okolí Bernu dospěl Heinrich Richard Schmidt k závěru, že konfesionalizační proces přispěl k posílení sociálně regulačních nebo jinak

¹⁹³ R. H. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 371-373.

¹⁹⁴ Karl Sigismund KRAMER, *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974, s. 15.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 17.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 108.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 24.

¹⁹⁸ Tyto hypotézy využívají a dále rozvádějí např.: R. v DÜLMEN, *Kultura každodenního života*, I., s. 145-149; R. H. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung?*, s. 648.

¹⁹⁹ K. SCHREINER – G. SCHWERHOFF, *Verletzte Ehre*, s.1-28; R.-P. FUCHS, *Um die Ehe. Westfälische Beleidigungsprozesse vor dem Reichskammergericht 1525-1805*, Paderborn 1999.

²⁰⁰ K pojmu sociální kapitál P. BOURDIEU, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, in: Reinhard. Kreckel (ed.), *Zur Theorie sozialer Ungleichheiten*, Göttingen 1983 (= Sonderband 2, Sozialer Welt), s. 183-198; TÝŽ, *Antworten auf einige Einwände*, in: Klaus Eder (ed.), *Klassenlage, Lebensstil und kulturelle Praxis. Theoretische und empirische Beiträge zur Auseinandersetzung mit Pierre Bourdieus Klassentheorie*, Frankfurt am Main 1989, s. 395-410.

²⁰¹ K. S. KRAMER, *Grundriß*, s. 80 a 86.

²⁰² Srov. H. R. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung?*, s. 663-665.

sebedisciplinačních mechanismů, které byly vlastní zejména kalvinismu a zwinglianismu.²⁰³ Tato zjištění jej přivedla k přesvědčení, že je na místě převrátit základní teze sociální disciplinace „z hlavy na nohy“. Raně moderní stát podle něj nevytvořily a jeho charakter neurčovaly společenské elity, nýbrž široké masy obyvatelstva. Transformační změny ovlivňoval a podněcoval prostý lid tím, jak jeho zástupci vystupovali na zemských sněmech, zasíláním suplik a rozličných poddání, stejně jako i násilným odporem a aktivní účastí v soudních sporech.²⁰⁴ Tím se nápadně blíží sociologické teorii komunalismu. Podle jednoho z jejích nejvýraznějších zastánců Petera Blickeho nelze rovněž samotné zemské a policejní řády považovat za přímý nástroj prosazování vrchnostenských zájmů.²⁰⁵ Jejich přijetí brzdily mentální struktury předmoderní společnosti, jež se jednostranně orientovala na přímou komunikaci a byla určována převahou příbuzenských a sousedských vztahů. Tradiční normy předávané ústní tradicí z generace na generaci měly pro její příslušníky mnohem větší právní platnost než nové psané instrukce a vrchnostenská nařízení.²⁰⁶ Na neúspěšnost při prosazování nových společenských norem do každodenní praxe ukazuje i vysoká frekvence, s jakou musela být legislativní opatření stále znovu vyhlášována.²⁰⁷

Obdobným způsobem vyznívají také mikrohistorické výzkumy Michala Franka o kriminalitě ve vesnici Heiden v říšském hrabství Lippe, které vycházejí nikoliv z Kramerovy teorie, ale z modelu Keitha Wrightsona two concepts of order.²⁰⁸ Vedle vrchnostenského předpokládá ještě lokální pořádkový systém, který nebyl kodifikován v podobě psaných norem, ale existoval pouze v rámci neformálních, avšak platných a dodržovaných pravidel v každé vesnické obci. Oba pořádkové koncepty se zpravidla z valné

²⁰³ Tamtéž, s. 659-560; srov. TÝŽ, *Dorf und Religion*, s. 351-358. Mimo území dnešního Německa shodně prokázali Robert von FRIEDENBURG, *Sozialdisziplinierung in England? Soziale Beziehungen auf dem Lande zwischen Reformation und „Great Rebellion“, 1550-1642*, ZHF 17, 1990, s. 385-418; TÝŽ, *Anglikanische Kirchengesetzgebung und Nachbarschaftliche Sittenreform: Reformierte Sittenzucht zwischen Staat, Kirche und Gemeinde in England 1559-1642*, in: H. Schilling (ed.), *Kirchengesetzgebung und Sozialdisziplinierung*, s. 153-182; G. PARKER, *Success and Failures*, s. 77-79; srov. P. G. LINHART, *Kirchengeschichte Skandinaviens*, s. 34; Olaf MÖRKE, „*Konfessionalisierung*“ als politisch-soziales Strukturprinzip. *Das Verhältnis von Religion und Staatsbildung in der Republik der Vereinigten Niederlande im 16. und 17. Jahrhundert*, *Tidschrift voor Sociale Geschiedenis* 16, 1990, s. 31-58.

²⁰⁴ H. R. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung?*, s. 666.

²⁰⁵ P. BLICKLE, *Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus*, HZ 242, 1986, s. 529-556; TÝŽ, *Kommunalismus. Begriffsbildung in heuristischer Absicht*, in: týž (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde im Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 529-556. K obdobným závěrům dospěl Joachim Eibach ve své práci o dějinách kriminality: Joachim EINBACH, *Kriminalitätsgeschichte zwischen Sozialgeschichte und historischer Kulturforschung*, HZ 263, 1996, sd. 681-715.

²⁰⁶ Antony GIDDENS, *Konsequenzen der Moderne*, Frankfurt am Main 1995, s. 128, 130.

²⁰⁷ J. SCHLUMBOHM, *Gesetze, die nicht durchgesetz werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates?*, *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, s. 647 – 663.

²⁰⁸ Keith WRIGHTSON, *Two concepts of Order: Justices, Constables and Jurymen in Seventeenth-Century England*, in: John Brewer - John Styles (edd.), *An Ungovernable People: The English and Their Law in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London, 1980), s. 21-46.

části překrývaly. Shoda panovala například v otázkách ochrany majetku a cti. Rozdílné však zůstávalo hodnocení násilí jako prostředku urovnávání konfliktních situací nebo tolerování konzumace alkoholu a jeho vlivu na sociálně nepřijatelné chování. Úsilí vrchností o prosazení četných psaných nařízení do každodenní praxe nikdy nebylo korunováno konečným úspěchem.²⁰⁹

Otázky praktického prosazování vrchnostenských záměrů bezprostředně souvisí s problematikou praktického výkonu moci v raném novověku, a pro zhodnocení disciplinačního konceptu jsou proto klíčové. Řešení těchto rozporů nabízí konsensní koncept (konsensgestützte Herrschaft) Ulricha Maiera a Klause Schreineru.²¹⁰ Podle nich nemohly vládní kruhy vyžadovat okamžitou bezvýhradnou poslušnost. K uskutečnění svých mocenských cílů proto musely nejprve využít souhlasu lokálních veřejných autorit a teprve s jejich podporou mohly usilovat o širší přijetí v celé komunitě.²¹¹ Sociálně disciplinační proces podle této konsensní teorie nadále řídila a utvářela úzká vládnoucí skupina, ale potřebovala k tomu širší společenský souhlas významných představitelů tehdejší společnosti.

S jiným propojením původního Oestreichova pojetí modernizačního procesu a komunálních pořádkových systémů přišla Helga Schnabel-Schüle, která navrhla doplnit oba základní disciplinační koncepty, vertikální disciplinace a sociální regulace či sebedisciplinace, konceptem horizontální disciplinace. Podle něj nebyl systém vzájemné sebekontroly nahrazován ani doplňován vrchnostenskými nařízeními. Místo toho jej vrchnostenské instituce podporovaly a rozvíjely v souladu s konfesionalizací stále vyhocnějším přesvědčením, že nepotrestané provinění vyvolá boží hněv, který sešle na zemi i její obyvatele odplatu s materiálními důsledky. Teprve strach z božího trestu připravoval výchozí pozice pro přijetí vrchnostenské kontroly tradiční společností. Střídání a kombinování prvků vertikální vrchnostenské a horizontální společenské disciplinace se projevovalo nesoustavnými, nárazovými, a tudíž zdánlivě nesystémovými pokusy o prosazení vrchnostenských cílů. Zda převážil horizontální nebo vertikální směr disciplinace, záviselo vždy na momentální reakci dané komunity na aktuální disciplinační tlak.²¹² V teorii horizontální disciplinace je vklad

²⁰⁹ M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 347.

²¹⁰ Ulrich MAIER – Klaus SCHREINER, „Regimen civitis“. *Zum Spannungsverhältnis von Freiheit und Ordnung in alteuropäischen Stadtgesellschaft*, in: *tíž* (edd.), *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1994, s.11-34, zvláště 16-18.

²¹¹ Tamtéž, s. 18.

²¹² H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Calvinistische Kirchengzucht in Württemberg. Zur Theorie und Praxi der württembergischen Kirchenkonvente*, *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 49, 1990, s. 169-223, zde zejména 207-214; TÁŽ, *Kirchengzucht als Verbrechensprävention*, in: H. Schilling (ed.), *Kirchengzucht und*

vrchnostenského systému pouze jednou z mnoha rozhodujících disciplinačních variant, která doplňuje dominantní vnitrospolečenskou poptávku po regulaci.

Zatímco Heinrich Richard Schmidt zůstává ke konceptu horizontální disciplinace kritický a zdůrazňuje při hodnocení modernizačního obratu nadřazenost seberegulačních mechanismů podporovaných křesťanskou etikou a vázaných na lokální vesnická společenství,²¹³ dospěl Gérald Chaix k podobnému závěru jako Schnabel-Schüle.²¹⁴ Oba disciplinární mechanismy ve skutečnosti nestojí v přímém protikladu makro- a mikrohistorického pojetí, ale vzájemně korespondují s každodenními sociálními událostmi, stejně jako s uplatňováním individuálních a kolektivních strategií. Tím se Chaixův kompromisní přístup podobá staršímu interaktivnímu modelu Heinze Schillinga, kde měl raně moderní etatismus stejné místo jako na státu nezávislé procesy formování a normování lidského chování.²¹⁵

I.2.4. Český pohled na koncept sociální disciplinace

Zatímco se nad Oestreichovým disciplinačním konceptem v zahraničí vedly polemické diskuze, české dějepisectví nechávalo tyto teorie bez povšimnutí. Jako první a na dlouhou dobu jediný jich využil Jaroslav Pánek. Na základě kvantitativní analýzy panovnických a zemských pořádkových normativů dospěl k závěru, že ukázněvání poddaných bylo výsledkem regulačních zásahů vydávaných především s cílem ochránit státní a panovnické zájmy.²¹⁶ Pánek přitom mechanicky aplikoval Oestreichův teoretický koncept, vytvořený k objasnění panovnického absolutismu v západní Evropě na české prostředí, kde se však politický vývoj ubíral odlišným směrem. Zároveň vycházel z původního jednosměrného vertikálního pojetí sociální disciplinace, aniž by zohlednil výhrady k Oestreichovu konceptu. Přirozeně proto dospěl k závěru, který podpořil zastávce etatistického charakteru modernizace. K tomuto pojetí se později přikláněli i ostatní z badatelů, kteří využili Oestreichova konceptu k hodnocení raně novověkých trestně právních normativů.²¹⁷ Teprve

Sozialdisziplinierung, s. 49-64, TÁŽ, *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln-Weimar-Wien 1997, s. 167.

²¹³ H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 371-376; TÝŽ, *Sozialdisziplinierung?*, s. 659 - 680; srov. U. BEHRENS, „Sozialdisziplinierung“, s. 67.

²¹⁴ Gérald CHAIX, *Der schwierige Schule der Sitten – christliche Gemeinde, bürgerliche Obrigkeit und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Köln, etwa 1450-1600*, in: H. Schilling (ed.), *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung*, s. 199-217, zde zejména 216-217.

²¹⁵ H. SCHILLING, *Disziplinierung oder Selbstregulierung*, s. 682.

²¹⁶ J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 317-331, zde zvláště s. 323-328.

²¹⁷ M. BASTL, *Policejní disciplinace*, s. 363-375; D. JANIŠ, *Zkrocení pýchy*, s. 7-28; Marie KOLDINSKÁ, *Norma nebo ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a počátku 17. století*,

v posledních letech s prosazováním historickoantropologických přístupů, které otevírají i druhou perspektivu „zdola“, začíná česká historiografie využívat pojmu disciplinace i v širším významu.²¹⁸

V daleko větší míře využívali sociálně disciplinační teorie pro české prostředí zahraniční badatelé. Ve své syntéze dějin habsburské monarchie období raného novověku se Thomas Winkelbauer soustředil pouze na státní útvary, jejich mocenské formy a centra, nikoli na obyvatelstvo. Není proto divu, že hlavní zásluhy o zlepšování mravů přikládá světským a církevním vrchnostem.²¹⁹ Ty se sice podle něj opíraly o místní samosprávy, prostí lidé ale stále zůstávali jen pasivním adresátem shora prosazovaných normativů. Aktivnímu podílu seberegulačních mechanismů lidové kultury na změně společenského chování proto v jeho práci větší význam přiznán není. Winkelbauer sice zůstal věrný podstatě původního konceptu Oestreichovy sociální disciplinace, pokusil se jej však přenést z německých městských a teritoriálních států do prostředí šlechtického velkostatku střední a východní Evropy. Ukázňování poddaných zde bylo podle něj důsledkem usilování pozemkových vrchností o zefektivnění hospodářské produkce (Kommerzialisierung) dominií s využitím mimoekonomických právních prostředků. Disciplinační opatření byl proto vrchnostenský aparát pomocí sankcí ochoten vymáhat je tehdy, pokud nepodlamovala hospodářskou prosperitu.²²⁰

Odlišný postoj k Oestreichovu paradigmatu zaujala Sheilagh Ogilvie, která si pro výzkum hospodářských a sociálních dějin raného novověku jako jedno z badatelských

in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin*. Sborník příspěvků věnovaných prof. Dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 189-197.

²¹⁸ Srov. J. HRDLIČKA, *Die (Re-) Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in: R. Leeb – S. C. Pils – T. Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil*, s. 357-366; Jan ZDICHYNEC, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 95-135, zde zejména s. 113-114.

²¹⁹ T. WINKELBAUER, *Ständefreiheiten und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*, Wien 2003, zde zejména s. 263-266.

²²⁰ Jeho postoj k sociálně disciplinační teorii se zformoval ještě před vypuknutím sporu o Oestreichovo paradigma. TÝŽ, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung*, s. 317 – 339. Na pozdější modifikace disciplinárního konceptu v zásadě nereaguje ani ve svých mladších pracích. Srov. TÝŽ, „*Und sollen sich die Parteien gütlich miteinander vertragen*“. *Zur Behandlung von Streitigkeiten und von „Injurien“ vor den Patrimonialgerichten in Ober- und Niederösterreich in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*, GA 109, 1992, s. 129-158, zde zejm s. 157; TÝŽ, *Grundherrschaft; Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter Enns im 16. und 17. Jahrhundert*, in: J. Bahlcke – A. Strohmeyer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, s. 307-338; TÝŽ, *Instruktion für Herrschaftsbeamte und grundherrliche Ordnungen in den österreichischen und böhmischen Ländern*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, Wien – München 2004, s. 409-427.

prostředí zvolila severočeské panství Frýdlant.²²¹ Historický vývoj v raném novověku měl podle ní ve středovýchodní a východní Evropě několik zásadních znaků. Projevoval se jak fiskální revolucí a vojenskými reformami, jež vedly k enormnímu zdanění a vypjatému militarismu, tak regulováním hospodářství podle kameralistických a merkantilistických zásad. Zřetelný zde byl rovněž konfesionalizační tlak na náboženskou konformitu. Jako poslední projev modernizačního procesu uvádí Ogilvie sociální disciplinaci. Pod tímto pojmem rozumí především restriktivní nárůst dohlížecích a regulačních mechanismů, kterým byly nově podrobovány i soukromé oblasti lidského života, zejména sexualita, trávení volného času, spolčování a s tím související pití, odívání či pověřivost. Uvedený vývoj však podle ní neurčovali výhradně panovník či suverénní zeměpáni, ale stejnou měrou i pozemkové a církevní vrchnosti.²²² V jejím přístupu je patrný vliv horizontálního pojetí sociální disciplinace. Nepředpokládá, že by lokální samosprávné instituce poddaného obyvatelstva byly jen pasivním objektem disciplinace. Naopak dospěla k závěru, že venkovská populace aktivně sledovala vlastní cíle a v závislosti na momentálních hospodářských a sociálních podmínkách se stavěla vrchnostenskému tlaku na odpor.²²³

K obdobným závěrům dospěl také Matthias Weber, který na příkladu Slezska v době, kdy bylo součástí českého státu, upozornil na problémy s praktickým prosazováním stupňujících se regulačních aktivit zdejších vrchností. Ačkoliv si slezští poddaní udrželi mnohem silnější právní postavení, než tomu bylo na většině území na východ od Labe, ukazovaly se méně nápadné formy pasivního odporu v mnoha ohledech efektivnější než aktivní revolty. Úspěšnost normativních opatření přitom nebyla dána ani tak sociálním a politickým postavením jejich vydavatelů, jako spíše (ne)dostatkem pracovních sil na jejich dominiích, které (ne)umožňovaly důsledný postih za ignorování vydávaných nařízení. Prosadit se proto podle Webera podařilo zpravidla jen ty normativy, které reagovaly na podněty (stížnosti, supliky) samotných poddaných, zatímco převážná většina ostatních instrukcí a nařízení zůstávala jen očekávaným, leč nenaplněným vyjádřením vrchnostenských zájmů.²²⁴

²²¹ S. OGILVIE, *Staat und Untertanen in einer lokalen Gesellschaft. Die Herrschaft Friedland 1583-1692*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 51 – 85; TÁŽ, *Communities*, s. 69-119. Srov. nejnovější komparativní studii: T. K. DENNINSON – S. OGILVIE, *Serfdom and social capital in Bohemia and Russia*, *Economic History Review* 60, 2007, s. 513-544.

²²² TÁŽ, *Staat*, s. 53, 65-68.

²²³ Tamtéž, s. 54. K podobnému názoru s oporou v teorii komunalismu dospěla také Dana Štefanová. D. ŠTEFANOVÁ, *Dorfgemeinde in der Gutsherrschaft. Ein Beitrag zu Handlungsräumen der Gemeinde am Beispiel Nordböhmens (1558-1750)*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 235 - 256.

²²⁴ M. WEBER, *Disziplinierung und Widerstand. Obrigkeit und Bauern in Schlesien 1500-1700*, in: J. Peters, (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher*

Tyto interaktivní přístupy dvojí perspektivy, které by zohledňovaly aktivní podíl jak disciplinujících, tak disciplinovaných, zůstávaly domácím českým badatelům donedávna naprosto cizí. Nepřihlížela k nim ani Daniela Tinková, která se věnuje utváření moderní společnosti a projevům novověké disciplinace.²²⁵ Ve svých pracích, v nichž pracuje i s prameny francouzského a italského původu, se přímo hlásí k eliasovsko-foucaultovské inspirační linii.²²⁶ Zvýšenou pozornost věnuje především proměnám filozofického i odborného medicínského a právního diskursu. Za určující činitele modernizačního procesu proto považuje především prostředí intelektuální elity.²²⁷ Z její iniciativy vznikaly nejen mírnější trestní zákoníky, které snižovaly trestní postih, ale docházelo i k vytváření nových sociálních, zdravotních či vzdělávacích institucí. Z podobných pozic vychází i disciplinárně didaktické pojetí, které předpokládá, že na prosazování mechanismů sebeukáznění, disciplíny a sebeovládání a tím na podřízení lidových vrstev systému norem absolutistického státu neměly zásadní podíl jen trestně právní instituce, ale především školní vzdělávání, výchova a texty osvícenských autorů.²²⁸ Přestože tyto instituce nedisponovaly přímými represivními pravomocemi, podněcovaly zásadní společenské změny tím, jak uplatňovaly nenásilná sociální a ekonomická opatření a dosahovaly systematické kontroly („panoptismu“ - jak jej označoval Foucault) nad celou společností. Ani teoretické úvahy o tom, že by tyto změny mohly být alespoň z části podporovány nebo dokonce přímo vyvolávány také zdola, tedy potřebami neprivilegovaných vrstev společnosti, si nepřipouští.²²⁹

Agrargesellschaften, München 1995, s. 419-438; TÝŽ, *Städtische Disziplinierung durch Polizeyordnungen und Mechanismen ihrer Durchsetzung – Regionalstudie Schlesien*, in: Michael Stolleis – Karl Härter – Lothar Schilling. (edd.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 333-376.

²²⁵ V jejích interdisciplinárně pojímaných pracích na pomezí sociálních dějin rodiny, genderu, medicíny a právní historie je stále patrnější zaměření se na zastřešující problematiku „dějin těla“. D. TINKOVÁ, *Dobrovolná smrt a elita Francouzské revoluce*, ČČH 95, 1997, s. 1-34; TÁŽ, *Osvícenství a absolutní trest*, *Dějiny a současnost* 22, 2000, s. 14 – 19; TÁŽ, *Suicide, His Body and His Soul in the Age of Reason*, in: V. Bůžek – D. Štefanová (edd.), *Mensch, Struktur, Handlung*, České Budějovice 2001(= OH 9), s. 295- 624; TÁŽ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvícenecké době*, in: V. Bůžek – P. Král, (edd.), *Společnost*, s. 569 - 599. Souhrnně TÁŽ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha 2004.

²²⁶ Nejnověji TÁŽ, *Tělo*, s. 13.

²²⁷ Naopak dopadu legislativních opatření do každodenní sociální reality věnuje nemnoho spíše ilustrativních příkladů. Srov. TÁŽ, *Ilegitimita*, s. 133 – 172; TÁŽ, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvícenské společnosti*, ČČH 101, 2003, s. 27 – 76.

²²⁸ Jan RANDÁK – Jan SOCHA, „...važ si času, chyt' se práce, zahálky se střež co zrádce“. *Lidové prostředí jako objekt osvícenecké disciplinace*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (edd.), *Post tenebras spero lucem*, Praha 2008 (= *Historie. Otázky. Problémy*, s. 78-84.

²²⁹ Srov. práce uvedené v obou předešlých poznámkách.

Eliasovo difusní pojetí civilizace nacházelo donedávna odezvu také při výzkumech hmotné kultury.²³⁰ Jednoznačnou platnost akulturace zpochybňují až nejnovější výzkumy. Prameny, které vznikly v bezprostřední blízkosti poddaného obyvatelstva, svědčí o tom, že si prostí venkované vytvářeli vlastní svébytné hodnotové systémy a prostředky společenské reprezentace a že bezprostředně nepodléhali civilizačním vlivům vyšších společenských vrstev.²³¹ Své zastánce měla Eliasova teorie také v rámci domácího bádání k problematice raně novověkých panovnických a velmožských dvorů. Převládající názor, podle kterého hrály vůdčí roli v evolučním procesu nejvyšší společenské vrstvy, dvorská aristokracie, vystihl Aleš Stejskal, podle kterého „tradicí a sociálním postavením „povinně“ disciplinovaný aristokrat ... teprve postupně a prostřednictvím byrokracie disciplinoval nižší sociální skupiny...“²³² Týž autor ale jen o několik málo let později pod vlivem prací Michela Croziera připustil, že změny ve fungování byrokratického aparátu nemusely být iniciovány vždy jen „shora dolů“, ale i „zdola“, tedy zpravidla skupinovými zájmy úřednictva.²³³

Až teprve v poslední době využili interaktivního modelu výjimečně i další domácí badatelé. Nedávné studie Zdeňka Orlity, věnované moravským laickým náboženským korporacím a jejich disciplinačním mechanismům, dokládají, že proces sociální a náboženskomravní disciplinace nebyl jen výsledkem nařizování a vnučování „ze shora“, ale také důsledek aktivní angažovanosti a sebedisciplinace všech společenských vrstev.²³⁴ Zásluhy vertikálního tlaku na ukázněné sexuální chování poddaného obyvatelstva, zpochybňují rovněž výzkumy zaměřené na praktický výkon patrimoniální jurisdikce.²³⁵

²³⁰ Inspirace Eliasovým pojetím civilizačního procesu je zřetelná v práci Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II* (1), *Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, zvláště s. 79-116.

²³¹ J. GRULICH – P. MATLAS, *Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (jižní Čechy, 17.-18. století)*, *Český lid* 96, s. 1-34; TÝŽ, *The mentality of rural population in the light of material culture (South Bohemia, the 17th-18th centuries)*, *Historica* 14, 2009, s. 125 -178.

²³² Aleš STEJSKAL, *Soziale Distinktionen und Individuen (Kulturelle Investitionen und die Formierung eines sozialen Kapitals in den Residenzen der letzten Rosenberger und Schwanberger in den Jahren 1590 – 1616)*, *Prager wirtschaft- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic Social History Paper* 6, 2001, s. 6 – 38, zde s. 38. Česky též *Sociální distinkce a jedinci. Kulturní investice a způsob formování sociálního kapitálu v rezidencích posledních Rožmberků a Švamberků v letech 1590-1616*, *Výběr* 2002, 39, s. 190-215, zde s. 214-215.

²³³ TÝŽ, *Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování*, *SAP* 54, 2004, s. 323-458, zde zejména s. 326-328.

²³⁴ Zdeněk ORLITA, *Poslušná těla – poslušná mysl. Disciplinace v prostředí mariánských kongregací olomoucké diecéze v období raného novověku*, *ČMM* 127, 2008, s. 283-312. Srov. TÝŽ, *Mariánské kongregace v období episkopátu olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna (1599-1636)*, in: Emil Kordiovský – Miroslav Svoboda (edd.), *XXIX. mikulovské sympozium. Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba*, Mikulov 2006, s. 305-317; TÝŽ, *Posní a velikonoční období v praxi olomouckých jezuitských sodalit v druhé polovině 17. století*, *ČMM* 125, 2006, s. 53-76.

²³⁵ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*; TÝŽ, *Delikt smilstva*; TÝŽ, *Dvojím metrem*; TÝŽ, *Nemanželská sexualita, sňatkový konsens a sociální disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1760)*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 2, *Studia Historica* 50 (v tisku).

Mechanismy aktivního sebeukáznění proto musely hrát významnější roli, než se dosud předpokládalo. I přes to zůstávají (anti)etatistické evoluční teoretické postupy v českém dějepisectví a s nimi i zásluhy neprivilegovaných vrstev na společenském obratu stále nedoceny.

1.3. Prameny, metody, otázky

Prvořadým úkolem této práce je ověřit, zda a případně v jakém rozsahu či podobě lze využít Oestreichova teoretického konceptu pro studium historického vývoje nejen západní, ale také střední Evropy. S tímto úkolem souvisí celá řada dalších dílčích témat a podrobnějších otázek. Jaký vliv měly stupňující se disciplinační aktivity na každodenní život obyčejných lidí? Docházelo skutečně v podmínkách „druhé nevolnictví“ k nějakému ukázněnému poddaných?²³⁶ Pokud ano, vyrůstal disciplinární tlak výhradně z vrchnostenských zájmů, nebo na něm měly svůj podíl i jiné společenské síly? Byl raně novověký stát vůbec schopen vyvolat či alespoň aktivně přispět k postupné modernizaci společnosti? Jakými prostředky a mechanismy o to usiloval?

Vzhledem k dosavadnímu stavu bádání v domácím dějepisectví je práce koncipována jako analytická případová studie. Při výběru vhodné lokality bylo přihlíženo k tomu, aby dané prostředí postrádalo zjevné extrémní vlastnosti, které by znemožnily dospět k závěrům širší platnosti. Z tohoto důvodu byla záměrně vyloučena území, kde se nacházela rezidenční sídla vrchností, významná poutní místa, zárodky intenzivní protoprůmyslové výroby nebo byly dlouhodobě dislokovány větší vojenské útvary. Přítomnost zámožných členů šlechtického dvora i jejich početného doprovodu, cizích vojáků nebo anonymního davu během poutí vždy přitahovaly jedince, kteří v nelegální činnosti nacházeli příležitostný nebo dokonce trvalý

²³⁶ Přestože se část českých badatelů snaží termínu „druhé nevolnictví“ vyhýbat (srov. J. MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 9-23), v sociálních dějinách je stále běžně používán (viz práce uvedené v S. OGILVIE, *Staat*, s. 52; TÁŽ, *Communities*, s. 69-119; E. MAUR, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14. - 18. Jahrhundert*, München 2001. M. CERMAN, *Untertanen, Herrschaft und Staat in der Frühen Neuzeit: Ansatzpunkte einer Diskussion*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 1-27, zde zejména s. 2-7; K odmítnutí termínu také TÝŽ, *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisné tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*, ČMM 120, 2001, s. 337-395, zejména 339). Spor o rozlišování mezi pojmy poddanství, právní závislosti nájemců půdy na jejich vlastnících, a nevolnictvím, osobní závislosti poddaných na vrchnosti, existoval v českém dějepisectví již v první polovině 20. století. Pojem nevolnictví plně zdomácněl až v padesátých letech. S termínem „druhé nevolnictví“ (zweite Leibeigenschaft) přišel původně Bedřich Engels. Marxistická odborná literatura jeho označení převzala a rozuměla jím obecné zhoršení podmínek venkovského lidu v důsledku rozvoje robotně feudálního velkostatku ve většině zemí na východ od Labe (srov. Josef VÁLKA, *K současnému stavu otázky „druhé nevolnictví“ ve středoevropských zemích*, ČMM, 1954, s. 179-220; Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *Krise feudální společnosti?*, Praha 1976). Když se však ukázalo, že poměry venkovského obyvatelstva ve střední a východní Evropě v 16.–19. století kolísaly od postavení nájemců půdy až po skutečné bezprávné otroky, vznikla diskuse i o oprávněnosti termínu „druhé nevolnictví“ (srov. Arnošt KLÍMA, *Probleme der Leibeigenschaft in Böhmen*, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 62, 1975, s. 214-228. Josef Válka obhajoval jeho užívání naproti tím, že vědecké termíny, označující určitou realitu, jsou symbolické a v tomto smyslu je užívání termínu „druhé nevolnictví“ oprávněné jako označení historické situace, v níž docházelo k prolínání zbožních i tržních vztahů, k propojování léních principů s raně kapitalistickými trendy (J. VÁLKA, *„Zrušení nevolnictví“ roku 1781 (Termín a skutečnost v dějinách a historiografii)*, Jižní Morava 17, 1981, s. 110-121). V tomto smyslu je pojem „druhé nevolnictví“ užíván také v této práci.

zdroj příjmů. Tyto, z tradiční sítě sociální kontroly vytržené vrstvy obyvatelstva podněcovaly další formy delikvence. Lze předpokládat, že místní trestně právní aparát musel těmto skutečnostem přizpůsobovat intenzitu, metody i strategie svého postihu, a nabýval tak místně specifických podob.²³⁷ Pro řešení uvedených úkolů bylo nakonec zvoleno jako modelové prostředí typické jihočeské panství Hluboká nad Vltavou s charakteristickým poměrem agrární, lesní a rybářské produkce a omezenou především na místní trh orientovanou řemeslnou výrobou. Pouze pro některá témata (volby do obecních samospráv, obrana cti, neformálních mechanismů sociální kontroly), pro něž se ve fondu velkostatku Hluboká nad Vltavou příhodné prameny nedochovaly buď vůbec, nebo jen v omezeném rozsahu, bylo využito písemností sousedního panství Třeboň, kde panovaly obdobné demografické, sociální, hospodářské, správní a právní poměry. Časové vymezení práce souvisí na jedné straně se změnou pozemkové vrchnosti. Počátek šedesátých let 17. století, kdy obě dominia koupila hrabata ze Schwarzenberku, je obdobím kvalitativního i kvantitativního rozvoje písemné agendy v patrimoniální správě a tím fakticky zároveň výskytem nejstarších pramenů k danému tématu. Na druhé straně je práce omezena vládou Marie Terezie respektive její druhou polovinou po prohraných slezských válkách, kdy se stále zřetelněji začínaly projevat i v praktické rovině stupňující se reformní aktivity osvícenského absolutismu.²³⁸

Bohatá pramenná základna byla podrobena kvantitativní i kvalitativní analýze. Přestože uvedené přístupy jsou diametrálně odlišné, spíše se navzájem doplňují, než aby si konkurovaly.²³⁹ Kvantitativních metod zde bylo využito zejména k ověření účinnosti sociálně disciplinačních aktivit vrchnostenského aparátu. Statistické postupy představují základní metodickou výbavu sociálních dějin kriminality již od sedmdesátých let 20. století.²⁴⁰ Za

²³⁷ B. ROEDL, *Metodické aspekty*, s. 63-69.

²³⁸ Jen formálně byl horním periodizačním mezníkem zvolen rok 1765, kdy vydáním Reskripčního patentu došlo k institucionálním změnám v postihu kriminalizovaného chování. Stejnou roli by však mohly plnit i data vydání hrdelního zákoníku či poddanského patentu této panovnice.

²³⁹ Výhody kombinování obou metod se osvědčily zejména při zkoumání společenských vztahů mezi vrchnostmi a jejich poddanými v období druhého nevolnictví. Srov. André W. CARUS - Sheilagh OGILVIE, *Turning Qualitative into Quantitative Evidence. A Well-Used Method Made Explicit*, Cambridge Working Papers in Economics 2005, nestr.; Hans MEDICK, *Weben und Überleben in Laichingen, 1650-1900*, Göttingen 1996, s. 13-38.

²⁴⁰ Za vlastní počátek moderní kriminologie bývá někdy považován rok 1973, kdy vyšla práce Barbary HANAWALT, *The Pasant Family and Crime in Fourteenth-Century England*, *Journal of British Studies* 13, 1973, s. 1-18. O okouzlení kvantitativními metodami Erick A. JOHNSON, *Quantification and Criminal Justice History in the Nineties: Some Introductory Remarks*, in: Eric Johnson (ed.), *Quantification and Criminal Justice History in International Perspective*, Köln 1990, s. 4 – 16. O tom, že budoucnost historické vědy patří kvantifikaci byli v téže době přesvědčeni představitelé francouzské školy Annales Emmanuel LE ROY LADURIE, *Le territoire de l'historien*, Paris 1974, s. 14 (citováno podle O. ULBRICHT, *Mikrogeschichte: Versuch einer Vorstellung*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 45, 1994, s. 347-365). Fridrich JÄGER – Jörn RÜSEN, *Historische Methode*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Fischer Lexikon Geschichte*, Frankfurt am

jejich přednost byla považována jejich nesporná objektivita, která vyniká nad údajně subjektivní kritéria a namátkové principy ostatních tzv. impresionistických či ilustrativních metod.²⁴¹ Údaje o dlouhodobých strukturálních proměnách jednotlivých druhů trestné činnosti v závislosti na hospodářském, populačním nebo kulturním vývoji, které byly získány kvantitativní analýzou, jsou využívány jako důkazy o platnosti rozličných makrohistorických evolučních nebo přímo modernizačních teoretických koncepcí.²⁴² Nespornou předností těchto metod je standardizace a systematizace získaných dat, která umožňuje vzájemně porovnávat různé lokality a období.²⁴³ Na druhou stranu přináší s sebou řadu úskalí.²⁴⁴ Nezbytným předpokladem kvantifikace je vždy rozsáhlá výchozí databáze, která by měla kvůli vyšší míře reprezentativnosti pokrývat dlouhá časová období.²⁴⁵ Tuto podmínku však prameny raného novověku splňují jen zcela výjimečně. Neúplnost záznamů v evidenčních pramenech trestné činnosti vede proto zastánce kvantitativních metod ke slučování údajů z podobně zaměřených pramenů.²⁴⁶ Skutečnost, že raně novověká kriminalita není jednoznačně kvantifikovatelný fenomén, dokládá i pramenná základna zvolené lokality.

V archivu velkostatku Hluboká nad Vltavou se sice dochovaly poměrně obsáhlé soubory písemností, které vznikly při vyřizování trestně právní agendy, pro kvantitativní zpracování jsou však nevyhovující. Ideálním zdrojem informací by byly úřední protokoly, „*Amts-Stubem-Protokoll*“, kam se zapisovaly stručné záznamy o projednání sporů a případů drobné i závažnější kriminality. Ani jedna ze dvou knih z let 1697 až 1733 však neobsahuje záznamy o všech tehdy projednávaných deliktech. Na první pohled se zdá, že v nich jsou uvedeny jen

Main 1990, s. 13-32, zejména 30-31; Yves CASTAN, *Exemplarité judiciaire, caution ou éveil des études sérielles, Histoire sociale, sensibilités collectives et mentalités. Mélanges Robert Mandrou*, Paris 1985, s. 51-59.

²⁴¹ Martin SCHLÜßLER, *Quantifizierung III*. Zeitschrift für Rechtsgeschichte (dýle jen ZRG) 117, 2000, s. 496-517

²⁴² Srov. D. BLASIUS, *Kriminalität und Geschichtswissenschaft*, s. 616; G. SCHWERHOF, *Aktenkundig*, s. 48-54.

²⁴³ Heinz-Gerhard HAUPT - Jürgen KOCKA, *Methoden, Aufgaben Probleme* in: Tíž (edd.) *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international Vergleichender Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1996, s. 9-45; H. SCHNABEL-SCHÜLE (ed.), *Vergleichende Perspektiven – Perspektiven des Vergleichs*, Studien zur europäischen Geschichte von Spätantike bis ins 20. Jahrhundert, Mainz 1998.

²⁴⁴ Srov. blíže diskusi o smysluplnosti využití kvantitativních metod při výzkumu násilné delikvence v anglické společnosti v raném novověku Ted Robert GURR, *Historical Trend in Violent Crime. A Critical Review of the Evidence, Crime and Justice. An Annual Review of Research* 3, 1981, s. 295-353; James A. SHARPE, *The History of Violence in England: Some Observations, Past and Present* 108, 1985, s. 206-215; Lawrence STONE, *The Revival of Narrative: Reflection on a New Old History*, Past and Present 85, 1979, s. 19; TÝŽ, *Interpersonal Violence in English Society 1300-1980*, Past and Present 10, 1983, s. 22-33.

²⁴⁵ Z těchto důvodů se zastánci statistických metod staví kriticky i k úzce zaměřeným kvantitativním sondám. Peter KING, *Decision-Makers and Decision-Making in English Criminal Law*, The Historical Journal 27, 1984, s. 25-58, zde zejména 40. Srov. M. SCHLÜßLER, *Quantifizierung II.*, ZRG 116, 1999, s. 496.

²⁴⁶ Zevrubnou obhajobu kvantifikace přinesl M. SCHLÜßLER, *Quantifizierung, Impressionismus und Rechtstheorie I*, ZRG 113, 1996, s. 247-278; *Quantifizierung II.*, ZRG 116, 1999, s. 482-497; *Quantifizierung III*. ZRG 117, 2000, s. 496-517.

takové případy, jejichž rozsudky vyžadovaly dlouhodobé plnění.²⁴⁷ Rejstříky na konci knih by také napovídaly, že se v úředních protokolech opakovaně vyhledávalo a na plnění vrchnostenských rozhodnutí se skutečně dohlíželo. Bližší rozbor však ukázal, že v některých letech převažují zápisy o mravnostních deliktech, v jiných zase o hraničních či majetkových sporech. Je proto zřejmé, že nejsou úplné. Vždy záleželo především na subjektivním hodnocení zodpovědného úředníka, zda případ zapíše či nikoli.²⁴⁸ Chybějící údaje z úředních protokolů by mohly být doplněny zápisy z protokolů výslechů, „*Unterschiedliche Examina*“. Ani ty však nepokrývají celé sledované období, ale jen léta 1662 až 1725. Tyto knihy navíc neobsahují údaje o vyměřeném trestu, a neumožňují proto sledovat intenzitu sankční praxe. Lze z nich ale získat podrobné informace o povaze deliktu i o osobnosti pachatelů. Až po bližším prozkoumání se ukázalo, že také ony byly vedeny výběrově. Otázkou zůstává, k jakým účelům si je písaři pořizovali. Jejich úkolem bylo patrně zachycení výpovědí procesně složitějších případů. Aby pachatelé nemohli obsah svých výpovědí během déletrvajícího vyšetřování měnit, vyšetřovatelé měli přesné znění jejich výpovědi kdykoliv po ruce a mohli na jejich základě klást otázky dalším podezřelým nebo svědkům, byly jejich výslechy zapisovány do knih výslechových protokolů.²⁴⁹

Třetím pramenným zdrojem, který by teoreticky mohl být využit k vytvoření ucelené databáze stíhané delikvence, představuje aktový materiál.²⁵⁰ Na rozdíl od výše zmíněných pramenů knižní povahy, sloužily spisy především jako podklady pro rozhodování majitele panství, resp. úředníků jeho ústřední kanceláře, který jediný měl právo vynášet nad svými poddanými přísnější tresty. Schwarzenberkové trvali na tom, aby jim hlubocký hejtman pravidelně zasílal zprávy o projednávaných deliktech spolu s opisy výslechových protokolů. Ani spisy kriminální, natož policejní přestupkové agendy, se však nedochovaly v úplném stavu. Zjevných dokladů o jejich torzovitosti je několik. Jeden z nich poskytuje matriční

²⁴⁷ Po splnění rozsudku, například splacení peněžité pokuty, byly záznamy doplněny marginálními poznámkami („*stalo se; ist schon richtig*“), případně byly přeškrtnuty. Tyto zápisy se týkají zpravidla deliktů smilstva, kdy pachatelé po vystání uloženého trestu legalizovali svou předmanželskou sexualitu dodatečným sňatkem. Přeškrtnutím se rušily také závazky rukojmích, kteří ručili za to, že souložník splní svůj příslib a se svou zmrhanou konkubínou se po odpykání nižšího podmíněného trestu skutečně ožení. Srov. například zápisy z 24. 8. 1719 a 11. 3. 1713. IA 7B Nr. 5/2.

²⁴⁸ Vs Hluboká, IA 7B Nr. 5.

²⁴⁹ Vs Hluboká IB 7B Nr. 4.

²⁵⁰ K vývoji a významu soudních spisů v trestním řízení a jejich využití pro kriminologická bádání Günter JEROUSCHEK, *Die Herausbildung des peinlichen Inquisitionsprozess im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift für die gesamte Strafwissenschaft* 104, 1992, s. 329-360; G. SCHWERHOFF, *Aktenkundig*, s. 24-35. Na patrimoniální trestněprávní prameny upozornil v českém dějepisectví již J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova*, s. 81-82. Jejich význam pro studium tohoto tématu docenila také E. PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčic a Sedlce*, s. 239 a 246-247 a *Hrdelní soudnictví města Miličína*, s. 249-250 a 257-258.

knihy, které obsahují zápisy i o křtu nemanželských dětí.²⁵¹ Dohledat ve spisech nebo obou výše zmíněných typech knih záznamy o trestním stíhání všech matek, které přivedly podle matrik pokřtěných na svět nelegitimní potomky a dopustily se smilstva nebo cizoložství, se nepodařilo. Jiným konfrontačním pramenem jsou důchodní účty,²⁵² které podchycují všechny v dané době zúčtované pokuty a v tomto smyslu jsou úplné.²⁵³ Opět ale evidují i pokuty za delikty, o jejichž projednání se ve spisech ani knihách jednání a výslechových protokolů nedochoval žádný záznam.²⁵⁴ Jejich zápisy se vztahují výhradně na poměrně úzce omezenou skupinu zámožnějších pachatelů, kteří byli schopni zaplatit pokuty. Zvláštní protokol je věnován pachatelům deliktu smilstva, kteří neměli finanční hotovost a byli odsouzeni k trestu prostého žaláře.²⁵⁵ V něm ale zase chybí ti, kteří byli odsouzeni k výkonu trestu nucených prací. Ani s jeho pomocí proto nelze vytvořit úplný seznam všech odsouzených za tento mravnostní delikt. Neúplnost výslechových protokolů jednoznačně dokazují i opakovaná vrchnostenská nařízení a instrukce, kde je hejtmanům vytykáno, že obviněné vyšetřují a trestají, aniž by o tom uvědomili knížete.²⁵⁶ Podobná praxe při projednávání méně závažné kriminality, které se podařilo uzavřít smírem, panovala i před soudy poddanských městeček.²⁵⁷

Nevýhodou trestních spisů není jen neúplnost, ale také roztříštěnost.²⁵⁸ Archiv velkostatku Hluboká nad Vltavou se sice díky kontinuitě pozemkového vlastnictví a rozvinutému správnímu aparátu, nezbytného k řízení tak obrovského panství, dochoval v mimořádném rozsahu a poměrně velmi dobrém stavu. S vyřízenými písemnostmi se ale v minulosti nezacházelo vždy tak, jak nařizovaly registraturní předpisy. Při pořádání zdejšího archivu

²⁵¹ SOA Třeboň, Sběrka římskokatolických matrik, například fara Hosín, inv. č. 1767 - 1773; srov. P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, (v tisku).

²⁵² Vs Hluboká IA 6R 2.

²⁵³ Účetních pramenů při výzkumu kriminality využil v domácím kriminologickém bádání B. ROEDL, *Kriminalita na Lounsku*, s. 5. K jejich uplatnění v zahraničních výzkumech srov. Gunter GUDIANS, *Geldstrafrecht und peinliches Strafrecht im späten Mittelalter*, in: H. J. Becker u.a. (ed.), *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte*. Festschrift Adalbert Erler, Aalen 1976, s. 273-288, v současné době M. SCHEUTZ, *Gerichtsakten*, s. 561

²⁵⁴ K tomu blíže P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, (v tisku).

²⁵⁵ Protokoll über die in das hiesigen Schlo Arrest einkommende verschiedentliche Delinquenten, meisten aber die Fornicanten“ se dochoval v exempláři z let 1732-1752 a v poněkud odlišné podobě i z let 1760-1763. Vs Hluboká IB 7B 4.

²⁵⁶ Vs Hluboká IB 7B 1, instrukce ze 4. 4. 1717, bod 13. Podobné napomenutí obsahují i pozdější instrukce. Srov. například ze 6. 3. 1724. Stejnou nedbalost však vyčítal hejtmanům již knížecí reskript z 20. 9. 1707. Vs Hluboká IB 5BP 1a.

²⁵⁷ Veřejně se k tomu přiznávají představitelé lišovského magistrátu ve zprávě z 15.6.1686 o vyšetřování Voršily Kutišské: „Poněvadž ona téměř sama posledně se v hubu bila, nás všech přítomných a nařknutých odprosíce, proti všemu protestýrovala, že co by koliv byla mluvila, žádná pravda není [...] dáleji na svých slovách nestála, takže jsem za zbytečné seznal takové bláznivé phantasie na papír uvéstí dále“ Vs Hluboká IB 5BP 1e.

²⁵⁸ O tomto obecném rysu kriminálních spisů Helga Schnabel-Schüle v recenzi *Richard van Dülmen, Frauen vor Gericht*, ZRG 18, 1996, s. 157-160. Srov. též G. SCHWERHOFF, *Aktenkundig*, s. 57.

v letech 1793-1817 byly na základě věcné příslušnosti trestně právním spisům vyhrazeny dvě samostatné tematické skupiny zvláště pro zločiny a přestupky.²⁵⁹ Rozlišit hranice mezi nimi bylo později pro archivní zaměstnance obtížné a často byly proto zařazeny chybně. V letech 1829-1830 navíc přibyly do hlubockého archivu další, do té doby nezpracované písemnosti ze schwarzenberského vrchního úřadu, týkající se panství Hluboká. Tyto dodatky již nebyly začleněny do původního systému, ale byly uspořádány v samostatný doplněk registratury.²⁶⁰

Ani těmito zásahy ještě roztržštění aktového materiálu zdaleka nekončí. Ve skutečnosti byly spisy trestně právní agendy uloženy v celé řadě dalších tematických skupin. Některé doklady o méně závažných přestupcích byly zařazeny mezi případy projednávané před místními soudy (*Prozesse und Streitigkeiten vor dem Ortsgerichte*), které nesou označení AP; jiné podle cechovních či městských samosprávných institucí pod skupiny AZ (*Zünfte*) a AS (*Städte*). Ucelené soubory archivních dokladů k majetkové kriminalitě obsahují rovněž písemnosti věnované jednotlivým odvětvím hospodářské agendy.²⁶¹ Jindy bylo upřednostněno profesní zařazení pachatele.²⁶² Záznamy téhož druhu mohou být nakonec uloženy na několika místech současně podle toho, které kritérium archivní úředník při ukládání upřednostnil.²⁶³ Díky tomuto individuálnímu, do značné míry nejednotnému přístupu, dnes již nelze s jistotou říci, zda se pomocí dobových registraturních pomůcek podařilo podchytit skutečně všechny případy.²⁶⁴

Při pokusu o vytvoření úplné databáze projednaných trestních případů si lze teoreticky vypomoci i archivními fondy jiných institucí, které se na postihu kriminality v různé fázi trestního řízení podílely. Využít je možné především materiály Apelačního soudu v Praze.

²⁵⁹ Písemnosti nejzávažnějších případů, „*Criminalprocesse*“, nesly označení BC; písemnosti méně závažných provinění proti veřejnému pořádku (*Policey Übertretungen*) byly zařazeny do skupiny BP. Ze 129 případů zachycených ve skupině 5BC do ní ve skutečnosti věcně patřilo jen 53 procesů. Srov. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 9, 90 poznámky č. 724 a 725. K nejednotnému posuzování deliktu cizoložství TÝŽ, *Dvojím metrem*, s. 291-313, zejména s. 297-298. K vývoji hlubockého archivu: Kol. autorů, *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech*, sv. 3, Praha 1959, s. 85-87.

²⁶⁰ Tamtéž. Kriminální agendy z tohoto doplňku se týká fascikl označený signaturou IF 5BC, rozdělený dále do pěti tematických podskupin.

²⁶¹ Případy vodního pychu uloženy například mezi spisy rybnického hospodářství IA 6T 6f; obdobně k lesnímu pychu IB 6Wα 15 (Jagdexcessen), a krádežím dřeva a steliva 6Wα (Holz und Waldheuentfremdung).

²⁶² Záznamy o provinění vrchnostenských úředníků jsou uloženy v tematické skupině IB 7B 11b (Veruntreuung und Excessen); o deliktu dezerce mimo jiné také pod IB 4Kγ 14c (Militär oder Soldaten) apod.

²⁶³ Například případy zabití neřádně nabytého plodu by v schwarzenberském archivním systému měly být uloženy pod signaturou IB 5BC 4. Pokud ale byla nalezena pouze mrtvolka novorozeněte a jeho matku se nepodařilo vypátrat nebo dopadnout, případ mohl být založen také do skupiny veřejných záležitostí označených 4E, kde se mimo jiné pod podskupinou 5g nachází doklady o Neštěstích, utonutích a nálezech mrtvých lidských těl (*Unglücksfälle und Ertränkten [...] dann Todt gefundene Menschenkörper*).

²⁶⁴ Vedle těchto souborů písemností, které byly sice uloženy mimo skupinu kriminální přestupkové agendy, jsou ale alespoň výslovně zmíněny v dobových archivních pomůckách, může však badatel náhodně objevit v různých částech registratury i jiné jednotlivé písemnosti trestněprávního charakteru, které tam byly ponechány omylem nebo z hlediska trestní agendy nepodstatným souvislostem.

Díky jeho ortelním manuálům se skutečně podařilo rozšířit počet případů projednávaných v hrdelním řízení.²⁶⁵ Bezvýsledné ale již bylo pátrání ve fondech českobudějovického, prácheňského a tábořského krajského úřadu.²⁶⁶ Apelační soud i krajské úřady se navíc podílely pouze na postihu nejzávažnější kriminality, zatímco vyšetřování drobných pořádkových přestupků náleželo výhradně do pravomocí místních úřadů. Ani s jejich pomocí proto nelze získat chybějící záznamy o drobné delikvenci.

I kdyby se teoreticky podařilo získat veškeré trestní spisy, které byly ve své době pořízeny, je zjevné, že vždy půjde jen o část skutečně páchaných provinění. Vedle pachatelů, kteří byli dopadeni, totiž vždy existovala řada těch, kterým se podařilo útekem zachránit před dlouhým vyšetřováním a odvrátit nebezpečí hrozící sankce. O tom, pro koho a jak účinnou obrannou strategií včasný útek byl, svědčí soupisy ilegálních migrantů, které jako deriváty poddanských seznamů pořizovali na Hluboké vrchnostenští úředníci každoročně od roku 1694 až do konce patrimoniálního období.²⁶⁷ Existenci dalších druhů evidenčních pramenů se dosud na území českého státu doložit nepodařilo.²⁶⁸

I přes uvedené výhrady vůči neúplnosti a nestejnorodosti trestně právních pramenů bylo možné na základě kvantitativní analýzy prokázat (ne)účinnost disciplinačních opatření. Místo pramenů trestně právní povahy bylo k tomuto účelu využito evidenčních pramenů, které jsou tímto způsobem běžně vyhodnocovány v historické demografii.²⁶⁹ Jde o matriční knihy narozených a soupisy poddaných, které se dochovaly pro celé sledované období. První z nich umožňují sledovat, jak se měnil poměr nemanželských dětí v populaci, a tedy jak úspěšné bylo disciplinační úsilí světských i církevních autorit o vymýcení mimomanželské a předmanželské sexuality.²⁷⁰ Jinou možnost nabízejí soupisy poddaných, respektive soupis ilegálních migrantů, který z nich hlubočtí úředníci pořídili. Ty dokládají, jak se pozemkovým vrchnostem (ne)dařilo omezit volný pohyb poddaných a zajistit si tím nezbytné pracovní

²⁶⁵ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 15.

²⁶⁶ Ve fondu Krajského úřadu České Budějovice se nedochovaly žádné písemnosti do roku 1765. Také fond Krajský úřad Bechyně neobsahuje spisový materiál kriminální agendy z období před rokem 1751, kdy zanikl. Ve fondu Krajského úřadu Prácheň bylo rovněž mezi písemnostmi, označenými jako Pátrání po zločincích, jejich popisy, popisy osob vyhoštěných ze země z let 1758-65 (inv. č. 651-654), pátráno po případech z hlubockého dominia s negativním výsledkem.

²⁶⁷ P. MATLAS, *Migrace*, s. 168-173.

²⁶⁸ Na základě „Gauer- und Diebslisten“ zpracovávali strukturu pachatelů Eva WIEBEL– Andreas BLAUERT, *Gauer- und Diebslisten, Unterschichten- und Randgruppenkriminalität in den Augen des Absolutistischen Staates*, in: Mark Häberlein (ed.), *Devianz, Widerstand und Herrschaftspraxis in der Vormoderne. Studien zur Konflikte im südwestdeutschen Raum (15. – 18. Jahrhundert)*, Konstanz 1992, s. 67-96. Výjimku představují soupisy vagabundů J. MATĚJŮ, *Život na útěku*.

²⁶⁹ K tomu blíže E. MAUR, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, *Demografie* 24, 1982, s. 101-102. Srov. nejnověji též A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 30-36.

²⁷⁰ P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*.

síly.²⁷¹ Uvedené prameny sice nepokrývají celé spektrum společenského chování, týkají se ale témat, která byla pro raně novověké státy na východ od Labe zásadní.

Ani ze statistického pohledu dokonalá databáze však nemůže sama o sobě vysvětlit, proč se (ne)podařilo přenést obsah disciplinačních norem do živé každodenní skutečnosti. Odpověď je třeba hledat nikoliv v anonymních strukturálních proměnách, ale v detailním pozorování činů, hnutí a strategií konkrétních jedinců.²⁷² Pro jejich pochopení je potřeba přesunout pozornost od kvantitativních aspektů k výpovědím kvalitativní povahy. Důležité nejsou přitom jen oficiálně deklarované normy, které popisují ideální stav, jak se měli poddaní chovat, jak měly vrchnostenské instituce fungovat. Větší význam mají skutečné záměry a morální představy konkrétních lidí – jak těch, kteří se dostali do konfliktu s dobovými normami, tak také těch, kteří jejich počínání posuzovali a trestali.

Jedinečným prostředkem k nahlédnutí do vnitřního světa motivů a morálních představ venkovského obyvatelstva, které po sobě zpravidla nezanechalo přímá písemná svědectví,²⁷³ jsou protokoly výslechů.²⁷⁴ Tyto prameny budí svou zevrubností a hojností na první pohled zdání bezprostřednosti. Proti jejich autenticitě lze však vznést řadu výhrad. Protokoly výslechů nesloužily výhradně k vlastnímu záznamu o skutkové podstatě a právně závažných okolnostech. Nejsou pouze prostými doslovnými přepisy výpovědí vyslýchaných osob. V rámci trestního řízení ve skutečnosti plnily úlohu komunikačního prostředku mezi všemi zúčastněnými orgány. Od počátku byly proto konstruovány jako důkazy. Kladením otázek, jejich sugestivní formulací, pořadím, stupňováním a opakováním v různých souvislostech

²⁷¹ Blíže P. MATLAS, *Migrace*, s. 169-171.

²⁷² Lidé v sociálních uskupeních a ne sociální skupiny, tvoří historické dění svým konkrétním a neopakovatelným jednáním. J. PETRÁŇ, *Mikrohistorie aneb o nedějích*, in: Jan Klápště (ed.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 203 -204.

²⁷³ Výjimku představují selské kroniky. Nejstarší se dochovaly jen v zemích, kde bylo právní postavení venkovského lidu na mnohem lepší, v Šlesvicku-Holštýnsku a sousedním Dánsku již ze 16. století. (Marie-Luise HOPF-DROSTE, *Vorbilder, Formen und Funktionen ländlicher Anschreibebücher*, in: Helmut Ottenjann – Günter Wiegelmann, (edd.), *Alte Tagebücher und Anschreibebücher. Quellen zum Alltag der ländlichen Bevölkerung in Nordwesteuropa*. Münster 1982 (= Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 33), s. 61-84; Bjørn POULSEN, *Die ältesten Bauernanschreibebücher. Schleswigsche Anschreibebücher des 16. und 17. Jahrhunderts*, in: Bjørn Poulsen – Klaus Joachim Lorenzen-Schmidt (edd.), *Bäuerliche Anschreibebücher als Quellen zur Wirtschaftsgeschichte (= Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins und Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 21)*, Neumünster 1992, s. 89-105). Domácí deníkové a pamětní záznamy z vesnického prostředí jsou však až mladšího data (Jan ČERNÝ (ed.), *Novostrážická kronika Václava Preinheltra z let 1801-1834*, Nové Strašecí - Rakovník 2008; E. MAUR, *Kronikářské záznamy lidové proveniencie jako historický pramen*, in: Štěpánka Karlová – Veronika Lišková - Jiří Stočes (edd.), *Historická dílna, I.*, Sborník příspěvků přednesených v roce 2006, Plzeň, 2006, s. 75-96. TÝŽ, *Vlast, národ a stát v Čechách v očích lidového kronikáře na sklonku existence tradiční společnosti (1740-1830)*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 250-287). Nejstarší pocházejí výjimečně již z první poloviny 18. století z oblasti Litomyšlska, Českolipska - Barbora MLYNÁŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740-1830 I-II*, Praha 2001.

²⁷⁴ P. HIML, *Myšlení*, s. 153-194.

sledovali vyšetřovatelé jediný cíl – doložit (ne)vinu obviněných a přesvědčit nadřízené instituce o nezbytnosti prováděných úkonů. Protokoly výslechů odrážejí proto především vrchnostenská vnímání skutečnosti.²⁷⁵ Výpovědi probíhaly navíc podle předem daných procesních pravidel. Vyslýchání byli vystaveni přímému psychickému i fyzickému nátlaku.²⁷⁶ Každý přirozeně vypovídal především tak, aby od sebe odvrátil obvinění kladená mu za vinu a vyhnul se případnému trestu. Vyšetřovatelé, kteří z těchto úhybných, matoucích výroků i přímého zapírání vybírali a nechávali protokolovat jen to, co považovali za podstatné, tak pouze konstruovali přibližný obraz skutečných událostí.²⁷⁷ Další zkreslení obsahu výpovědí přinášel převod mluveného slova do psané formy.²⁷⁸ Z užívání středníků, mimořádně dlouhých vět a složitých souvětí, nebo jindy naopak ze strohých stereotypně se opakujících citově nezabarvených popisů dramatických okamžiků je zřejmé, že výpovědi byly kráceny a upravovány.²⁷⁹ Mnohdy je přímo patrné, že spolu se syntaktickými zásahy docházelo také k sémantickým změnám.²⁸⁰ K významovým posunům přispívalo nahrazování nářečních

²⁷⁵ Přes uvedené výhrady bývají i výslechové protokoly řazeny mezi prameny osobní povahy nebo též Ego-dokumenty, za něž byly původně považovány především deníky, autobiografie či memoáry. Teprve Winfried Schulze k nim přiřadil rovněž písemnosti vzešlé z procesů právní povahy, které odkrývají osobnost jejich aktérů bez ohledu na to, zda dobrovolně či pod nátlakem. Připomněl při tom, že i v ostatních písemnostech osobní povahy stejně jako vyšetřování při výslechu byli jejich autoři ovlivněni vysokou mírou autostylizace. W. SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, in: Bea Lund u. a. (ed.), *Von Aufbruch und Utopie. Perspektiven einer neuen Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters. Für und mit Ferdinand Seibt*, Köln 1992, 417-450, zde zejména s. 431, 435; TÝŽ, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte. Vorüberlegungen für die Tagung*, in: týž (ed.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11-30; M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“-Dokumente. Eine problematische Zuschreibung am Beispiel der Gäminger Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biografie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik*, Krems 2000, s. 99-134.

²⁷⁶ Jako forma psychického nátlaku působilo již složení přísahy, která měla vyslychající přimět k boží bázni, dodat soudní instanci žádoucí váhy a připomenout, že křivopřísežnost by byla trestána jako protivení se bohu. K tomu Silke GÖTTSCHE, *Zur Konstruktion schichtenspezifischer Wirklichkeit. Strategie und Taktiken ländlicher Unterschichten vor Gericht*, in: Brigitte Bönisch-Brednich – Rolf W. Brednich – Helge Fernet (edd.), *Erinnern und Vergessen. Vorträge des 27. Deutschen Volkskundekongresses Göttingen 1989, Göttingen 1991 (= Beiträge zur Volkskunde in Niedersachsen 5)*, s. 443-451, zde zejména 450.

²⁷⁷ Přímý doklad o stylizaci a selektivním výběru obsahu protokolů přináší například hodnocení vyšetřování Voršily Kutíšské ze vsi Hůrky podezřelé z pověřivosti, jež proběhlo v přítomnosti purkmistra, primátora, písaře radního, rychtáře hůreckého a jiných konšelů, sepsané lišovským farářem Vavřincem Ferdinandem Králem 15. 7. 1686: „její samé ošemetné a nepravdivé fantasie jsou, který se z toho jejího s matkou svou navyklého pomlouvání a utrhaní lidem lehce seznati mohly [...] dáleji na svých slovách nestála, takže jsem za zbytečné seznal takové bláznivé phantasie na papír uvéstí dáti.“ Vs Hluboká IB 5BP 1f. Dieter HERMANN, *Die Konstruktion von Realität in Justizakten*, *Zeitschrift für Soziologie* 16, 1987, s. 44-55; Erhard BLANKENBURG, *Die Aktenanalyse*, in: týž (ed.), *Empirische Rechtssoziologie*, München 1975, s. 193-198; M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitlichen Gerichtsakten*, s. 105.

²⁷⁸ O komunikaci s poddanými Rudolf SCHENDA, *Orale und literarische Kommunikationsformen im Bereich von Analphabeten und Gebildeten im 17. Jahrhundert*, in: Wolfgang Brückner – Peter Blickle – Dieter Breuer (edd.), *Literatur und Folk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland*, Wiesbaden 1985, s. 447-464.

²⁷⁹ U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 24.

²⁸⁰ U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 21. K problematice posunů slovního významu v českém dějepisectví Josef MACEK, *Historická sémantika*, ČČH 89, 1991, s. 1-30.

výrazů do úředního jazyka nebo překládání českých výpovědí do němčiny. Dokladem písařových redakcí jsou jazykově cizorodé prvky, které nemohly být přirozenou součástí mluveného projevu venkovanů.²⁸¹ Platí to zejména o připojování ospravedlňujících formulací a distinkčních floskulí („SVV“, „salva venia“) k vulgarismům, neslušným a nemravným citátům.²⁸² Nečistá a zapáchající zvířata nebo výkon tělesných potřeb představoval přirozenou a spontánní součást života na venkově. Byrokratizující se úřední aparát však cítil potřebu se od výrazů, které je označovaly, distancovat a vytvářet sociální bariéru mezi sebou a podřízenými lidovými vrstvami. Protokoly se v některých případech stávaly spíše vyjádřením toho, co si pod výpovědí představoval protokolující písař než vyšetřovaný.

Třebaže jsou výhrady vůči těmto pramenům obecně oprávněné, míra autenticity je u konkrétních protokolů různá. Výslechové protokoly nejsou totiž jen jediného druhu, ale odlišují se od sebe podle toho, v jaké fázi trestního řízení vznikaly.²⁸³ Na prvotní sumární výsledky, které prováděli bezprostředně po zjištění zločinu vesničtí rychtáři nebo nižší správní úředníci při místním šetření, nebyly kladeny zvláštní formální nároky.²⁸⁴ Jejich úkolem bylo pouze zjistit co nejvíce údajů pro další vyšetřování.²⁸⁵ Řádné výslechové protokoly prováděli až zástupci orgánů s trestně právní pravomocí.²⁸⁶ Pokud projednaný delikt spadl výhradně do jejich pravomocí, nebyl protokol určen nikomu jinému než samotným vyšetřovatelům,

²⁸¹ Hermann BAUSINGER, *Sprachschranken vor Gericht*, in: Konrad Köstlin – Kai Detlev Sievers (edd.), *Das Recht der kleinen Leute. Beiträge zur Rechtliche Volkskunde. Festschrift für Karl-Sigismund Kramer*, Berlin 1976, s. 12-27, zde zejména 22-27.

²⁸² D. W. SABEAN, *Soziale Distanzierung. Ritualisierte Gestik in der deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, *Historische Anthropologie* 4, 1992, s. 217-233, zvláště s. 224. Výskyt těchto poznámek odkazuje na posunující se hranici studu a ústup fekálního humoru související s Eliasovským pojetím civilizačního procesu i postupující byrokratizaci úřednického aparátu. R. MUCHEMBLED, *Gefühlsdifferenzierung*, 1990, s. 43-57. M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 72-80.

²⁸³ Na význam studia procesní stránky postihu kriminality pro charakter a výpovědní hodnotu trestně právních pramenů upozorňoval Wolfgang NEUCKE, *Die Stilisierung von Sachverhaltsschilderungen durch materielles Strafrecht und Strafprozeßrecht*, in: Jörg Schönert (ed.), *Erzählte Kriminalität. Zur Typologie und Funktion von narrativen Darstellungen in Strafrechtspflege, Publizistik und Literatur zwischen 1770 und 1920*, Tübingen 1991, s. 59-72.

²⁸⁴ Srov. výslechový protokol Víta Turka z 19. 5. 1712 vyhotovený správcem Gotfriedem Josefem Wagnerem. Vs Hluboká IB 5BP 3.

²⁸⁵ Dne 10. 7. 1700 proběhl hromadný výslech obyvatel olešnické rychty, který byl stvrzen pouze podáním ruky rychtáře (Vs Hluboká IB 4E 5g); z 4. 11. 1738 se dochoval hromadný výslech účastníků rvačky v dříteňské hospodě (Vs Hluboká IB 5BP 2 c1); z 5. 4. 1765 pochází výslech Marie Klíčnickové zapsaný nikoliv v sponsoriální formě, ale ve 3. osobě. (Vs Hluboká IB 4Kγ 14). IB 5BP 2c hromadný výslechový protokol, mimo jiné i 28 letý Andreas Steters z Franklandu, poddaný wurtzburského kláštera. Typickým příkladem záznamu sumárního výsledku, který postrádá veškeré formální znaky soudních i mimosoudních protokolů je zápis hromadného výsledku ze 7. 4. 1741. Vs Třeboň IB 5AU 82. Srov. M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitlichen Gerichtsakten*, s. 108-109; TÝŽ, *Alltag*, s. 88.

²⁸⁶ V prostředí hlubockého dominia disponovaly těmito kompetencemi magistráty poddanských městeček a patrimoniální správa. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 48-49.

a nebyl proto koncipován ani jako komunikační prostředek s nadřízenými orgány.²⁸⁷ Proto vykazují tyto tzv. mimosoudní protokoly (*Extrajudicial, extraordinale Examen*) nesporně vyšší míru autenticity, než je tomu u protokolů, které vznikly až v průběhu vlastního procesně pevně svázaného soudního řízení. Nápadná jsou v nich častá škrtnutí, přepisování a doplňování textu, která umožňují přiblížit se původní podobě ústního sdělení.²⁸⁸ Pravidlem je zběžná až nedbalá úprava písma, která svědčí o tom, že výpovědi byly protokolovány přímo při výslechu.²⁸⁹ Původnost mnohých z nich dokládá i to, že byly zapisovány přímo v jazyce vyslychaných, nikoli překládány do němčiny. Výjimkou nejsou dokonce ani charakteristické nářeční znaky jihočeského dialektu.²⁹⁰ O to méně je v nich naopak distinkčních formulací. Mimosoudní protokoly proto více než kterékoliv jiné zápisy výsledků umožňují přiblížit se původní podobě výpovědi. Na druhou stranu lze v některých případech oprávněně pochybovat o tom, že by se prostí venkované dokázali vyjadřovat tak stručně a věcně, jak by nasvědčovaly tyto zápisy. Také protokoly mimosoudních výsledků bývaly písařem mnohdy upravovány a kráceny.²⁹¹

Teprve řádné soudní protokoly (*judicial Examen*), které musely splňovat předem přesně dané formální náležitosti, tvoří pevně konstituovanou skupinu písemností.²⁹² V jejich záhlaví uvedl písař nejprve identifikaci vyslychaného (jméno, původ, stav), důvod výsledku, označení

²⁸⁷ O tom, že tyto protokoly nemohly plnit funkci komunikačního prostředku, ale sloužily jen pro potřeby samotných vyšetřovatelů, svědčí například protokol Tomáše Martínka z 18. 11. 1755, k němuž byla připsána poznámka, že byl dotyčný za své lživé výpovědi bezprostředně po výsledku zbit. Vyšetřující vrchnostenský úředník se tak přiznával k tomu, co bylo výslovně zakázáno. (Vs Hluboká IB BP 2a).

²⁸⁸ Srov. úvodní nedatovaný výslechový protokol Víta Vítana (cca z června 1740). Vs Hluboká IB 5BC 10i.

²⁸⁹ Ulrike Gleixnerová na základě dekonstrukce protokolů výsledků předpokládala, že zápis vznikl s časovým odstupem. V jediném protokolu lze podle ní rozeznat i čtyři časové roviny, z nichž soudce stvořil při protokolaci jeden fiktivní čas. U. GLEIXNER, *Das Mensch*, s. 16, 26.

²⁹⁰ V této době je obtížné posuzovat rozdíly mezi úředním stylem a mluvou prostých lidí. I formální v češtině vedená písemná korespondence mezi úředníky patrimoniální správy a představiteli poddanských městeček obsahuje často výrazy, které by bylo možné považovat za dialektické. Nářeční charakter ale bezesporu vykazuje typicky jihočeské krácení některých pomístních názvů například Budějovice, Strážkovice na „*Budějce*“ a „*Strážkojc*“ nebo příjmení „*Petrojc*“ nebo „*Mrázkojc*“ místo Petrovic, Mrázkovic živností. Srov. výslech Františka Onderky z dubna (blíže nedatováno) 1729 (Vs Hluboká IB 5 BP 3) nebo výslech Jana Selnera a Jana Hrdličky z 29. 4. 1769 (Vs Hluboká IB 5AP 7b); dopis lišovského magistrátu z 20. 4. 1757 a 8. 2. 1754 (Vs Hluboká IB 5AP 5b1); výslech Šimona Čěšpivy a Veruny z Petrovic z 9. 7. 1761 (SOKA České Budějovice, AM Lišov, inv. č. 176). K vývoji jihočeského dialektu František CUREN a kol., *Jihočeská Vlastivěda. Jazyk. Nářečí, místní jména, slangy*, České Budějovice 1986, zde zejména s. 22-23. Na dialektické prvky ve výslechových protokolech panství Frýdlant upozornila S. OGILVIE, *So that every subjekt*, s. 58.

²⁹¹ Příkladem nezakrývané písařské stylizace jsou některé výsledky svědků protokolované nikoliv v interogativně-responzoriální formě, ale pouze ve třetí osobě, které stručně shrnují jen obsah výpovědi. Po výsledku svědkyně Mariany Klíčnickové z 5. 4. 1765 na Hluboké následuje tento záznam výpovědi svědka sedláka Rychtařka. Vs Hluboká IB 4K gama 14.

²⁹² V českých zemích stanovil přesnou podobu výslechového protokolu až Hrdelní řád císaře Josefa I. z roku 1707. Již před jeho vydáním však na sjednocování formálních náležitostí vyšetřovacího řízení dbal pražský apelační soud. Vzorem mu v této věci jistě byl Dolnorakouský soudní řád z roku 1656. Srov. M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten*, s. 101, 114.

soudu a případně záznam o složení přísahy („*Juramenta*“).²⁹³ Tyto protokoly byly v této době vedeny výhradně responsoriální formou – otázky byly předem zaznamenány do levé poloviny protokolačního archu zhruba formátu A 4, do pravé poloviny byly při výslechu zapisovány odpovědi. Úvod výslechu probíhal stereotypně. Vyslýchaná osoba byla nejprve kladením otázek *Ad Generale* znovu přesně identifikována.²⁹⁴ Teprve potom se přistoupilo k vlastnímu výslechu týkajícího se samotného vyšetřování (otázky *Ad Spetiale*). Na závěr byla připojena koroborační formule stvrzující regulérnost celého výslechu.²⁹⁵ Bezprostředně při vyšetřování písař zapisoval obsah výpovědí do předběžného makuláře. Ty pořizoval na méně kvalitní papír. I pro ně jsou charakteristické pozdější přepisy a dodatečné poznámky provedené na první pohled jiným inkoustem, hlinkou nebo olůvkem, které umožňují rozpoznat původní, nejautentičtější formu zápisu.²⁹⁶ Teprve na základě těchto konceptů pořizoval písař konečné verze protokolů, které skutečně prošly několikaletými redakcemi, sloužily k legitimizaci dosavadního vyšetřování. Na místo závěrečných stylisticky i graficky upravených a do němčiny přeložených konečných verzí je proto pro zjištění obsahu původních autentických výpovědí lépe využít jejich koncepty. O vypovídací hodnotě těchto písemností v zásadě platí totéž jako u mimosoudních protokolů. Jediný rozdíl spočívá v tom, že zaznamenávají průběh výslechu, který byl od počátku veden a zapisován s vědomím, že bude podroben pozdější kontrole.

Posledním, čtvrtým, formálně nejvíce svázaným druhem protokolů jsou zápisy útrpných výslechů. Přísná procesní pravidla pro jejich vedení měla zabránit zneužití tortury. Od dobrovolných výslechů se proto na první pohled výrazně liší. Samotný zápis byl důsledně označen jako útrpný („*Tortural Examen*“). Již v jeho záhlaví se zdůrazňovalo, že se k mučení přistupovalo na příkaz a se svolením apelačního soudu. Útrpný protokol obsahuje také tzv. „*Premonitio*“, v němž byly shrnuty zásadní důkazy, které ospravedlňovaly aplikaci tortury. Pokud se vyslýchaný na mučidlech přiznal, k protokolu se připojovalo ještě

²⁹³ „Já Marie Anna Partlová, panská baštyřka sádecká hlubocká, přísahám Pánu Bohu všemohoucímu a blahoslavené a od prvorozeného hříchu neposkvrněné Panny Marii, matce Boží i všem božím milým svatým, že...“ Vs Hluboká IB 5BC 9f1.

²⁹⁴ G. SCHWERHOFF, *Aktenkundig*, s. 61-68; Belfried VALENTINISCH, *Fahndung-, Gerichts- und Strafvollzugsakten als Quelle zur Alltagsgeschichte des Barockzeitalters*, in: Othmar Pickl - Helmuth Feigl (edd.), *Methode und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock*, Wien 1992, s. 69-82.

²⁹⁵ Výslech svědka končil zpravidla obligátní otázkou: „*Chceš-li ještě více něčeho k té věci se vyznat?*“ nebo „*Čeho je ti ještě povědomo?*“, případně písařovou poznámkou „*více že neví.*“ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 10-11.

²⁹⁶ Typickým příkladem je svědecký „*Examen Jakuba Klímy, sedláka usedlého ve vsi Oubyslavi v příčině zprznění krve mezi Pavlem Štourelem a Kateřinou, pastorkyní jeho*“ z 18. 5. 1717, který nese přímo označení „*Maculare*“. Srov. další svědecké výpovědi provedené téhož dne při městském soudě městečka Podhradí. Vs Hluboká IB 5BC 10f.

dobrovolné vyznání, které měl učinit po odeznění bolestí tzv. „*in Banco Juris*“.²⁹⁷ Z hlediska autenticity jsou útrpné protokoly naprosto jedinečné také tím, že probíhaly výhradně na základě apelačním soudem předem stanoveného katalogu otázek, které jediné směly být v doslovném znění a pořadí mučenému pokládány. Sami vyšetřovatelé neměli žádný legitimní prostředek, jak reagovat na nečekané zvraty ve výpovědi a průběh výslechu nesměli jakkoliv měnit. Na druhou stranu měl hrdelní písař zaznamenávat vedle odpovědí a jednotlivých stupňů mučení také veškeré projevy strachu a bolesti vyslýchaného („*Signa doloris*“). Útrpné výpovědi proto obsahují záznamy řady detailů o gestech, mlčení, které mohly hrát klíčovou roli a které se v jiných druzích výslechových protokolů objevují jen výjimečně.

Rozhodující metodickou otázkou, zda tyto výslechové protokoly obecně legitimizují pouze očekávané a žádoucí jednání vyšetřovatelů nebo umožňují sledovat také jednání obviněného, jak se skutečně stalo, nelze kvůli rozdílné míře autenticity jednoznačně zodpovědět. V souvislosti s disciplinačními snahami vrchností a podílem patrimoniálního soudnictví na prosazování nových norem společenského chování však není nejdůležitější, zda se obviněný zločinu dopustil nebo jestli se skutek odehrál právě tak, jak byl zapsán, ale jaké argumenty, tvrzení a představy během vyšetřování používal, jaký význam jim přikládal a jakých výsledků jimi dosahoval. Podstatné je, jak působilo soudní řízení na jeho účastníky a jejich okolí. Ať už vyšetřovaný dokázal skutečné motivy svého jednání zakrýt, překroutit nebo naopak mluvil „čistou pravdu“, vždy svému počínání připisoval určitý význam a předpokládal, že i na vyšetřovatele bude jeho líčení působit věrohodně.

Stejnou pozornost jako vyšetřovaným je proto nutné věnovat také lidem, kteří stáli během trestního řízení na opačné straně a měli za úkol porušení společenských norem stíhat a upevňovat tím vědomí o vynutitelnosti těchto pravidel. O způsobu, jakým vyšetřovatelé nahlíželi na osobnost pachatele a na spáchaný delikt, jakým vnímali vlastní role, vypovídá pochopitelně mnohem více historických pramenů, než je tomu v případě obviněných. O základních vyšetřovacích strategiích svědčí již samotné výslechové protokoly. Ty, jak již bylo řečeno, sice zprostředkovávají především pohled vyšetřovatelů na spáchaný delikt, zachycují ale jen jedinou časově omezenou část vyšetřování.²⁹⁸ Nahlédnout na další procesní úkony a strategie vyšetřování umožňují například zevrubná hodnocení průběhu dosavadního soudního řízení. Tzv. *Species facti* jsou zpravidla až několikastránkové relace hrdelního soudu

²⁹⁷ Stejně jako u soudních protokolů musela být platnost útrpného zápisu stvrzena opět pečeti a podpisy přítomných. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 11.

²⁹⁸ Vedle výslechových protokolů byla doposud zvýšená pozornost v rámci soudních spisů věnována zatykačům, rukojemstvím a pátracím spisům, které předcházely zadržení podezřelého pachatele. B. VALENTINISCH, *Fahndungs-*, s. 69-89.

o povaze deliktu a o provedených úkonech trestního řízení. Podobnou funkci plnily protokoly soudních jednání, které obsahují úplný záznam vlastního soudního přelíčení.²⁹⁹ Jejich úkolem bylo nejen shrnout podniknuté procesní úkony a – ještě zřetelněji než protokoly výslechů – legitimizovat dosavadní vyšetřování.³⁰⁰ Ze stejných pozic jsou psány také žádosti odsouzených o milost. Byly sice formulovány jménem odsouzených, shodná stylizace jejich zdůvodnění však ukazuje, že jejich autory nebyli samotní pachatelé, ale soudní písaři. Neobsahují proto ve skutečnosti žádné známky subjektivní sebereflexe provinilců, ale pouze oficiální vrchnostenský pohled na ně a jejich zločiny.³⁰¹ Z tohoto důvodu není řazení žádostí o milost mezi tzv. ego-dokumenty správné.³⁰²

Hlavním informačním zdrojem, který přináší vrchnostenskou reflexi, proto zůstává velice pestrá korespondence mezi jednotlivými účastníky a instancemi trestního řízení.³⁰³ Jde zejména o knížecí reskripty a intimáty nadřízených institucí, jejichž prostřednictvím dával vrchnostenský aparát po zhodnocení dosavadního postupu příkaz k provedení každého významnějšího procesního úkonu. Ve značném množství se dochovaly žádosti o součinnost na trestním řízení s dalšími účastníky soudního řízení. Cenná sdělení obsahuje rovněž průvodní korespondence zasílaná spolu se zadrženým vězněm, jeho výslechovými protokoly nebo nálezy apelačního soudu. Totéž platí o běžné korespondenci hospodářské a správní agendy, kterou si mezi sebou vyměňovaly jednotlivé instituce patrimoniální správy. Ekonomické aspekty trestně právních pravomocí a s nimi spojený i vrchnostenský pohled na postih odchýlného chování odráží vyúčtování soudních vydání.³⁰⁴ Přestože tyto kategorie písemností jsou z hmotně právního hlediska poměrně chudé, obsahují jedinečné údaje, které umožňují nahlédnout na postoje a motivy vrchnostenského aparátu a samosprávných orgánů při uplatňování trestní represe a prosazování vrchnostenských nařízení.³⁰⁵

Prosté sledování obsahu jednotlivých písemností by však nevedlo k ničemu jinému než k jednostrannému ztotožnění s deklarovanými pozicemi a argumenty jejich pisatelů.³⁰⁶

²⁹⁹ Za celé sledované období let 1661-1765 se podařilo nalézt protokol soudního jednání pouze v jediném a to onom nejstarším soudním spise z roku 1662. Viz případ Kašpara Tusara je uložen pod sign. Vs Hluboká IF 5BC 4.

³⁰⁰ H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 25. K všem těmto typům pramenů blíže P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 12.

³⁰¹ Například koncept žádosti o milost Pavla Chalupy a Kateřiny Šťouralové z 14. 3. 1732. Vs Hluboká IB 5BC 10f.

³⁰² W. SCHULZE, *Ego-Dokumente*, s. 440-442; srov. též. P. HIML, *Milost místo smrti*, s. 7-43.

³⁰³ M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten*, s. 117-118.

³⁰⁴ B. ROEDL, *Náklady*, s. 97-112; P. KREUZ, *Hrdelní soudnictví města Nymburka*, s. 53.

³⁰⁵ K charakteristice dalších typů trestněprávních písemností (například nálezu apelačního soudu, vyúčtování, reversů) blíže P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 9-11.

³⁰⁶ Carlo Ginzburg nazval tyto písemnosti „archivy represí“. C. GINZBURG, *Sýr a červi*, s. 18.

O skrytých motivech jejich počínání trestně právní prameny nevyprávějí. K pochopení je třeba objasnit, jakými osobními a vzdělanostními předpoklady byli tito lidé k plnění svých povinností vybaveni. Jak byli motivováni? Z jakých společenských vrstev pocházeli? S jakými cíli přistupovali k plnění vrchnostenských instrukcí a nařízení? Z čeho čerpali svou autoritu při prosazování vrchnostenských nařízení? Jakým obsahem dokázali naplnit často velice neurčité formulace pro ně určených instrukcí?

Hotové, přímé důkazy o skutečných záměrech aktérů, které jsou klíčové pro vysvětlení (ne)úspěchu sociální disciplinace v podmínkách českého pobělohorského venkova, nelze vyčíst z žádných jiných pramenů. K tomu je potřeba vnímat počínání účastníků v obecném kulturním kontextu vázaném na stav dobové politiky, správy, hospodářství i soukromých mezilidských vztahů.³⁰⁷ Kultura každé společnosti zůstává cizími pozorovateli, který se do ní pokouší proniknout zvenčí, uzavřena.³⁰⁸ Lidé si významy svých každodenních rituálů předávají bez přemýšlení pomocí samozřejmých obecně sdílených znaků.³⁰⁹ Kulturnímu kontextu nelze porozumět z jediného konkrétního typu písemných záznamů; ani dokumentaristickým hromaděním dostatečného množství historických faktů, jak bylo typické pro pozitivistické dějepisce.³¹⁰ Každý historik a historička se přibližuje k (nebo spíše vciťuje do) dobovému kontextu sám již tím, jak srovnává zdánlivě izolované útržkovité údaje, které v dané souvislosti považuje za podstatné.³¹¹ Tato metoda připomíná postup kriminalisty při zajišťování stop. Badatel usuzuje na kulturní kontext pomocí detailů, jednotlivostí, pouhých indicií a symptomů, neboť každá část odkazuje svou podstatou na původní nenávratně minulý celek, z něhož byla vytržena.³¹² Každý pramen obsahuje více nebo méně patrné odkazy na původní dobový kontext už jen proto, že nevznikal jako uzavřený informační celek, ale jako součást dlouhodobé komunikace.³¹³ Proto je možné zavrhnout pochybnosti, jak odlišit detaily podstatné od nedůležitých.³¹⁴

³⁰⁷ O poznání kulturního kontextu prostých lidí se mezi prvními pokoušeli každý svým osobitým způsobem Fernand Braudel, E. P. Thomson, Hans Mendick či Carlo Ginzburg. K tomu přehledně G. IGGERS, *Dějepisectví*, s. 95-110; P. BURKE, *Fancouzská revoluce*, s. 71.

³⁰⁸ J. PETRÁŇ, *Mikrohistorie*, s. 204.

³⁰⁹ DUŠAN TŘEŠTÍK, *Dějiny jako dějiny společnosti nebo jako dějiny kultur*, DaS 24, 2001, č. 4, s. 29-33.

³¹⁰ Srov. Josef BLÜML – Dagmar BLÜMLOVÁ (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005.

³¹¹ K těmto otázkám „subjektivity“ historikovy práce se v souvislosti s „(re)konstrukcí“ historického kontextu věnoval nedávno i P. HIML, *Zrození vagabunda*, zvláště s. 20-53.

³¹² C. GINZBURG, *Spurensicherung. Der Jäger entziffert die Fährte, Sherlock Holmes nimmt die Lupe, Freud liest Morelli – die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, in: C. Ginzburg (ed.), *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 1993, s. 7-44, zde zejména s. 16; TÝŽ, *Inkvizitor jakožto antropolog*, Kuděj 7, 2005, č. 1-2, s. 39-48.

³¹³ N. Z. DAVIS, *The Shapes of Social history*, *Storia della storiografia* 17, 1990, s. 28-34, zde 31.

³¹⁴ Carlo Ginzburg, který označoval tuto svou metodu jako paradigma indicií, prosazoval místo (ne)podstatných detailů termín normální zvláštnosti či výjimky. C. GINZBURG – C. PONI, *Was ist Mikrogeschichte*, s. 51. Pro

Těchto mikroanalytických kulturně antropologických postupů bylo v této práci využito pro zkoumání společenských vztahů a mechanismů, které působily jak v rámci patrimoniální správy a poddanských obcí, tak i mezi oběma těmito společenskými vrstvami navzájem. Vedle písemností vlastní soudní provenience existuje v archivech bývalých velkostatků celá řada pramenů, které odrážejí postoj vrchnostenských úředníků k poddaným ještě z jiných pozic než jen z pohledu vyšetřovatelů.³¹⁵ Jde především o písemnosti normativní právní povahy – panovnické, zemské a především vrchnostenské provenience.³¹⁶ Cenné výpovědi nabízejí také pravidelné hospodářské zprávy, aktové materiály personální agendy, podrobné záznamy o jmenování obecních samospráv apod. K dispozici jsou také různé evidenční a pojišťovací prameny, zejména soupisy poddaných a pozemkových knih.³¹⁷ Soupisy poddaných vypovídají o demografické struktuře, sociální a geografické mobilitě a životních strategiích poddaných.³¹⁸ Pozemkové knihy zachycují především ekonomické a právní poměry mezi držiteli poddanských usedlostí, ale i mezi jejich sourozenci a potomky.³¹⁹ Přinášejí zároveň doklady o soudobé praxi v oblasti ekonomického postihu poddaných, kteří se provinili proti vrchnostenským zájmům natolik, že jim byly konfiskovány dědické podíly. Písaři obou druhů pramenů navíc často neodolali a zapisovali zde vlastní nezdůvěryhodně emotivní postřehy k dotčeným osobám.³²⁰

nedostatek reprezentativnosti označil tyto mikrohistorické metody za velkolepou manipulaci s prameny a románové klamání čtenářů Michael MAURER, *Geschichte und Geschichten. Anmerkungen zum publizistischen Ort der neueren „historie scandaleuse“*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 42, 1991, s. 674-691.

³¹⁵ Tomáš BOROVSÝ - Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007; Tomáš KNOZ, *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*, ČMM 111, 1992, s. 31-52.

³¹⁶ T. KNOZ, *Poddaný*, s. 31-52. Sledované období pokrývá výběrová edice Josef KALOUSEK (ed.) *Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, *Archiv český* (dále jen AČ) 23, Praha 1906; TÝŽ, *Řády selské a instrukce hospodářské 1698-1780*, AČ 24, Praha 1908; *Dodatek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388-1779*, AČ 29, Praha 1913. A. STEJSKAL – M. BASTL, *Rožmberská správa*, s. 145 – 156. Ve schwarzenberském archivním systému netvoří vrchnostenské instrukce jednotnou tematickou skupinu. Nejvíce jich je uloženo pod sign. IB 7B 1 - Vrchnostenská nařízení a instrukce pro panské úředníky. Ostatní jsou ale rozptýleny v jednotlivých tematických skupinách. Naproti tomu opisy panovnických či zemských normativů doručené místnímu vrchnostenskému úřadu byly zachyceny v knižní podobě, nyní pod sign. IA 7B Nr. 2-3.

³¹⁷ Vývoj obou pramenných typů a jejich využití domácí i zahraničními historiografiemi přináší nejnověji J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 73-87.

³¹⁸ Ve fondu velkostatek Hluboká nad Vltavou uloženy pod sign. IB 5AU Nr. 1 (černá). Blíže P. MATLAS, *Migrate*, s.168-173.

³¹⁹ Ve fondu velkostatek Hluboká nad Vltavou uloženy pod sign. IA 5AU Nr. 1-11 (červená).

³²⁰ Například zápis pro druhou polovici dvora Vojvířského z r. 1674: „*Tuto jest tak chudý a bídný člověk (však přitom nerad dělný), že dle zprávy časem do třetího dne kus chleba v domě nemá... Léta Páně 1670 souze Jan Honzů nouze své zbaven a za šafáře do dvora panského vzat, ujal tento grunt po něm Zikmund SvobodaDostal se právě pištěc po bubeníku. Předěšlý hospodář byl lenoch, tento jeho následovník a takový nuzník, že do soudu bez košile přišel, kapsa mu peněz snědla, neměl odkud klásti.*“ I Vs Hluboká, 5AU 10/1 (červená) pozemková kniha vsi Červený Újezd, fol 41.

Mikrohistorické či kulturně antropologické postupy mají nenahraditelný význam především pro poznání skutečných žitých společenských norem. Těmto neformálním pravidlům veřejného pořádku se zpravidla nedostávalo zvláštní pozornosti současníků. Jelikož byly každodenní mezilidské spory řešeny dříve, než přerostly do větších konfliktů, zdálo by se, jako by k nim ani nedocházelo. Opak byl pravdou, jen byly urovnávány v tichosti a bez cizí pomoci. Pro odhalení neartikulovaných motivů a strategií řadových venkovanů i lokálních hodnostářů, pro pochopení charakteru moci, s níž se prosazovaly vrchnostenské zájmy, jsou proto tyto konfliktní situace naprosto zásadní. Jejich rozpoznání v písemných svědectvích je většinou možné jen pomocí negativního obrazu, mezer a stínů, který po sobě zanechal v záplavě údajů o hřmotných událostech. Teprve prostřednictvím nenormálního je možné usuzovat na normální, na konvence a stereotypy obyčejných lidí.³²¹ Teprve pomocí tohoto negativního obrazu „nedějin“ se lze ptát, jak vlastně, jakými prostředky a s jakým úspěchem poddaní dokázali vzdorovat vrchnostenskému disciplinačnímu tlaku.³²² Jakou roli přitom hrála tradiční společenská pravidla, která si vytvářely lokálně sevřené komunity předmoderní venkovské společnosti nezávisle na vůli světských a duchovních autorit? Za jakých okolností užívaly neformálních mechanismů sociální kontroly a jaké cíle jimi aktéři sledovali? Protože tyto mechanismy předcházely a do jisté míry konkurovaly technikám oficiální trestní justice, dalo by se předpokládat, že se o nich nedochovala žádná přímá písemná svědectví. Neplatí to ale bezezbytku. Jejich působení lze vzácně doložit i pomocí písemných pramenů. Namísto nejzávažnějších druhů trestné činnosti, na něž se historická věda tradičně soustředí, je nezbytné zaměřit badatelskou pozornost na méně závažné všední delikty, které zůstávají mnohem blíže běžné každodenní skutečnosti.³²³ Při soudním jednání se nezohledňovala pouze skutková podstata sporu, ale nezřídka se přihlíželo také k tomu, zda se sporné strany pokusily urovnat při dříve, než se obrátily na soud. Zmínky o těchto alternativních mechanismech lze proto ojediněle nalézt i ve

³²¹ C. GINZBURG, *Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss*, Historische Anthropologie 1, 1993, s. 169-191.

³²² „Do „nedějin“ nelze plně proniknout, zůstáváme vždy na hraně šalby, o to větší každý stín, který nám dají tušit.“ J. PETRÁŇ, *Mikrohistorie*, s. 206.

³²³ Dlouhodobě sílící zájem o drobnou kriminalitu je patrný v řadě západoevropských historiografií. Srov. Gerhard GENSCHL, *Historische Kriminalitätsforschung*, Rechtshistorisches Journal 19, 2000, s. 115-124; G. SCHWERHOFF, *Kriminalitätsgeschichte im deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungsgebietes*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 25; Peter BLASTENBREI, *Neuere italienische Forschungen zu Delinquenz und Kriminaljustiz 1500-1800: Tendenzen und Ergebnisse*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 161-173; D. BLASIUS, *Kriminalität und Geschichtswissenschaft*, s.144-146; Henrik HALBLEIB, *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 91; Thomas KRAUSE, *Criminal Justice History. Neuere Beiträge zur englischen und irischen Strafrechts und Kriminalitätsgeschichte*, Rechtsgeschichte 6, 2005, s. 181-190.

vyšetřovacích spisech. Každý, třebaže statisticky zanedbatelný příklad, který zachycuje určité neobvyklé chování, má zde přitom větší vypovídací hodnotu než tisíce stereotypních dokladů. Neslouží totiž jen jako prostá ilustrace, která potvrzuje předem stanovené hypotézy. Příklady jednání, které již společnost stíhala jako patologické, jsou cenné především tím, že ukazují na hranice mezi živými tradičními a psanými vrchnostenskými normami. Kvůli nahodilosti těchto zmínek jsou veškeré pokusy o jejich kvantitativní vyhodnocení naprosto bezpředmětné.³²⁴ Nezáleží zde na jejich počtu, ale na rozmanitosti chování, které zachycují.

³²⁴ Skepticky se ke kvantitativní analýze těchto druhů písemných pramenů staví ve svých lokalitách většina badatelů. Například M. DINGES, *Justiznutzung*, s. 503; Christine SCHEDENSACK, *Formen der außergerichtlichen gütlichen Konfliktbeteiligung. Vermittlung und Schlichtung am Beispiel nachbarrechtlicher Konflikte in Münster (1600-1650)*, Westfälische Forschungen 47, 1997, s. 643-668, zde zejména s. 645; M. SCHEUTZ, *Zwischen*, s. 170-171. G. SCHWERHOFF, *Köln in Kreuzverhör*, s. 288, J. A. SHARPE, *Such Disagreement*, 183.

I.4. Panství Hluboká nad Vltavou v raném novověku

I.4.1. Pozemková držba a územní vývoj

Hlubocké panství vzniklo jako královské komorní zboží. Jeho počátky jsou bezprostředně spojeny se založením stejnojmenného hradu a následným podřizováním okolního obyvatelstva pravomoci zdejšího purkrabího.³²⁵ Jen výjimečně však zůstávala Hluboká pod přímou správou královské komory. Stejně jako převážná většina jiných komorních statků byla často zastavována příslušníkům bohatých šlechtických rodů. Mezi jejími zástavními majiteli se postupně vystřídal páni z Landštejna, Lobkovic, Rožmitálu, Pernštejna a Ungnádové ze Suneku.³²⁶ Během husitské revoluce došlo ke sloučení hlubockého a nedalekého lišovského panství.³²⁷ Největšího územního rozsahu dosáhlo panství v první polovině 16. století za pánů z Pernštejna,³²⁸ kteří zde položili základy vrchnostenského podnikání. Na jejich promyšlenou hospodářskou politiku navázali jejich příbuzní Ungnádové ze Suneku.³²⁹ V roce 1540 získal Ondřej Ungnád darem od svého švagra Jana z Pernštejna městečko Protivín³³⁰ a do roku 1551 přikoupil ještě statky Dívčice, Tálín a Zvíkovec.³³¹ V druhé polovině padesátých let 16. století byly naopak od Hluboké odprodány vzdálené vesnice milejovské a čížovské rychty. Ovšem ani příjmy za jejich prodej nesnížily stoupající zadlužení celého hlubockého panství pod únosnou míru.³³² Finančních potíží Ungnádů ze

³²⁵ K založení Hluboké August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého VII*, Praha 1890, s. 131; Josef Vítěslav ŠIMÁK, *České dějiny I/5, Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1019; Karel PLETZER, *Záboří Čče z Budivojovic - Opatovice u Hluboké nad Vltavou*, JSH 50, 1981, č. 2, s. 79.

³²⁶ Karl MIKUSCHKOWITZ, *Statistische und geschichtliche Übersicht der hochfürstliche schwarzenbergischen Herrschaft Frauenberg I*, Frauenberg 1852, s. 177-321; A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 132-142; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 97; Václav LEDVINKA, *Adam II. z Hradce a poslední páni z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století*, OH 6, 1998, s. 16-25.

³²⁷ Nejstarším dokladem o podřízení Lišova správě hlubockého panství je zpráva z 27.5.1435 o dosazení nového faráře do Lišova zástavním držitelem Hluboké Janem z Lobkovic. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 134-135. Srov. Daniel KOVÁŘ, *Lišov 1334-2004*, Lišov 2004, s. 5-8.

³²⁸ Podle urbáře, který nechal v roce 1490 pořádit zástavní majitel Vilém z Pernštejna, patřilo k panství bezmála 100 vesnic organizovaných do 9 rychet Adolf KALNÝ, *Soupis urbářů jihočeského kraje*, Třeboň 1975, s. 106-108. P. VOREL, *Páni z Pernštejna*, s. 107-108.

³²⁹ Již roku 1535 založil Ondřej Ungnád velkou oboru. Na stránkách pod hradem nechal vysadit vinice, na Vltavě pod hradem postavit nový mlýn o 14 kolech (10 kol pohánělo 20 mlýnských kamenů, zbylá 4 kola šlejfirnu a stoupu) a vodovod, který čerpal vodu z Vltavy na hrad. V Podhradí vznikla nová cihelna, v Lišově panský pivovar. Nedaleko Hluboké založil Ondřej poplužní dvory Ondrov a Chýňava. Blíže Jaroslav ČECHURA, *Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku*, Sborník Národního muzea v Praze - řada A, 46, 1992, s. 8. Srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 139.

³³⁰ A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 139-140.

³³¹ Zvíkovec - dnešní Zvíkov jižně od Lišova - figuruje v popisu zástavního panství Hluboká z roku 1551. Jiří ÚLOVEC, *Tvrz ve Zvíkově*, Výběr 39, 2002, s. 178-179.

³³² Již v první polovině padesátých let zastavil Ondřej Ungnád vzdálené zboží Kamýk a některé vesnice v okolí Volyně a Pamětic. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 173; dne 15. 10. 1557 jeho syn Adam Ungnád zastavil Janu st. Buchvalovi z Hrádku v dlužní sumě 800 kop míšeňských dva poplužní dvory v Dívčicích s robotami z Dívčic, Novosedel a Prašivé, dnešní Lékařovy, Lhoty. SOA Třeboň – pracoviště Jindřichův Hradec, Rodinný archiv pánů z Hradce, inv. č. 257.

Suneků dokázal u císaře Ferdinanda I. obratně využít Jáchym z Hradce, který se o získání zástavního zboží Hluboká zajímal již od poloviny padesátých let. Svého cíle dosáhl 14. 3. 1562, kdy mu byla dědičně prodána za 115 000 tolarů. Zápisem v deskách zemských se ze zboží komorního stala Hluboká svobodným šlechtickým panstvím a Jáchym z Hradce druhým nejbohatším šlechticem v království.³³³

Páni z Hradce vlastnili Hlubokou až do roku 1598. Panství pod jejich správou prodělalo celou řadu významných změn, které z něj učinily prosperující režijní velkostatek.³³⁴ Již krátce po jejím získání začal být samostatně spravován statek Protivín. Vedle vlastního městečka Protivína a kdysi píseckého statečku Tálína jej tvořily zejména vsi milenovického a skalského rychtářství. Definitivně bylo také v roce 1569 odprodáno vzdálené zboží Kamýk, naopak přikoupeny vsi Nevděkov a Dasný. Vytvořilo se tak územně scelené jádro po českokrumlovském a jindřichohradeckém třetího největšího jihočeského dominia. Jeho správa byla rozdělena do 5 rychtářských obvodů.³³⁵ V roce 1595 došlo z přímé iniciativy Adama II. z Hradce k povýšení a přejmenování hornické osady Malé Hory na městečko Adamov.³³⁶

Zásadní proměnu prodělala za pánů z Hradce organizace zemědělské výroby.³³⁷ I nadále představovalo důležitý zdroj příjmů pivovarnictví spolu s rybníkářstvím.³³⁸ Stavbou zbudovského rybníka v letech 1565-1567 bylo v podstatě dovršeno budování zdejší rybníční sítě.³³⁹ Další trvale narůstající zdroj příjmů plynul z prodeje dřeva. Vedle velkého přírodního bohatství místních lesů, spravovaných z 12 hájemství, představovala nespornou výhodu lesního hospodářství především snadná přeprava vytěženého dřeva po Vltavě. Díky ní se mohla významným odbytištěm místní produkce stát vedle samotného panství a hlubockého

³³³ A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 142; V. LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1896)*, Praha 1985, s. 54-55.

³³⁴ Hospodařením na panství Hluboká a jeho transformováním v typický protokapitalistický podnikatelský velkostatek ve druhé polovině 16. století se nejnověji zabýval J. ČECHURA, *Hluboká*, s. 1-59, odkud jsou také převzata, není-li citováno jinak, následující sdělení.

³³⁵ Toto uspořádání zachycuje předávací urbář z roku 1598. Vs Hluboká I 6 Gß No. 2. K jeho dataci nejnověji J. ČECHURA, *Hluboká*, s. 7, který vyvrací jeho údajné založení před rokem 1592, jak se domníval A. KALNÝ, *Soupis*, s. 109.

³³⁶ A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 144-145.

³³⁷ Panské dvory netvořily z počátku jednotný hospodářský systém. Z původních 8, které zde stály v roce 1562, se dvory v Milenovicích a Tálíně staly součástí statku Protivína, novosedlský a dívčický (pravděpodobně pro velkou vzdálenost od Hluboké) před rokem 1566 zanikly. Na konci šedesátých let tak fungovaly již jen dvory Zvíkovec, Podzámecký, Vondrov a Chýňava. Nejpozději do roku 1577 k nim přibyl nový dvůr žďárský, o rok později olešnický a v roce 1580 ještě dvůr v Poněšicích. J. ČECHURA, *Hluboká*, s. 55-56.

³³⁸ Lišovský pivovar, provozovaný v nájmu tamními měšťany, přispíval každoročně do vrchnostenské pokladny částkou 300 kop grošů míšeňských. Druhý pivovar v Hluboké prošel v letech 1564-65 nákladnou přestavbou, která patřila mezi nejvýznamnější akce v hospodaření nové vrchnosti. J. ČECHURA, *Hluboká*, s. 27.

³³⁹ Tamtéž, s. 24-25.

zámku také vzdálená Praha.³⁴⁰ Nebývalý ekonomický vzestup hlubockého dominia, na jehož počátku stála hospodářská reforma regenta Štěpána Vratislava z Mitrovic i rozsáhlé investice do řady odvětví režijního hospodářství, byl umožněn využitím rozvinutého systému úvěrových vztahů.³⁴¹ Přílišná volnost ve využívání úvěru, nesplácení starých dluhů a chybné hodnocení pozemkového vlastnictví a zemědělské produkce však zákonitě vedly k předlužení a majetkové krizi pánů z Hradce.³⁴² Ohromné finanční zatížení, způsobené rovněž rozsáhlými stavebními aktivitami Adama II. z Hradce, se rozhodl razantně vyřešit až poslední příslušník rodu Jáchym Oldřich, který rozprodal část rodového majetku. Hlubocké panství získal 10. 12. 1598 za 320 000 kop grošů míšeňských jeden z největších věřitelů jeho otce Bohuslav Malovec z Malovic.³⁴³ Nový majitel přenesl na Hlubokou své sídlo, sloučil s ní vlastní statky Vlhavy a Dříteň a obratem od ní odprodal v hodnotě 60 000 kop grošů míšeňských hospodářsky téměř autonomní statek Protivín. Učinil tak další významný krok k územnímu scelení rozlohy velkostatku.³⁴⁴

Po jeho smrti v roce 1608 bylo však hlubocké dominium rozděleno mezi jeho tři syny, Jetřicha, Jana a Václava.³⁴⁵ K opětovnému sloučení došlo až po definitivní porážce stavovského povstání, kdy v roce 1623 královská komora postoupila hlubocké panství konfiskované bratřím Malovcům za účast ve stavovském povstání v zástavní hodnotě 258 893 kop grošů míšeňských španělskému generálu Donu Baltasaru de Marradas jako srážku dluhů za jeho vojenské služby prokázané císaři. Do dědičného vlastnictví mu byla Hluboká převedena až po udělení českého inkolátu v roce 1628.³⁴⁶ Spolu s vlastním panstvím Hluboká získal Marradas za pouhých 200 000 zlatých rýnských také statky Dříteň, Chvalešovice, Vlhavy a býšovské zboží s 5 dvory, městečko Albrechtec se sedmi celými vesnicemi a částmi pěti dalších vesnic.³⁴⁷ Teprve po získání Hluboké do dědičného vlastnictví začal Marradas s významnější

³⁴⁰ Tamtéž, s. 23-24.

³⁴¹ K významu úvěrových vztahů v hospodaření české šlechty v 16. století V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; A. STEJSKAL, *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálně – ekonomická kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611*), Časopis Národního muzea – řada historická 164, 1995, s. 6-39.

³⁴² Podobné problémy postihly ve druhé polovině 16. století řadu předních panských rodů. Finanční krize pánů z Hradce nebyla zdaleka jediná ani nejhlubší. V. LEDVINKA, *Úvěr*, s. 156-157.

³⁴³ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA z Hradce, inv. č. 440. Srov. V. LEDVINKA, *Adam II. z Hradce*, s. 25-26; J. ČECHURA, *Hluboká*.

³⁴⁴ A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 146, 176.

³⁴⁵ Čtvrtý z bratrů, Petr, snad nejmladší, získal jen drobné zboží v Machovicích a sídlil v nevelkém zámečku v Rudolfově. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 146, 166, 176; Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I*, Praha 1882, s. 351-352.

³⁴⁶ Josef FORBELSKÝ, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století*, Praha 2006, s. 599-600.

³⁴⁷ T. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 349. Srov. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 350-353; spolu s velkostatkem Hluboká získal Marradas také statek Vildštejn jako konfiskát Jiřího z Machovic. Spolumajitelem statku Vildštejna však byli ještě Jiřího bratři Vilém, který ochotně přestoupil na katolickou víru, a Jindřich

podporou obnovy válkou těžce poškozeného panství³⁴⁸ a pokračoval v teritoriálním scelování jeho územní.³⁴⁹

Don Baltasar de Marradas y Vique jako člen řádu maltézských rytířů nemohl vlastnit pozemské statky. Aby neporušil řádové regule, vymohl si již krátce po udělení Hluboké do zástavy na papeži zvláštní dispens, jímž mu bylo povoleno svobodně nakládat se svým movitým i nemovitým majetkem. Na jeho základě odkázal ve své poslední vůli ze 13. 1. 1633 veškerý majetek, který vlastnil v Čechách, rakouských zemích, Španělsku i Itálii, svému synovci Francescovi di Soler y Marradas, rytíři řádu sv. Jakuba de Spada. Svou závěť však v zápětí doplnil listinou z 14. 9. 1633, kde budoucího dědice omezil povinností dbát na zděděném majetku pravidel rodinného svěření – fideikomisu. Po smrti dona Francesca měli dědit jeho legitimní mužští potomci podle řádu prvorozenectví; kdyby ti vymřeli, pak potomci jeho bratra Jiřího de Vique y Marradas.³⁵⁰

Závěť došla naplnění až v roce 1638, kdy v Praze don Baltasar dne 14. 8. zemřel.³⁵¹ On ani jeho dědici, Francesco Soler Marradas y Vique a po jeho smrti v roce 1656 ani jeho syn Bartolomeo, se na řízení hlubockého dominia osobně nikdy příliš nepodíleli.³⁵² Jeho správu nechávali na zdejších hejtmanech.³⁵³ Na rozdíl od většiny českých panství, které se po Bílé hoře dostaly do vlastnictví cizích šlechtických rodů, nedošlo na Hluboké za Marradasů k výraznému utužování poddanské závislosti. Naopak jen zlomky dochovaných písemností

Václav z Machovic, který pobýval dlouhá léta v zahraničí a stavovského povstání se neúčastnil. Oběma bratrům se po dlouhých letech podařilo v roce 1647 dosáhnout zproštění trestu konfiskace a získat statek Vildštejn zpět. A. SEDLÁČEK, *Hrady*, s. 166; kromě Hluboké bylo Marradasovi zastaveno také královské město Vodňany s poplužním dvorem Pražák, jedním pivovarem obecním a třemi měšťanskými, třemi rybníky, 4 mlýny, obecní cihelnou, vsí Stožicemi v celkové hodnotě 70 000 zlatých rýnských. T. BÍLEK, *Dějiny konfiskací*, s. 1247-1249.

³⁴⁸ V roce 1628 přistoupil k první konskripci volných pracovních sil, Sirotčímu rejstříku (Vs Hluboká IB 5 AU Nr. 1). V následujících letech došlo také k obnově evidence pozemkové držby a založení nových pozemkových knih pro některé rychty, například Záblatí a Chvalšovice (Vs Hluboká, IA 5AU Nr. 9/1). Aby urychlil obnovu válkou zhruba z poloviny zničeného města Lišova, snížil zdejším měšťanům dne 24. 4. 1630 poplatky z nájmu panského pivovaru. (Vs Hluboká, IB 5AS No 2/a).

³⁴⁹ Vzdálené městečko Albrechtice spolu se vsí Všemyslice a částí vsi Újezdce odprodal již 5. 4. 1630 za 500 zlatých rýnských hraběti z Vrby. Dne 31. 5. 1631 odkoupil za 600 zlatých rýnských od českobudějovického měšťana Matěje Schesteina poplužní dvůr zvaný Býšovský ve vsi Dasný spolu s několika k němu patřícími chalupami. (Vs Hluboká, II Aß No 34). Další významnou akvizici učinil v roce 1634, kdy od vdovy Elišky Chrtové z Drahonic získal za 10 000 zlatých rýnských statek Suchá s částí vsi Tupesy. (Vs Hluboká, II Aa No 33b). V roce 1635 přikoupil ještě od Tomáše Baxy za 125 zlatých rýnských dva poplužní dvory ve vsi Křesíně. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 361.

³⁵⁰ K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 358-360. Srov. A. MARKUS, *Výročí Marradasovo*, Tradice 20, 1938, s. 141-142.

³⁵¹ Jeho tělo bylo s největší pravděpodobností pochováno v kapli, kterou dal přistavět ke kostelu Panny Marie v Českých Budějovicích A. MARKUS, *Výročí*, s. 142.

³⁵² J. FORBELSKÝ, *Španělé*, s. 600 - 605.

³⁵³ Tento úřad zastával v letech 1644 až 1649 Ondřej Jindřich Loubský a na sklonku padesátých let 17. století Pavel František Orderlik. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 141.

z tohoto období svědčí spíše o tom, že se Maradassové snažili v tomto smyslu spíše brzdit horlivost svých vrchnostenských úředníků.³⁵⁴

V roce 1661 se Don Bartolomeo kvůli své úspěšné kariéře na císařském dvoře ve Vídni rozhodl prodat svá česká zboží a přesunout definitivně majetkovou základnu rodu zpět do Španělska.³⁵⁵ Novým majitelem panství Hluboká, k němu náležejících statků Dřítňe, Vlhav, Chvalešovic a Suché i zástavního zboží města Vodňan, se stal smlouvou ze dne 1. 10. 1661 Jan Adolf hrabě ze Schwarzenberku, pán na Hohenlansberku, Ginbornu, Murau a Třeboni, rytíř Řádu zlatého rouna.³⁵⁶ K vlastnímu převodu došlo 1. 12. 1661, kdy pověření schwarzenberští úředníci přijali z rukou služebnictva účetní knihy, klíče a přísahu poddanství stvrzenou rukoudáním.³⁵⁷

Za 385 000 zlatých rýnských získali Schwarzenberkové rozsáhlé panství, jehož rozlohu rozšiřovali již jen drobnými pozemkovými akvizicemi. Dne 16. 10. 1663 přikoupil Jan Adolf za 635 zlatých rýnských jeden ze dvou poplužních dvorů ve vsi Červený Újezd. Druhý z těchto dvorů, které spolu s několika chalupami tvořily tuto vesnici, byl získán až v roce 1667 za 1 600 zlatých rýnských.³⁵⁸ V roce 1672 koupil kníže Jan Adolf³⁵⁹ další dvůr od českobudějovického radního Matěje Bartla z Bartenova za 900 zlatých rýnských a 12 tolarů ve vsi Jivno.³⁶⁰ Významnější rozšíření znamenala koupě statku Radomilice od Kateřiny

³⁵⁴ Srov. rozsáhlou relaci Jindřich Albrecht Zbudovský z Ebenberku, ingrosátor desk zemských, původem z mlynářské rodiny ze vsi Zbudova, z roku 1660 o sporech zbudovských sedláků s hlubockými hejtmany o povinnosti vozit obilí místo do jejich výsadního svobodného mlýna do panského mlýna na Hlubokou: „V tom potom se dostal pan Havel Korhelš za hejtmana. Ten opět na to nastupoval, aby zbudovští sousedé k zámeckými mlejnu vozili [...] tehdy pan generál [Baltasar Marradas] poručil, aby se nic nového před sebe nebralo, nýbrž tak zanechalo, jak prve bejvalo. [...] A já vedle ní jak panu hejtmanu Loubským tak i nebožtíkovi J. M. panu hraběti don Františkovi de Marradas sem psal a správu toho všeho učinil. Což on hned zaporučil panu hejtmanu Loubským, aby nic nového, co prve nebejvalo nevymejšlel, nýbrž tak zůstalo, jak to nebožtík pan generál don Baltazar, ano i jinší před ním drželi.“ Vs Hluboká I 1P No 35.

³⁵⁵ J. FORBELSKÝ, *Španělé*, s. 604.

³⁵⁶ K historii rodu a utváření pozemkového vlastnictví Schwarzenberků na území Čech srov. nejnověji Reimund PALECZEK, *Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolph II. Zu Schwarzenberg. Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*, München-Freiburg 2009, s. 51-65; dále též Václav RAMEŠ, *Proměny schwarzenberského panství v Čechách*, in: Zdeněk Bezecný – Marti Gaži – Martin C. Putna (edd.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 25-36.

³⁵⁷ Ceremoniál byl zakončen slavnostní hostinou, při níž se poddaným rozdával chléb a rozlévalo pivo. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 367-369.

³⁵⁸ Vs Hluboká I 1 Aα No. 12, 13. Oba dvory byly později rozparcelovány a zřízeno na nich 7 poddanských usedlostí. Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK (edd.), *Tereziánský katastr český 1, Rustikál*, Praha 1964, s. 137.

³⁵⁹ Knížecí titul udělil císař Janu Adolfovi ze Schwarzenberku dne 14.7.1670, nárok na něj měli však jen prvorození členové rodu. Jiří ZÁLOHA, *Schwarzenbergové a jižní Čechy*, b. m., 1979, s. 3.

³⁶⁰ Vs Hluboká I 1 Aα No. 16/b.

Barbory Kořenské z Terešova v roce 1671 za 15 300 zlatých rýnských.³⁶¹ Celé panství Hluboká, čítající nyní 3 městečka a 71 poddanských vsí, bylo podle urbáře z roku 1677 rozděleno do 16 zhruba stejně velkých rychtářských obvodů. Rychtářství tvořilo nejčastěji 4 až 6 vesnic. Jedině rychta v Kališti spravovala pouze 3 vesnice.³⁶² V roce 1675 se Janu Adolfo navíc podařilo zprostit nemalého břemene, které na panství Hluboká vázlo už od dob císaře Ferdinanda I. Doposud povinné odvody dřeva byly 6. 4. 1674 omezeny výhradně na dodávky pro stavbu lodí a vodních děl. Zbývající produkcí mohl nyní majitel panství svobodně disponovat.³⁶³

Územní vývoj dominia vrcholil za syna Ferdinanda Viléma ze Schwarzenberku, který se vlády nad rodovým majetkem ujal po smrti otce Jana Adolfa v roce 1683. Dne 24. 4. 1687 odkoupil od Jiřího Jaroslava Kunáše z Machovic statek Vildštejn a Křenovice. K tomuto drobnému rytířskému zboží, oceněnému na 41 500 zlatých rýnských, patřily v této době zámeček a tvrz Vildštejn v Machovicích, tvrz v Křenovicích, dva panské dvory, 4 vesnice, 12 rybníků a ovčín.³⁶⁴ Za dalšího Schwarzenberka, Adama Františka, byl od dědiců Matěje Kropáčka získán ještě svobodnický mlýn v Buzkově. Rozloha panství se tím zvýšila o 131 strychů orných polí.³⁶⁵ Z dalších schwarzenberských nákupů pozemkového majetku se již žádný netýkal hlubockého velkostatku.³⁶⁶ S panstvím Hluboká souviselo jen vyplacení města Vodňan ze zástavy v roce 1710. Složením 70 000 zlatých rýnských se opět stalo svobodným královským městem pod správou české komory. Hlubockému hejtmanovi tím ubylo části povinností souvisejících s dozorem nad jeho řízením.³⁶⁷ Další významnou územní změnu přinesla hlubockému velkostatku až reorganizace krajského zřízení v roce 1751. Statek Radomilice, který po reformě připadl do Prácheňského kraje, byl od Hluboké, která zůstávala

³⁶¹ Spolu s rytířským sídlem a poplužním dvorem v Radomilicích se k hlubockému panství připojil dvůr ve Strachovicích, vesnice Radomilice, Strachotice a části vsí Lékařova Lhota a Temelínec se 4 rybníky Vs Hluboká I 1 Aα No. 15.

³⁶² Sídly rychet byly vsi Dobřejojvice, Velechvín, Kaliště, Hůry, Hosín, Dasný, Pištín, Plástovice, Podeřiště, Zbudov, Olešník, Munice, Purkarec, Dříteň, Kočín a Záblatí. Mezi městečka patřil Lišov, Adamov a Hluboká, resp. Podhradí. Purkarec, figurující jako městečko ještě roku 1623, je zde zmíněn již jen jako vesnice se sídlem rychty. Vs Hluboká I 6Gβ No 7a/1.

³⁶³ K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 376.

³⁶⁴ Vs Hluboká I 1 Aα No. 19/c.

³⁶⁵ Vs Hluboká I 1 Aα No. 24. O velikosti lesa a dalších pozemků, které k mlýnu patřily, vypovídá výše kupní ceny, 8000 zlatých rýnských; A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK (edd.), *Tereziánský katastr*, s. 138.

³⁶⁶ Jan Adolf ze Schwarzenberka přikoupil v roce 1719 statek Bělou, který sloučil s velkostatkem Chýnov, a v roce 1731 statky Hamr a Val, které byly připojeny k velkostatku Třeboň. J. ZÁLOHA, *Schwarzenberkové*, s. 4.

³⁶⁷ Václav MOSTECKÝ, *Dějiny bývalého královského města Vodňan II*, Praha 1940, s. 222, 227.

v kraji Budějovickém, administrativně odloučen a připojen k panství Libějovice a s ním později k panství netolickému.³⁶⁸

I.4.2. Populační vývoj a hospodářské poměry

Hospodářský a demografický vývoj panství se nelišil od obecných vývojových trendů své doby. Nedostatek námezdních pracovních sil a jejich relativně vysoká cena si v 17. století vynutily postupnou proměnu rozvinutého režijního velkostatku předbělohorského období ve velkostatek robotně nevolnického typu. Snížení počtu poddaného obyvatelstva se poprvé projevilo v důsledku morových epidemií již v poslední třetině 16. a na počátku 17. století.³⁶⁹ Skutečně hlubokou demografickou krizi ale způsobila až třicetiletá válka, která na území jižních Čech probíhala ve dvou zcela odlišných fázích. Po vpádu Pasovských v roce 1611 negativně ovlivnily charakter demografického vývoje především vlastní vojenské operace, které se během stavovského povstání odehrály přímo na území hlubockého panství nebo v jeho bezprostředním okolí.³⁷⁰ Zbylá část válečných let byla ve znamení opakovaných průtahů vojenských oddílů, verbování mužů do armády, rabování civilního majetku a ubytování císařských vojsk.³⁷¹ Ke krvavým střetům znepřátelených armád zde znovu došlo až na samém konci války v roce 1648.³⁷²

Důsledkem populační a ekonomické krize prvních desetiletí 17. století byl dlouhodobý nedostatek pracovních sil, které by obdělávaly uvolněnou zemědělskou půdu. Na začátku

³⁶⁸ Kol. autorů, *Státní archiv v Třeboni. Průvodce*, sv. 3, Praha 1959, s. 85.

³⁶⁹ Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury v polovině 17. století*, ČsČH 19, 1971, s. 860-861; Marcus CERMAN, *Bohemia after the Thirty Years' War: some theses on population structure, marriage and family*, Journal of Family History 19, 1994, s. 154-162.

³⁷⁰ František KUNA, *Pasovští v Táboře r. 1611*, JSH 3, 1930, 60-63. Za třicetileté války bylo nejhůře postiženo městečko Lišov. V samém středu hlubockého panství se roku 1619 odehrálo jedno z nejvýznamnějších střetnutí stavovského povstání, bitva u Záblatí. Průběh těchto událostí přibližuje Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze III, 1618- až 1625*, Praha 1951; Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia II. Der Beginn der Dreissigjährigen Kriegen. Quellen zur Geschichte des Böhmisches Krieges (1618-1620)*, Praha 1972; Miloslav VOLF, *Jihočeské bojiště v prvních měsících českého povstání roku 1618*, JSH 29, 1960, s. 91-92; TÝŽ, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618-1619*, JSH 30, 1961, s. 24-43; TÝŽ, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, JSH 31, 1962, s. 125-128; TÝŽ, *Druhá polovina roku na jihočeských bojištích*, JSH 32, 1963, s. 79-91; TÝŽ, *Zásahy ozbrojených houfů do stavovského povstání 1618-1620*, JSH 33, 1964, s. 1-11; TÝŽ, *Jižní Čechy v létě 1620 a příprava konečného střetnutí*, JSH 35, 1966, s. 8-32. Srov. též Theodor ANTL, *Zprávy o městě Třeboni z let 1620-1623*, Praha 1901; Josef POSPÍŠIL, *Třeboňsko za povstání českého*, Praha 1914; Jan TOMAN, *Zvíkov a Orlík v době českého stavovského povstání 1618-1622*, JSH 37, 1968, s. 160-173.

³⁷¹ J. FORBENSKÝ, *Španělé*, s. 573-575, 581-582, 601. Srov. T. ANTL, *Dějiny města Netolic*, Praha 1903, s. 108-111; Karl KRATOCHWIL – Alois MEERWALD, *Heimatbuch der Berg- und Kreisstadt Böhmisches-Budweis mit einer Sammlung von alten und neueren Sagen*, Böhmisches Budweis 1930, s. 182-195; Josef SAKAŘ, *Dějiny hradu a města Týna nad Vltavou a okolí I.*, Týn nad Vltavou 1906, s. 130-137; František KUNA, *Dějiny města Veselí nad Lužnicí a okolí*, Veselí nad Lužnicí 1928, s. 18-19.

³⁷² Na samém konci třicetileté války se 19. 8. 1648 střetla se na břehu rybníka Bezdrevy vojska švédského generála Wittenberka s císařským generálem Papenheimem. Znovu tudy Švédové protáhli o měsíc později, kdy se pokusili dobýt Českých Budějovic. M. VOLF, *Konec třicetileté války: finance a vojenství*, JSH 50, 1981, s. 92-93.

druhé poloviny 17. století žilo v bechyňské části panství Hluboká, tzv. statku Lišov pouhých 1349 poddaných. Údaje pro část prácheňskou se nedochovaly.³⁷³ Pokud by průměrná hustota osídlení byla v obou částech dominia stejná, lze z vyššího počtu vesnických sídel ve větší levobřežní části panství odhadnout celkový počet obyvatel hlubockého panství na 4000 až 4500 osob. Podle údajů berní ruly z roku 1654 bylo na celém hlubockém panství (tj. statku Hluboká a Dříteň v Prácheňském kraji a statku Lišov v kraji Bechyňském) na 33 176 strychů orných polí. Z celkového počtu 1190 zemědělských živností (odhadnutých na 541 osedlého) však na této výměře efektivně hospodařila jen necelá polovina – asi 567 hospodářů.³⁷⁴ Podle berní ruly zůstávalo stále 64,6 % veškeré zemědělské půdy neobděláno.³⁷⁵ Vrchnostenští úředníci se jistě snažili výši válečných ztrát nadhodnotit, aby nemuseli v budoucnu odvádět vysoké kontribuční dávky. Ze srovnání s vybranými okolními panstvími, které se také staly přímou obětí válečných událostí českého stavovského povstání, patřilo Hlubocko k nejpostiženějším.³⁷⁶ Ještě v roce 1666 se patrimoniální správě nedařilo vybrat více než pouhé 2/3 urbaniálních dávek. Zhruba 1/3 poddanských usedlostí nebyla v takovém stavu, aby mohla odvádět plné urbaniální platy. Trvalý pokles objemu nevybraných poddanských platů dokládá, jak se vrchnostenské správě dařilo obsazovat uvolněnou rustikální půdu novými poddanými hospodáři. Do počátku 18. století klesl poměr nevybraných poddanských platů zhruba na 7 %.³⁷⁷

Na úbytek obyvatelstva reagovala vrchnost zaváděním odbytových monopolů, zvýšenou kontrolou pohybu a sňatečnosti poddaných, zaváděním vysokých robotních povinností a povinné čelední služby.³⁷⁸ Schwarzenberkové opakovaně napomínali své úředníky, aby poddané nepřetěžovali robotami a jinými břemeny.³⁷⁹ Přes zjevné prohlubování

³⁷³ Zdena KOKOŠKOVÁ – Helena SEDLÁČKOVÁ – Magdalena ZAHRADNÍKOVÁ (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko* 1, Praha 1997, s. 148-177. Na straně 155-156 chybně proveden součet - na místo 42 poddaných vesnice Německé Hory uvedeno 43.

³⁷⁴ Antonín HAAS (ed.), *Berní rula*, sv. 27, *Kraj Prácheňský* I, Praha 1954, s. 243-277; Karel DOSKOČIL (ed.), *Berní rula 2, Popis Čech r. 1654*, Praha 1953, s. 71-72, 526-527. K socio-profesní struktuře v závislosti na využití půdy blíže Tabulka č. 1

³⁷⁵ Za třicetileté války definitivně zanikla ves Zlatejšovice; na jejích pozemcích vyrostl les, jehož části se staly majetkem hosínského záduší, městečka Podhradí; část přidělila vrchnost k Staré oboře. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 644.

³⁷⁶ Pro srovnání rozsah neobdělávané půdy ve stejné době představoval na panství Orlík – 45,8 %, Protivín – 45,2 %, Třeboň – 42,0 %.

³⁷⁷ V roce 1666 evidoval důchodní účet (I 6R Nr. 2) v kapitole „*Abgang an Stetten Heüser Zünsen*“ 759 zlatých. Celkové výnosy z poddanských platů vyčísлил urbář z roku 1677 na 2 219 zlatých. Roku 1677 činily tyto dluhy 531 zlatých, 1686 449 zlatých a v roce 1696 253 zlatých, 1706 již jen 147 zlatých.

³⁷⁸ E. MAUR, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: Zdeněk Fiala – Rostislav Nový (edd.), *Z českých dějin. Sborník in memoriam Prof. Dr. Václava Husy*, Praha 1966, s. 151-169.

³⁷⁹ Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 63. Srov. reskript Jana Adolfa ze Schwarzenberku z 10. 4. 1667 viz J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, č. 287, s. 407.

poddanské závislosti díky tomu nedocházelo k výraznému navyšování robotních povinností, jaké jsou doloženy na zbožích jiných šlechtických držitelů pobělohorských konfiskátů.³⁸⁰ Robotní zatížení hlubockých poddaných bylo v naprosté většině nižší,³⁸¹ než jaké stanovil robotní patent císařovny Marie Terezie z 13. 8. 1775.³⁸² Z hlubockého velkostatku, ani ostatních schwarzenberských jihočeských panství, se proto ze sledované doby nezachovaly zprávy o dramatických nepokojích a poddanských vzpourách, jaké zažily některé kraje severních, západních a východních Čech.³⁸³ To, že Schwarzenberkové neviděli v poddaných jen zdroj příjmů, dokládá i založení nového knížecího špitálu v Lišově Janem Adolfem v letech 1676-1677 a zřízení veřejných lázní ve vsi Libníči Ferdinandem Vilémem v letech 1689-1692.³⁸⁴ Přesto docházelo i na jejich jihočeských panstvích, stejně jako na všech českých dominiích druhé poloviny 17. století, k trvalému zhoršování právního a ekonomického postavení usedlého obyvatelstva. O převzetí a obdělávání uprázdněných selských gruntů proto neměli valný zájem ani příslušníci neusedlých vrstev venkovské populace z řad podruhů a námezdní čeledi.³⁸⁵ Uvolněnou půdu proto dočasně přejímaly panské dvory nebo ji spontánně obdělávali sousední sedláci.³⁸⁶ Druhá polovina 17. století nabízela v tomto smyslu nebývalé možnosti k uplatnění každého aktivního jednotlivce. O rekultivaci okrajových a méně úrodných pozemků byl však mizivý zájem. Pokud jejich opětovné zúrodnění nepodněcovala nebo na vlastní náklady včas neprovedla sama vrchnost, byly znehodnoceny náletovými dřevinami. Po letech se z těchto porostlin staly obecní lesy, které již nikdy nebyly vráceny ke svému původnímu zemědělskému účelu.³⁸⁷

Ve srovnání s jinými oblastmi, které byly válkou postiženy až během třicátých a čtyřicátých let 17. století, měla populace jižních Čech pro poválečnou obnovu příznivější

³⁸⁰ Srov. J. ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001, s. 21.

³⁸¹ Makulář urbaniálních hlášení. Vs Hluboká I 6G β Np. 8.

³⁸² Josef KOČÍ, *Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848*, ČsČH 5, 1957, s. 63. Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 184.

³⁸³ J. ČECHURA, *Rolnické revolty raného novověku - přehled středoevropského bádání*, ČČH 97, 1999, s. 332.

³⁸⁴ D. KOVÁŘ, *Lišov*, s. 129 – 131; TÝŽ, *Lázeňství na Českobudějovicku*, Jelmo 1996, s. 75-84; K. MIKUSCHKOWITZ *Übersicht*, s. 376; V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, Strakonice 1941, s. 253-254.

³⁸⁵ P. MATLAS, *Nemanželská sexualita* (v tisku).

³⁸⁶ Ze vsi Chvalešovice: „[...] pustý roli jednu polovici ku dvoru panskému obracejí, ostatní rozdílně lidé osívají a z nich vrchnosti třetí mandel dávají.“ Elaboráty berní ruly: Panství hlubockého visitacionis Commissi 1654, Vs Hluboká, I 4R Nr. 1, nefol.

³⁸⁷ Změnami kulturní krajiny od pozdního středověku po raabizační reformy se v rámci studia vývoje sídlištních forem jihočeských vsí a systémů přilehlých plůžin zabývá Martin DOHNAL, *Proměny půdorysného uspořádání osad v okolí Milevska v pozdním středověku a v novověku*, Archeologie ve středních Čechách 7, 2003, s. 795-840; TÝŽ, *K některým problémům sídelně historických rozborů vesnického osídlení (Analýza obce Borovany u Bechyně)*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia ethnologica 13, s. 133-146; TÝŽ, *Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsí a plůžiny v Borovanech u Bechyně*, Praha 2003, s. 6068; TÝŽ, *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15. a 19. století*, Praha 2006, zejména s. 109-122.

předpoklady.³⁸⁸ Druhá polovina 17. století byla ve znamení přirozeného demografického růstu.³⁸⁹ Návrat k předválečným poměrům se i přesto protahoval na dlouhá desetiletí. Důvodem byla nízká prosperita zdejší zemědělské produkce. Celé jižní Čechy patřily obecně k méně úrodným zemědělským oblastem.³⁹⁰ Samotné hlubocké panství se navíc nacházelo ve zvlněné až kopcovité krajině s nadmořskou výškou od 380 do 550 metrů nad mořem, kde panovalo chladnější podnebí a převládaly jen málo úrodné půdy.³⁹¹ Místní zemědělská produkce zároveň postrádala silné odbytové zázemí. Řeka Vltava, která tvořila pomyslnou severojižní osu dominia, nebyla na jeho území trvale splavná. Levnějším vývozu do středních Čech případně na zahraniční trhy napomáhala jen sezónně. Významnější komunikační napojení představovala hlavní zemská silnice z Českých Budějovic na Brno, která protínala jeho jihovýchodní část a procházela městečkem Lišovem.³⁹² Hospodářský růst brzdila i vysoká míra ilegální emigrace. Její příčiny nebyly náboženského, ale především ryze ekonomického charakteru. Rolníci, kteří nebyli schopni plnit vysoké kontribuční a urbaniální zatížení, řešili svou ekonomickou situaci zběhnutím z panství.³⁹³ Kvůli nízkým hospodářským výnosům zdejší půdy a absenci dalších ekonomických zdrojů, které by slibovaly rychlou návratnost počátečních investic, se naopak hlubocké dominium nikdy nestalo centrem významnější vlny přistěhovalectví. Vyčerpání rezervy volné půdy se podařilo teprve v prvních desetiletích 18. století.³⁹⁴ V roce 1702, kdy se provádělo sčítání konzumentů soli, žilo na hlubockém dominiu již 6 726 osob starších 10 let, tj. cca 9 576 včetně dětí.³⁹⁵ Přesto takřka po celé 18. století zůstávala průměrná hustota obyvatelstva v tomto regionu stále o čtvrtinu nižší než v ostatních územích Čech.³⁹⁶ Rychlý demografický růst se v následujícím století zastavil; důsledku několika hladomorů z let 1719-1721, 1740-1743 a 1771-1772 došlo

³⁸⁸ Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 64-69; L. FIALOVÁ, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. až 20. století*, *Demografie* 37, 1995, s. 146.

³⁸⁹ J. GRULICH, *Populační vývoj*, 109-128. Srov. Graf č. 1.

³⁹⁰ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1964, s. 55-56.

³⁹¹ Ke klimatickým (teplotním, srážkovým, povětrnostním a slunečním) a půdním poměrům jižních Čech srov. Stanislav CHÁBERA a kol, *Jihočeská vlastivěda. Řada A. Neživá příroda*, České Budějovice 1985.

³⁹² Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmens IX, Budweiser Kreis*, Prag 1841, s. 35-42.

³⁹³ Bedřich ŠINDELÁŘ, *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proto poddanským zběhům od 13.-18. století*, *Časopis společnosti přátel starožitností českých* 57, 1949, s. 163-182; TÝŽ, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, *Studie ČSAV* 24, 1985, s. 7-92. K individuálním motivům P. MATLAS, *Migrace*, s. 170-171.

³⁹⁴ Ještě roku 1695 evidovala patrimoniální správa z celkového počtu 1473 usedlostí 96 pustých. Od tohoto počtu je však nutné odečíst 184 resp. 25 usedlostí, které patřily k zástavnímu městu Vodňany. Vs Hluboká nad Vltavou, IA 6Gß 3, *Sumarische Beschreibung der wirklich bewohnt- und wüsten Heüser* z roku 1695.

³⁹⁵ Eduard MAUR – Dagmar POSPÍŠILOVÁ, *Sčítání konzumentů soli roku 1702. Edice pramene*, HD 18, 1994, s. 7-67. K demografickému vývoji po třicetileté válce obecně kol. autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 105-131, zejména s. 105, 126.

³⁹⁶ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 56.

k opakovanému snížení populace.³⁹⁷ Výraznější populační růst byl znovu zaznamenán až v posledních desetiletích 18. století.³⁹⁸

Vedle každoročních poddanských dávek stanovených na 2219 zlatých 20 krejcarů plynuly do důchodní pokladny hlubockého panství značné příjmy především z režijního podnikání. V polovině sedmdesátých let 17. století obhospodařovala vrchnost z 10 panských dvorů 90,5 lánu dominikální půdy.³⁹⁹ Do konce první třetiny 18. století stoupl jejich počet na konečných 13.⁴⁰⁰ Obnovovat původní režijní hospodářství se ale dařilo jen pozvolna.⁴⁰¹ Vyšších výnosů se vrchnost pokoušela dosáhnout zaváděním nových vyšlechtěných plemen švýcarských krav a uherských volů. V sedmdesátých letech se začalo s chovem daňků v oborách. Po převzetí panství Schwarzenberky se také ve zdejších panských dvorech začaly chovat krůty. V polovině 18. století obhospodařovala vrchnost 6 355 strychů polí, více než 1200 strychů pastvin. Ladem zůstávalo přitom stále okolo 1000 strychů půdy. Další příjmy plynuly vrchnosti z lesního hospodářství a množství rybníků.⁴⁰² Nevyskytovaly se zde naproti tomu žádné zárodky protoindustriální výroby.⁴⁰³ Na aktivní obchodní bilanci důchodního účtu se nepodílely ani zdejší mlýny, vinopalny, pivovary a cihelny, které stěží pokrývaly domácí poptávku.⁴⁰⁴ Nenacházely se zde ani jiné zárodky manufakturní výroby.⁴⁰⁵ Ani později se

³⁹⁷ Zatímco ve třicátých letech 18. století vykazovala zdejší patrimoniální správa ještě přes 12 tisíc poddaných, o dvě desetiletí později to bylo již o tisíc osob méně. V roce 1730 žilo na panství Hluboká údajně 12141 obyvatel. (Vs Hluboká, I 6Wγ No 3, extrakt N. 46). Soupisu obyvatelstva z roku 1754 uvádí 11 045 osob. (Vs Hluboká IBE 2c). K cyklickému charakteru demografického vývoje Čech v 18. století J. GRULICH, *Populační vývoj*, 128-148.

³⁹⁸ Soupisu obyvatelstva z roku 1792 udává 14021 osob (Vs Hluboká IBE 2c).

³⁹⁹ Výnosy z rostlinné produkce byly podle urbáře z roku 1677 (Vs Hluboká I 6Gβ Nr. 7a/1) odhadovány až 91,5 kop mandelů žita, 85 kop mandelů pšenice, 66,5 kop mandelů ječmene, 925 vozů hrachoviny, 58 kop mandelů ovsa a 1184 vozů sena a otavy. Obroční účty (Vs Hluboká I 6R 6) však dokazují, že skutečné výnosy byly v sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století zhruba o 15-20 % nižší.

⁴⁰⁰ V roce 1678 byl sice bývalý zemanský dvůr v Červeném Újezdci rozparcelován mezi čtyři poddanské usedlosti, mezi léty 1690-1696 vznikly ale na někdejších rustikálních pozemcích dva nové, v Čejkovicích a Křenovicích. Další menší dvory vznikly koncem dvacátých let 18. století na pastvinách kolem panských stájí ve Světlíku a Staré oboře. Vs Hluboká I 6R 11.

⁴⁰¹ Jak pomalu probíhala obnova režijního hospodářství je zřejmé i z porovnání kapacity panských dvorů a skutečného stavu chovaného dobytka. Blíže P. MATLAS, *Panství a jeho lidé. Panství Hluboká po třicetileté válce*, AT 2011 (v tisku)

⁴⁰² 135 135 provazců lesní plochy bylo rozděleno do 29 lesních revírů. Rybníční hospodářství tvořilo 152 rybníků. Do poloviny sedmdesátých let 17. století jich ale 20 zůstávalo stále zpustlých. Úplnou obnovu a plné nasazení všech rybníků dokládá až hospodářský popis panství z první poloviny třicátých let 18. století. Vs Hluboká 6Wγ No 3, *extrakt N 71*.

⁴⁰³ Srov. produkci plátna dle hospodářského popisu panstv. Tamtéž, *extrakt N. 70*.

⁴⁰⁴ První poválečný urbář z roku 1677 eviduje jen potravinářské provozy: 6 mlýnů (ve Vlhlezech pustý), dvě vinopalny a dva pivovary (v Podhradí a Dřítiní; třetí pivovar v Lišově patřil městečku) a pazdernu na zpracování lnu. V alespoň příležitostném provozu zde byly ještě cihelny (dvě panské na Hluboké a Dřítiní; třetí patřila opět městečku Lišovu) a dvě vápenky. Jejich produkce však stěží kryla vlastní poptávku po stavebním materiálu pro opravy a přestavby panských případně městských budov. Vs Hluboká I 6Gβ 7a/1.

⁴⁰⁵ Vs Hluboká I 6R 2 a 13. Důchodní účty panství Hluboká a statku Dříteň.

nepodařilo doložit jakékoliv pokusy o zavedení textilní či sklářské výroby,⁴⁰⁶ která v první polovině 18. století zaznamenala především v okrajových částech Čech určitou konjunkturu.⁴⁰⁷ Domácké zpracování lnu a tkaní plátna zde nikdy nedosáhlo vyšší produkce. Ve zdejších poddanských městečkách Lišově, Podhradí a Adamově⁴⁰⁸ se sice soustředila tradiční řemeslná výroba; ta ale plnila jen lokální výrobní a tržní funkci.⁴⁰⁹ Skutečným obchodním a řemeslným centrem regionu bylo nedaleké královské město České Budějovice.⁴¹⁰ Silné zemědělské zázemí zdejších městeček dokládá, že hlavní zdroj příjmů jejich obyvatel představovala především práce v zemědělství. Obyvatelé Lišova a Podhradí se příliš nelišili od většinové vesnické populace.⁴¹¹ K posílení místní řemeslné výroby hospodářského významu nepřispělo ani rozšíření cechovních a městských privilegií udělených zdejším řemeslníkům majiteli panství.⁴¹²

Nic nenasvědčuje tomu, že by se na panství Hluboká nad Vltavou projevily v 17. a 18. století příznaky protoindustrializace.⁴¹³ Z panství se naopak stávala uzavřená autonomní jednotka, jejímž prvořadým cílem byla její vnitřní ekonomická soběstačnost. V žádném z odvětví výroby zde proto nemohlo docházet k užší specializaci výroby.⁴¹⁴ Veškeré výnosy z panství činily celkem více než 37 000 zlatých ročně.⁴¹⁵

⁴⁰⁶ Srov. popis panství z roku 1780, Vs Hluboká IA 6Wγ 1.

⁴⁰⁷ K vývoji pobělohorského velkostatku E. MAUR, *Vývoj a etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, *Hospodářské dějiny* 7, 1981, s. 203-226, zde zvláště s. 210-214; TÝŽ, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, *Prameny a studie* 33, 1990, s. 4-124.

⁴⁰⁸ Čtvrté městečko, Purkarec, založené již ve 14. století, a ještě před třicetiletou válkou stále označované jako městys, upadlo v této době na úroveň vesnice se sídlem rychtářského obvodu. D. Kovář, *Českobudějovicko I, Levý břeh Vltavy*, České Budějovice 2008, s. 163.

⁴⁰⁹ Vs Hluboká I 6Gβ Nr. 7a/1. Srov. A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK (edd.), *Tereziánský katastr český 1, Rustikál*, s. 136-138.

⁴¹⁰ J. GRULICH, *Řemesla a živnosti*, in: Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006, s. 483-484.

⁴¹¹ Tabulka č. 2.

⁴¹² V Lišově to byla zejména Zlatá svoboda na svobodné přijímání a propouštění měšťanů z roku 1699 a privilegium císaře Karla VI. z roku 1716 na pořádání třetího výročního trhu. (SOKA České Budějovice, Archiv města Lišova, inv. č. 20, 26). Podhradí byla de iure udělena městská privilegia teprve roku 1685. (SOKA České Budějovice, Archiv města Hluboká nad Vltavou, listina č. 3; Srov. J. MAŘÍK, *Dějiny Hluboké*, s. 38-39). Cechovní privilegia obou městeček: Vs Hluboká I 5AZ No 3-11.

⁴¹³ Eckhard SCHREMMER, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Anmerkungen zu einem Konzept der Proto-Industrialisierung*, GG 6, 1980, s. 420-448; J. SCHLUHMBOHM, *Proto-Industrialisierung als forschungsstrategisches Konzept und als Epochenbegriff – eine Zwischenbilanz*, in: Markus Cerman – Sheilagh Ogilvie (edd.), *Proto-industrialisierung in Europa*, Wien 1994, s. 23-33; M. CERMAN, *Proto-Industrialisierung und Grundherrschaft: Ländliche Sozialstruktur, Feudalismus und proto-industrielles Heimgewerbe in Nordböhmen vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (1380-1790)*, Wien 1996.

⁴¹⁴ E. MAUR, *K utužování*, s. 159; TÝŽ, *Vývojové etapy* s. 212-214.

⁴¹⁵ A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK (edd.), *Tereziánský katastr český 3, Dominikál*, Praha 1970, s. 96.

Vzestup hospodářských výnosů ve druhé polovině 17. století dokládají celkové výnosy z hlubockého panství.⁴¹⁶ Na počátku 18. století se však potenciál hospodářského růstu vyčerpal a ekonomika celého dominia při tehdejším stavu extenzivních agrotechnických postupů v následujících desetiletích již jen stagnovala.⁴¹⁷

Trvale rostl jen počet obyvatel. Příznivý demografický vývoj nedokázala na počátku 18. století zvrátit ani období hladomorů z let 1719-1721 a 1740-1743,⁴¹⁸ ani pravidelné vysoké odvody mladých mužů do armády. Aby neklesala solventnost stávajících poddanských usedlostí, bránily pozemkové vrchnosti jejich štěpení na menší dědické podíly.⁴¹⁹ Na venkově proto docházelo k růstu sociálního napětí. Zmírňovat se jej Schwarzenberkové snažili vysazováním nových menších chalupnických či domkářských živností.⁴²⁰ Jejich omezený počet však zdaleka nemohl uspokojit poptávku po volné zemědělské půdě.⁴²¹ Nárůst venkovské populace proto vedl k sílení neselských vrstev a prohlubování sociální diferenciaci vesnického obyvatelstva.⁴²² Výsledkem bylo uchování relativně silné selské vrstvy, ale také trvalý růst vrstvy bezzemků. V méně úrodných oblastech jižních Čech, kde chyběla odbytíště potravin i komunikace, představovaly asi jednu třetinu obyvatelstva.⁴²³ Ekonomické a sociální bariéry ovlivňovaly sňatkové chování venkovské populace. Pozitivní populační vývoj si vynutil zásadní reorganizaci patrimoniální správy a vesnických samospráv. Ve druhé polovině 17. století plně postačovalo rozdělení rozlehlého dominia do 16 rychtářských obvodů. V jeho čele stál rychtář se dvěma konšeli z každé ze čtyř až šesti vesnic, které do jeho rychty patřily. V roce 1717 byly však rychtářské obvody redukovány zpravidla na jednu až dvě, výjimečně tři vesnice. Vedle původních 16 bylo vytvořeno 28 nových rychet. Díky

⁴¹⁶ Vs Hluboká I 6R 2. Důchodní účty panství Hluboká.

⁴¹⁷ Popis panství z roku 1780. Vs Hluboká, IA 6Wγ 1. K dalšímu oživení agrární produkce došlo až v průběhu 19. století. Srov. P. MATLAS, *Intensification without specialization. On the development of a South-Bohemian manorial estate in the 19th century*, in: Annie Antoine (ed.), *Agricultural specialisation and rural patterns of development*, Paris (v tisku).

⁴¹⁸ J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 128-135.

⁴¹⁹ K dědické praxi v raně novověkých Čechách Alice VELKOVÁ, *Staatliche Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zur Erbrecht und ländlicher Familienskultur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 152-176.

⁴²⁰ V důchodních účtech tvoří příjmy z těchto nemovitostí samostatnou kapitolu: „*Heuserzins in Empfang verrechnet, außer der Urbarii*“. Vs Hluboká I 6 R Nr. 2, nefol.

⁴²¹ Do roku 1696 bylo takto vysazeno 44 usedlostí, z toho 22 ve městečku Podhradí. Další několik málo se jich nacházelo na nově příkoupěném statku Vildštejn. Důchodní účty, Vs Hluboká I 6 R Nr. 2, nefol.

⁴²² M. Cerman – E. Maur, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750*, ČČH 98, 2000, s. 737-773; František KUTNAR, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, Český lid 36, 1949, s. 97-102; A. VELKOVÁ, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století*, Studie k sociálním dějinám 10, 2002, s. 53-66; TÁŽ, *Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850*, ČČH 105, 2007, s. 809-857.

⁴²³ Kol. autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 124-116. Soupis obyvatelstva na panství Hluboká z roku 1764 eviduje 1221 rodin s vlastním obydlím (*Familien behauste*) a 996 rodin bez vlastního obydlí (*Familien unbehauste*), které žily v podružství. Poměr bezzemků by v daném případě představoval 45 %. Vs Hluboká IB 4E 2c.

tomu měli nyní jejich představitelé na starosti mnohem menší počet poddaných, a mohli proto lépe plnit své kontrolní a dohlížecí povinnosti.⁴²⁴

Stabilní hospodářské poměry hlubockého velkostatku byly po mnoha desetiletích narušeny až válečnými událostmi po smrti císaře Karla VI. Dobře opevněný zámek představoval vždy cíl nepřátelských útoků. Pravidelně se proto stával příčinou zpusťování širokého okolí. Ve snaze předejít této hrozbě přikázal proto kníže Josef Adam strhnout hradní opevnění. Prozíravost jeho rozhodnutí se ukázala za druhé slezské války. Na podzim roku 1744 byla Hluboká znovu obsazena nepřítelem. Pruské jednotky se však v pobožené pevnosti nemohly efektivně bránit a již v říjnu byly pandury barona Františka Trenka donuceny k ústupu.⁴²⁵ I po definitivním odchodu nepřátelských vojsk doléhaly na zdejší obyvatelstvo válečné události. Časté průtahy vlastních jednotek, jejich nucené kvartýrování, povinné odvody rekrutů a vysoké válečné daně představovaly po dlouhá léta značnou zátěž. Intenzivnější návrat k předválečnému stavu hospodářství a obnova některých válkou zničených selských usedlostí byl možný teprve po skončení sedmileté války v roce 1763.⁴²⁶ Nezanedbatelnou úlevu představovalo i zproštění některých trestně právních povinností v roce 1765. Reorganizace hrdelního soudnictví byla součástí dlouhodobých tereziánsko-josefínských reforem, které ve druhé polovině 18. století zcela změnily dosavadní veřejnoprávní, trestně právní, fiskální a vojenskou administrativní praxi vrchnostenských úřadů a omezily téměř svrchovanou moc vrchnostenské byrokracie nad poddanými. Díky těmto reformám, které s sebou přinesly i efektivnější a systematictější techniky a nástroje sociální kontroly, písemné evidence a úřední komunikace,⁴²⁷ se v poslední třetině 18. století dostal absolutistický stát do přímého administrativního kontaktu s neprivilegovanými vrstvami obyvatelstva. Z poddaných jednotlivých vrchností se stávali poddaní státu.⁴²⁸

⁴²⁴ Obnova úřadů vesnických rychtářů, Vs Hluboká IB 5AU 1c.

⁴²⁵ Přestavba hlubocké pevnosti byla dokončena až v roce 1766. K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 474-475. Srov. Zdeněk VYHLÍDAL, *Pandur Trenk. Vzestup a pád legendárního velitele ve službách Marie Terezie*, Olomouc 2001.

⁴²⁶ Tereziánský katastr evidoval na hlubockém panství před vypuknutím sedmileté války více než 1562 poddaných starších sedmi až deseti let, kteří vykonali svou první zповěď. Přesný počet není znám, neboť duchovní fary Bílá Hůrka, Pištín a Zahájí se nedochovaly. Do vrchnostenské pokladny se ze 1201 poddanských hospodářství odvádělo každoročně 37 230 zlatých 59 krejcarů. Sama vrchnost hospodařila kromě toho ve vlastní režii na 12 panských dvorech. Pavla BURDOVÁ – Dagmar CULKOVÁ – Eliška ČÁŇOVÁ (edd.), *Tereziánský katastr český 3, Dominikál*, Praha 1970, s. 96; A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK (edd.), *Tereziánský katastr český 1, Rustikál*, s. 136-138.

⁴²⁷ K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 327-373.

⁴²⁸ Pavel BĚLINA – Jiří KAŠE – Jan KUČERA, *Velké dějiny země Koruny české X, 1740-1792*, Praha – Litomyšl 2001, s. 51.

II. Patrimoniální soudnictví jako nástroj sociální disciplinace

Jak již bylo uvedeno, podle teorie Gerhada Oestreicha docházelo k prosazování disciplíny nejprve pomocí vnějšího přinucení – hrozbou přísných tělesných trestů.⁴²⁹ V podmínkách šlechtického velkostatku zodpovídaly za dodržování kázně a veřejného pořádku (*gutte Zucht und Ordnung, dobrou policii*) místní vrchnostenské úřady. S výjimkou drobných přestupků, které spadaly do pravomocí lokálních samospráv, měli za úkol projednávat a trestat veškerá závažnější provinění svých poddaných panští hejtmané.⁴³⁰ Z dosavadních výzkumů vyplývá, že patrimoniální instituce věnovaly v praxi největší pozornost problematice mravnostní sexuální delikvence.⁴³¹ Stejně zaměřeno bylo zjištěno i ve zvolené lokalitě panství Hluboká nad Vltavou.⁴³²

Díky zaměření patrimoniální jurisdikce na mravnostní kriminalitu bude sankční praxe sledována výhradně na základě této kategorie, deliktů smilstva a cizoložství. V chronologické rovině nebude vyhodnocováno primárně kvantitativní zastoupení případů, ale intenzita trestní represe podle druhů a výše ukládaných trestů. Kladeny budou dále otázky kvalitativní povahy. Jaké prostředky volili vrchnostenští úředníci při postihu těchto případů? Postupovali přitom pouze podle legislativních norem nebo se nechávali ovlivňovat dalšími vnějšími faktory,

⁴²⁹ Sám Gerhard Oestreich se paradoxně ve svých pracích praktickým otázkám postihu odchýlného chování nikde nezabýval. Disciplinační účinek trestů zdůraznil až Winfried Schulze, který z Oestreichovy pozůstalosti jeho teoretickou skicu dále rozpracoval. W. SCHULZE, *Gerhard Oestreichs*, s. 276. K disciplinaci prostřednictvím kriminalizace odchýlného chování srov. S. BREUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 52-56; H. SCHILLING, *Sündenzucht*, s. 302; M. STOLLEIS, *Geschichte*, s. 337; A. HOLENSTEIN, *Gute Policey*, s. 434; T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 329-330; TÝŽ, *Und sollen*, s. 157. V českém dějepisectví považuje za nástroj habsburské státní disciplinace soudní proces a trestní represu J. VÁLKA, *Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu III*, ČMM 125, 2006, s. 343-365, zde zejména s. 353. Srov. D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 38.

⁴³⁰ Generální instrukce vrchního třeboňského hejtmana Antonína de Bosi z r. 1750. Vs Hluboká IB 7B 1, bod 4. Srov. Richard ŠÍPEK, *Vrchní správce Christoph Philips Zickel. Příspěvek k dějinám správy lobkovického panství Neustat-Störnstein (1656-1675)*, *Porta bohemica* 2, 2003, s. 83.

⁴³¹ Na základě rozboru vrchnostenských normativů i soudních protokolů dospěli k tomuto závěru shodně pro jihomoravská lichtenštejnská panství (T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 327) i severočeském panství Frýdlant (S. OGILVIE, *So that every subjekt*, s. 65). Naproti tomu z panovníckých patentů se této problematice věnovalo v 17. století jen 9 % a 18. století dokonce jen 1 %. J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 326-327. Ani v moravském zemském zákonodárství nepatřila mravnostní problematika v 16. století ani zdaleka k více frekventovaným tématům: T. KNOZ, *Poddaný*, s. 31-52, zvláště Tabulka 1 na s. 48. Srov. dále Josef F. PATROUCH, *Sexualität und Herrschaft: Sexuelles Fehlverhalten in Strafprozessen vor drei grundherrlichen Gerichten Oberösterreichs*, in: Daniela Erlach – Markus Reisenleiter – Karl Vocelka (edd.), *Privatisierung der Triebe? Sexualität in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – Berlin – Wien, 1994, s. 151-165. K zintenzivňování církevní disciplinace sexuálního chování H. SCHILLING, *Sündenzucht*, s. 293-294.

⁴³² Viz Tabulka č. 7. Jako první se o typologii trestných činů z domácích badatelů pokusil Karel Malý, který přihlížel k okruhu chráněných zájmů. K. MALÝ, *Zločin a trest*, s. 87. Podrobnější klasifikaci navrhl J. PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 712-714. Přes problematiku vymezení, resp. prolínání některých skupiny trestných činů je tato klasifikace při vyhodnocování postihu trestné činnosti stále využívána. Srov. P. HIML, *Myšlení*, s. 157; B. ROEDL, *Kriminalita*, s. 25; P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 77-90. Vychází z ní i výše uvedené schéma. Odlišná klasifikační schémata nabízí D. TINKOVÁ, *Hřích*, s. 128-136.

jež stály mimo vlastní skutkovou podstatu deliktů? K jakým polehčujícím či naopak přitěžujícím okolnostem přitom přihlíželi?

K zodpovězení těchto otázek bylo využito souboru rozmanitých písemností, které vznikaly v průběhu trestního řízení, souhrnně označovaných jako vyšetřovací spisy. V první řadě jde o výslechové protokoly, prameny nevšední vypovídací hodnoty, týkající se samotné skutkové podstaty spáchaného deliktu, obranných a vyšetřovacích strategií aktérů vyšetřování, nebo rovněž vnitřního hodnotového světa osob, které se ocitly před soudem, ať v pozici obviněných, či svědků. Až do třicátých let 18. století, kdy si na jejich koncepty hejtman poznamenával rovněž návrhy trestů, však nevypovídají nic o sledovaném postihu. V tomto smyslu je jedinečným zdrojem informací korespondence mezi místním vrchnostenským úřadem a nadřízenými patrimoniálními institucemi.⁴³³ Právě v těchto písemnostech se bezprostředně zrcadlí trestní praxe vrchnostenské správy. S jejich pomocí lze proto posuzovat skutečný podíl patrimoniální jurisdikce na disciplinaci neprivilegovaných vrstev raně novověké společnosti.⁴³⁴

II.1. Trestní postih smilstva

V písemnostech patrimoniální jurisdikce se případy prostého smilstva, porušení šestého přikázání, ve skutečnosti téměř nevyskytují. Odhalit se je podařilo jen výjimečně, zpravidla při namátkových kontrolách, „vizitacích“, místních městských nebo vesnických rychtářů.⁴³⁵ Lidová kultura byla k předmanželské sexualitě mladých lidí velice tolerantní i v době, kdy církevní i světská moc důsledně označovala veškerou sexualitu neprovdaných mužů a žen za hřích a zločin a jako nepřipustné chování je také postihovala.⁴³⁶ Zejména životní podmínky čeledi, která bez ohledu na pohlaví nocovala často ve společné místnosti a někdy i jediné posteli, byly v přímém rozporu s rigidními zákonnými předpisy a církevní morálkou.⁴³⁷ Před vrchnostenské soudy se proto ve skutečnosti dostávaly až těhotné páry, které přišly do jiného stavu za svobodna, ale nemohly nebo nechtěly svůj intimní vztah legalizovat dodatečným

⁴³³ Hejtman, který byl za potírání drobné kriminality odpovědný, musel o každém jednotlivém případě informovat majitele panství, respektive ústřední kancelář majitele, která pak vydávala aktuální rozhodnutí, knížecí reskripty. K typologii vrchnostenských nařízení M. BASTL, *Policejní disciplinace*, zde zejména s. 366.

⁴³⁴ Uvedená praxe jednoznačně vyplývá z dochované agendy policejních přestupků. Srov. nedatovanou instrukci pro hlubockého hejtmana vypracovanou vrchním hejtmanem Antonem de Bosí (Vs Hluboká, sign. IB 7B 1), či popis pravidel vrchnostenské jurisdikce v Popis panství Hluboká od vrchního hejtmana Jiřího Vavřince z Escherichu z r. 1731, Vs Hluboká, I 6Wγ No 3 2, fol. 71-72.

⁴³⁵ J. FÁČKOVÁ, *Spory poddaných*, s. 112-113.

⁴³⁶ Neodlišné povaze církevního ukázněvání (kirchliche Sündenzucht) a světskému ukázněvání zločinu (staatliche Straf- oder Verbrechenzucht) H. SCHILLING, *Sündenzucht*, zvláště s. 266, 298.

⁴³⁷ H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 283; TÁŽ, *Kirchenzucht*, s. 213.

vstupem do manželství.⁴³⁸ Kriminalizováno nebylo samo o sobě přirozené sexuální chování, nýbrž jeho možné společenské důsledky. Nemanželské děti ohrožovaly stabilitu rodiny jako základní organizační jednotky společnosti. Společnost, resp. místní komunita, v níž neprovdaná matka žila, nesla za výchovu a především zaopatření těchto dětí („*ouhončat*“) morální i materiální odpovědnost. Důvodem k postihům mimomanželského těhotenství, které plnily především preventivní, výchovnou funkci, nebyly morální zásady kanonického práva, ale materiální hlediska.⁴³⁹

Nominálně směli lokální úředníci používat při postihu drobných přestupků (*kleine Verbrechen*), mezi nimiž bylo jmenovitě uvedeno také prosté smilstvo (*fornicationes simplicis*), peněžních trestů do výše tří kop grošů, tělesných trestů několika ran karabáčem, posazení na osla nebo vězení a nucené práce v délce pouze několika dní.⁴⁴⁰ Skutečná represivní praxe však byla mnohem složitější. V praxi však hlubočtí hejtmané užívali i dalších a hlavně přísnějších druhů trestů. Nejmírnější formou postihu vynášenou za delikt smilstva byla sankce veřejného pokání. Jejím cílem nebylo způsobit odsouzenému újmu na těle, ani na majetku nebo jej trvale vyřadit z počestné společnosti. Měla se pouze dotknout svědomí pachatelů a přimět je k symbolickému usmíření s počestnou společností. Odsouzení měli ve sváteční dny a o nedělích stát během bohoslužeb před kostely nebo na jiném veřejném místě a jako symbol svého pokání za své provinění držet v rukou černé rozžaté svíce.⁴⁴¹ Veřejné pokání, které sice přinášelo odsouzeným určitou míru veřejného zneuctění,⁴⁴² se však zcela míjelo účinkem. Schwarzenberské úřady proto od těchto symbolických trestů během druhé poloviny 17. století postupně upustily.⁴⁴³ V prvních desetiletích 18. století je ojediněle ukládaly pouze v kombinaci s jinými mírnými formami tělesných trestů.⁴⁴⁴

Z hlediska vrchnostenské správy byla nejvýhodnější formou postihu za jakékoliv spáchané provinění finanční pokuta.⁴⁴⁵ Hlubocký důchod se touto cestou obohacoval

⁴³⁸ Porovnáním trestních protokolů s křestními a oddacími matrikami dospěl Michael Frank k závěru, že počet předmanželských početí byl mnohem vyšší než počet případů smilstva projednávaných před místním soudem. M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 330. K rozlišení pojmů předmanželské a nelegitimní početí srov. nejnověji A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 337.

⁴³⁹ H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 281, 286.

⁴⁴⁰ Viz nedatovaná instrukce pro hlubockého hejtmana vypracovanou vrchním hejtmanem Antonem de Bosi (Vs Hluboká, sign. IB 7B 1), bod 4.

⁴⁴¹ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 88.

⁴⁴² O zmírnění tohoto trestu žádala roku 28. 2. 1678 lišovská městská rada pro dva sirotky „*jejichžto takové trestání přátelé bolestně nesou*“ Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁴³ Poslední případ je doložen z roku 1687, kdy si tímto způsobem odpykal svůj hřích bývalý radomilický rychtář. Knížecí reskript ze 17. 12. 1687. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁴⁴ Tři neděle vždy po dvou hodinách měla v roce 1730 stát v trdlici před kostelem Dorota Ondrášková. Knížecí reskript ze 4. 2. 1730. Vs Hluboká IB 5BP 14. Blíže P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 88.

⁴⁴⁵ K sankční logice peněžních trestů G. GUDIANS, *Geldstrafrecht*, s. 273-288

každoročně až o několik desítek zlatých.⁴⁴⁶ Výdaje potřebné k zabezpečení takového trestu byly přitom na rozdíl od ostatních druhů sankcí zcela zanedbatelné. Vrchnost proto finanční pokuty upřednostňovala i přesto, že jejich ukládání bylo v přímém rozporu s nařízením panovnických normativů. Podle hrdelního řádu císaře Josefa I. mohl být tento trest uvalen toliko na „*ty, které od nějaké vážnosti jsou*“, tedy na osoby, které zastávaly nějaký úřad, z něhož jim plynuly pravidelné finanční příjmy. Omezení finančního postihu obyčejných poddaných přinesly robotní patenty z let 1717-1738.⁴⁴⁷ Cílem těchto opatření bylo zabránit dalšímu finančnímu vyčerpání obyvatelstva, které jen s obtížemi plnilo své kontribuční povinnosti. V hotovosti byly schopny zaplatit obvyklou výši pokuty 6-7 zlatých jen bohatší vrstvy poddaného obyvatelstva, jako vesničtí kováři, mlynáři, nižší panští zaměstnanci nebo faráři schwarzenberských patronátních kostelů.⁴⁴⁸ Méně zámožným poddaným byly ukládány nižší částky 1-3 kopy grošů. Pokud nedisponovali hotovým oběživem, měly se jim pokuty strhnout z jejich dědických podílů uložených v sirotčích pokladnách. Ještě za Marradasů se tímto způsobem běžně konfiskoval celý dědický podíl.⁴⁴⁹ Kníže Ferdinand ze Schwarzenberku však nařídil, aby ve prospěch panství propadla jen třetina.⁴⁵⁰ Jeho nástupci však této možnosti využívali jen výjimečně, prostředky navíc odkazovali ve prospěch zpustlých kostelů, nikoliv ve prospěch knížecího důchodu.⁴⁵¹ V praxi vrchnostenští úředníci prohřešky zmrhaných žen do pozemkových knih sice zaznamenávali, ale pokuty, které měly propadnout ve prospěch panství, však příliš důsledně nevymáhali

⁴⁴⁶ Nejvyšší částka, 198 zlatých, byla na pokutách vybrána v roce 1738. Průměrně se však tyto příjmy pohybovaly v rozmezí 40-60 zlatých. Vs Hluboká IA 6R 2. Srov. Graf č. 4.

⁴⁴⁷ Z patentu z r. 1717, ad 11: „A tomu chtějí ráčíme, aby peněžité pokuty poddaní nikdá od vrchnosti pak zřídká peněžitou pokutou trestání nebyli.“ Z patentu z r. 1738, ad 32: „Však ale mimo teď pravené možnosti a neškodlivosti ještě jiné dvě vejminky při takových peněžitých pokutách dokonale a konečně pod uvarováním přísného nahlídnutí žádný panský sloužící, nešť on jekékoliv jméno a službu na sebe má, z vůle a uznání podobné peněžité pokuty ukládati se neopovázil, nýbrž jenom nad tím samotná vrchnost vyměření měla. Zadruhé pak takové peněžité pokuty ne k rukoum vrchnosti, ménějíc ale správčův, nýbrž na vychování chudých při každý obci, panství neb statku vynaložené a na ně pořádné počty držané byly.“ Srov. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, č. 373, s. 91-98 a č. 416, s. 177-197. K rozboru těchto patentů blíže K. KROFTA, *Dějiny selského stavu*, s. 235-249; nověji též Arnošt KLÍMA, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955, s. 173-182.

⁴⁴⁸ Srov. každoroční výkazy zaplacených pokut v důchodních účtech. Vs Hluboká IA 6R 2.

⁴⁴⁹ Z dědického podílu žen, které porodily nemanželské dítě, měla jedna třetina propadnout ve prospěch vrchnosti, zbylé dvě třetiny byly určeny jejím dětem. Nejstarší pozemkové knihy hlubockého panství naznačují, že za předchozí marradasovské éry byl majetkový postih zmrhaných žen podstatně přísnější. Ve prospěch vrchnosti tehdy propadal celý jejich dědický podíl. Srov. například případy na usedlosti štěvíčkovské (fol 9), kaplanské (fol. 25) a chalupě pupíkovské (fol. 260) v pozemkové knize rychty záblatské (Vs Hluboká, IA 5AU 9/1). Podobně přísně trestali před Bílou horou své zmrhané poddané i Švamberkové, zatímco na rožmberských statcích propadala za smívto ve prospěch vrchnosti jen třetina. Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 232.

⁴⁵⁰ Tato ustanovení obsahují všechny pozemkové knihy panství Hluboká založené roku 1685. Tatáž pravidla pro schwarzenberské panství Kornhaus/Mšec z roku 1709 viz J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 45.

⁴⁵¹ Na příkaz Ferdinandova syna Adama Františka ze Schwarzenberku propadlo například v roce 1727 z více jak 314 zlatých uložených v sirotčí pokladně zmrhané Anežce Jakšové z Pištína 20 zlatých. Částka byla určena na potřeby zpustlého kostela v Purkarci. Knížecí reskript z 23. 8. 1723. Vs Hluboká IB 5BP 13.

a nejednou jim nechali vyplatit celý dědický podíl.⁴⁵² U neosedlých poddaných bez nemovitého majetku, kteří se živili výhradně námezdní prací, tato forma postihu navíc nepřicházela vůbec v úvahu. Finanční tresty se proto v praxi stále častěji podmiňovaly nebo ještě častěji nahrazovaly jinými formami trestů.⁴⁵³

Vůbec nejčastěji ukládaným postihem byly nucené práce. Na této sankci je proto zřetelně patrné, jak v průběhu doby kolísala intenzita trestní represe patrimoniální jurisdikce a jaké okolnosti při tom hrály svou roli. Nejstarší knížecí rozhodnutí nařizovala tyto tresty v délce jen několika dnů až jednoho týdne.⁴⁵⁴ Ještě na konci 17. století zůstávaly ženy na nucených pracích sedm nebo osm dní.⁴⁵⁵ S postupným růstem počtu populace však stále přibývalo také zmrhaných žen, které se často obracely na vrchnostenskou kancelář s žádostí o pomoc při vymáhání zaopatření ze strany údajných spoluviníků, otců jejich nemanželských dětí. Nárůst agendy mimomanželského početí je patrný zejména od počátku 18. století, kdy se ve vrchnostenské kanceláři nezdávka projednávaly tři i čtyři případy týdně.⁴⁵⁶ Mezi pachateli se navíc stále častěji objevovali i mnohonásobní recidivisté. Příčiny tohoto znepokojivého vývoje spatřovala vrchnost jak v nedůslednosti vesnických farářů, kteří podle jejího názoru ve svých kázáních nevěnovali smilstvu dostatečnou pozornost a nevedli provinilé ke skutečné nápravě ani při zpovědích, tak i v mírnosti dosud ukládaných trestů, z nichž si lehkomyšlní poddaní údajně příliš ponaučení nebrali. Řešením neutěšené situace se proto mělo stát výrazné zpřísnování postihu.⁴⁵⁷

Nejpozději od konce druhého desetiletí let 18. století skutečně docházelo v represivní praxi hlubockého dominia k zostřování vyměřovaných sankcí. Již na konci 17. století vymizely kající tresty. Doba, jíž měli usvědčení smilníci pobýt na nucených pracích, se začala výrazně prodlužovat. Ti, kteří souhlasili s uzavřením manželství, měli na nucených pracích strávit dva až tři týdny.⁴⁵⁸ Pro ostatní se z původní horní hranice čtyř týdnů staly tresty

⁴⁵² Například na usedlosti Matouše Kučery „[...] *Marjaně (sic zmrhaný), však sobě potom Hroška vzala, pro sirotka z milosti se propouští 5 zlatých 51 grošů 3 denary*“ (fol. 487). Pozemková kniha městyse Podhradí, Vs Hluboká, Okresní soud Hluboká nad Vltavou č. 1.

⁴⁵³ Podrobněji P. Matlas, *Delikt smilstva*, s. 82-84.

⁴⁵⁴ První zmínka o uvalení této formy trestu pochází z roku 1684, kdy chudý kolář jménem Lorenc měl odpykat své provinění jen 14 dnů nucených prací a svou souložnici odškodnit čtvrtinou svého jmění. Knížecí reskript z 26. 2. 1682 (Vs Hluboká IB 5BP 12). Nejkratší dobu, dva až tři dny, vyměřil Ferdinand Schwarzenberk nejmenované zmrhané dívce v roce 1686. Knížecí reskript ze 7. 2. 1686. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁵⁵ Například knížecí reskripty z 14. 4. 1686, 3. 2. 1689. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁵⁶ Dne 8. 10. 1726 referoval hejtmán knížeti v jediném dopise dokonce o pěti párech delikventů najednou (koncept hejtmanova dopisu z 8. 10. 1726. Vs Hluboká IB 5BP 14). Jen z roku 1726 je pramenně doloženo 26 případů. Počet skutečně projednaných případů mohl být vzhledem k nedůslednému ukládání vyřízených písemností ještě vyšší.

⁴⁵⁷ Knížecí reskript 15. 6. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 1b.

⁴⁵⁸ Tamtéž.

nejnižší. Zdvojnásobení délky nucených prací však nedostačovalo. Hlubocký hejtman ve své zprávě z 12. 10. 1726 znovu upozorňoval knížete, že z malých trestů si stále nikdo nic nedělá. Sám proto navrhl, aby si muži svá provinění odpykávali na dolech v Ratibořských Horách na panství Chýnov. Ženám byly nucené práce prodlouženy na tři až pět týdnů. S těmito hejtmanovými argumenty kníže Schwarzenberk nejen bez výhrad souhlasil, ale jím navržené zpřísnění ještě zvýšil. V instrukci z 24. 10. 1726 nařídil trestat muže devíti týdny práce v dolech a ženám kombinovat šest týdnů prací na dominikálu s upředěním příze pro poloviny postavu plátna. O týden později svůj názor ještě jednou změnil a rozhodl, že muži mohou být do dolů posíláni dokonce až na tři měsíce. Podle tohoto rozhodnutí se mělo obecně postupovat i v budoucnu. Sám kníže si na závěr vymínil, že konečné rozhodnutí o formě a délce sankce náleží pouze jemu. Při trestání svých poddaných však nebyl nijak důsledný. Ve skutečnosti byli proto smilníci ke čtvrtletním trestům odsuzováni jen zcela výjimečně.⁴⁵⁹

Od doby, kdy se Schwarzenberkové ujali hlubockého dominia, se průměrná délka nucených prací ukládaných ženám za smilstvo zvýšila zhruba na šestnásobek. U mužů, kteří byli již od počátku jako iniciátoři pohlavního styku stíháni přísněji, byl tento nárůst čtyřnásobný. Stupňování represivních opatření se navíc neprojevovalo jen v délce trestu, ale i v jeho náplni. Zavedením výkonu nucených prací v dolech došlo k zásadnímu zhoršení životních podmínek odsouzených pachatelů. Také ženám byla v této době ukládána nová forma sankce kombinující nucené práce a zneuctění. Pachatelky poskvrněné hříchem nemanželského početí si symbolicky odpykávaly své provinění vyvážením nečistot, výkalů a močůvky z hlubockého zámku.⁴⁶⁰ K umocnění zostuzujícího účinku musely zmrhané ženy navíc při práci nosit na hlavě slaměný věnec s drobnými zvonky, které měly již z dálky upozornit na jejich provinění.⁴⁶¹ Představa, že se tímto způsobem podaří odradit další případné delikventy, se však znovu ukázala jako mylná. Případů rozhodně neubývalo. Po několika málo letech proto tento postih z trestní praxe hlubockého dominia vymizel.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Knížecí reskript z 30. 10. 1726. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁶⁰ Na panství Trutnov byl tento trest v souvislosti se smilstvem zaveden již na počátku osmdesátých let 17. století. Srov. J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 109. Na Hlubocku je poprvé zmíněn až v knížecím reskriptu z 23. 2. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 13. K rozšíření těchto „Karrenstrafe“ v německých oblastech srov. Harriet RUDOLPH, *„Eine gelinge Regierungsart.“ Peinliche Strafjustiz im geistlichen Territorium. Das Hochstift Osnabrück (1716-1803)*, Konstanz 2001, s. 146-153.

⁴⁶¹ „[...] mit einer strohenen Crone auf dem Kopf den Unflat aus dem Schloß und Bräuhaus in einen Schubkarn [...] auszuführen angehalten [...]“ Knížecí reskript 3.1.1728. Srov. z. 24. 2. 1731. Vs Hluboká IB 5BP 14. Obdobná forma trestu byla v první třetině 18. století praktikována v okolí Bernu, kde ženy odsouzené k nuceným pracím nosily na hlavě během výkonu trestu červeno-černé kápě. H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 196.

⁴⁶² Poprvé byl tento trest uložen v roce 1718, naposledy roku 1731. P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 93.

Přes dosavadní neúspěchy odmítal na konci dvacátých let 18. století kníže Adam František ze Schwarzenberku dále zotřovat tresty, které byly podle jeho mínění už beztak dost přísné. Namísto stupňující se represe se rozhodl klášter znovu větší důraz na prevenci a důrazně apelovat na vesnické rychtáře i všechny ostatní hospodáře, aby přísněji dohlíželi na vlastní děti i podřízenou čeleď, a pomohli tak vyhubit tento hřích.⁴⁶³

Odpor k nejpřísnějším možným sankcím je u majitelů hlubockého panství zvlášť patrný také u případů recidivy. Schwarzenberkové nikdy proti těmto pachatelům nepovolili užití extrémních sankcí, jak to pro zvlášť zatvrzelé jedince navrhovala soudobá legislativa. Vydáním obviněného před hrdelní soud, jehož jednání podléhalo důsledné kontrole pražské apelační rady, by riskovali, že se proces neúměrně protáhne, a tím i prodraží. Recidivisty si proto ponechávali raději ve vlastní trestně právní kompetenci. Aby však eliminovali nenapravitelné hříšníky, nechávali ženy, které se opakovaně dopustily smilstva, po odpykání obvyklého trestu nucených prací vypovědět z panství. Svá rozhodnutí přitom vysvětlovali jako akt milosrdenství a vůlí poskytnout odsouzeným další příležitost k nápravě.⁴⁶⁴ Toto nové opatření mělo být prostřednictvím vesnických rychtářů uvedeno ve všeobecnou známost v roce 1723.⁴⁶⁵

Záhy si však schwarzenberská byrokracie začala uvědomovat neudržitelnost těchto přísných pravidel. Již v roce 1726 ignoroval proto Adam František Schwarzenberk vlastní nařízení a za recidivu uložil jen pět týdnů nucených prací bez vypovězení.⁴⁶⁶ O čtyři roky později bylo potrestáno pouhými šesti týdny dokonce čtvrté zmrhání jisté Doroty Vondráčkové.⁴⁶⁷ Nakonec se v průběhu třicátých let 18. století vypovězením stíhaly pouze ženy, které se před vrchnostenskou kancelář dostaly kvůli mimomanželskému početí již nejméně potřetí.⁴⁶⁸ Postihem prosté recidivy zůstávaly nucené práce v obvyklé délce.⁴⁶⁹

Vypovězení se přitom nikdy nevztahovalo na muže. Jako pracovní síla byli pro dominikální hospodářství až příliš nepostradatelní. Jejich promiskuita byla proto zprvu postihována zpravidla pouze prodloužením nebo zotřením trestu nucených prací. Až později, v souvislosti s narůstajícími požadavky státu na doplňování stále početnější armády,⁴⁷⁰ byla

⁴⁶³ Knížecí reskript z 26. 2. 1729. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁶⁴ Výtah z knížecího reskriptu ze 7. 9. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁶⁵ Knížecí reskript z 22. 3. 1723. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁶⁶ Knížecí reskript z 11. 5. 1726. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁶⁷ Knížecí reskript ze 4. 2. 1730. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁶⁸ Srov. například knížecí reskripty z 15. 3. 1732, 29. 7. 1733, 17. 4. 1737. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁶⁹ Knížecí reskript z 10. 5. 1732. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁷⁰ Odvádění osedlých poddaných do armády povolil zemský sněm poprvé roku 1683. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha 2004, s. 449. Blíže kol. autorů, *Vojenské dějiny Československa (1526-1918) II*, Praha 1986, s. 171.

11. prosince 1726 vydána knížecí instrukce, která hlubockému hejtmanu rovněž nařizovala, aby tyto ubohé nepotřebné mládence odváděl na vojnu.⁴⁷¹ Nejenže se tím panství často definitivně zbavilo problematického poddaného, ale splnilo tím navíc i svou povinnost každoročně odvést určitý počet rekrutů.

Trestní represe při potírání mravnostní kriminality vrcholila na konci dvacátých let 18. století.⁴⁷² Změna v trestní strategii schwarzenberské patrimoniální jurisdikce se projevila nejen zkracováním délky nucených prací, ale i zaváděním nových forem trestů, které byly pro vrchnostenskou správu méně finančně i organizačně náročné. Pro výkon nejrozšířenějších nucených prací bylo zapotřebí přijmout celou řadu opatření, které by zabránily odsouzeným v útěku. Z prostředků panského důchodu se musely proto pořídit desítky až stovky pout a želez („*Bandt und Eisen*“) na ruce a nohy mužů a tzv. límců nebo houslí („*Halskragen, Fiedl*“), které se upevňovaly ženám na krk. Pokud si odpykávali svůj trest na hlubockém zámku nebo v jeho bezprostředním okolí, zůstávali trestanci přes noc v zámeckém vězení. Při pracích na vzdálenějších místech panství nocovali s ostatní čeledí v panských dvorech. Nezbytné hlídání vězňů měli na starosti především zámečtí mušketýři. Dohled nad delikventy z vyšších společenských vrstev, jako byl například písař třeboňského hejtmana Jan Drobny v roce 1718, vykonávali výjimečně i členové knížecí granátnické gardy.⁴⁷³ Nejvyšší finanční i organizační zátěž představovalo pro panství zajištění stravy pro odsouzené. Pokud to bylo jen trochu možné, stravovali se vězni na vlastní náklady,⁴⁷⁴ jídlo si platili z vlastních úspor nebo si ho nechali posílat od příbuzných.⁴⁷⁵ Jen v některých případech nařizoval kníže jako zvláštní zostřenou formu trestu tzv. korekci,⁴⁷⁶ kdy dostával zadržený jen chléb a vodu.⁴⁷⁷ Strádání vězňů hladem měl zamezit až hrdelní řád císaře Josefa I. z roku 1707, který stanovil

⁴⁷¹ „[...] *haben Wir Euch also dahin provisorische zuerinnen, für nöthig befunden [...] alle unnütze-leiderliche Pursche und sonderlich di fornicanten [...] für Recrouten stellen.*“ (Knižecí reskript z 11.12.1726, Vs Hluboká IB 5BP 13). Za opakované smilstvo s Markétou Čechovou, kterou poprvé obtěžkal již před sedmi lety, navrhoval hlubocký hejtman odvést na vojnu například Bartoloměje Bouzu. (Výslechový protokol z 26. 11. 1750, Vs Hluboká IB 5BP 15). Srov. případ jistého Bartoloměje, který za zmrhání třeboňské poddané měl být po 4 týdnech třeboňského arestu a dalších dvou týdnech nucených prací na Hluboké odveden za rekruta, pokud bude shledán schopným vojenské služby. (Dopis správce třeboňského kláštera z 12. 6. 1751, Vs Hluboká IB 5BP 15).

⁴⁷² Vůbec nejpřísněji byl patrně potrestán jistý Matěj Stejskal, který pro opakované obtěžkání svobodné dívky měl vedle v té době obvyklých tří měsíců v ratibořských dolech pracovat ještě dalších pět týdnů přímo na panství Hluboká. Knižecí reskript z 26. 2. 1729. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁷³ Knižecí reskripty z 9. 2. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁷⁴ Například knížecí reskripty z 29. 9. 1686, 17. 12. 1687. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁷⁵ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 1871-182.

⁴⁷⁶ Například knížecí reskripty z 1. 9. 1717 k potrestání Matěje Bojka a Jany Kaplanové „[...] *in arrest behalten, sodann beide mit Scharffen Correction dimittieret werden sollen.*“ Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁷⁷ „[...] *erwehnten Drobny [...] im arrest behalten [...] und nicht als Wasser und Brod geben lassen solle.*“ Knižecí reskript z 9. 2. 1718, Vs Hluboká IB 5BP 12 nebo též z 16. 12. 1737. Vs Hluboká IB 5BP 14.

minimální hodnotu stravovací dávky na 4 krejčary denně.⁴⁷⁸ Od té doby dostávali odsouzení alespoň dvě libry tzv. robotního chleba na den.⁴⁷⁹

Nebezpečí, že se dotyčný na nucené práce včas nedostaví, nebo dokonce raději úplně zběhne z panství, zůstávalo přes všechno úsilí stále vysoké. Vzhledem k těžkým okovům na nohou i rukou, které bránily trestancům v útěku, zároveň však ztěžovaly jakýkoliv pohyb, nemohla být produktivita jejich práce příliš vysoká. Proto na počátku dvacátých let 18. století zavedla patrimoniální správa novou formu majetkové sankce – úkolové tresty. Pachatelé si při nich sice stále odpykávali svá provinění veřejně prospěšnou prací. Její rozsah však již nebyl vyměřován délkou trestu, kterou na ní strávili, nýbrž množstvím odevzdaného zboží. Poprvé se tento úkolový trest objevil na hlubockém dominiu na konci roku 1721. Veronika Košťálová ze vsi Zvíkova měla za porušení šestého příkázání, kterého se dopustila na sousedním třeboňském panství s tamním poddaným Nikolasem Rohlíkem ze vsi Frahelže, upříst z vlastních prostředků přízi potřebnou pro upředění půl postavu lněného plátna a odevzdat ji v kanceláři hlubockého hejtmána.⁴⁸⁰ Tato povinnost byla později často kombinována s nucenými pracemi. Odevzdáním uvedeného množství příze se přitom doba nucených prací trestankyním oproti jejich mužským protějškům zkrátila zpravidla o dva týdny. Větší úkolový trest mohl sankci nucených prací snížit ještě více nebo ji dokonce zcela nahradit.⁴⁸¹

Pro mužské pachatele byl úkolový trest zaveden až o deset let později. Vzhledem k jejich fyzickým předpokladům pro těžší manuální práce však pochopitelně neodevzdávali přízi. Úkolem mužských trestanců bylo vždy nalámat pro stavební účely určité množství kamene – nejčastěji 6 sáhů.⁴⁸² Postupem doby se změnou vrchnostenských disciplinárních strategií stoupla i tato sankce na 10 sáhů.⁴⁸³ Podmínkou k udělení tohoto alternativního trestu však ve všech případech byl souhlas pachatelů s legalizací jejich deliktů a vůle k uzavření sňatku. K udělení svatebního konsensu museli pachatelé prokázat, že disponují navíc

⁴⁷⁸ Josefina, čl. 15, § 4, 5.

⁴⁷⁹ Například knížecí reskript ze 17. 4. 1737. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁸⁰ Výtah třeboňského hejtmána z knížecího reskriptu z 15. 12. 1722. Postav = 30 loktů = 17,781 m. Gustav HOFMANN, *Metrolgická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň - Sušice 1984, s. 80.

⁴⁸¹ Rosině Češňovské byl osmidenní arest doplněn povinností upříst přízi pro jeden celý postav plátna. Knížecí reskript z 16. 12. 1737. Vs Hluboká IB 5BP 14. K nahrazení trestu nucených prací úkolovým srov. knížecí reskripty z 18. 3. 1755, 28. 10. 1755, 13. 12. 1755, 2. 6. 1758. Vs Hluboká IB 5BP 15.

⁴⁸² Lorenci Kolouchovi, který byl ochoten vzít si svou souložnici, měl být roku 1732 na návrh hlubockého hejtmána prominut trest nucených prací a nahrazen povinností dodat pro potřeby panství šest sáhů lámaného – zednického kamene. Koncept hejtmánova návrhu z 2. 2. 1732. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁸³ Na opravu bělohůreckého kostela je měli v roce 1751 odevzdat Matěj Tůma z Chvalšovic a dříteňský baštýř Matěj Voják. Průvodní dopis dříteňského správce z 31. 12. 1751 k výsledkovým protokolům z 30. 10. 1751. Vs Hluboká IB 5BP 15.

prostředky k trvalému zajištění rodiny.⁴⁸⁴ Jejich domácnost se proto do jisté míry stávala zárukou, že z panství nezběhnou a trest si skutečně odpykají. Zcela nemajetní poddaní proto byli z této formy postihu již předem vyloučeni.

Změna trestní strategie se ale především na počátku třicátých let 18. století začala postupně projevat v opakovaném zkracování délky trestu nucených prací. Z obvyklých dvou až tří měsíců se v průběhu třicátých let 18. století snížila jeho doba na čtyři až šest týdnů. Přísnější několikaměsíční tresty zůstávaly vyhrazeny pouze pro zatvrzelé recidivní pachatele.⁴⁸⁵ Ke zmírnění docházelo i ve formě, respektive místu výkonu trestu nucených prací. S výjimkou zimních měsíců se nejpozději od počátku padesátých let 18. století využívalo trestanců při přestavbě schwarzenberských zámeckých zahrad v Českém Krumlově, kde panovaly přece jen příznivější podmínky než v dolech. Během svého pobytu na Hluboké v roce 1754 souhlasil Josef Adam ze Schwarzenberku dokonce i s tím, že až do odvolání mohou zdejší odsouzení odpracovat své tresty na hlubockých vinicích, a nemusejí být proto posíláni do českokrumlovských zahrad.⁴⁸⁶ Další zmírnění přinesla tzv. generální instrukce z roku 1755, která snižovala délku nucených prací pro obě pohlaví na 4 týdny. Zatímco mužští delikventi si nucené práce měli odpykat v dolech, jejich ženské protějšky zůstávaly na panství. Aby však nebyly proti mužům zvýhodněny příznivějšími životními podmínkami, musely ženy odevzdat navíc ještě přízi na 10 liber plátna.⁴⁸⁷ V souladu s tímto nařízením postupoval hlubocký hejtman při potírání mimomanželského těhotenství až do konce sledovaného období, tedy do přelomu padesátých a šedesátých let 18. století.

Podle jakých kritérií vrchnostenská úředníka vybírali z těchto trestů? Skutková podstata deliktu byla rozhodující pouze pro stanovení viny. Úkolem vrchnostenských úředníků bylo proto objasnit, kdo z pachatelů nese za spáchání mravnostního deliktu větší odpovědnost. Muži, kteří pohlavní styk vyloudili příslibem manželství,⁴⁸⁸ citovým vydíráním⁴⁸⁹ nebo si jej

⁴⁸⁴ „Weil diese fornicant seine geschwächte zu ehelichen Lust hat, und Beede willens seyen von Ihnen Mittel die sich auf 38 ff Baares Geld zusammen erstrecken, ein Chaluppen zuverkaufen.“ Knížecí reskript z 2. 2. 1732. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁸⁵ Ještě v roce 1734 byl na čtvrt roku do dolů poslán Pavel Šimek, který se se svou souložnicí nejen pravidelně pohlavně stýkal, ale dokonce u ní bez knížecího svatebního povolení již delší dobu bydlel. Knížecí reskript z 14. 9. 1734. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁸⁶ Na tuto instrukci se odvolává hejtman ve svém návrhu z 21. 12. 1754. Vs Hluboká IB 5BP 15.

⁴⁸⁷ „Fürstl. Generals Befehl“ zmiňuje koncept hlubockého hejtmana z 13. 12. 1755. Vs Hluboká IB 5BP 15.

⁴⁸⁸ Například Kateřina Bejšová omlouvala své provinění: „Já nebohá nařikajíc a plačíc, že mě kurvou učiní, co dále dělati budu, on mně pak připovídal a sliboval pod ztracením duše své, že ze všeho mne vyvede a za manželku, že mne vezme, a na to mi se cajku na šněrovačku daroval.“ Výslechový protokol z 20. 9. 1673. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁸⁹ Vavřina, děvečka mlynáře v Podhradí, na svou obhajobu uvedla: „[...] já jsem mu po vůli býti nechtěla. On majíc nůž v ruce, jestli mu to neučiním a nepovolím, že takový do sebe vrazí, pravil.“ Výslechový protokol z 27. 11. 1696. Vs Hluboká IB 5BP 12.

dokonce vynutili fyzickým násilím,⁴⁹⁰ a nesli proto větší odpovědnost, měli strávit v trestu dvakrát, ojedinele i čtyřikrát delší dobu než jejich souložnice. Pokud se ale ukázalo, že smilstvo podněcovala žena, nezdráhala se vrchnost nařídít delší trest jí.⁴⁹¹ Ve většině případů, kdy byli ke skutku svolní oba, bývaly vyneseny stejně přísné sankce.⁴⁹² Genderové zatížení postihu mravnostní kriminality lze proto na panství Hluboká nad Vltavou zcela vyloučit. Výší resp. délkou trestu se vrchnostenští úředníci snažili zohlednit míru zavinění. Vzhledem k zásadní roli ústřední dvorské kanceláře při potvrzování navrhovaných trestů převažovala podobná praxe jistě i na ostatních schwarzenberských dominiích.⁴⁹³ Bez zohlednění bližších okolností spáchaného deliktu nelze proto tvrdit, že za sexuální provinění bývaly více často přísněji stíhány ženy než muži.⁴⁹⁴

Při výběru z uvedených sankcí nepřihlížela však vrchnost pouze k vlastní skutkové podstatě provinění. Naopak okolnosti pohlavního styku (jako například frekvence a místo), které mohly ovlivnit míru veřejného pohoršení, měly pro výši trestu mnohem menší význam než vnější souvislosti. Jak dokládají příklady písaře třeboňského hejtmána,⁴⁹⁵ penzionovaného pojezdného,⁴⁹⁶ rychtáře ze vsi Radomic⁴⁹⁷ či dcery hlubockého zámeckého stavitele,⁴⁹⁸ zohledňovalo se především sociální postavení pachatelů.⁴⁹⁹ Důležitou polehčující okolnost

⁴⁹⁰ Kateřina Kolářová byla schopna fyzické násilí, kterého se na ní dopouštěl její souložník, doložit svědecky: „[...] když sem mu po vůli býti nechtěla, mně v tom stloukl, kteréhož tlučení mlynář pod Hůrkou několikráte poslechl.“ (Výslechový protokol z 6. 4. 1674. Vs Hluboká IB 5BP 12). K pohlavnímu styku byla násilím přinucena od svého hospodáře také Dorota Tesařová: „Přijdouce třetí noc, že jí z postele od druhé děvečky stáhl, k tomu se dle správy její bránila a křičela, on zacpajíc jí rukou hubu, k témuž tělesnému skutku ponejprv přivedl a z marštale odešel.“ (Ze zprávy zástavního města Vodňan hlubockému hejtmánu z 30. 6. 1674. Vs Hluboká IB 5BP 12). Podobně se bránila Soběna Vaňková: „Když ke mně přišel, já jemu nechtěla býti po vůli, on mně dal dvě facky.“ Výslechový protokol z 12. 1. 1696. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁹¹ Například Magdalena Koudová si odpykala trest 3, zatímco její „lotr“ jen 2 týdny nucených prací „[...] weil seine Complicin aber weillen sie demselben zu dieser Unzucht angeraitzet [...]“. Knížecí reskript z 23.10.1687. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁹² Například knížecí reskript z 3. 2. 1689. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁹³ O „geschlechtsspezifische Sanktionierung“ mluví také M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 325. K opačnému závěru, že muži i ženy byli za přestupky proti sexuální morálce trestáni stejně přísně, dospěl pro oblast Bernu v letech 1540-1800 H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 217.

⁴⁹⁴ Zde zejména D. TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství*, s. 172; *Ilegitimita*, s. 139. Srov. J. FRANCEK, *Zločin a sex*, s. 106).

⁴⁹⁵ Pro něj, který s prostým poddaným přicházel do styku především při výkonu svých služebních povinností, muselo být dostatečným trestem již pouhé uvěznění mezi ostatními delikventy v zámeckém žaláři. Aby vážnost vrchnostenského úředníka neutrpěla příliš, měl být z příkazu knížete každou noc vyveden z vězení a ubytován v některé ze světnic na hlubockém zámku. Knížecí reskript z 9. 2. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁴⁹⁶ Zmírnění trestu bylo výslovně zdůvodněno: „[...] dass Er bißhero dem Richteramt trew und fleisig Vorgestanden seyn.“ Knížecí reskript ze 17. 12. 1687. Vs Hluboká IB 5BP 12. Knížecí reskript z 16. 12. 1737. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁹⁷ Radomiclý rychtář byl pouze suspendován a odsouzen k veřejnému stání před kostelem. Knížecí reskript ze 17. 12. 1687. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁴⁹⁸ Knížecí reskript ze 4. 5. 1735. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁴⁹⁹ Ke shodnému závěru dospěl například K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 377.

představovaly rovněž závazky k nezaopatřeným malým dětem.⁵⁰⁰ U mužů, kteří si nejčastěji odpykávali svá provinění při nucených pracích, se přihlíželo také k jejich fyzickému stavu.⁵⁰¹

Již z normativních pramenů je patrné, že pro správu panství byla hlavním úkolem ziskovost dominia.⁵⁰² Jeho celkovou hospodářskou bilanci přitom neovlivňovaly jen výnosy z režijních dominikálních provozů, ale i prosperita jednotlivých rustikálních živností. Vrchnosti si byly vědomé, že jen prosperující poddaný je schopen platit státní kontribuci, odvádět urbaniální dávky do panské pokladny a plnit své závazky k ostatním poddaným.⁵⁰³ Při postihu delikventního chování proto vrchnostenští úředníci přihlíželi rovněž ke stavu poddanských hospodářství a průběhu zemědělských prací.⁵⁰⁴ Pokud poddaný neměl potřebnou hotovost, aby zaplatil pokutu najednou případně ve splátkách⁵⁰⁵ a zároveň nemohl (například s ohledem na výjimečnost svého řemesla nebo nedostatek pracovních sil na svém hospodářství) nastoupit nucené práce, byl mu vyměřen tělesný trest.⁵⁰⁶ Mrskání karabáčem, které jako jediné je z jinak bohaté škály tělesných trestů v patrimoniální jurisdikci hlubockého dominia doloženo, nemělo působit odsouzeným jen fyzické strádání, ale i jejich veřejné zostuzení. Exekuce se proto prováděla veřejně, zpravidla v sídle panství na hlubockém zámku o tzv. rychtářských dnech, kdy sem přicházelo nejvíce poddaných. Nevykonávaly ji však osoby snižené na cti, jako byl kat nebo soudní biřic, jak tomu bývalo u případů hrdelního soudnictví, ale jen některý ze zámeckých zaměstnanců.⁵⁰⁷ Z celého systému trestů, kterými patrimoniální jurisdikce disponovala, měly ale právě tyto sankce na poddané obyvatelstvo nejmenší disciplinační účinek. Adam František Schwarzenberk si v roce 1719 postěžoval,

⁵⁰⁰ Bez vlastního trestu nucených prací se v roce 1723 proto po dvou týdnech vyšetřování mohla domů ke dvěma potomkům vrátit Anna Činklová. Ještě téhož roku prominul kvůli třem malým dětem Adam František ze Schwarzenberku již potřetí zmrhané Kateřině Pelikánové z Podhradí trest vypovězení a nařídil jí pouze tři týdny nucených prací a upředení půl postavu plátna. Knížecí reskripty z 19. 5. a 20. 12. 1723. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁵⁰¹ Jiří Čížek nemusel nastoupit na nucené práce do ratibořských dolů „[...] wegen seiner misarablen Beschaffenheit“. Místo toho mohl zůstat na panství, kde zastal lehčí práci (knížecí reskript z 3. 11. 1731). Podobně ovlivnily tělesné dispozice výši úkolového trestu šedesátiletého vdovce Matěje Ševce, který měl odevzdat pouze polovinu obvyklého množství nalámaného kamene (Knížecí reskript z 21. 2. 1732. Vs Hluboká IB 5BP 14).

⁵⁰² T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 337; K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 377.

⁵⁰³ E. MAUR, *K utužení*, s. 156.

⁵⁰⁴ Aby nedošla větší újmy živnost ovdovělé a loňského roku navíc vyhořelé podhradské sklářky, nemusel její jediný čeledín Vojtěch Ujec nastoupit svůj trest v zámeckém arestu, ale mohl se z něj vyplatit 3 zlatými. Výslechový protokol Evy Vondrové ze 7. 5. 1733. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁵⁰⁵ Rejstříky z let 1751-1753. IA 6W a 46 a 47.

⁵⁰⁶ Chudého pohodného z Olešníku, který kvůli svému řemeslu nemohl být odeslán na nucené práce, nařídil kníže Adam František ze Schwarzenberku potrestat v roce 1718 několika ranami karabáčem (Knížecí reskript z 5.3.1718. Vs Hluboká IB 5BP 13). Tentýž trest si měl odpykat roku 1755 také hospodář z Dřítně, Jan Štícha. Ten nemohl opustit své hospodářství a nastoupit trest nucených prací kvůli nedostatku vlastní čeledě (Knížecí reskript z 8. 2. 1755. Vs Hluboká IB 5BP 15).

⁵⁰⁷ Postavu vykonavatele tělesného trestů se podařilo určit například v případě Tomáše Martínka, kterému vysadil 30 ran karabáčem zámecký vězný hlídač („Torwachter“). Vs Hluboká IB 5BP 2a, 18. 11. 1755.

že tresty bití se mu zdají příliš mírné, neboť Čech, je-li bit na holou kůži, nic si z toho nedělá, a navrhoval proto hlubockému hejtmanu, aby vymyslel ostřejší formy postihu.⁵⁰⁸ Trestání poddaných na těle za jiný než hrdelní delikt bylo navíc v rozporu s císařskými robotními patenty z let 1680, 1717 i 1738.⁵⁰⁹ Přesto Schwarzenberkové tělesné tresty občas ukládali i nadále, třebaže jen jako alternativu k finančním pokutám či nuceným pracím. Ve skutečnosti se však této oficiálně zakázané formy postihu využívat v úplnosti nikdy nepřestalo. Aby ušetřili prostředky nezbytné k zaopatření vězňů a zlepšili tak ekonomickou bilanci panství, nechával hejtman propouštět odsouzené z vězení před vypršením celého trestu. Na místo prominuté doby trestu je však bez vědomí nadřízených úředníků i knížete přikázali před propuštěním zbičovat.⁵¹⁰ Provinění proto nezůstala nepotrestána, spravedlnosti bylo formálně učiněno zadost a poddaní se mohli vrátit na své usedlosti, kde jich zejména v době vrcholících polních prací bylo nejvíce zapotřebí.

Díky výkazu vězňů, který si krátce po svém nástupu do úřadu v roce 1732 založil hlubocký hejtman Mikuláš Ignác Dvořák, zde disciplinační praxe patrimoniální jurisdikce vystupuje v další již třetí rovině. Normativní produkce panovnických patentů vytvořila ve skutečnosti jen základní ideový rámec. Majitelé panství, kteří rozhodovali o postihu konkrétních pachatelů, nařízení panovnických patentů nikdy příliš důsledně nerespektovali. Podobně k vrchnostenským instrukcím přistupovali místní panští úředníci, kteří velmi dobře znali nedostatky kontrolních mechanismů mnohvrstevného vrchnostenského byrokratického systému, dokázali z nich sami těžit a stávali se tak skutečnými držiteli lokální moci.⁵¹¹ Protože si zároveň uvědomovali, že hlavním kritériem jejich hodnocení je prosperita jim

⁵⁰⁸ „Was ihr übrigens respectu anderen delictorum vor eine Straf mit dem Karabatschen streichen vorschlaget, scheint uns noch allzugerung zu seyn, weiln der Böhm, wann die karabatschen von der Hauth ist, fast nichtmehr darauff gedenckt.“ Knížecí reskript z 29. 3. 1719. (Vs Hluboká IB 5BP 3). Podobné názory byly v pobělohorských Čechách značně rozšířené. Hejtman jindřichohradeckého panství navrhoval v roce 1725: „Sedláka ořež jako vrbu – obroste, nabij mu – omládne a bude ti chudý sloužit věrně spíše, než když se s ním budeš mazlit a jemu roupy narostou.“ František TEPLÝ, *Selské bouře*, Praha 1931, s. 34. J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 57. V německém originálu srov. Adam WOLF, *Geschichtliche Bilder aus Österrech II*, Wien 1878-1880, s. 19.

⁵⁰⁹ J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, 36. B. RIEGER, *Zřízení krajské*, I., s. 278.

⁵¹⁰ Po nástupu do úřadu Hlubockého hejtmana si Mikuláš Ignác Dvořák založil „Protocoll über die in das hiesige Schloss Arrest einkomende Verschidentliche Deliquenten, listen aber die Fornicasnten ab Ano 1732.“ Na rozdíl od svých předchůdců, kteří si podobnou pomůcku nevedli, nechával do tohoto podrobného výkazu vězňů rovněž zapisovat, zda byli dotyční propuštěni „ohne Schläg“ nebo „Karabatsch worden“ či „hat bis 8 Strich Karabasch bekommen“ Vs Hluboká IB 7B No 4.

⁵¹¹ A. LÜDTKE, *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*, in: týž (ed.), *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*, Göttingen 1991, s. 9-63; J. HRDLÍČKA, *Mezi normou a ctí. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Společnost*, s. 347-373; TÝŽ, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone im frühneuzeitlichen Böhmen? Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernin (1550-1730)*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (edd.), *Ergebene Diener*, s. 145-163.

svěřeného panství, volili podle momentální potřeby takové formy sankcí, které nepřinášely důchodní pokladně další zbytečné výdaje, ale naopak vytvářely zisk. Ohledům na sezónní polní práce se snažili přizpůsobit rovněž délku trestu nucených prací i umístění trestanců. Na jaře roku 1755 proto navrhl hlubocký hejtman Antonín de Bosi pro tři pacholky proti dosavadnímu zvyku výkon nucených prací pouze na místní zámecké vinici, nikoli v dolech ve vzdálených Ratibořských Horách na jiném schwarzenberském panství Chýnov, odkud by se nestihli včas vrátit k nadcházející jarní orbě.⁵¹² Krátce nato v říjnu roku 1755 se de Bosi pokusil prosadit hlubší koncepční změny, když navrhl, aby bylo držitelům selských usedlostí v budoucnu automaticky umožněno vyplatit se z trestu nucených prací složením dvaceti zlatých; ostatní usedlí s robotními povinnostmi si měli tresty odpykávat na hlubockém panství. Ve snaze zabránit úbytku cenné pracovní síly chtěl posílat do ratibořských dolů pouze neosedlé poddané.⁵¹³ Pozdější doklady o vyměřovaných trestech však ukazují, že se tuto zásadu hejtmanovi zcela prosadit nepodařilo.⁵¹⁴

II.2. Trestní postih cizoložství

Podobné zásady dodržovala vrchnostenská správa rovněž při potírání cizoložství – dalšího, společensky ale ještě závažnějšího mravnostního deliktu. Tímto jediným skutkem pachatelé porušovali hned několik chráněných zájmů. Na rozdíl od prostého smilstva se neprovinili pouze proti dobovému morálnímu kodexu, ale svým mimomanželským pohlavním stykem porušili také manželský slib. Do ohrožení se tímto skutkem nedostávaly jen materiální zájmy jejich komunity, ale byla ohrožena i vlastnická práva druhého z manželů a především dědická práva společně zplozených dětí, které měl manželský svazek chránit.⁵¹⁵ Pachatelé se proto dostávali díky porušení svátosti manželství do mnohem závažnějšího konfliktu s oficiální katolickou ideologií, než tomu bylo u prostých smilníků a případů mimomanželského těhotenství.⁵¹⁶ Není proto divu, že dobové právní normy nařizovaly pro cizoložníky nej přísnější sankce. Koldínův zákoník práv městských vyměřoval za „*adulterium, vellex Iulia, cizoložstvo, kteréž jest porušení lože cizího ... pokutu hrdla ztracení*.“⁵¹⁷ Hrdelní řád císaře Josefa I. z roku 1707 omezil kapitální tresty jen na dvojité cizoložství. Pouze v případě, že by byl manželským slibem vázán jen jeden z pachatelů, směli soudci podle svého uvážení

⁵¹² Koncept hejtmanovy zprávy z 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BP 15.

⁵¹³ Koncept hejtmanovy zprávy z 28. 10. 1755. Vs Hluboká IB 5BP 15.

⁵¹⁴ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 89

⁵¹⁵ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon* 49, Halle – Leipzig 1735, s. 2574.

⁵¹⁶ H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s 294-295.

⁵¹⁷ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876 (dále jen Koldín), čl. M XXIX

rozhodnout o potrestání také mírněji.⁵¹⁸ Projednávání jednoduchého i dvojitého cizoložství mělo však stále probíhat podle zásad inkvizičního řízení, tedy před městskými hrdelními soudy. Jejich rozhodování o vině a trestu bylo v této době již plně vázáno na nálezy pražského apelačního tribunálu. Ten však nad plně usvědčenými pachateli vynášel nejpřísnější tresty.⁵¹⁹ Knížata ze Schwarzenberku proto vydávání cizoložníků před některý ze dvou městských hrdelních tribunálů hlubockého dominia nebyla nijak nakloněna. Před městský soud se nakonec dostalo jen 10 % pachatelů, kteří zde byli z cizoložství ve sledovaném období prokazatelně obviněni.⁵²⁰ Svě poddané tím vrchnost chránila nejen před vysokými tresty, ale i před zdlouhavým, a tudíž i nákladným vyšetřováním.⁵²¹ Tím, že si ponechávala tyto provinilce ve vlastní trestně právní pravomoci, však schwarzenberská patrimoniální správa postupovala v rozporu s platnými procesními pravidly.⁵²² Protiprávnost svého jednání si přitom úředníci i sami Schwarzenberkové plně uvědomovali.⁵²³

Důvodů, které je k tomuto počínání vedly, byla celá řada. V reskriptech, v nichž vrchnost sdělovala hejtmanu svá rozhodnutí o potrestání pachatelů, byl mírný trest vysvětlován nejčastěji jako projev jejich milosrdenství. Že ale skutečnou příčinu představovaly především vlastní ekonomické zájmy, výslovně přiznala roku 1731 i kněžna Eleonora Schwarzenberská z Lobkovic. Ve svém rozhodnutí o potrestání cizopanského poddaného, podruha Jana Němce, a kovářské dcery Veroniky ze vsi Velkého Temelínce nařídila: „[...] *derselbe tamquam jam confehsut vor dem hauptmanamt, nicht weiter bey dem*

⁵¹⁸ „Jeho Milosti Římského Císaře, etc. Josefa prvního Nové právo útrpné a hrdelní pro Království české“ (dále jen Josefina), čl. 19, § 24

⁵¹⁹ K. ADAMOVÁ, *Apelační soud*, s. 109. TÁŽ, *Dějiny*, s. 51-54. Srov. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, přehled případů č. 6, 15, 23, 28, 39, 45, 47.

⁵²⁰ Blíže P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 297-298.

⁵²¹ Doba, kterou díky tomu obvinění strávili ve „vyšetřovací vazbě“ před městskými hrdelními soudy, se tím zpravidla z několika málo dnů či týdnů prodlužovala na mnoho měsíců nebo více než rok. Například chalupnice Eva Čuková a rychtář Matěj Šťastný strávili jen během vyšetřování u hrdelního soudu v Podhradí v tamním arestu bezmála 16 měsíců (IB 5BC 10c). P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 50-58. Srov. Andrea GRIESEBNER, *Verbannung statt Todesstrafe? Diebstahl-Prozesse aus dem Erzherzogtum Österreich unter der Enns im 18. Jahrhundert*, Werkstatt Geschichte 42, 2006, s. 5-24, zde s. 22.

⁵²² Vydát poddané, kteří se dopustili hrdelních zločinů, „halsbrüchiges Verbrechen“, před hrdelní soudy nařizuje v 7. bodě již robotní patent císaře Leopolda I. z 28. 6. 1680. Shodné ustanovení obsahuje rovněž bod 11 robotního patentu z 22. 2. 1717. Oba zákony se přitom odvolávají na znění Obnoveného řízení zemského z r. 1627. Obnovený robotní patent z 21.1.1738 v bodě 33 odkazuje navíc v téže věci na Josefinský hrdelní řád z r. 1706. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23 a 24, Praha 1906 a 1908, č. 313, 373 a 416.

⁵²³ Knížecí reskript z 21. 11. 1703 obsahuje vedle rozhodnutí o potrestání pachatele peněžitou pokutou rovněž pohrůžku, že, pokud se dotyčný dopustí v budoucnu stejného deliktu, nechá jeho případ již skutečně soudně proběhnout. O více jak 40 let později napsal dříteňský správce 19. 12. 1746: „[...] *die inquisition wieder diese Delinquenten nicht gerichtlich, sondern nur Extrajudicialiter vernehmen lassen. Und von selbst eine arbitrarische Straf (worauf ohnehin in via gratis jedes mahlen ankommt) wegen ersparung der azungs und gerichtes unkosten andictieren sollten.*“ Vs Hluboká IB BP 11b.

*halsgericht zu menagierung der unkosten abgehört werden solle.*⁵²⁴ Finanční ohledy potvrdil znovu zhruba po 20 letech také hlubocký hejtman Antonín de Bosi, když předjímal výsledek soudního vyšetřování obecního pastýře ze vsi Chvalešovic s tamní selskou dcerou. Podle jeho mínění budou tito pachatelé nakonec stejně po vynesení trestu smrti omilostněni k veřejným pracím, a proto „*webem ersparung derer gerichts unkosten*“ je navrhuje potrestat očekávatelným trestem nucených dominikálních prací.⁵²⁵

Druhý důvod, proč cizoložníci neměli vydávat před hrdelní soudy, byly náklady trestního řízení. Podle platných legislativních norem měli sice toto břemeno nést sami obžalovaní, vzhledem k převládající nemajetnosti vyšetřovaných zůstávalo v naprosté většině případů na žalobci. V trestních kauzách jím byl „*ex officio*“ sám hrdelní soud, respektive město, které hrdelní jurisdikci vykonávalo. Za poddanská městečka, kde býval nedostatek finančních prostředků zvláště citelný, přebírala proto nakonec náklady spojené se zaopatřením pachatele ve vězení sama vrchnost.⁵²⁶ Při minimální stravovací dávce 4 krejcarů na den a několikaměsíční délce vyšetřování mohly tyto výdaje dosahovat až mnoha desítek zlatých za jediného delikventa.⁵²⁷ Tyto částky přitom zdaleka nepředstavovaly jedinou ztrátu, kterou panská důchodní pokladna utrpěla s každým poddaným vyšetřovaným nikoli před vrchnostenským, ale městským hrdelním soudem. Po dobu vyšetřování, které trávili, s výjimkou žen v pokročilém stupni těhotenství, ve vězení, se poddaní nemohli věnovat svým hospodářstvím. Zvláště závažná byla tato situace především u rolníků v období hlavních polních prací. Při jejich zanedbání hrozila ztráta úrody. K přímým finančním výdajům za stravu, případně lékařské zaopatření pachatele ve vězení, je proto potřeba přičíst další komplikace, jež nastávaly při plnění urbaniálních povinností, odvádění kontribucí či splácení vejrunků apod. Dlužnou robotu sice patrimoniální správa evidovala v očekávání budoucího odpracování, její vymáhání však bývalo v praxi velice složité a uskutečnění mohla trvat i mnoho let. Podobně tomu bylo i v případě kontribuce, kterou musela za insolventní poddané zaplatit jejich vrchnost z důchodní pokladny panství.

Těmto problémům se přitom dalo poměrně snadno předejít, pokud byl případ cizoložství projednán pouze v rámci patrimoniální jurisdikce. Ve všech případech cizoložstva se ale Schwarzenberkům zabránit vydání svých poddaných k hrdelnímu soudu nepodařilo. Nabízí se proto otázka, zda skutečně šlo o neúspěch, nebo se v těchto případech rozhodli majitelé

⁵²⁴ Knížecí reskript z 12. 12. 1731. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵²⁵ Koncept hejtmanovy zprávy knížeti z 18. 10. 1750. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵²⁶ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 73-76.

⁵²⁷ *Tamtéž*

panství z nějakého důvodu k přísnějšímu postupu záměrně? A pokud tomu tak skutečně bylo, podle kterých kritérií se k vydání poddaných rozhodovali? Nebo snad šlo jen o projev svrchované vůle neomezených trestně právních pravomocí vrchnosti nad svými poddanými a uvedené případy se ničím podstatným neliší od těch, které zůstaly v pravomoci patrimoniální jurisdikce?

Ze sedmi hrdelních procesů stíhaných v inkvizičním řízení se dva skutečně na první pohled výrazně odlišují. Jejich pachatelé byli obviněni z cizoložství kombinovaného s incestem,⁵²⁸ za což skutečně hrozil hrdelní trest, byť v praxi opět jen ve vyšším stupni příbuzenství.⁵²⁹ Ve zbylých pěti případech šlo o cizoložství dvojité.⁵³⁰ Vydání těchto pachatelů před hrdelní tribunál bylo proto v souladu s platnými zákony. Podobné případy, kde manželský slib porušili oba pachatelé, se ale objevují rovněž i mezi delikty stíhanými pouze vrchnostenskou správou.⁵³¹

Proč se však těchto osm poddaných nemuselo zodpovídat ze svého těžkého provinění před hrdelním soudem, kam bylo zhruba ve stejném období posláno jiných deset pachatelů stejného zločinu dvojitého cizoložství? V čem spatřovali majitelé panství, jejich právní zástupci při apelačním soudě nebo hejtmané panství, kteří se různou měrou na tomto rozhodování podíleli, rozdíl mezi oběma skupinami případů? Jednoznačnou odpověď na tyto otázky korespondence zúčastněných stran zpravidla neobsahuje. Kritéria, podle kterých se vrchnostenský aparát řídil, je proto nutné hledat především v detailním rozboru a porovnávání všech případů obou uvedených skupin. Důvody začlenění případu do jedné nebo druhé skupiny jsou dalším prostředkem k pochopení principů patrimoniální jurisdikce.

Jako relevantní okolnost postihu mravnostní sexuální kriminality zohledňovala vrchnost obdobně jako apelační soud těhotenství provinilých žen. Aby za hříchy provinilých matek bezdůvodně nepykaly také jejich nevinné děti, býval výkon jejich trestu pozastaven až do porodu a ukončení šestinedělí.⁵³² Na rozhodnutí o (ne)vydání cizoložnic a jejich spoluviníků před hrdelní soud však skutečnost, zda byly obviněné ženy těhotné či nikoliv, prokazatelně vliv neměla.⁵³³ Svou roli zde nehrál ani počet, ba ani frekvence pohlavních styků

⁵²⁸ Vs Hluboká IB 5BC 10b a 10e.

⁵²⁹ Srov. 9 případů z let 1673-1720. Vs Hluboká IB 5BP 11a.

⁵³⁰ Vs Hluboká IB 5BC 10a, 10c, 10d, 10h a 10i. Blíže P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 302.

⁵³¹ Viz. Knížecí reskripty z 28. 4. 1689, 2. 3.1709, 30. 4. 1704 a 24. 10. 1747. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵³² Například knížecí reskript z 12. 4. 1698. Vs Hluboká IB 5BP 11b; knížecí reskript z 2. 8. 1702, Vs Hluboká IB 5BC 10a.

⁵³³ Do jiného stavu v důsledku svého cizoložného skutku přišly jak Zuzana Kyselá a Markéta Štíhová stíhané vrchnostenskou správou (výslechový protokol z 30. 4. 1704 a knížecí reskript z 2. 3. 1709, Vs Hluboká IB 5BP 11b), tak Dorota Keriánová, o níž rozhodoval apelační soud (výslechový protokol z 21. 5. 1702, IB 5BC 10a)

cizoložníků. Zatímco Matěj Kolář a Dorota Keriánová ve svých výpovědích svorně tvrdili, že spolu intimní styk měli „*jen jedenkrát, naposledy a nikdy více*“,⁵³⁴ Zuzana Kyselá na otázku: „*Často-li jste se dopustili toho hříchu?*“, přiznala, že s Matoušem Štěpánkem souložila jednou i dvakrát týdně a poté, co spolu utekli z panství a vydávali se za manželský pár „*[...] tělesného skutku páchali a sebou co činiti měli každou noc*“.⁵³⁵ První pár pachatelů byl na rozdíl od druhého sexuálně náruživějšího vydán inkvizičnímu řízení a potrestán podstatně přísněji než druhý.⁵³⁶

Pro hodnocení závažnosti cizoložného skutku nebyla rozhodující vlastní skutková podstata, ale spíše způsob, jakým ho přijalo bezprostřední okolí pachatelů, zejména jejich podvedené manželské protějšky. Tento předpoklad výslovně potvrdil hlubocký hejtman Andreas Frankstätter, který si k výsledku Zuzany Kyselé a Matouše Štěpánka z 30. dubna 1704 připsal 23. srpna 1704 zevrubnou poznámku, proč „*[n]ad dotčené tuplované cizoložstva se dopuštěné osoby, ač by byly dle práva mnohem ostřeji pokutu podniknouti jměli [...] jsou tak dalece perdonirovaní*.“ Mimořádně nízký trest 13 a 6 týdnů nucených prací, jímž byli v této době sankcionováni spíše pachatelé mnohem méně závažného deliktu smilstva, vysvětlil v první řadě jako výraz „*obzvláštní vrchnostliný milosti*“. Vlastní důvod představovala skutečnost, že „*[...] jak obtěžkané ženy muž, tak také přestupitelova žena mezi sebou se smířili a tu vinnu sobě odpustili*“.⁵³⁷ Rovněž rozhodnutí o dalším postupu vyšetřování Marka Koláře podmínil kníže Adam František ze Schwarzenberku udržením „*eine gute Eheverständniß*“ mezi jím a jeho ženou. Pokud by se však ona sama za svého provinilého manžela nepřimluvila a nepožádala o zmírnění jeho trestu, smělo se proti němu postupovat mnohem přísněji.⁵³⁸ Kníže ze Schwarzenberku, jeden z nejvlivnějších a nejbohatších příslušníků pozemkové šlechty, která byla oporou habsburského absolutismu, stejně jako jeden z představitelů jeho vrchnostenské správy, která zodpovídala za prosazování státních a vrchnostenských normativů do každodenního života většinové společnosti, zde explicitně shodně potvrdili, že jsou ochotni nadřadit nepsané morální zásady sdílené

⁵³⁴Odpovědi č. 3 ve výslechových protokolech obou vyšetřovaných ze dne 21. 5. 1702. Vs Hluboká IB 5BC 10a.

⁵³⁵Výslechový protokol Zuzany Kyselé z 30. 4. 1704, odpovědi č. 2 a 4.

⁵³⁶Nad Kolářem a Keriánovou vynesl apelační soud nejprve trest smrti stětím a později jej „*via gratia*“ snížil na jeden rok nucených prací (Naučení apelačního soudu z 27. 6. 1702 a z 18. 12. 1702. Vs Hluboká IB 5BC 10a). Štěpánek byl odsouzen k 13 a Kyselá k 6 týdnům nucených prací. (Knížecí reskript z 12. 6. 1704, Vs Hluboká IB 5BP 11b).

⁵³⁷Česko jazyčný exemplář výslechového protokolu z 30. 4. 1704 označený olůvkem psanou arabskou číslicí 3.

⁵³⁸Knížecí reskript z 14. 4. 1689. Vs Hluboká IB 5BP 11b. Adjektivum „*schärfer*“, kterého je v této souvislosti použito, dává tušit, že kníže měl na mysli vyšetřování před městským soudem, označované v hrdebních případech často jako „*scharfes Verfahren*“. Srov. rovněž místně obvyklé označení pro popravčího mistra „*Scharfrichter*“.

venkovskými komunitami nad principy psaných legislativních norem absolutistického státu.⁵³⁹

Také další případy cizoložství stíhané hrdebními soudy dokazují, že vzájemné veřejně manifestované odpuštění a usmíření podvedených manželů mělo na rozhodovací praxi patrimoniální správy zásadní vliv. Zvláště patrné je to na dalším extrémně vyhoceném případě cizoložství chřešřovického rychtáře Matěje Šťastného a chalupnice Evy Čukové. Zatímco manželka Šťastného, který si cizoložný skutek vynutil, by prý svému muži jeho pochybení úplně a ráda odpustila,⁵⁴⁰ Jan Čuka, který oba delikventy přistihl v chlévě in flagranti, přes opakované nabídky k usmíření nedokázal své ženě odpustit a opakovaně ji brutálně fyzicky trestal.⁵⁴¹ Přestože se o případu ve vsi vědělo,⁵⁴² nejbližšímu vrchnostenskému úředníku jej udal až sám podvedený Čuka.⁵⁴³ Odpuštění se nedostalo ani dalším cizoložníkům, které vrchnostenský soud vydal k inkvizičnímu stíhání před hrdebními soudy.⁵⁴⁴

Klíčový význam veřejného usmíření manželů jako jednoho ze základních mechanismů obnovy veřejného pořádku v lidové kultuře potvrzuje skutečnost, že stejnou roli plnilo usmíření a dobrovolné narovnání sporu rovněž v případech jednoduchého cizoložství. Pro rozhodnutí o potrestání jistého Valentina Hupky ze vsi Strachovice si kníže Schwarzenberk vyžádal od hlubockého hejtmána informace o jeho majetkových poměrech, z nichž mělo být zaopatřeno nemanželské dítě, i o případných změnách v jeho manželství. Na návrh hlubockého hejtmána byla navíc Hupkova manželka vyzvána, aby podala žádost o zmírnění manželova trestu. Musela se však zavázat, že se její manžel polepší a bude s ní žít v klidu a míru.⁵⁴⁵ V knížecích reskriptech o potrestání cizoložství je vzájemné usmíření manželů uváděno jako zásadní polehčující okolnost nejen před rokem 1707, do kdy se

⁵³⁹ K obecným pravidlům postihu cizoložství v této době P. MATLAS, *Dvojím metrem*; D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*; TÁŽ, *Kde začíná okraj*.

⁵⁴⁰ Výslechový protokol Matěje Šťastného z 31. 8. 1717, odpověď č. 11. Vs Hluboká IB 5BC 10c.

⁵⁴¹ Výslechový protokol Evy Čukové z 6. 7. 1718, odpověď č. 1: „*Mein man naber hat mich in Stuben genohmen und hat mich gebrigel und mit füssen gestosen, dan andem Tag aber aug mein vielfältiges bitte mir diesel verziehen hat, wornach aber etwan in 3 wochen, als ihme diesel zu gemüth komen, hat er mich wiederumb gebriegelt.*“ Vs Hluboká IB 5BC 10c.

⁵⁴² Rozhovory o sexuálních aktivitách nebyly žádným tabu, naopak sexualita nebo neplodnost manželských párů se stávaly častým předmětem vesnické komunikace. H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 282, TÁŽ, *Kirchenezucht*, s. 213.

⁵⁴³ Výslechový protokol Jana Čuky z 31. 8. 1717, odpověď č. 12: „*Sie ist zu mir kommen und hat mich gebeten, ich sollte sie nit verrathen und es ihr verzeihen, ich aber habe Sie mit einem Stecken gut abgeprügelt und hat ihr auch der H. Verwalter einfolgl, bis sechzig Carabatschenstreichen geben laßen.*“ O významu, jaký vyšetřovatelé odpuštění podvedeného manžela přičítali, svědčí rovněž skutečnost, že bylo předmětem nejméně tří bodů vyšetřovacího protokolu (otázky a odpovědi č. 12, 15 a 16), Vs Hluboká IB 5BC 10c.

⁵⁴⁴ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 304-305.

⁵⁴⁵ Knížecí reskript z 11. 5. 1690. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

patrimoniální jurisdikce mohla volně inspirovat v Koldínově zákoníku práv městských, ale i v době, kdy již závazně platil hrdelní řád císaře Josefa I. Odpuštěním viny druhému z manželů zároveň fakticky dotyčný souhlasil s tím, že případní nelegitimní potomci, zplození cizoložným pohlavním stykem, budou materiálně zajištěni ze společného majetku manželů. Vzdával se tak nároku na ochranu svých majetkových práv, které měla instituce manželství chránit. Tento souhlas proto teoreticky opravňoval trestat cizoložníky pouze za provinění proti morálnímu kodexu a porušení svátosti manželství.⁵⁴⁶ Z těchto důvodů mohli být cizoložníci stíháni často stejnými nebo jen nepatrně přísnějšími tresty, než jaké bývaly ukládány za pouhé provinění proti šestému přikázání.⁵⁴⁷

Formální usmíření manželů nebylo ale jediným kritériem, podle kterého se vrchnosti rozhodovaly o vydání pachatelů z vlastní jurisdikce. Před městský hrdelní soud se dostávali také ti podezřelí, kteří svou vinu zcela popírali, nebo v jejich výpovědích byly shledány tak zásadní rozpory, pro které nebylo možné rozhodnout o skutečné míře provinění a vynést spravedlivý odpovídající trest. Pokud nebyli panští úředníci schopni přimět podezřelé k úplnému doznání v průběhu dobrovolného výslechu, nezbývalo jim nic jiného, než aby využili mimořádného vyšetřovacího prostředku – útrpného výslechu na mučidlech. Uvalení tortury však mohl v této době povolit již výhradně pražský apelační soud. Jeho členové rozhodovali o uvalení tortury však jen na základě písemných podkladů vyhotovených pouze oprávněnou institucí – městským hrdelním soudem. Veškeré součásti kriminálního spisu, výslechové protokoly podezřelých a svědků, zápisy o ohledání místa činu, popisy předmětů doličných, dobrozdání oprávněných lékařů, porodních bab a podobně, musely přitom vzniknout na základě přesně daných procesních pravidel.⁵⁴⁸ Při sebemenším porušení těchto formálních zásad, například nepřítomnosti městské „rychterní“ pečeti, vracel apelační soud vyšetřovací spis hrdelnímu soudu zpět k doplnění. Pomocí těchto složitých úkonů, které však časově i finančně značně zatěžovaly celé trestní řízení, se mělo zabránit svévolnému zneužití výslechu na mučidlech, vynucení nepravdivého doznání a odsouzení nevinného člověka.⁵⁴⁹

Z uvedených důvodů se mezi delikty stíhanými výhradně patrimoniální jurisdikcí nevyskytuje jediný případ, v němž by se obvinění nakonec dobrovolně nepřiznali k tomu,

⁵⁴⁶ H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen und Strafen*, s. 294-298.

⁵⁴⁷ Podruh Simon ze vsi Zlivína byl za cizoložství potrestán vedle doby strávené dosud v arestu pouhými dvěma týdny nucených prací, které si měl odpykat při Nové myslivně (knížecí reskript z 11. 7. 1711, Vs Hluboká IB 5BP 11b); ženatý Matěj Adamec po 4 týdnech v arestu zaplatil do důchodní pokladny za obtěžkání Anny Soukupové 8 zlatých pokuty (knížecí reskript z 9. 6. 1725, Vs Hluboká IB 5BP 11b). Srov. P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 83-95.

⁵⁴⁸ Srov. P. MATLAS, *Dlouhá cesta na popraviště*, s. 41

⁵⁴⁹ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 50-58. Obecně k trestnímu řízení též K. ADAMOVIČ, *Dějiny*, s. 63-66.

co jim bylo kladeno za vinu. Pokud již pachatelé před vrchnostenskými úřady s něčím nesouhlasili, šlo maximálně o uznání otcovství dítěte. Odvolávali se přitom na skutečnost, že jeho matka v dané době měla pohlavní styk i s jinými muži. Jediným způsobem, jak bylo možné ověřit oprávněnost jejich odporu, bylo porovnání termínů, v němž k inkriminované souloži došlo, s datem porodu, nebo prvními zaznamenanými pohyby plodu v těle matky.⁵⁵⁰ Naproti tomu u většiny případů dvojitého cizoložství, které se dostaly před jeden z městských hrdelních soudů hlubockého panství, lze postřehnout zřetelné rozpory ve výpovědích obviněných, které nakonec zásadním způsobem ztížily jejich vyšetřování.⁵⁵¹

Jedinou výjimkou, která se vymyká oběma zjištěným kritériím pro vydání delikventů dvojitého cizoložství před hrdelní soud, je shodou okolností nejstarší případ tohoto druhu na panství Hluboká nad Vltavou z roku 1702. Ve výpovědích Matěje Koláře ani Doroty Keríanové nebyly shledány žádné rozporuplné skutečnosti. Obvinění rovněž hned svorně přiznali, že se skutečně inkriminovaného činu dopustili. Předmětem vyšetřování se tentokrát nestaly ani postoje manželských protějšků obou pachatelů. Původně proto také nic nenasvědčovalo, že by případ mohl skončit před hrdelním soudem. Kníže Schwarzenberk nařídil potrestat delikventy na tehdejší poměry sice závažnou, ale stále jen finanční pokutou 100 zlatých. K trestu se však měl předem ještě vyjádřit vrchní inspektor schwarzenberských panství v Čechách Jan Antonín Bořek.⁵⁵² Ten si sice byl vědom, že obvinění mohou být odsouzeni až ke dvěma či třem letům nucených prací a panství by kvůli jejich vyšetřování vznikly zbytečně další výdaje, přesto o případu informoval knížecího zástupce při pražském apelačním soudě Dr. Lukáše Keila.⁵⁵³ Osobní přesvědčení tohoto vysokoškolsky vzdělaného profesionála sehrálo v rozhodování o dalším postupu v tomto konkrétním případě klíčovou roli.

Dr. Keil, který ve své době patřil k největším odborníkům v oboru,⁵⁵⁴ vytrvale prosazoval, aby patrimoniální orgány postupovaly při postihu závažné kriminality mnohem přísněji než doposud. O vydání hlubockých poddaných obviněných z cizoložství usiloval poprvé již roku 1698, kdy však kníže Schwarzenberk jeho doporučení odmítl hned z několika

⁵⁵⁰ Srov. výslechový protokol Prokopa Šimandla a následná konfrontace s Eliškou Zlatníkovou z 21. 11. 1725. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁵¹ Blíže P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 307-308.

⁵⁵² Výslechový protokol z 21. 5. 1702 a knížecí reskript z 27. 5. 1702. Vs Hluboká IB 5BC 10a.

⁵⁵³ Před apelačním soudem začal Lukáš Keil, titulovaný zde jako „*obojích práv doktor, přísežný advokát v Království českém*“, zastupovat případy ze schwarzenberských panství roku 16 (Národní archiv Praha, fond Apelační soud, inv. č. 265-278). Do knížecích služeb vstoupil ale nejpozději roku 1692. Srov. návrh hlubockého hejtmana z 27. 6. 1692. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁵⁵⁴ K postavení a vzdělání zemských advokátů, vystupujících v jednáních před apelačním soudem K. ADAMOVÁ, *Dějiny*, s. 61

důvodů, které by však z hlediska právní definice cizoložství před apelačním soudem zřejmě neobstály.⁵⁵⁵ Odvrátit Keilovu iniciativu k přísnějšímu procesnímu stíhání podle zásad inkvizičního řízení se později podařilo ještě ve dvou případech jednoduchého cizoložství v letech 1701 a 1702.⁵⁵⁶ Prosazení vlastního názoru dosáhl poprvé právě Keil až v případě Matěje Koláře a Doroty Keriánové. Argumentoval přitom rychlým nárůstem podobných provinění, ke kterému na hlubockém panství mělo v poslední době údajně docházet. Odpovědnost za tento neblahý vývoj přitom podle jeho názoru nesla patrimoniální správa, která ponechává „*dieses große Laster*“ bez potrestání. Navrhoval proto zaslat spis Keriánové a Koláře po jeho vyhotovení příslušným hrdelním soudem k pražské apelaci, kde bude pro výstrahu všem podobným pachatelům vyměřen exemplární trest.⁵⁵⁷ S navrženým postupem Ferdinand Schwarzenberk nakonec souhlasil. Když pak ale byli oba delikventi odsouzeni k trestu smrti stětím, neskrýval své překvapení. Výkon trestu proto dal okamžitě pozastavit, těhotnou Keriánovou poslal rodit domů a nechal pro ní i její dítě obstarat nezbytné zaopatření potravinami. Zároveň již předem souhlasil s podáním žádosti o omilostnění obou odsouzených.⁵⁵⁸

K podobnému případu později na Hlubockém panství již nikdy nedošlo. Naopak, po odchodu Dr. Keila ze schwarzenberských služeb patrně krátce po tomto případě,⁵⁵⁹ byla opět přehodnocena celá trestní strategie postihu dvojitého cizoložství. K apelačnímu soudu se napříště dostávaly znovu jen případy, při jejichž vyšetřování se ve výpovědích obviněných vyskytly závažné nesrovnalosti, bez jejichž objasnění nebylo možné vynést jednoznačný rozsudek, nebo případy, kdy se manželské protějšky provinilých pachatelů nedokázaly s cizoložstvím svých partnerů vyrovnat a jejich provinění jim odmítly veřejně odpustit.

Při postihu deliktu cizoložství postupovaly patrimoniální úřady stejně, jako tomu bylo v deliktu smilstva. Vyšší a formu ukládaných sankcí přizpůsobovali vrchnostenští úředníci opět fiskálním zájmům dominia. I v případech, u nichž se prokázaly přítěžující okolnosti, byli Schwarzenberkové ochotni brát ohledy na prosperitu poddanských hospodářství a nástup výkonu trestu odložit nebo přerušit kvůli průběhu hlavních polních prací. Výjimečně

⁵⁵⁵ Zaprvé se prý neprokázalo, že by dotyčná Magdalena Hajná byla těhotná právě s obviněným ženatým podruhem Martinem Martincem; zadruhé její manžel krátce před tím zemřel a šlo tedy formálně jen o jednoduché cizoložství; zatřetí obviněná již porodila zdravé dítě. Knížecí reskript z 12. 4. 1698. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁵⁶ Keilova dobrozdání z 24. 9. a 22. 10. 1701 a 29. 3. 1702. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁵⁷ Keilovo dobrozdání z 3. 6. 1702. Vs Hluboká IB 5BC 10a.

⁵⁵⁸ Posledním dokladem o působení Dr. Keila ve schwarzenberských službách je patrně knížecí reskript z 2. 8. 1702. Vs Hluboká IB 5BC10a.

⁵⁵⁹ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 47, pozn. č. 354.

souhlasili dokonce i s tím, že si pachatel navzdory opakované recidivě, pro kterou byl v minulosti již trestán odvedením na vojnu, nemusel trest odpykat na dominikálním majetku, ale u otce jím zmrhané dívky.⁵⁶⁰ Za významnou polehčující okolnost byl považován dosavadní spořádaný způsob života,⁵⁶¹ dlouholetá a oddaná věrná služba⁵⁶² i dobrá pověst obviněných.⁵⁶³ Důležitou roli hrály rovněž předpoklady k urovnání konfliktu smírnou cestou, například ochota pachatelů zajistit výživné pro jejich nemanželské děti.⁵⁶⁴ Mimořádná pozornost se věnovala i sociálním poměrům pachatelů, zejména počtu vlastních nezaopatřených dětí, kterým by při potrestání rodičů hrozila vyšší materiální nouze.⁵⁶⁵ Podobnou roli hrála péče o dlouhodobě nemocné, nebo staré a práce neschopné manželky.⁵⁶⁶ Při vyměřování trestu brala vrchnost do úvahy rovněž majetkové poměry delikventů.⁵⁶⁷ U pachatelů s nadprůměrným hospodářským zázemím bývaly ukládány především peněžité pokuty.⁵⁶⁸ V jiných naprosto výjimečných případech byli Schwarzenberkové ochotni od

⁵⁶⁰ P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 300-301.

⁵⁶¹ Podle knížecího reskriptu z 6. 2. 1715 si sedlák Matěj Mrakeš ze vsi Kočina měl za cizoložství a obtěžkání děvečky Anny Adamcové odpykat trest pouhých čtyř týdnů nucených prací na panském díle se zdůvodněním, že se dosud dobře choval a se svou starou ženou dobře vycházel. Podobné tresty přitom v této době dostávali spíše pachatelé mnohem méně závažného deliktu smilstva. Srov. P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92.

⁵⁶² Například knížecí reskript k potrestání čejkovického rychtáře Jana Kozáka z 27. 4. 1720. Vs Hluboká IB 5BP 11b

⁵⁶³ Jeden z vodňanských měšťanů, Lukáš Tontin, se přimlouval za svého souseda Jiřího Řídkého rovněž s poukazem na to, že „[...] i s předními pány sousedy v velikém přátelstvu jest.“ Dopis z 6. 7. 1696. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁶⁴ Protože slíbil zaopatřit svého nemanželského potomka podle velikosti svého majetku, nebyl Jiří Vojta potrestán tělesným trestem, jímž mu bylo původně pohroženo, nýbrž pouze peněžitou pokutou a kajícím stáním před kostelem během dvou nedělních bohoslužeb (knížecí reskript 26. 6. 1689; srov. například též reskripty z 14. 7. 1689, 1. 6. 1690, 18. 7. 1696), 20. 11. 1703. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁶⁵ Lukáš Tontin v přímluvě za svého souseda Jiřího Řídkého dále uvedl, že dotyčný je otcem devíti dětí (Dopis z 6. 7. 1696) V případě malešického kováře Jiřího Heisleho, který nedisponoval jiným majetkem než jedinou krávou, to byla povinnost starat se o tři malé děti (Koncept hlubockého hejtmana knížeti z 27. 5. 1682 a knížecí reskript z 31. 5. 1682). Vs Hluboká IB 5BP 11b

⁵⁶⁶ Péče o staré nebo nemocné manželky je jako polehčující okolnost výslovně zmíněna v případech čejkovického rychtáře (knížecí reskript z 27. 4. 1720), nebo podruha Vojtěcha Sládka (knížecí reskript z 29. 12. 1717). Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁶⁷ Nejprůšněji byl potrestán Valentin Hupka ze Strachotic, který měl do důchodní pokladny složit pokutu v hodnotě jedné čtvrtiny svého majetku. (Knížecí reskript z 1. 6. 1690). Srov. dále peněžní pokuty v knížecích reskriptech z 26. 6. 1689; 11. 3. 1722; 9. - 16. 8. 1723; 8. 12. 1723; 6. 1725; 16. 1. 1740, kde se výše pokuty pohybovala od 6 do 30 zlatých. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

⁵⁶⁸ V případě dříteňského správce Mikuláše Volešnického rozhodovalo jistě i jeho výjimečné společenské postavení. Vrchnost mu s ohledem k vážnosti jeho úřadu vyměřila pouze trest domácího vězení a pokutu 10 zlatých rýnských, kterou směl navíc složit ve dvou splátkách. Přestože jej chtěl Ferdinand ze Schwarzenberka původně kvůli ztrátě autority u poddaných odvolat z úřadu, nakonec se rozhodl ponechat jej ve funkci (Knížecí reskripty z 9. a 23. 12. 1693. Vs Hluboká IB 5BP 11b.) Za pozornost jistě stojí skutečnost, že vesnickým rychtářům, kteří se dopustili stejného zločinu, se již tolik pochopení nedostávalo a z rychtářského úřadu museli odejít. Knížecí reskript z 27. 4. 1720. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

vlastního trestu úplně upustit. Dbali však na to, aby se o prominutí trestu nikdo jiný nedověděl.⁵⁶⁹

Detailní rozbor trestní praxe postihu mravnostního sexuálního deliktu smilstva přinesl několik zásadních poznatků. Předně patrimoniální administrativa neměla předem stanovenou dlouhodobou koncepci trestního stíhání. Systém trestního postihu mimomanželské sexuality nebyl nijak strnulý. Ve sledovaném období, tj. zhruba od šedesátých let 17. století do šedesátých let 18. století, prošel naopak řadou změn v intenzitě i ve formě sankcí. Jejich společným jmenovatelem bylo hledání produktivních forem trestu. Na trestu nucených prací, který naprosto převažoval, je zřetelně patrné postupné vyostřování intenzity trestní represe. Hledala se přitom ideální forma a intenzita postihu, která by na pachatele i na jeho sociální okolí působila preventivně a zabránila mu v opakování jeho provinění. Ojedinělé rezignování na trestní postih, nejednotné užívání výše a formy trestu u shodných deliktů nelze jednostranně interpretovat ani jako prosté nedodržování či nedůsledné prosazování státních a vrchnostenských normativů, ani jako nízkou efektivitu nebo bezmocnost raně novověkých justičních institucí. Trestních pravomocí nevyužíval předmoderní správní aparát jen k prosazování nových modelů společenského chování na úkor pořádkových zvyklostí tradičních venkovských komunit. Sankční praxe patrimoniální jurisdikce byla vedena zřetelným zájmem o vylepšení vlastní ekonomické bilance dominia. Skutková podstata i další právní aspekty zločinu nehrály v rozhodování patrimoniální jurisdikce jedinou, ba ani nejdůležitější roli. Vrchnostenský aparát často zcela vědomě postupoval v přímém rozporu s dobovými legislativními normami. Do výsledné podoby vynášených trestů se významnou měrou promítaly spíše obavy z ekonomických důsledků trestního postihu. Náklady na zdlouhavé trestní řízení před městskými hrdelními soudy, které z valné části za odsouzené hradila jejich vrchnost, představovaly pro důchodní pokladnu zbytečné neproduktivní výdaje. Svou roli hrály také také negativní sociální dopady trestu na rodiny pachatelů deliktu. Ztráty na rustikálním hospodářství odsouzeného delikventa, který nebyl dlouhodobě schopen plnit své urbaniální a kontribuční povinnosti stejně jako běžné finanční závazky k jiným členům vesnické společnosti, se v konečném důsledku promítaly zpět do celkové ekonomické bilance panství. Z těchto důvodů vrchnost usilovala o odvrácení zdlouhavých a nákladných soudních

⁵⁶⁹ Chudý podruh Matěj Martinec z Velic, který spáchal dokonce dvojité cizoložství, měl být donucen pouze k zajištění výživného jeho nemanželského dítěte. Knížecí reskript z 12. 4. 1698. Vs Hluboká IB 5BP 11b.

stíhání svých poddaných a o jejich mírnějším potrestání raději rozhodovala neomezeně v rámci vlastních trestně právních pravomocí.⁵⁷⁰

Trestní logika vykazuje zároveň i progresivní moderní principy pružného individuálního vyměřování trestů ve shodě s jedinečnými charaktery jednotlivých zločinců.⁵⁷¹ Knížecí reskripty doporučovaly panským úředníkům uložit trest „*proportionaliter*“. Hejtmané své návrhy zdůvodňovali sociálním postavením a zámožností pachatelů, mírou zavinění a předpokladů k sociálnímu začlenění pachatelů do počestné společnosti. Při vyměřování délky nucených prací se zohledňoval zdravotní stav, věk a fyzický stav pachatele. Patrimoniální správa obecně přihlížela také k dosavadnímu způsobu života delikventů, k jejich připravenosti ke spořádanému ukázněnému životu.⁵⁷² Dávala přitom přednost nenásilné nápravě pachatelů v jejich přirozeném sociálním prostředí.⁵⁷³ Na příkladu hlubockého dominia se podařilo prokázat, že vrchnost vědomě porušovala soudobá procesní pravidla a před psanými oficiálními legislativními normami absolutistického státu upřednostňovala mechanismy tradiční sociální kontroly lidové kultury.⁵⁷⁴

Účelovým zohledňováním sociálních a majetkových poměrů pachatelů zároveň ale Schwarzenberkové upevňovali v povědomí poddaných svůj obraz spravedlivé a milosrdné vrchnosti.⁵⁷⁵ Při vyhodnocování všech vnějších skutečností ztrácel však celý trestní systém na přehlednosti. Nikdo nebyl dopředu schopen odhadnout, jaký postih bude v daném případě vyneseno. Konečné zhodnocení polehčujících a přitěžujících okolností spočívalo výhradně na svrchované libovůli pozemkových vlastníků. Názory jejich podřízených, místních patrimoniálních úředníků nebo najímaných právníků měly pouze doporučující charakter.

Schwarzenberkové si plně uvědomovali, že před hrdelními tribunály hrozí jejich poddaným nejpřísnější postih. I delikty závažné kriminality se proto snažili řešit ve vlastní

⁵⁷⁰ K sociálním a majetkovým poměrům jako kritériu vrchnostenské jurisdikce srov. K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 377.

⁵⁷¹ Požadavek na individualizaci trestů se stal později součástí osvětských reforem trestního soudnictví, které vycházely z návrhů italského filozofa Cesare Beccaria (1738-1794). Srov. M. FOUCAULT, *Dohlížet*, s. 153.

⁵⁷² K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 377-379. P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 88-89, 91; TÝŽ, *Dvojím metrem*, s. 303-304, 310-311.

⁵⁷³ Po odpykání vyneseného trestu býval nad některými provinilci nařízeno do budoucna ještě zvýšený dohled vesnické komunity. Knížecí reskripty z 9. 6. 1725 a 18. 3. 1741. IB 5BP 11b.

⁵⁷⁴ Podobné kombinování prvků vertikálního vrchnostenského ukáznování založeného na vnějším přinucení prostřednictvím trestní represe na jedné a prvků horizontální permanentní sociální kontroly lokálních komunit zaznamenala v prostředí kalvinistického Württemberku H. SCHABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 167, TÁŽ, *Kirchenzucht*. Jejím konceptu horizontální disciplinace bohatě využil při hodnocení podílu trestní justice na prosazování obecného pořádku na území mohučského kurfiřtství rovněž K. HÄRTER, *Policey*.

⁵⁷⁵ Sebeprezentace vrchnosti vůči poddaným vycházela z ideálů křesťanské dobrotivosti a milosrdenství. Obraz příkladného šlechtice, který se otcovsky staral o blaho vlastních poddaných, nad jejichž každodenní život byl však povznesen, lze často spatřit v normách, které vymezovaly prostor povoleného chování a jednání venkovanů. V. BŮŽEK, *Urozenec*, in: V. Bůžek – P. Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 90.

jurisdikci. Při jejím výkonu zároveň upouštěli od likvidačních a mrzačících trestů. Jejich záměrem již nebylo využívat trestních pravomocí k okázalé demonstraci své moci, které měla hrůznou podívanou odradit případné pachatele od další trestné činnosti. Usvědčení viníci byli odsuzováni k nahrazování ztrát, které společnosti způsobili. K tomuto účelu se nejlépe hodily nucené práce, které proto v trestní praxi hlubockého dominia naprosto převládly. Viník při nich platil za svůj čin hned dvakrát - stejně jako při úkolových trestech především hodnotou vykonané práce. Nucené práce, na rozdíl od úkolových trestů, však nemohl provádět ve skrytu svého obydlí. Při letních opravách rybníčních děl, při sezónních stavebních pracích či zimním ledování nebo při transportech do dolů a návratu domů všude byl trestanec vystaven zvědavým pohledům svého okolí. Uprostřed společnosti, na otevřených prostranstvích a veřejných komunikacích se stával ohniskem pozornosti a předmětem označování počestných lidí. Sloužil jim viditelně a zároveň působil na každého z přihlížejících i na jeho vědomí jako znak zločinu.⁵⁷⁶

II.3. Restriktivní opatření patrimoniální správy

Změny trestních strategií ani navyšování trestní represe však ukázně poddaného obyvatelstva nedosáhly.⁵⁷⁷ Navzdory veškerým represivním aktivitám patrimoniální jurisdikce se poměr nemanželských dětí v populaci hlubockého dominia stejně jako v jiných českých šlechtických dominiích během celého sledovaného období v zásadě neměnil.⁵⁷⁸ Patrimoniální správa se proto neomezovala ve svém disciplinačním úsilí o ukázně venkovského obyvatelstva výhradně na trestní represii. V rámci utužování poddanských poměrů majitelé panství rozvíjeli, vytvářeli nebo přinejmenším udrželi celou řadu dalších prostředků ekonomického i neekonomického přinucení.⁵⁷⁹ Jejich prvořadým cílem byla vyšší produktivita vrchnostenské režijní výroby. Nárůst robotních povinností, prosazování vrchnostenských výrobních a tržních monopolů („*přímusů*“, např. při odběru soli a piva), zavedení povinné čelední služby v panských dvorech a kontrola volného pohybu měly zásadní

⁵⁷⁶ M. FOUCAULT, *Dohlížet*, s. 195.

⁵⁷⁷ Od devadesátých let 20. století začíná být přímá příčinná souvislost mezi kázní a trestem, tedy problematika vynutitelnosti kázně pod hrozbou vnějšího přinucení, stále častěji zpochybňována. Heinz STEINERT, *Die Widersprüche von Disziplin und Strafe*, in: Detlev Frehsee – Gabi Löschper – Karl F. Schumann (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993, s. s. 238-256; F. SACK, *Strafrechtliche Kontrolle*, s. 16-45.

⁵⁷⁸ Srov. Graf č. 1-2.

⁵⁷⁹ K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 373.

vliv na zhoršování právního a sociálního postavení venkovského obyvatelstva.⁵⁸⁰ Jejich působením docházelo zároveň i k hlubokým zásahům do soukromé sféry poddaných.⁵⁸¹

II.3.1. Omezení volného pohybu a ilegální migrace

Jednu z hlavních překážek rychlejší hospodářské obnovy válkou zpustošených dominií viděli pozemkoví vlastníci v nedostatku pracovních sil. Odstranění tohoto zásadního problému mělo v první řadě napomoci omezení volného pohybu poddaných.⁵⁸² O jejich připoutání k půdě se vrchnosti neúspěšně pokoušely již od 13. století. Trvalý odchod z panství byl možný jen po vystavení zhostného listu, jímž vrchnost souhlasila s propuštěním poddaného ze své jurisdikce. Bez tohoto povolení nesměl být poddaný nikde přijat.⁵⁸³ Vrchnostenskému souhlasu (konsensu) podléhala i dočasná mobilita kvůli pracovnímu uplatnění.⁵⁸⁴ Vedle legální migrace existovala však v českých zemích vždy také určitá míra ilegální migrace.⁵⁸⁵ Díky náboženské netoleranci a zhoršení sociálního a právního postavení venkovského obyvatelstva však v první polovině 17. století vzrostla natolik, že začala podlamovat hospodářskou výkonnost robotně režijního velkostatku.⁵⁸⁶ Příznivé podmínky pro zbíhání vytvářel také způsob osazování opuštěných usedlostí novými hospodáři. Noví osedlí se zpustlých gruntů ujímali na základě purkrechtního práva. Přesto jim byly předávány zpravidla bez složení závdavku. Splátky tržní ceny byly navíc rozloženy do několika desetiletí. Držba takového hospodářství byla proto v prvních letech jen formální.⁵⁸⁷ Na prosperitě usedlosti, která jim ve skutečnosti nepatřila, neměl proto nově osedlý valný zájem.⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ E. MAUR, *Český komorní velkostatek*; TÝŽ, *Vývojové etapy*, s. 203-226.

⁵⁸¹ E. MAUR, *K utužování*, s. 151-169.

⁵⁸² Demografickým poměrům na hlubockém dominiu věnovala schwarzenberská patrimoniální správa pravidelně mimořádnou pozornost zejména v druhé polovině 17. století. Viz pravidelné výroční zprávy o stavu panství. Vs Hluboká IA 6Wγ 2/21, kapitola č. 6.

⁵⁸³ B. ŠINDELÁŘ, *K otázce*, s. 163-182.

⁵⁸⁴ E. MAUER, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: E. MAUR – J. GRULICH (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Praha 2006 (= HD 30 – suplement), s. 7-18, zde zejména s. 8-10. P. MATLAS, *Migrace*, s. 169-171. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 71-73.

⁵⁸⁵ K typologii migrací a prostorové mobility venkovského obyvatelstva zde zejména E. MAUER, *Problémy studia migrací*, s. 10-12. K migračním teoriím a výzkumu dané problematiky v zahraničí zevrubně J. GRULICH, *Migrace městského vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750-1824*, České Budějovice 2009 (= Habilitační práce), zvláště s. 7-26 a 31-37.

⁵⁸⁶ František MATĚJEK, *Pohyb obyvatelstva v předbělohorské Moravě*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity 10, C 8/1961, s. 509-517; B. ŠINDELÁŘ, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Studie ČSAV 24, 1985, s. 7-92, zde s. 8.

⁵⁸⁷ Vs Hluboká IA 6Wγ 2/21, kapitola č. 6. K zbíhání poddaných blíže P. MATLAS, *Migrace*, s. 168-173; srov. E. MAUR, *K utužení*, s. 163-164.

⁵⁸⁸ O útěcích poddaných podrobně informují marginální poznámky v poddanských soupisech hlubockého panství z druhé poloviny 17. století. Například: „*Rehoř Bendík dal se na tu živnost po odchodu Hořejšího, pobýda na ní až do léta 1673, pojma ženu i děti, pár koní a vůz, nočně jako jiná šelma odjel.* (Vs Hluboká IB 5AU Nr. 1. 1679, fol 644); Matěj Dušek „*tento zrádce, pojma ženu i všechny čtyři děti, zanechaje tuto živnost nočně jako jiná šelma a zrádce svý milostivý vrchnosti v létu 1664 odešel [...].*“ (Vs Hluboká IB 5AU Nr. 1. 1679, fol 656).

Svého vrcholu dosáhlo zbíhání poddaných v sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století.⁵⁸⁹ V roce 1670 zjistili hluboční úředníci, že od vypuknutí stavovského postání opustilo ilegálně panství nejméně 381 osob. V následujících letech se jejich počet nejen nesnížil, ale naopak výrazně narostl. Mezi lety 1670-1680 zběhlo dalších 290 hlubockých poddaných, zhruba 4 - 5 % zdejších obyvatel.⁵⁹⁰ S podobným úbytkem pracovních sil se v této době potýkaly na většině českých dominií.⁵⁹¹ Není proto divu, že se absolutistický stát snažil volnému pohybu poddaných zabránit řadou legislativních opatření. Zběhlým poddaným i vrchnostem, které by je přijaly nebo jen dočasně přechovávaly, hrozily vysoké finanční sankce.⁵⁹² Poddaní měli být trestáni rovněž konfiskací dědických podílů na nemovitém majetku.⁵⁹³ Přes veškerou snahu ale tato opatření nepřinášela očekávané výsledky. V praxi se jimi téměř nikdo neřídil. Majitelé panství ve snaze obsadit rychle uvolněné usedlosti sami porušovali ustanovení Obnoveného zřízení zemského, panovníckých patentů i zemských sněmů a na svých dominiích vděčně přijímali osoby bez řádných výhostních listů. Pokud se některý z uprchlých po čase sám dobrovolně vrátil, nebyl zpravidla potrestán. Mnohdy se mu od vrchnosti dostalo ještě podpory na opravu a vylepšení jeho po dobu jeho nepřítomnosti zanedbané usedlosti.⁵⁹⁴ Výsledkem bylo narůstající sebevědomí venkovského obyvatelstva, které si uvědomovalo, že bez jejich práce se vrchnostenské hospodářství neobejde. Výhrůžky útekem i jeho uskutečnění přestavovaly účinný obranný prostředek, jímž poddaní čelili vyššímu ekonomickému zatížení i stoupajícímu disciplinačnímu tlaku ze strany vrchností.⁵⁹⁵ Ke snížení masivního zbíhání poddaných došlo bez ohledu na bezzubou legislativní aktivitu státu i vrchnostenskou trestní represi. V prvních desetiletích 18. století, kdy se vyrovnal demografický propad a vyčerpaly se zásoby volné neobdělané půdy, klesla poptávka po nové pracovní síle. Výrazně proto ubylo osob, které dominium opustily ilegálně. Zároveň se také změnila sociální struktura ilegálních migrantů. Podobně jako před třicetiletou válkou mezi nimi opět převažovali příslušníci neosedlých vrstev venkovského obyvatelstva, zatímco

V roce 1650 takto zběhl ze vsi Velic také jistý Tomáš David s manželkou Annou a všemi dětmi: "*nočním časem, pár koňů pojma, vše nejlepšího co uvéztí mohl [...]*", VS Hluboká, IB 5AU Nr. 1, 1695). Srov. P. MATLAS, *Migrace poddaného obyvatelstva*, s. 168-173.

⁵⁸⁹ K naprosto shodnému závěru dospěl na českých komorních panstvích také E. MAUR, *K utužování*, s. 164.

⁵⁹⁰ Celkem evidovala k roku 1680 patrimoniální správa 512 osob, které od českého stavovského povstání opustily hlubocké dominium. VS Hluboká, IB 5AU Nr. 1.

⁵⁹¹ B. ŠINDELÁŘ, *Útek*, s. 13.

⁵⁹² B. ŠINDELÁŘ, *K otázce*, s. 214-227. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 69-70.

⁵⁹³ V. PROCHÁZKA, *Zabrání majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity 10, 1961, s. 191-204; TÝŽ, *Česká poddanská nemovitost*, s. 225-229.

⁵⁹⁴ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 79, zvláště pozn. 623.

⁵⁹⁵ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 36.

hospodáři zůstávali již pevně svázáni se svým pozemkovým majetkem.⁵⁹⁶ Úplně vymítit ilegální mobilitu se však nikdy nepodařilo.⁵⁹⁷ Rozhodnutí k přesídlení vyplývalo z momentálních ekonomických příležitostí i neformálních tlaků uvnitř vesnické komunity.⁵⁹⁸

II.3.2. Regulace sňatkového chování

Druhé dlouhodobější řešení, které mělo přispět k nahrazení nedostatku pracovních sil a napomoci vyšší produktivitě režijního hospodářství, představovala vrchnostenská regulace sňatku.⁵⁹⁹ Podle schwarzenberských vizitačních komisařů byla příčinou neochoty ke vstupu do manželství všeobecná chudoba venkovanů. Většina rodičů si prý nemohla dovolit vystrojit svým dětem náležitou svatbu a vybavit je k samostatnému hospodaření. Místní vrchnostenští úředníci se proto měli snažit přimět mladé lidi k sňatku po dobrém i po zlém, v krajním případě dokonce i vězením.⁶⁰⁰ Právě tento nepokrytý nátlak ke vstupu do manželství poddanými je považován za jeden z nejvýraznějších projevů mimoekonomického utužování poddanské závislosti.⁶⁰¹

Že byl na mladé poddané skutečně vyvíjen zvýšený nátlak, dokládají mnohé záznamy v poddanských seznamech. Za každého, kdo se sňatkem otálel, přestože již vrchnostenským úředníkům slíbil, že se ožení, se museli zaručit dva rukojmí. Hrozby propadnutí uvedené záruky, pokud by se dotyčný nakonec skutečně do uvedeného termínu neoženil, však nebyly reálné. Za třiatvacetiletého Jakuba Slámu ze vsi Poněšice, který se měl oženit do nadcházejícího masopustu, ručili v roce 1674 dva sousedé okolních vsí. Úředník, který zápis do poddanského soupisu prováděl, nejprve určil výši záruky 10 kopami grošů míšeňských, v oddíle věnovaném sirotkům u téhož jména však uvedl, že rukojmí ručí už jen jednou bečkou soli, tedy hodnotou zhruba desetkrát nižší.⁶⁰² Zdá se proto, že schwarzenberská patrimoniální správa poddaným sankcí pouze hrozila, aniž by ji v praxi pravidelně skutečně

⁵⁹⁶ Srov. Graf č. 3. Vývoj ilegální migrace vypracovaný na základě kvantitativní analýzy jedinečných soupisů ilegálních migrantů. Vs. Hluboká, IB 5AU Nr. 1.

⁵⁹⁷ Přehled migračních teorií, které se obecně snaží objasnit tento fenomén, přinesl nejnověji J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 7-27.

⁵⁹⁸ S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 69.

⁵⁹⁹ Tento právní instrument se poprvé objevil ve zřízení zemském z r. 1549, kdy se ještě týkal výhradně druhého sňatku vdov. Jeho cílem bylo zabránit vdovám v úniku z dědičné spravedlnosti. V polovině 17. století, však již bylo svatební povolení uplatňováno na všechny skupiny poddaného obyvatelstva. Jiří KLABOUC, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 81-82, TÝŽ, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1959, s. 4-5. Srov. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 73-78.

⁶⁰⁰ Vs Hluboká, IA 6Wγ 2/21, kapitola č. 6.

⁶⁰¹ E. MAUR, *K utužování*, s. 162. TÝŽ, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*, ČsČH 19, 1971, s. 856-857.

⁶⁰² Vs Hluboká IB 5AU Nr 1, rok 1674, fol. 31 a 33. Srov. například za dvaadvacetiletého Pavla Pavlíčka ze vsi Hůrky ručili místní rychtář Bohoněk a Vavřina Tůma dvěma bečkami soli. Tamtéž, fol. 40.

využívala.⁶⁰³ O neúčinnosti těchto represivních hrozeb a schopnosti vzdorovat soustředěnému vrchnostenskému tlaku na změnu osobních poměrů poddaných vypovídá názorně i osud Václava Černého ze vsi Cepu. První zmínky, že by se měl tento tříadvacetiletý sirotek oženit, pocházejí již z roku 1662. Po čtyřech letech se za něj už musel zaručit jeho švagr Kostečka. Až v roce 1670 Černý konečně slíbil, že opravdu uzavře sňatek a na grunt, kde dosud hospodařil jen se svou starou matkou, přivede novou mladou hospodyní. Do ženění se mu ale ve skutečnosti ještě pořád nechtělo. Protože o rok později svůj slib znovu nesplnil, byla mu vyměřena nebývale vysoká pokuta 20 kop. Přesto jeho odpor trval dalších více jak deset let.⁶⁰⁴ Oženil se teprve ve svých 43 letech 8. 2. 1682 s „Voršilou již po několik let [u něho] pozůstávající kuchařkou.“⁶⁰⁵ Početným potomstvem, které z jeho manželství vzešlo, se mu podařilo rozptýlit i případné domněnky, že by příčinou jeho houževnatého přesně dvacetiletého vyhýbání se manželství byla snad nějaká sexuální úchylna či impotence.

Hrozby sice přísného, leč jen deklarovaného, avšak ve skutečnosti nevykonávaného trestu, zůstávaly přirozeně málo účinné. Zlomit odpor poddaných k manželství, respektive k samostatnému hospodaření, jímž bylo manželství podmíněno, se proto Schwarzenberkové pokoušeli nejen pod pohrůžkou materiálních sankcí, ale i pozitivní motivací. Budoucím novomanželům, kteří souhlasili s převzetím rustikální usedlosti, ale sami nedisponovali vlastními prostředky, proto slibovali významnou materiální podporu. Podle návrhu vypracovaného vizitační komisí a potvrzeného knížecí rezolucí z 12. 7. 1674 měli vrchnostenští úředníci poskytnout na náklady panství manželskému páru, pokud nepřebíral usedlost po některém z rodičů, vedle nově vystavěné nebo opravené chalupnické živnosti (*auferbauung der Chaluppen*) i veškerý hospodářský inventář, včetně tažných volů a dalšího dobytka, především krav.⁶⁰⁶

⁶⁰³O příjmech z těchto pokut na hlubockém dominiu ostatně mlčí i důchodní účty, které obsahují jinak samostatnou a velice podrobnou kapitolu „*Straffen-Geld*“. Vs Hluboká, IA 6R 2. Na komorních panstvích byli poddaní ke sňatku skutečně nuceni nikoliv peněžitou či materiální sankcí, ale vězením. Konkrétní doklady viz E. MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7-44, zde zejména s. 30-31.

⁶⁰⁴Vs Třeboň, Soupisy poddaných, IB 5AU Nr.1.

⁶⁰⁵Státní oblastní archiv Třeboň, Sběrka matrik, fara Suchdol nad Lužnicí, kniha č. 3.

⁶⁰⁶Výzkum hmotné kultury v období raného novověku představuje jedno z dlouhodobých témat české historiografie (František HRUBÝ, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, ČČH 30, 1924, s. 22-59, 263-306. Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1-2*, Praha 1995. Ve vztahu k poddanskému prostředí je patrná odlišná orientace prováděných výzkumů. Nová metodická východiska byla rozvinuta zejména v prostředí vyšších společných vrstev: V. BŮŽEK, *Nachlaßinventare, Testamente, Heiratsverträge – Wege zur bürgerlichen Alltagskultur des 16. und 17. Jahrhunderts in der tschechischen Geschichtsschreibung*, Vanna Tallinn 16, 2005, s. 205-227; TÝŽ, *Tendencie rozwoju kultury codziennego w poludniowoczeskich mieszczańskich gospodarstwach domowych we wczesnej nowożytności*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 49, 2001, č. 1-2, s. 13-40. Problematika venkova zůstává dosud doménou výzkumů orientovaných na etnografické otázky. Josef HANZAL, *Předbělohorské poddanské inventáře*, Český lid 50, 1963, s. 169-174. Otázky hmotné kultury se zaměřením na živý i neživý inventář vesnických usedlostí nejnověji J. GRULICH – P.

Schwarzenberská patrimoniální správa se proto pokoušela vyhledávat vhodné kandidáty k osazení opuštěných usedlostí mezi pachateli deliktu smilstva, kteří by byli ochotni svou předmanželskou sexualitu legalizovat dodatečným uzavřením sňatku. K založení vlastní domácnosti však neměli dostatečné materiální zázemí.⁶⁰⁷ Aby byli odlišeni ti, kteří v příslibu manželství viděli jen záminku k sexuálnímu styku, od těch, kteří jej mysleli vážně, nebyli obviněni v průběhu inkvizičního řízení dotazováni pouze na vlastní skutkovou podstatu deliktu, případně sociální poměry, které také ovlivňovaly výši a formu trestu,⁶⁰⁸ ale rovněž na povahu předešlého partnerského soužití. Provinilci vypovídali, kdy a za jakých okolností došlo k seznámení; co předcházelo nebo naopak následovalo manželskému slibu; jak často a kde se vídali nebo souložili; zda si vyměňovali dárky⁶⁰⁹ nebo prokazovali jiné služby; jestli plánovali společnou budoucnost; zda o jejich poměru věděli a jak na něj reagovali jejich rodiče.⁶¹⁰ Smyslem těchto otázek bylo ověřit, zda mezi dotyčnými panovala pouze povrchní známost nebo skutečně vážný vztah. Pokud se podařilo vyloučit „obecnou kurevnost“, sexuální lehkovážnost nebo dokonce prostituci, snažila se vrchnost přimět provinilce, aby svůj manželský slib dodrželi.⁶¹¹ Osazením mravnostních delikventů na poddanské usedlosti snižovala vrchnost negativní sociální důsledky jejich „nemravného“ života. Zároveň je ale podrobovala i vyšší míře vnitrovesnického dohledu, neformální horizontální sociální kontrole, která na příslušníky usedlých vrstev vesnické komunity díky vzájemným ekonomickým

MATLAS, *Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (jižní Čechy, 17.–18. století)*, Český lid 96, 2009, č. 1, s. 1-34, zvláště s. 5-8; TÍŽ, *Welth and Poverty in a Rural Society. South Bohemia from the Sixteenth to the Eighteenth Century*, Historica 14, 2010, s. 125-178.

⁶⁰⁷ K podobné praxi ve stejné době na slavatovském panství Jindřichův Hradec J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 8, 14.

⁶⁰⁸ MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 88-89; TÝŽ, *Dvojím metrem*, s. 310-312.

⁶⁰⁹ Například Kateřina, dcera zesnulého Šimona Bejši ve Vodňanech vyznala: „*Já ubohá naříkajíc a plačíc, že mě kurvou učiní, co dále dělati budu, on mne pak připovídal a sliboval, že mně pod ztracením duše své, že ze všeho mne vyvede a za manželku že mne vezme. A na to mi se čajku na šněrovačku daroval.*“ (Výslechový protokol z 20. 9. 1673, Vs Hluboká IB BP 12); děvčečka Dorota dcera zesnulého Vacka Tesaře přiznávala, že od písaře Jana Lesenického „*nic více nepřijala toliko pentlí červených 3 lokte a pentlík, a na Hůrce za 3 krejčary perníku, že jí koupil [...]*.“ Zpráva vodňanského magistrátu z 30. 6. 1674, Vs Hluboká IB BP 12.

⁶¹⁰ Například *Examen Jiříka Bílého [...].pastejře v městě Vodňanech, v příčině obtěžkání dcery jeho Anny*“ z 5. 5. 1703. Výslechový protokol, Vs Hluboká IB BP 12.

⁶¹¹ Ondřeji Dvořákovi z Pištín, který obtěžkal nejmenovanou poddanou z českokrumlovského panství měla být mimo jiné poskytnuta i pomoc při vyjednávání výhostu s její eggenberskou vrchností: „*[...] selben werdet Ihr dahin zu disponieren suchen, damit er seine beyschlafferin ehelich thue, solte nun er hiezu einwillig, so wurde ich alßdan die intercessionale an der fürsten von eggenberg umb derselben loßwürklichung zuetheilen geneigt sein, in wüdrig aber wan er ged. seine beyschlafferin über allen angewendten fleiß nicht heirathen wolte, so wirdt derselbe zu forderniss sich mit ihr abfinden, und den undterhalt für daß Kindt verschaffen [...]*.“ Knížecí reskript z 29. 12. 1686, Vs Hluboká IB BP 12.

závazkům a závislostem dopadala vždy přísněji než na neusedlé venkovany.⁶¹² Ať vědomě či nevědomě přispívala tím k jejich dalšímu trvalejšímu ukáznění.⁶¹³

Podle doporučení vizitační komise využívali vrchnostenští úředníci k tomuto cíli přímých nátlakových prostředků. Kníže Adam František ze Schwarzenberku musel dokonce v roce 1687 hlubockému hejtmanovi Václavu Antonínu Dvořákovi připomenout, aby toto domlouvání nebylo příliš přísné.⁶¹⁴ V daném případě byl pachatel Jiří Čapek k manželství nucen dokonce i přesto, že své konkubíně Magdaleně Kodounové údajně svatbu nikdy nesliboval.⁶¹⁵ Ještě přísněji se postupovalo vůči vrchnostenským úředníkům, kteří, jako například písař Jan Drobny, dostávali sňatek rovnou příkazem.⁶¹⁶

Ani po uzavření manželství a převzetí zpustlého hospodářství však vrchnost neměla jistotu, že usedlost bude trvale obdělávána. Zatížení urbáriálními a kontribučními dávkami a námaha vynaložená na zúrodnění několik desetiletí pustých selských gruntů byly tak vysoké, že i mnozí z těchto poddaných, kterým se této podpory dostalo, po několika, zpravidla již dvou až třech letech, přidělené hospodářství raději opustili.⁶¹⁷ Jan Adolf ze Schwarzenberku proto v roce 1674 rozhodl podporu nových hospodářů ještě zvýšit. V prvních dvou až třech letech nařídil osvobodit mladé manželské páry od placení kontribucí. Předpokládal, že ušetřené prostředky věnují na vybavení a vylepšení domácnosti a pak už se jim nebude chtít tolik utíkat. Zároveň se ale aktivizovaly mechanismy horizontální sociální kontroly vesnických pospolitostí. Vrchnostenský aparát využíval institucí vesnické autonomie, aby lidem, kteří se dříve provinili proti vrchnostenským normativům, věnovaly trvale zvýšenou pozornost. Bez spolupráce představitelů vesnických obcí nebyla patrimoniální správa schopna včas získat potřebné informace.⁶¹⁸ Povinností rychtářů proto

⁶¹² K. S. KRAMER, *Grundriß*, s. 24-27, 80.

⁶¹³ K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 374, 377-378; Helge PETERS, *Deviant und soziale Kontrolle. Eine Einführung in die Soziologie abweichenden Verhaltens*, Weinheim 1995, s. 155. Srov. koncept horizontální disciplinace: H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen und Strafen*, s. 167.

⁶¹⁴ „[...] werden Ihr diesen delinquenten weder zu Vollziehung der Ehe, noch auch sonst zu einiger abfindung, sonder bloss dahin anhalten, jedoch nicht allzu starkh anstrengen [...]“. Knížecí reskript z 23. 10. 1687, Vs Hluboká IB BP 12.

⁶¹⁵ Knížecí reskript z 23. 10. 1687, Vs Hluboká IB BP 12.

⁶¹⁶ Knížecí reskript z 9. 2. 1718. Vs Hluboká IB BP 13.

⁶¹⁷ Vs Hluboká IA 6Wγ 2/21, kapitola č. 6. K zbíhání poddaných blíže P. MATLAS, *Migrace*, s. 168-173; srov. E. MAUR, *K utužení*, s. 163-164.

⁶¹⁸ K dualistickému modelu spolupráce a vzájemné potřeby vrchnostenské moci a vesnických autonomií ve střední Evropě S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 46 - 94; T. K. DENNINSON - S. OGILVIE, *Serfdom*, s. 513-544.

bylo bez prodlení nahlásit vše, co by mohlo nasvědčovat úmyslu nově osazených hospodářů z panství zběhnout.⁶¹⁹

Vizitační zprávy z konce 17. století se již otázkami sňatkového chování poddaného obyvatelstva přímo nezabývají. Vrchnostenský aparát věnoval zvýšenou pozornost této problematice trvale a nepřestával nutit poddané ke vstupu do manželství ani později. I nadále se z důchodních prostředků dostávalo psychické pomoci všem chudým manželským párům, které nedisponovaly vlastními prostředky k založení samostatného hospodářství. Povědomí o vrchnostenském zájmu na uzavírání nových manželských svazků se záhy rozšířilo natolik, že začalo ovlivňovat nejen sňatkové chování, respektive očekávané a tolerované způsoby předmanželské sexuality poddaných.⁶²⁰ S pomocí vrchnosti se nyní mohl oženit téměř kdokoli, kdo měl alespoň základní tělesné a duševní předpoklady k vedení samostatné usedlosti. Příslib manželství nezbuzoval proto větší nedůvěru ani od poddaných, kteří sami nedisponovali ničím, čím by mohli zajistit trvalou obživu pro budoucí rodinu. Leckterá dívka proto bez obav svolila svému partnerovi k pohlavnímu styku již po pouhém slibu, že vztah dodatečně legalizuje vstupem do manželství.⁶²¹ Vždyť svatbě nestály v cestě žádné výraznější ekonomické bariéry a předmanželská sexualita nebyla v daném případě považována automaticky za morální prohřešek. V tradiční lidové kultuře spočívala totiž podstata svatebního obřadu především ve vzájemném manželském slibu, který se potvrzoval předáním zástavního daru za přítomnosti svědků a následným prožitím svatební noci.⁶²² Účast kněze při svatebním obřadu nebyla nezbytná.⁶²³ I dlouhodobý sexuální poměr proto za těchto okolností nepředstavoval pro vesnickou komunitu důvod k jakékoliv diskriminaci.⁶²⁴ Naopak delší sexuální poměr před oficiální svatbou měl své logické zdůvodnění, neboť ověřoval, zda jsou partneři schopni plodit potomky a naplnit tak hlavní poslání manželského stavu.⁶²⁵ Oficiální

⁶¹⁹Vs Hluboká IA 6Wγ 2/21, kapitola č. 6. Podobný přístup volily vrchnostenské úřady nejen k lidem, kteří se dříve dopustili mimomanželské sexuality, ale například i k neúspěšným sebevrahům. I nad nimi měla vesnická obec v budoucnu vykonávat zvýšený dohled. Srov. případ Martina Rempty z 1750. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 82, pozn. 661.

⁶²⁰ K podmíněnosti sňatečnosti a sexuálního chování poddaného obyvatelstva E. MAUR, *Problémy demografické struktury*, s. 849-850.

⁶²¹ K této problematice rovněž J. DIBELKA, *Obranné strategie*, s. 5-20.

⁶²²William NAPHY, *Sex and crimes. From Renaissance to Enlightenment*, Gloucestershire 2004, s. 17-26. R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život* 1, s. 148.

⁶²³H. SCHILLING, *Frühneuzeitlicher Formierung und Disziplinierung von Ehe, Familie und Erziehung im Spiegel calvinistischer Kirchenratsprotokolle*, in: P. Prodi (ed.), Glauber und Eid, s. 203

⁶²⁴ Srov. Christian SIMON, *Untertanenverhalten und obrigkeitliche Moralpolitik. Studien zur Verhältnis zwischen Stadt und Land im ausgehenden 18. Jahrhundert am Beispiel Basels*, Basel – Frankfurt am Main 1981, s. 124.

⁶²⁵Stefan BREIT, *Leichtfertigkeit und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*, München 1991, s. 231, 238; H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 210-213.

vrchnostenské instituce se o existenci těchto neoficiálních svazků dověděly často až ve chvíli, kdy se již narodilo první dítě a neoddaní rodiče jej chtěli nechat řádně pokřtít.⁶²⁶

Vtisknout svatebnímu obřadu ryze náboženský charakter a dosáhnout tak dokonalejší kontroly nad věřícími usilovala v Čechách církev už nejpozději od roku 1605, kdy byly pražskou synodou přijaty zásady sňatkové reformy vycházející z usnesení Tridentského koncilu. V důsledku třicetileté války se však katolický svatební model začal v praxi důsledně prosazovat až mnohem později.⁶²⁷ Přestože se uzavření manželství mělo stát výhradně církevní záležitostí, mnohé prvky původního světského obřadu se z kolektivní mentality venkova úplně vymýtiti nepodařilo a zůstávaly pevně zakotveny v lidové kultuře jako součást neoficiálního zasnubního rituálu.⁶²⁸ Povědomí o konstitutivní roli některých tradičních obyčejů, zejména svatebního příslibu či předání zasnubního daru, se proto stávalo důvodem ke svolení s předmanželským pohlavním stykem⁶²⁹ a tichému tolerování předmanželského těhotenství.⁶³⁰

Mnohé ze zmrhaných žen vysvětlovaly své pokročilé mimomanželské těhotenství právě nedodržením slibu k uzavření manželství.⁶³¹ Že nešlo jen o účelovou obrannou strategii, svědčí i skutečnost,⁶³² že většina zmrhaných žen žila do té doby v souladu s morálními

⁶²⁶ Soužití Pavla Šimka z Litoradlic a Kateřiny Salabové z Řípku, kteří spolu žili dokonce několik let ve společné domácnosti, ještě v roce 1734 nikomu z vesnické komunity nevadilo. Koncept hlubockého hejtmana z 11. 9.

1734. Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶²⁷ J. GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku, HD 24, 2000, s. 73-75.

⁶²⁸ K otázkám narození nemanželského dítěte v lidovém prostředí Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Brno 2004, zvláště s. 31-34. K vnímání předmanželské sexuality v lidové kultuře Jean Claude BOLOGNE, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1997, s. 141-177; M. MITTERAUER, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*, München 1983, s. 59.

⁶²⁹ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 152.

⁶³⁰ CH. SIMON, *Untertanenverhalten*, s. 4-13, 124, 226-250; Rainer BECK, *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem land. Unterfinning, 1671-1770*, in: R. van Dülmen, *Kultur der einfachen Leuten*, s. 131, 231, 238. Protože předmanželská sexualita nebyla v přímém rozporu s morálními hodnotami lidové kultur, nikdo nepovažoval za nutné ji samu o sobě hlásit soudním institucím. Doklady o trestním stíhání zmrhaných, leč „neobtěžkaných“ žen se mezi písemnostmi patrimoniální jurisdikce panství Hluboká dochovaly, jen v případě, že jeden z pachatelů přistížených „inflagranti“ byl ženatý/vdaná a jednalo se proto o cizoložství. (srov. Vs Hluboká IB 5BC 12-15).

⁶³¹ Na otázku, jakým způsobem je jejich partner přiměl k souloži, uváděla většina dívek, že svolily teprve po příslibu manželství: Anna Kirchnerová „[...] mně k tomu přivedl, sliboval dycky, že mě sobě vezme, aby ho čert s tělem i duší vzal, že mě v hanbě nenechá.“ (Výslechový protokol z 30. 7. 1692, Vs Hluboká IB 5BP 12); Voršila Žlábková: „My tak sobě pravili, že na sebe budem čekat a že budem svoji [...] von mně sliboval, až přijde z vandru, že mě sobě vezme, byť i po 2. letech bylo [...]“ (Výslechový protokol z 30. 3. 1693, Vs Hluboká IB 5BP 12); Mariana Hronková: „[...] mně pak manželstvo sliboval s tím doložením, že, pokudž by pan otec se spěchoval, že on se mnou pryč by odešel načas, a někde oddati se dal, načez sem jemu dle nerozumu mého svolila [...]“ (Výslechový protokol ze 4. 10. 1694, Vs Hluboká IB 5BP 12). Kateřina Bejšová omlouvala své provinění slovy: Já nebohá nařkajíc a plačíc, že mě kurvou učiní, co dále dělati budu, on mně pak připovídal a sliboval pod ztracením duše své, že ze všeho mne vyvede a za manželku, že mne vezme [...]. Výslechový protokol z 20. 9. 1673, Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶³² Srov. J. DIBEKA, *Obranné strategie*, s. 8.

zásadami, a těšila se proto ve své komunitě dobré pověsti.⁶³³ Teprve pokud se jim nepodařilo přimět svého partnera k legalizaci jejich intimního poměru uzavřením manželství řádným církevním obřadem, stával se z dosud tolerovaného sexuálního soužití obecný problém s mnohem širšími společenskými důsledky. Až v tuto chvíli se aktivizovala komunální sociální kontrola a tyto dosud počestné „odmítnuté nevěsty“ se stávaly předmětem veřejného pohoršení, které mohlo vést až k jejich sociálnímu vyloučení. Obtěžkaným, kterým se nepodařilo dohodnout se svými partnery ani na dobrovolném alespoň nejzákladnějším zaopatření, proto hrozilo, že bez pomoci svého sociálního prostředí své dítě ani sebe neuživí.⁶³⁴ Podvedené, ale doposud počestné ženy se v této situaci zpravidla neuchylovaly k abortivním praktikám, ale pokoušely se spíše přimět své souložníky k dodržení manželského slibu a dosáhnout ochrany práv svých a svého dítěte pomocí vrchnostenských institucí.⁶³⁵ Hrozba sociální izolace dalece převyšovala obavy z trestního postihu, který jim za porušení šestého přikázání hrozil.⁶³⁶ Podrobení se trestní jurisdikci a doznání se k smilstvu přitom nemuselo vést k trvalému sociálnímu vyloučení. I svobodným matkám, které podstoupily trest za smilstvo, se po několika letech mohlo podařit opět vybudovat ztracený kladný sociální status.⁶³⁷ Uzavřením manželství s některým z počestných usedlých venkovanů dovršilo jejich znovuzačlenění mezi plnoprávné členy vesnické komunity.⁶³⁸

⁶³³ D. TINKOVÁ, *Předcházet*, s. 40.

⁶³⁴ Výpověď Jiřího Bílého, otce zmrhané Anny z 5. 5. 1705: *Když se spatřilo, že jest těhotná, já sem tam k němu došel a jemu v tom domlouval [...] což on mně nezapíral a prosil mně několikrát pro Boha, abych jeho v tom zatajil, že jí dá krávu, 1 strych pšenice, 2 strychy žita a dal jí jen toliko 1/2 strychu zadní pšenice a 2 zlatý peněz za žito. Ode křtu sem 3 zlaté zaplatil.* Vs Hluboká IB 5BP12.

⁶³⁵ Ke znalostem a rozšíření abortivních praktik na venkově A. ŠUBERTOVÁ, *Kontracepce*, s. 9-46, Miroslava MELKESOVÁ, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní ...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 126. Srov. Peter BERKER, *Leben und Leben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demografie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600-1850*, Frankfurt am Main – New York 1990, s. 263.

⁶³⁶ Podvedená Eva Tesařová z Dolního Bukovska na sousedním třeboňském panství se dovolávala u hlubockého hejtmána pomocí se slovy: „*Tehdy já zarmoucená sirá a chudá žena, nemajíc se komu ucházeti jakožto k V. M. a tu věc takovou V. M. v moc dávám a V. M. pro Boha, pro pět ran Krista Pána, prosím, že nade mnou sirou chudou ženou svou milostivou a laskavou ruku držeti ráčíte, aby on mně spokojil, abych se živiti mohla [...].*“ (Písemná suplika z 25. 11. 1673, Vs Hluboká IB 5BP 12). Totéž od Barbory podruhně z domu Ambrožova ze vsi Mahouše z panství Český Krumlov z 14. 2. 1674. Dále například výpověď Mariany Hronkové ze 4. 10. 1694. Srov. též knížecí reskript z 29. 9. 1686, jímž se nařizuje: „[...] *ins künfftig der gleichen Casus mehr recurrieren und die menscher unter der hoffnung der Ehe sich von denen Mans bilder überreden lassen würden, man Ihnen Weibsbildern keine anderwertige Satisfaction verschaffen werden warnach Sie sich dan zu schütten hetten [...].*“ Výslechový protokol Alžběty Hodláčové „*která se praví býti obtěžkána*“ z 18. 6. 1704. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶³⁷ Sociální status je zde chápán v obecném sociologickém smyslu jako „souhrnné vyjádření sociální pozice člověka v určité společnosti, resp. skupině, spojené s určitou mírou ocenění ze strany druhých.“ Čest je zde chápána jako sociální status získaný vlastním úsilím. Blíže viz *Velký sociologický slovník*, Praha 1996, s. 1226; Jan JANDOUREK, *Sociologický slovník*, Praha 2001, s. 239.

⁶³⁸ Na případu Zuzany Adamové obviněné v roce 1745 z infanticidia na panství Kasejovice a provdané r. 1751 za „*poctivého vdovce*“ vyvrací trvalé vyloučení smilnic L. ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice*, s. 36-59.

I před panskými úředníky však mnozí muži své otcovství zpochybňovali.⁶³⁹ Popírali, že by manželství slíbili.⁶⁴⁰ Bránili se manželství s tím, že svatbě s danou dívkou nepřáli jejich rodiče, kteří odmítají takovému svazku požehnat.⁶⁴¹ Výjimkou nebyly ani případy, kdy se obvinění přiznali, že slib manželství byl jen lstí k dosažení nezávazného pohlavního styku.⁶⁴²

Ačkoliv se prameny trestně právní provenience na hlubockém dominiu zjevně nedochovaly v původním rozsahu, je zde nárůst této agendy postihu mravnostní sexuální kriminality zřetelně patrný.⁶⁴³ Je otázkou, zda stoupající množství dochovaných dokladů odpovídá nárůstu skutečně páchaných přestupků proti dobovým normám. Nebo jestli je naopak jen výsledkem zvýšené aktivity represivních institucí, které se snaží o prosazení těchto norem do praxe, nelze nikdy s definitivní platností uspokojivě rozhodnout.⁶⁴⁴ Vedle písemností trestně právní provenience by nárůst mravnostní kriminality potvrzovala i zhodnocení v každoročních hospodářských relacích místní patrimoniální správy. V roce 1682 byl jeden z jejích 80 bodů věnován problematice označené jako „*Umziemliches Leben der Unterthanen*“. Vizitační komise došla k závěru, že počet poddaných, kteří „[...] *nicht allein in dem Ehebruch zu leben, sondern auch öffentliche Concubinat zu unterhalten* [...]“, v posledních letech dramaticky stoupal.⁶⁴⁵ Jen do konce 17. století si vizitační komise

⁶³⁹Lukáš Vrták sice přiznával „*Ona mě měla jako za milýho [...] sem podruhy s ní skutek spáchal [...]*“, ale zároveň zpochybňoval otcovství: „[...] však já s ní sám vinen nejsem, neb se mně tovaryš Matouše Stožického přiznal, jménem Honza, kterýž odvodroval, že s ní asi třikráte skutek učinil, a myslivce Matouše sem při ní sám postihl, když spolu obcovali. Neb to páni sami mohou povážít, dvě neděle po sv. Václavu sem s ní činiti měl, a ona před svatým Vavřincem dítě porodila. Také se jí nedostávalo 7 neděl.“ (Výslechový protokol z 6. 5. 1695, Vs Hluboká IB BP 12). V podobné situaci se ocitl také lesní adjunkt Václav Žabička, který svůj odmítavý postoj vyjádřil výstižnou metaforou: „*Ať si jí vystřelí, kdo si jí nabil.*“ Výslechový protokol z 13. 7. 1747, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁴⁰Juliana Korbéliková z Podhradí uváděla, že její souložník „*se zařikal, že žádný jinší nemiluje a abych sem čekala toho času, že si mě jistotně vezme, aby za mnou třeba dvě léta měl chodit [...]*“. Vyšetřovatelé jí nato namítali: „*Jiřík Zub taky vypověděl, že jest ti za to nic nedal, ani neslíbil, nýbrž že jest hned pravil, jestliže ztěhotníš, že si tě nevezme.*“ Výslechový protokol z 23. 8. 1719, Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁴¹Z výpovědi Matěje Papáčka: „*Nemohu pro tatíka neb pravil, že kdybych já jí sobě vzal, ze mě ani s ní do stavení, ani živnosti nepustí.*“ Výslechový protokol z 10. 4. 1696, Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶⁴²Zatímco Eva, dcera zesnulého Ondřeje Dvořáka ze vsi Jaroslavice tvrdila, že „[n]a 4 léta skoro jsme se upřímně milovali.“, její partner, bednářský tovaryš Tomáš Ryba, při výslechu prohlásil: „*Nic jsem jí nesliboval, kromě před tím sem jí pravil ze špásu, že, kdybych nebyl poddanej, bych jí sobě vzal.*“ Výslechový protokol z 5. 5. 1704, Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶⁴³Zatímco ještě v šedesátých letech 17. století, kdy panství získala nová schwarzenberská vrchnost, jsou doloženy dohromady pouze tři případy, z následujícího desetiletí jich pochází již 25 a na konci 17. století bývalo kvůli nemanželskému počtu stíháno v průměru 15-18 párů ročně. Frekvence projednávaných případů vrcholila ve dvacátých a třicátých letech 18. století, kdy patrimoniální správa vyšetřovala někdy za jediný týden 6, 8 i 10 pachatelů. Blíže P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, (v tisku).

⁶⁴⁴Srov. například K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 370; H. SCHILLING, *Frühneuzeitliche Formierung*, s. 232.

⁶⁴⁵Vs Hluboká IA 6Wγ 2/40.

ve stejném smyslu stěžovaly na nemravný život zdejších poddaných ještě nejméně pětkrát.⁶⁴⁶ Stesky nad nárůstem deliktů mimomanželské sexuality se ale nezastavily ani po té, co se jimi přestaly zabývat hospodářské relace. Na rozvolňování morálních zásad sexuálního chování si často stěžovaly knížecí reskripty upravující postup patrimoniální správy v konkrétních případech. Zejména ve druhé polovině dvacátých let 18. století kníže Adam František ze Schwarzenberku opakovaně vyjadřoval své rozčarování nad tím, jak těchto „ohavných neřestí“ a „nestydatého hříchu“ mezi jeho poddanými doslova „den ze dne“ přibývá a stávají se „obecným zvykem“.⁶⁴⁷

Tak výrazný vzestup mimomanželské sexuality se však dosud nikde pro druhou polovinu 17. století prokázat nepodařilo.⁶⁴⁸ Podle některých demografických výzkumů mělo docházet v 16. a 17. století v Evropě k výraznému poklesu nemanželských a předmanželských počtů.⁶⁴⁹ V Čechách se počet nemanželských dětí podle dosavadních zjištění začal zvyšovat teprve v průběhu 18. století.⁶⁵⁰ Tuto skutečnost nakonec potvrdila také kontrolní sonda provedená na hlubockém dominiu ve farnosti Hosín.⁶⁵¹ Podle matričních záznamů z let 1661-1760 zůstával podíl nemanželských dětí po celé období v zásadě stabilní a s výjimkou ojedinělých jednorázových výkyvů přesahujících mírně 10 % kolísal jen v rozmezí 4-7 %.⁶⁵² Lze předpokládat, že v ostatních farních obvodech sledované lokality panovala obdobná situace. Navzdory expresivním formulacím v písemnostech hospodářské i trestně právní agendy k zásadnímu nárůstu nemanželských počtů ve skutečnosti nedocházelo. Kvantitativní analýza matričních záznamů prokázala, že vyšší frekvence projednávaných případů mimomanželského těhotenství nebyla důsledkem zásadních změn v sexuální chování venkovského obyvatelstva. Nárůst počtu odhalených nelegitimních počtů nemusí

⁶⁴⁶ Vs Hluboká IA 6Wγ 2 a 3 z let 1682, 1684, 1686, 1695 a 1697.

⁶⁴⁷ Knížecí reskript 1. 11. 1727 a z 26. 2.1729, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁴⁸ Zatímco počet předmanželských počtů se v jižní, západní i severní Evropě v 17. a 18. století pohyboval mezi 10 až 30 %, mimo manželství se v téže době rodilo jen 1 – 4 % dětí. Massimo Livi BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 133. Srov. Jack GOODY, *Proměna rodiny v evropské historii*, Praha 2006.

⁶⁴⁹ Srov. práce citované D. TINKOVOU, *Ilegitimita*, s. 136-138. Opačný trend zaznamenali např.: H. R. SCHMINDT, *Dorf und Religion*, s. 236-240; S. BREIT, *Leichtfertigkeit*, s. 150, 199.

⁶⁵⁰ Podíl nemanželských dětí se měl v Čechách v druhé polovině 17. století pohybovat jen mezi 3-7 % E. MAUR, *Problémy demografické struktury*, s. 857. Revizi těchto závěrů nepřinesly ani nejnovější výzkumy. Kol. autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 167. Srov. Pavla HORSKÁ, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820)*, HD 17, 1993, s. 136. A. VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. Pardubické bienále, 4. - 5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 5 (2002), s. 205-227. TÁŽ, *Krutá vrchnost*, s. 340; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 197-198.

⁶⁵¹ K tomuto účelu byla záměrně zvolena farnost Hosín, která se nacházela v pomyslném středu rozsáhlého dominia a zároveň i nejbližše jeho administrativnímu centru na hlubockém zámku. SOA Třeboň, Sběrka římskokatolických matrik, fara Hosín, knihy č. 3-7. P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, (v tisku).

⁶⁵² Srov. Graf č. 1-2.

ale bezprostředně souviset ani se zvyšující se aktivitou patrimoniální správy, která usilovala o co nejširší kontrolu a regulování všech oblastí soukromého života svých poddaných.

Vyšší počet deliktů smilstva projednaných vrchnostenskými úřady mohl být do značné míry vyvolán pozitivním očekáváním zmrhaných žen, které na základě předešlé praxe předpokládaly, že se také jim od vrchnostenských úředníků dostane materiální i formální podpory, s níž přimějí otce svých dětí ke vstupu do manželství a založení nové rodiny a domácnosti. Podpora dodatečné legalizace mimomanželského těhotenství vrcholila na přelomu 17. a 18. století.⁶⁵³ Hlubocký hejtman již neměl zmrhané poddané nabádat pouze ke vstupu do manželství, ale měl jim, pokud dosud žili spořádaným životem, prominout i veškerý další postih. Budoucí novomanželé místo výkonu několikátýdenních nucených prací odcházeli z hlubockého zámku jen s důkladným napomenutím.⁶⁵⁴ V září 1706 nařídil dokonce kníže Adam František ze Schwarzenberku, aby ti, kdo přivedou ženu do jiného stavu, byli automaticky povinni se s ní oženit.⁶⁵⁵ Není proto divu, že zmrhaných žen, které se touto cestou domáhaly ochrany své cti nebo alespoň materiálního odškodnění a dobrovolně přicházely do vrchnostenské kanceláře s prosbou o právní ochranu, začalo přibývat.⁶⁵⁶ Vrchnostenské autority přitom nevyužívali jen místní poddaní, ale s žádostí o pomoc se k ní obracely dokonce i dívky, které nebyly poddané, a majitelé panství jim proto nebyli povinováni žádnou právní ochranou.⁶⁵⁷

Praxe netrestat předmanželskou sexualitu a podporovat uzavření manželství u párů, které již očekávaly narození potomka, se na hlubockém dominiu natolik rozšířila, že začala ovlivňovat sňatkové strategie venkovského obyvatelstva. Těhotné ženy, jimž ve sňatku s jejich vyvolenými bránily vzájemné sociální rozdíly, mohly již předem počítat s podporou

⁶⁵³ Srov. S. OGILVIE, *Staat und Untertanen*, s. 77-78; D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 133-172.

⁶⁵⁴ Knížecí reskript z 2. 3. 1695, Vs Hluboká IB 5BP 12: „Ihr aber werdet pro futuro folgendes unter ledigen Leuten observiert, daß bey der ersten Impregnation alsogleich die Ehelichung verlanget were, auch in diesen Erfolgung dem Delinquenten ohne Straff und nur mit guten Ermahnung passieren lassen [...]“

⁶⁵⁵ Knížecí reskript z 11. 9. 1706. O týden dříve bylo nařízení shodného obsahu vydáno také pro jiná schwarzenberská panství. Srov. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 25.

⁶⁵⁶ Voršila Pašková požadovala po mlynáři Vařincovi Šikýřovi „[...] aby sobě ji vzal tak, jak jí sliboval a neb by jí železný list zjednal, pakli to nechce učiniti, by jí 50 kopami míšeňských Contentirovati hleděl[...]“ Hlášení podhradského rychtáře z 20. 11. 1703 (Vs Hluboká IB 5BP 12. P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, případy v pozn. č. 38). Českokrumlovský vrchní písař se například 14. 2. 1674 obrátil na vrchnostenskou kancelář s tím, že tamní poddaná podruhně Barbora Ambožovská si u něj stěžovala na Víta Tomše z panství Hluboká, po kterém žádá „wegen ehebrecherischen (!) that [...] rechtmässige Satisfaction [...]“ Kateřina, dcera Matěje Koláře na otázku: „Čeho pak ty od pana pátera za to obtěžkání tebe míti žádáš?“ do výslechového protokolu z 6. 4. 1674 uvedla: „Aby mně s dítětem mým každoročně na vyživení dal a neb hned na hotově zaplatil, takže já potom spokojena budu.“ Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶⁵⁷ Mariana Cibulková 19. 1. 1706 vypověděla: „Poněvadž jsem s mou mateří hned maličká na tomto panství osiřela a můj bratr Josef [...] dobrovolně do poddanosti dal, pročez taky o milostivé zastání prosím, aby milostivá vrchnost nade mnou ochrannou ruku míti sobě oblíbíti ráčila [...]“ Vs Hluboká IB 5BP 12.

své vrchnosti. Nemanželské těhotenství mohlo být v těchto případech vědomým a volným kalkulem budoucích matek, které však neočekávaly jen zplození budoucího živitele,⁶⁵⁸ ale svého těhotenství využívaly především jako účinného nátlakového prostředku k prosazení vyvoleného partnera. Ve snaze uhájit počestnost svého domu souhlasili v dané situaci rodiče zmrhané dívky i s takovým nápadníkem, který neodpovídal jejich představám, ať už kvůli nižšímu společenskému postavení, nedostatku financí, nebo čistě z osobních antipatií.⁶⁵⁹ Stejným způsobem mohly postupovat i dívky, které se naopak zhlédly v muži z vyšších vrstev vesnické společnosti, než z jakých pocházely ony samy.⁶⁶⁰ Případný odpor rodičů zlomilo nařízení knížete Adama Františka ze Schwarzenberku, který, jak zmrhaná Rozálie Třešňáková předpokládala, rozhodl, aby se s ní Vojtěch Žák oženil i proti mínění jejího otce a navrátil jí čest, o kterou ji připravil.⁶⁶¹ Při výběru životního partnera nemusela vždy vítězit jen majetnost nad citovou náklonností.⁶⁶² Vrchnostenská podpora legalizace nemanželského početí dodatečným sňatkem působila rovněž i na rozšíření další sňatkové strategie. Dívky z chudých poměrů si tímto způsobem mohly vynucovat manželství s muži z mnohem zámožnějších vrstev vesnické společnosti, a zajistit si tak trvalý zdroj obživy i materiální zázemí, kterého by za normálních okolností jen stěží dosáhly.⁶⁶³

S tím, jak docházelo k opětovnému vzestupu venkovské populace a ubývalo volných usedlostí,⁶⁶⁴ se měnil postoj vrchnostenského aparátu k nemanželskému těhotenství poddaných. Zatímco schwarzenberská správa stupňovala od počátku dvacátých let 18. století

⁶⁵⁸ D. SABEAN, *Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Robert M. Berdahl (ed.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1982, s. 57, 70-73.

⁶⁵⁹ Dorota, dcera Pavla Miloty z městečka Podhradí, při výslechu 2. října 1693 vyjádřila tuto skutečnost naprosto jasně. Na otázku, proč svolila k pohlavnímu styku s mlynářským pacholkem (!), odpověděla: „[...] *neb jsem to proto udělala, majíc kolikráte příležitost k vdávání, otec [mi ale] vždy v tom zabráňoval a štěstí kazil [...]. Já dokonce o žádný plat nestojím, krom o jeho osobu, aby mne sobě vzal a z hanby vyved.*“ Výslechový protokol z 2. 10. 1693. Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶⁶⁰ Úspěšně si v této situaci počínala Rozálie, dcera chudého chalupníka Václava Třešňáka z vesnice Nákří. Její otec byl sice ochoten vzdát se vlastní živnosti a postoupit ji po svatbě jejímu manželovi, sňatku však tentokrát bránili rodiče jejího milého, kteří přes několikiletý milostný poměr odmítali dát svému synu požehnání k svatbě s někým, kdo nepocházel ze selského statku. Výslechový protokol Rozálie Třešňákové z 2. 7. 1726, Vs Hluboká IB 5BP 13: „*Wir haben einander schon etlich Jahr geliebt und als ich einen anderen heürathen wollen, hat er mich nicht laßen, versprechend, daß er mich nehmen werde und als ich ihm sagte, daß eine armen chaluppers Tochter und er eines bauers Sohn ist, daß es seine Eltern nicht werden lasen, gab er mir nur Antworth, wie er sich nicht wehren lasen wurde [...]. Ja mein Vatter will mir die Chaluppe übergeben, sein Eltern aber wollen nicht erlauben, daß er eine Challuppers Tochter heürahren soll.*“

⁶⁶¹ Knížecí reskript z 14. 9. 1726. Vs Hluboká IB BP 13.

⁶⁶² Identifikovat lásku v hodnotových strukturách venkovské společnosti raného novověku se pokouší: H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 181-186; Reinhard SIEDLER, *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt am Main 1987, s. 59 - 62; srov. též S. BREIT, *Leichtfertigkeit*, s. 172, 265; M. MITTERAUER, *Ledige Mütter*, s. 87, 294 - 302.

⁶⁶³ S touto hypotézou přišel D. SABEAN, *Unehelichkeit*, s. 54-76, zde 57-58. Srov. výslechový protokol Matěje Papáčka z 10. 4. 1696, Vs Hluboká IB 5BP 12.

⁶⁶⁴ Kol. autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 113-131, zde zejména s. 126.

trestní postih deliktu smilstva,⁶⁶⁵ její podpora dodatečné legalizace předmanželské sexuality v této době postupně slábla. Už od konce prvního desetiletí 18. století přestala vrchnost podporovat uzavírání manželství u zmrhaných poddaných. Nejprve se přestal vyvíjet nátlak na provinilé muže, aby dostáli svému manželskému (pří)slibu. Záhy se ustoupilo i od udělování svatebních povolení těm, kdo s manželstvím sice souhlasili, ale nedisponovali vlastní usedlostí.⁶⁶⁶ Na konci roku 1718 vydala schwarzenberská ústřední kancelář generální nařízení, jímž se zakazovalo udělovat svatební povolení všem neosedlým poddaným. Výjimku představovali jen ovdovělí podruzi, kteří již měli děti z předešlého manželství.⁶⁶⁷ Ještě v roce 1723 byl proto jako „zur Heirath unanständig“ označen jistý Jakub Makovička, který se dosud živil jen jako starší pacholek. Místo svatebního povolení, o které usiloval, mu hlubocký hejtman vyměřil pokutu 7 zlatých a nařídil zaplatit jeho souložnici náklady na křest a dalších 7 zlatých na vychování nelegitimního potomka.⁶⁶⁸ O necelý rok později už ale vrchnostenští úředníci tak důslední nebyli a vydali souhlas se svatbou Josefa Božovského z Levína a Magdaleny Slaninové z městečka Lišova, kteří se s pomocí jejího otce chtěli zakoupit do podružství v některé z okolních vsí.⁶⁶⁹ Důvodem k porušení jen pět let starého zákazu z roku 1718 snad mohl být předpoklad, že později Brožovský v Lišově zdědí hospodářství svého tchána a jeho rodina tak bude trvale materiálně zabezpečena. Podobně jako při vyměřování trestních sankcí se vrchnostenští úředníci také při udělování svatebního povolení rozhodovali více na základě momentálních okolností a individuálních předpokladů žadatelů, než aby příkře dodržovali předešlá vrchnostenská nařízení.

Nejpozději na konci druhého desetiletí 18. století upustili Schwarzenberkové s definitivní platností také od promíjení trestního postihu pachatelům bez ohledu na to, zda obviněný pár své provinění dodatečně legalizoval sňatkem či nikoliv.⁶⁷⁰ Jejich sankce přesto zůstávala stále podstatně nižší než u případů, které sňatkem skončit nemohly.⁶⁷¹ S pokračujícím demografickým růstem a obsazením volných usedlostí, které zpustly za třicetileté války, přibývalo osob, kterým ekonomické poměry bránily ve vstupu

⁶⁶⁵ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92-93, 95.

⁶⁶⁶ Olešnický ras Václav Hruška měl místo svatby „Ansehnung dieses seines Vermögens“ zajistit jen křestní náklady pro své nemanželské dítě.“ Knížecí reskript z 5. 3. 1718, Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁶⁷ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 135, č. 384 a.

⁶⁶⁸ Knížecí reskript z 8. 5. 1723. Srov. Reskript k případu čeledína od býků Vojtěcha Šímy z 5. 11. 1723, Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁶⁹ „[...] aus dem beygefüigten Ursachen und zumahl ihr Vatter denenselben mit einiger Hülffe beyzuspringen sich anerbothen, in die Innmannschaft heürathen [...]“. Knížecí reskript z 22. 1. 1724, Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁷⁰ Marie, dcera obecního kováře ze vsi Malešic se proto mohla vdát za místního sedláka Jiřka Hebíka až po té, co si oba odpykali osmidenní vězení. Knížecí reskript 24. 1. 1720. Srov. 8. 5. 1723 a 16. 10. 1723. Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁷¹ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92-95.

do manželství.⁶⁷² Jeho výlučnost však nevedla k úplné sexuální abstinenci, ani ke generativní sterilitě nemajetných vrstev,⁶⁷³ ale navzdory církevní morálce k praktikování mimomanželské či předmanželské sexuality.⁶⁷⁴ Aby zmírnili sílící sociální napětí na venkově, museli proto Schwarzenberkové už po několika letech znovu přehodnotit přísná kritéria pro udělení svatebního povolení. Ještě na počátku dvacátých let 18. století stále zůstávalo jejich udělení podmíněno stabilním živobytím. Nemuselo se přitom jednat výhradně o držbu zemědělské usedlosti. Stejnou roli plnila i řemeslnická živnost.⁶⁷⁵ Oženit se mohli také ti, kterým rodiče z jedné či druhé strany poskytli finanční prostředky, aby si v dohledné době zakoupili vlastní chalupnickou usedlost.⁶⁷⁶ Rodiče zmrhané dívky byli v některých případech ochotni vzdát se předčasně vlastního hospodářství a postoupit ho nastávajícímu manželovi své dcery, jen aby nezůstala svobodnou matkou.⁶⁷⁷ V zájmu snazší dostupnosti hospodářských usedlostí pro zmrhané páry navrhli patrimoniální úředníci schwarzenberské vrchnosti, aby upustila od jedné ze zásad dědického práva, podle kterého měla třetina z majetku takto provinilých osob propadnout ve prospěch panství.⁶⁷⁸ Částky, o které tímto způsobem důchodní pokladny přišla, přitom dosahovaly v jednotlivých případech až desítek, výjimečně i několika set zlatých.⁶⁷⁹

Snížování ekonomických bariér k udělení svatebního konsenzu pokračovalo na schwarzenberských dominiích ještě v průběhu třicátých let 18. století. Poddaných, kteří vůbec nepopírali svůj tělesný skutek, ani neodmítali dostat svému manželskému slibu, přicházelo v této době před vrchnostenský úřad čím dál víc. Jejich problém spočíval přitom

⁶⁷² Demografický propad způsobený třicetiletou válkou se vyrovnal počátkem 18. století. Ko. Autorů, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, s. 113-131, zde zejména s. 126

⁶⁷³ Na zjevné souvislosti mezi hospodářským vývojem a demografickým chováním populace upozornil již Gerhard MECKENROTH, *Die Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung*, Berlin 1953, s. 119.

⁶⁷⁴ Srov. mírný přesto patrný nárůst podílu nemanželských dětí ve farnosti Hosín. Graf č. 2.

⁶⁷⁵ Rosina Ziegelbauerová z městečka Podhradí se směla provdat díky tomu, že se její souložník Ondřej Koblem stal ještě před projednáním jejich společného provinění sedlářským mistrem a po svatbě tak mohl dál nerušeně provozovat své řemeslo. Knížecí reskript z 8. 3. 1723.

⁶⁷⁶ „[...] *weilen dem anderen benanntlich Mathiass Hoysa, der von Ihme Deflorierten Ewa, Vatter Nahmens Wenzl Nosek, mit ein- und anderen Hülfe an die Hände zu geben, und selbige bey sich zu Erkaufung einige Chaluppen zu behalten urbietig ist [...]*.“ Knížecí reskript z 1. 12. 1723, Vs Hluboká IB 5BP 13.

⁶⁷⁷ Knížecí reskript z 18. 6. 1726 k případu Barbory, dcery Pavla Vrabce, a Bartoloměje Štěpánka. Vs Hluboká IB BP 13.

⁶⁷⁸ V roce 1685 nechal přitom kníže Ferdinand Vilém ze Schwarzenberku zapsat toto dědické ustanovení do všech pozemkových knih. Například pro podhradskou rychtu Vs Hluboká, Okresní soud Hluboká nad Vltavou, kniha č. 1. s. 18-19. Pro schwarzenberské panství Kornahaus / Mšec srov. též J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 45. K obecnému rozšíření tohoto právního prostředku postihu zmrhaných žen J. GRULICH, *Venkovská žena v období raného novověku, (16.-18. století)*, Československá historická ročenka 2001, s. 232.

⁶⁷⁹ Zmrhané Veronice Šperlové stačilo k udělení vrchnostenského svatebního souhlasu podmíněného zakoupením chalupnické živnosti 38 zlatých. Koncept hlubockého hejtmána z 2. 2. 1732. Vs Hluboká IB 5BP 14. Zmrhaná Anežka Jakšová měla jako dědictví po rodičích v sirotčí pokladně uloženo dokonce 314 zlatých. Koncept z 9. 8. 1727, Vs Hluboká IB 5BP 13.

„pouze“ v jejich chudobě, kvůli které nemohli založit rodinu.⁶⁸⁰ Objektivní nárůst těchto případů přinutil patrimoniální správu, aby znovu uvažovala o dalším zmírnění podmínek k vydání svatebního konsensu. Ten začal být proto nově vydáván i tehdy, pokud sice existovaly dědické nároky na převzetí hospodářství, rodiče však ještě nechtěli předat usedlost svým dětem. Nový manželský pár byl proto z rozhodnutí patrimoniální správy dočasně umístěn na jinou usedlost, kde zemřel původní hospodář, a jeho děti ještě byly příliš malé na vedení hospodářství.⁶⁸¹ S jiným řešením přišel hlubocký hejtman Felix Maxmilián Lintner v říjnu 1732. V případě Evy Hlaváčové a Víta Chromého doporučoval udělení svatebního souhlasu s odůvodněním, „*weil sie beede strake nahrsambe leüte seyn*“, a mohou se proto až do doby, než Vítův otec uvolní svůj grunt, žít výpomocí u jiného hospodáře.⁶⁸² Jen o měsíc později, v listopadu 1732, použil hejtman Lintner stejný argument znovu u dalších čtyř párů. Také tito provinilci se chtěli oženit, byť momentálně neměli prostředky k uživení rodiny. Rozdíl byl však tentokrát v tom, že nikdo z nich nemohl očekávat, že v budoucnu zdědí usedlost po rodičích. Přesto hejtman doporučoval umožnit jim uzavření manželství s odůvodněním, že jsou to všechno mladí a silní lidé, a mohou si proto živobytí zajistit nádenickou manuální prací.⁶⁸³ Podobné návrhy vznesl hejtman Lintner několikrát již dříve,⁶⁸⁴ poprvé s nimi ale patrně uspěl až nyní.⁶⁸⁵

Rozhodnutí z 6. prosince 1732, jímž kněžna Eleonora Schwarzenberská z Lobkovic, povolila sňatek těchto osob, přineslo významný průlom do dosavadní koncepce udělování svatebních povolení. Knížecí generálie z prosince 1718 se definitivně přestala dodržovat a sňatek byl teoreticky znovu dostupný téměř komukoliv.⁶⁸⁶ Vlastnictví ani předpoklady k brzkému získání zemědělské usedlosti nyní již nebyly podmínkou k udělení svatebního

⁶⁸⁰Z výslechového protokolu Uršuly Mátlové z 6. 4. 1732, Vs Hluboká IB 5BP 14: „*Hierüber wurde der Fornicant befraget, und stimet mit aussagen seiner Concubinae durchgehents überaus, doch dieses thuet er annoch beysein, daß er sie zwahr ehelichn will, allein weil huer so grose noth ist, wolte er bis noch etwa auf ein Jahr auffschürben.*“

⁶⁸¹Srov. případ Veroniky Dabouchové a Víta Pavlíčka „[...] *haben eine gute beyhilfe von Ihren ältern zuhoffen, daß man daselbe mittlerweile an einem etwa lährwerderden bauerns Hoff*“ wird geben können.“ Koncept hlubockého hejtmana z 22. 11. 1732, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁸²Dne 27. 10. 1732 doporučil hlubocký hejtman vydání svatebního povolení pro Víta Chromého, jehož otec „[...] *ein wohl habende bauer ist und der Sohn bald auff einen grund zu helfen vermag konnte.*“ Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁸³„[...] *dieselbe zu Ihren ehelichen unterkommen keine nahrung.mittel, außer, als Sie Junge Starcke Leüthe sind, mithin sich mit Hand- und Tag-bahren arbeit auch noch allerding ernähren möchten.*“ Koncept hlubockého hejtmana z 22. 11. 1732, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁸⁴Srov. koncept z 31. 1. 1732, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁸⁵Knížecí reskript z 6. 12. 1732, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁸⁶Knížecí reskript z 9. 2. 1718. Vs Hluboká IB 5BP 13.

povolení.⁶⁸⁷ Chudí novomanželé se nemuseli uvázat v obnovení zpustlé, ba ani k převzetí jiné poddanské usedlosti. K samostatnému hospodaření se jim ale zároveň od vrchnosti nedostávalo žádné materiální podpory, jak tomu bývalo ještě koncem 17. a snad i v prvních letech 18. století. Je otázkou, do jaké míry bylo toto rozhodnutí důsledkem obecného nárůstu sociální empatie, kterou s sebou přinášelo osvícenství a kameralistická ideologie podporující porodnost a demografický růst,⁶⁸⁸ nebo do jaké míry bylo projevem jen osobních postojů kněžny Eleonory, která se po tragické smrti svého manžela v červnu 1732 ujala správy rodového majetku.⁶⁸⁹ Je pravděpodobné, že jako žena-matka, zároveň navíc citelně zasažená nečekanou ztrátou manžela, se dokázala lépe než kterýkoliv z jejích mužských předchůdců vcítit do situace svých chudých poddaných, kterým bylo dosud manželství a tím i založení vlastní domácnosti odpíráno i přesto, že již spolu čekali narození dítěte. Ať už byl důvod jakýkoliv, vrchnostenští úředníci od té doby pravidelně připojovali k výslechovým protokolům vedle návrhů na potrestání provinilců i vyjádření, zda a případně z jakého důvodu doporučují udělení souhlasu ke svatbě. Konečné rozhodnutí stejně jako v otázkách trestu však i nadále zůstávalo pouze v pravomoci majitele panství.⁶⁹⁰

V každém případě mohli nově v této době vstoupit do manželství i neosedlí a nemajetní poddaní.⁶⁹¹ Podmínkou byl jen odpovídající věk, zdravotní stav a fyzické dispozice.⁶⁹² Na jejich základě patrimoniální správa rozhodovala, zda jsou dotyční schopni uživit rodinu pouze námezdní prací. Po určité době se však ukázalo, že přes odhodlání těchto chudých bezzemků jsou ekonomické bariéry objektivně vyšší, než se předpokládalo. Oženit se v roce 1751 chtěl například i čtyřiaadvacetiletý Vojtěch Brož/Prošek z Velkého Záblatí. Podle

⁶⁸⁷ Opačný názor o exkluzivitě manželství jen na usedlé vrstvy populace v raně novověkých jižních Čechách zastávali dosud Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*. HD 11, 1987, s. 115 a násl.; Herman ZEITLHOFER, *Sozialhistorische Aspekte des Heiratsverhaltens. Die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Hohenfurth) 1650-1840*. in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 272.

⁶⁸⁸ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 143-144; 158-160.

⁶⁸⁹ Adolf BERGER, *Das Fürstenhaus Schwarzenberg*, Wien 1866, s. 135-135; Karl SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständigen Hauses Schwarzenberg*, Neustadt an der Aisch 1963, s. 162

⁶⁹⁰ „Wegen des Heurath-Consens aber stehet alles bey Eüer Hochfürstl. [...] Disposition ledig. ob selbte Ihnen solche gnädigst zu vergünstigen oder den Fornicanten zu erledigung etwas [...] zu condemnieren geruhen wollen.“ Z konceptu hlubockého hejtmana ze 7. 2. 1733, Vs Hluboká IB 5BP 14.

⁶⁹¹ Jako překladu německého termínu „unterbäuerlich“ se pro vesnické poddané s malou výměrou půdy a pro bezzemky užívá zpravidla zkráceného výrazu „neselské“ vrstvy. Srov. M. Cerman – E. Maur, *Proměny*, s. 737. Kvůli obsahovému kolísání dobových označení (sedlák, chalupník, domkář), na které upozorňuje nejnověji A. Velková, *Proměny venkovské společnosti*, s. 814-816, je na tomto místě lépe užívat výrazů „neosedlý a nemajetný“. Srov. M. Cerman – E. Maur, *Proměny*, s. 741.

⁶⁹² Tento pozátek zpochybňuje jednoznačně závěry starších prací (K. Krofta, *Dějiny*, s. 207; E. Maur, *Důsledky*, s. 138). Jejich autoři přecenili platnost generálního nařízení knížete Adama Františka ze Schwarzenberku z roku 1718 o zákazu vydávat svatební povolení všem neosedlým poddaným s výjimkou ovdovělých podruhů (srov. J. Kalousek (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 135, č. 384a). V praxi se však toto nařízení přestalo brzy doržovat.

dosavadní dědické praxe nemohl ale jako nejstarší syn příliš počítat s tím, že v budoucnu převezme otcovu selskou usedlost.⁶⁹³ Od své rodiny ani od rodičů své dívky přitom také nemohl očekávat jinou výraznější výpomoc. Protože ale chtěl dostát svému slibu a sňatek s Dorotou Binderovou ze sousedního netolického panství opravdu uzavřít, odhodlaně při výslechu 18. 2. 1751 prohlásil, že si ji vezme, pokud mu bude povoleno oženit se do podružství a žít se jen vlastníma rukama.⁶⁹⁴ Patrimoniální správa už ale měla o plnění podobných předsevzetí vážné pochybnosti. Z dosavadních zkušeností vyplývalo, že tito chudáci, třebaže se skutečně dřeli, nemohli rodinu dostatečně zabezpečit a často jim nezbývalo nic jiného než se uchýlit ke zločinu a drobným krádežím.⁶⁹⁵ Třebaže se hlubocký hejtman přes své skeptické názory na budoucnost tohoto manželství proti udělení svatebního povolení v tomto případě nakonec otevřeně nevyslovil, kníže Schwarzenberk příkaz k vydání svatebního povolení tentokrát skutečně nevydal.⁶⁹⁶ Dosavadní praktické zkušenosti s rodinami bez vlastního ekonomického zázemí přinutily vrchnostenský aparát znovu přehodnotit svůj vstřícný postoj k manželství nejchudších vrstev venkovského obyvatelstva. Nejpozději od přelomu čtyřicátých a padesátých let 18. století se proto od praxe, zavedené krátce po smrti knížete Adama Františka ze Schwarzenberku, ustoupilo a svatebních povolení vydávaných vesnickým bezzemkům znovu ubylo.⁶⁹⁷

Postoj vrchností k podpoře vstupu jejich poddaných do manželství nebyl stabilní. Stejně jako postih mravnostních deliktů mimomanželského početí se měnil v závislosti na vývoji demografických poměrů na jejich panstvích. Svými zásahy do této privátní sféry lidského života sledovala vrchnost především vlastní fiskální zájmy – dostatek pracovních sil pro své režijní podnikání a plnění rozličných urbaniálních a kontribučních povinností vázaných na poddanské usedlosti. Nejsilnější tlak na uzavírání sňatků poddanými vyvíjela

⁶⁹³K dědické praxi před reformami Josefa II. A. VELKOVÁ, *Staatliches Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zur Erbrecht und ländlicher Familienskultur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 152-176.

⁶⁹⁴ „Wann mir erlaubet wurde in die Herberg Sie zu heürathn, so mechten wir uns mit der hand arbeit ernöhren, mein Vatter aber kann mir übrigens so wenig, als ihr der ihrige mit etwas helfen.“ Výslechový protokol z 18. 2. 1751, Vs Hluboká IB 5BP 15. Srov. S. OGILVIE, *Communities*, s. 98-103.

⁶⁹⁵ „[...] dergleichen Leüten, als dann in ihren Ehestand, wo Sie sich kümmern, nicht genugsam nähren können, und wollen, nur der Weeg zur Tieberey gehanet wird.“ (Koncept z 18. 2. 1751, Vs Hluboká IB BP 15). Podobné zdůvodnění přitom obsahovalo již rozhodnutí odvolávající se na knížecí generálii z prosince 1718 (Vs Hluboká IB 5BP 13): „[...] die unpossessionirete Leute, die keine Nahrung haben und sich anderster nicht, als mit der Taglöhnerarbeit zu ernähren Essen [...] da sie sich in Mangel anderer Nahrung auf Dieberei und andere böse Stuck verlegen [...]“ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 135, č. 384a.

⁶⁹⁶Po svatebním povolení Vojtěcha Brože/Proška bylo bezvýsledně pátráno v knihách svatebních povolení. Vs Hluboká IB 7B Nr. 3.

⁶⁹⁷Na rozdíl od třicátých let 18. století neobsahují knihy svatebních povolení o dvacet let později jedinou zmínku, že by se do podružství vdala jiná než ovdovělá žena. Vs Hluboká IB 7B Nr 3. O významu těchto dosud nedocenených pramenů pro studium sňatkové mobility P. MATLAS, *Migrace*.

vrchnost především v období nejhlubšího demografického a hospodářského propadu způsobeného třicetiletou válkou. Ve snaze přimět poddané k tomuto zásadnímu životnímu rozhodnutí neváhala využít nejen své formální autority a hrozeb trestní represe, ale zároveň ani nezanedbatelných materiálních pobídek k zajištění nově zakládané rodiny. Populační politika se odrážela také v pozitivním přístupu k dodatečné legalizaci mimomanželského těhotenství. Pokud byly páry, které se dopustily uvedeného mravnostního deliktu ochotny legalizovat svůj sexuální poměr dodatečným svatebním obřadem, mohly být zproštěny veškeré trestní odpovědnosti. Uskutečnění disciplinárních opatření reagovala na momentální podmínky a potřeby lokální patrimoniální administrativy. Široká podpora rodiny mohla být na schwarzenberských dominiích v praxi prováděna dávno před tím, než ke zformování a publikování „populacionistických“ principů dospěli osvícenečtí intelektuálové.⁶⁹⁸

Vstřícný postoj vrchností k postihu mimomanželské sexuality působil jako jeden z faktorů, které ovlivňovaly sňatkové strategie zejména nemajetných vrstev venkovské populace. Ani institucionální podpora zmrhaných žen a výrazné materiální pobídky pro nemajetné novomanžely však nezpůsobily zásadní změnu v sexuálním chování venkovského obyvatelstva. Počet nemanželských dětí, třebaže větší než ve většině oblastí západní Evropy,⁶⁹⁹ se po celé období výrazněji nezměnil. Zřetelný kvantitativní nárůst agendy spojené s projednáváním mravnostní kriminality byl spíše důsledkem zvýšené pozornosti věnované této problematice ze strany vrchností, částečně také efektivnějšího působení patrimoniální správy a její celkovou byrokratizací. Vrchnostenské úsilí směřující k podrobení soukromého života institucionální kontrole a k širšímu prosazení nových morálních pravidel mezi poddaným obyvatelstvem zůstávalo v oblasti sexuálního chování bez výraznějšího úspěchu. Přestože se na sexuální chování soustředila největší pozornost sociálně disciplinačních normativů, nedokázala kombinace represivních ani restriktivních opatření ukáznit sexualitu venkovského obyvatelstva. Ke kvantitativním změnám nedošlo a poměr nemanželských dětí se v populaci stabilně pohyboval mezi 3-7 %. Tato stagnace jednoznačně popírá ukázněvání mravů a zkrocení sexuality, jak předpokládal již Heinz Schilling.⁷⁰⁰ Od posledních desetiletí 18. století, kdy mělo dojít podle Gerharda Oestreicha

⁶⁹⁸ D. TINKOVÁ, *Ilegitimita*, s. 157 - 164. TÁŽ, *Hřích*, s. 174-176. Srov. A. ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha 1989. E. MAUR, *Merkantilistický populacionismus a kritika feudalismu*, ČsČH 22, 1974, s. 848-870.

⁶⁹⁹ Srov. práce uvedené v pozn. č. 648-650.

⁷⁰⁰ H. SCHILLING, *Sündenzucht*, s. 297.

k fundamentální disciplinaci, začal naopak tento poměr dokonce ještě narůstat.⁷⁰¹ V důsledku přehušťování sociálního prostoru a růstu neselských vrstev ve venkovské populaci nedocházelo k rychlejšímu prosazování kázně, ale právě naopak k rozpadu tradičních norem selských komunit.⁷⁰²

S postupným vyrovnáváním populačních ztrát a opětovným zahušťováním sociálního prostoru na vesnici vrchnostenská podpora rodiny zřetelně slábla. Od počátku 18. století patrimoniální byrokratický aparát přispíval zpříšňováním podmínek k založení vlastní domácnosti k zpomalení dalšího populačního růstu. Výsledkem těchto opatření bylo však jen opětné prohlubování sociálního napětí na venkově, které vedlo k opakovaným změnám v přístupu k nemajetným poddaným, kteří usilovali o založení rodiny. Jakkoliv systém schwarzenberské patrimoniální správy patřil k nejrozvinutějším,⁷⁰³ ani Schwarzenberkové neměli dlouhodobou strategii, jak uvedeným sociálním problémům čelit. Svatební povolení byla v některých případech vydávána jen na základě individuálního posouzení konkrétních případů. Opakované změny kritérií u udělení svatebních konsensů ukazují, že i příslušníci lokální patrimoniální byrokracie se aktivně pokoušeli najít ideální model k řešení daných problémů a nespolehali se na podněty ze strany nadřízených institucí vrchnostenské či státní správy. Ať už byl populační růst stimulován pomocí materiálních pobídek, prostřednictvím represivních opatření, nebo naopak limitován byrokratickými překážkami v podobě institutu svatebního povolení, pokusy o ukáznění sexuálního chování končily bez zřetelného úspěchu. Snížit počet nemanželských dětí alespoň na úroveň obvyklou v západní Evropě se v podmínkách feudálního velkostatku ve skutečnosti nikdy nepodařilo. Poddané obyvatelstvo se i přes vrchnostenský tlak a zájmy církve dál řídilo vlastními svébytnými vzorci chování, které vyplývaly z tradiční lidové kultury a odpovídaly aktuálním materiálním a sociálním podmínkám života vesnické společnosti.⁷⁰⁴

⁷⁰¹ A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 340; H. R. SCHMIDT, *Dorf und Religion*, s. 237-238; S. BREIT, *Leichtfertigkeit*, s. 150, 199-201. Dále práce uvedené v pozn. č. 641-642.

⁷⁰² A. TANNER, *Arbeit*, s. 449-452.

⁷⁰³ K tomu blíže v následující kapitole.

⁷⁰⁴ Srov. K. S. KRAMER, *Grundriß*; J. GRULICH – P. MATLAS, *The mentality of the rural population*; TÍŽ, *Hmotná kultura*. Blíže práce kritizující akuturační či kolonizační pojetí lidové kultury P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie*, s. 401-403.

III. Příčiny selhání sociální disciplinace ve zvolené lokalitě

Přes nesporně stoupající normativní aktivitu raně novověkého státu se ve skutečnosti, jak dokazuje v zásadě neměnný podíl nemanželských dětí v populaci, nepodařilo dosáhnout u většinového obyvatelstva žádné výraznější proměny. Proč toto úsilí o prosazení nových zásad společenského chování do každodenního života selhalo? Proč se v podmínkách jihočeského šlechtického velkostatku nepodařilo potvrdit platnost sociálně disciplinační teorie v praxi? Prvotní příčiny je třeba hledat již ve vlastním obecném pojetí konceptu sociální disciplinace.

III.1. Právně historické a geopolitické rozdíly střední a západní Evropy⁷⁰⁵

Při hodnocení pořádkového zákonodárství raně novověkých teritoriálních států vycházel Gerhard Oestreich ze základních tezí klasických právních dějin. Ty považovaly vystupňovanou zákonodárnou aktivitu za jeden ze základních znaků, jímž se moderní stát odlišoval od tradičních forem politické organizace.⁷⁰⁶ Prosazování a upevňování svrchované moci bylo podstatou celistvého procesu, který vedl k vytvoření moderního státu.⁷⁰⁷ Sociálně disciplinační teorie proto mlčky předpokládala jednotu mezi vyneseny a prosazenými zákony. Otázkou, zda a jak byly vynášené normativy v praxi vyžívány a prosazovány do běžného života, se přitom již podrobněji nezabýval. Odpověď na ni se pokouší nalézt až výzkumy sociálních dějin kriminality.⁷⁰⁸ Závěry řady případových studií zejména z oblastí západní a střední Evropy v zásadě potvrzují hypotézy Michela Foucaulta o tolerování

⁷⁰⁵ K vnímání střední a západní Evropy v mezinárodní historiografii srov. J. PETERS (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften*, zde zejména úvodní slovo editora sborníku na s. 1-9; též M. CERMAN, *Venkovské společnosti*.

⁷⁰⁶ G. OESTREICH, *Strukturprobleme*, s. 187, 192 a násl.; W. SCHULZE, *Gerhard Oestreichs Begriff*, s. 275-294. Srov. M. WEBER, *Disziplinierungsbestrebungen durch Polizeiordnungen*, s. 333-375; TÝŽ, *Bereitwillig gelebte Sozialdisziplinierung? Das funktionale System der Polizeiordnungen im 16. und 17. Jahrhundert*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, GA 115, 1998, s. 420-440.

⁷⁰⁷ Zákonodárná moc představovala již podle Jeana Bodina nejdůležitější součást politické suverenity. Srov. Reinhard BLÄNKER, „Absolutismus“ und „frühmoderner Staat“. *Probleme und Perspektiven der Forschung*, in: Rudolf Vierhaus (ed.), *Frühe Neuzeit – Frühe Moderne?* Göttingen 1992, s. 48-72, zvláště s. 59 a násl.; Wilhelm EBEL, *Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland*, Göttingen 1958; Helmut QUARITSCH, *Staat und Souveränität 1*, Frankfurt am Main 1970, s. 255 a 333; M. STOLLEIS, *Geschichte des öffentlichen Rechts I*, s. 173. Srov. Marc RAFAEL, *The Well-Ordered Police State*, New Haven 1983, s. 41-43. Kritiku těchto koncepcí viz James van Horn MELTON, *Absolutism and „Modernity“ in Early Modern Central Europe*, *German Studies Review* 8, 1985, s. 383-398.

⁷⁰⁸ Pro oblast Francie například N. Castan, *Justice et répression en Languedoc à l'époque des lumières*, Paris 1980, s. 13, 53 a 85; R. MUCHEMBLED, *Le temps des supplices*, Paris 1992. Pro Anglii E. P. THOMPSON, *Whigs and Hunters*, London 1975; D. HAY, *Property*, s. 17-63. Pro Německo R. v. DÜLMEN, *Divadlo hrůzy*, s. 111; G. SCHWERHOFF, *Köln*, s. 85, 166, 288, 341; M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 216; K. HÄRTER, *Policey und Straffjustiz*, s. 247.

nezákonností, podle kterých bylo pro předmoderní státy nejen charakteristické, ale dokonce nezbytné netrvat na důsledném dodržování bezpečnosti vlastních ediktů a nařízení.⁷⁰⁹ Normativní aktivity státu, stejně jako pozemkových vrchností, měly primárně symbolický význam.⁷¹⁰ Dodržování nových písemně vydávaných pořádkových norem bránilo v praxi také institucionální důvody. Historikové, kteří shodně konstatovali ztroskotání opatření směřujících k prosazení nového pojetí veřejného pořádku (*Gute Policey/bonum publicum*),⁷¹¹ vysvětlují tuto skutečnost zpravidla slabou exekutivní mocí ve společnosti pozdního středověku a raného novověku.⁷¹² Politické struktury předmoderního období postrádaly profesionální síly, které by dohlížely na dodržování veřejného pořádku a iniciativně stíhaly jeho porušování.⁷¹³

Za druhé Gerhard Oestreich dospěl ke svým závěrům výhradně na základě znalostí západoevropských poměrů, zejména německých teritoriálních států v Porýní 16. a 17. století s převahou protestantských náboženství. V Čechách se však politický vývoj ubíral do značné míry odlišnou cestou.⁷¹⁴ Také zde docházelo k formování silného centralizovaného státu. Panovnický absolutismus v oblasti na východ od Labe (resp. přesněji od linie Labe – Šumava – Litava)⁷¹⁵ nebyl navíc formován politickými a hospodářskými ambicemi prosazujících se měšťanských protokapitalistických elit.⁷¹⁶ Nedochovalo zde k odstraňování feudálních

⁷⁰⁹ M. FOUCAULT, *Dohlížet a trestat*, s. 132.

⁷¹⁰ A. LANDWEHR, „*Normdurchsetzung*“ in der Frühen Neuzeit? Kritik eines Begriffs, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 48, 2000, s. 146-162. U. RUBLACK, *Frühneuzeitliche Staatlichkeit und lokale Herrschaftspraxis in Württemberg*, *ZHF* 24, 1997, s. 347-376, zde zejména s. 349; J. SCHLUMBOHM, *Gesetze*, s. 647 – 663.

⁷¹¹ A. LANDWEHR, *Die Rhetorik der „Guten Policey“*, *Zeitschrift für historische Forschung* 30, 2003, s. 251-287; J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 317-333; J. PAUSER, *Landesfürstliche Gesetzgebung (Policey-, Malefiz- und Landesordnungen)*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd), *Quellenkunde*, s. 216-256; M. STOLLEIS, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland I.*; W. WÜST, *Die „gute“ Policey*; D. JANIŠ, *Zkrocení pýchy*, s. 7-28.

⁷¹² J. SCHLUMBOHM, *Gesetze*, s. 661-663; M. DINGES, *Normsetzung als Praxis? Oder: Warum werden die Normen zur Sachstruktur und zum Verhalten so häufig wiederholt und was bedeutet dies für den Prozeß der „Sozialdisziplinierung“*, in: Jaritz Gerhard (ed.), *Norm und Praxis im Alltag des Mittelalters und frühen Neuzeit*, Wien 1997, s. 39-53; K. HÄRTER, *Soziale Disziplinierung*, s. 365-379; M. HOLENSTEIN, *Herrschaft*, s. 106-115.; M. STOLLEIS, *Was bedeutet „Normdurchsetzung“ bei Policeyordnungen der frühen Neuzeit?*, in: Richard H. Helmholz (ed.), *Grundlagen des Rechts. Festschrift für Peter Landau zum 65. Geburtstag*, Paderborn 2000, s. 740-757.

⁷¹³ A. HOLENSTEIN – F. KONERSMANN – J. PAUSER – G. SÄLTER, *Der Arm des Gesetzes*, s. 1 – 54.

⁷¹⁴ Pavel BĚLINA a kol. *České země v evropských dějinách II., 1492-1756*, Praha - Litomyšl, 2006; s. 190.; Ivana ČORNEJOVÁ - Jiří MIKULEC - Vít VLNAS a kol. *Velké dějiny země Koruny české VIII, 1618-1683*, Praha 2008, zvláště s. 166-186.

⁷¹⁵ Terminologické rozdělení Evropy uvedenou linií je z celoevropského pohledu stále přijímáno jako oprávněné. Srov. M. CERMAN, *Untertanen*, s. 2 - 3. S. OGILVIE, *Staat*, s. 51.

⁷¹⁶ S vymezením pojmu elita se v současné historiografii pojí určité terminologické komplikace. V této práci je elita chápána v obecném sociologickém smyslu jako „souhrn jedinců zastávajících vedoucí pozice v systému, jejichž rozhodování v této roli může mít významné důsledky pro celou společnost nebo daný subsystém.“ J. JANDOUREK, *Sociologický slovník*, s. 72. Podobně vymezuje elitu *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích I*, Praha 1996, s. 654 jako „kategorie osob zaujímajících díky svým individuálním vlastnostem, profesionálním

struktur, ale naopak k jejich upevnování, regresi. Charakteristický zde byl rovněž konfesionalizační tlak na náboženskou konformitu. Barokní absolutismus,⁷¹⁷ jak je tento politický systém v současnosti nejčastěji označován,⁷¹⁸ si nevytvářel vlastní nezávislý byrokratický aparát, ale integroval staré stavovské instituce, které dokázal podřídít vlastním zájmům.⁷¹⁹ Úzká vrstva zámožné pozemkové šlechty⁷²⁰ si i po státoprávních změnách a redukci stavovské moci, které následovaly po porážce českého stavovského povstání, udržela své výsadní politické postavení v centrálních institucích.⁷²¹ Její mocenská a ekonomická hegemonie se opírala o majetkovou základnu rozsáhlých dominií. Z nich se staly základní ekonomické a správní jednotky, které měly zajistit výběr fiskálních příjmů.⁷²² Tomuto cíli byly podřízeny všechny další aspekty veřejné správy. Výměnou za zajištění výběru daní, zaopatření vojska a jeho doplňování novými brančí ponechali Habsburkové pozemkovým vrchnostem při správě jejich dominií zcela volné ruce a záměrně vytvářeli podmínky, které umožňovaly rozšiřovat moc pozemkové šlechty nad poddanými.⁷²³

kvalitám, respektovanému sociálnímu postavení v různých oblastech společenského života vedoucí nebo jinou významnou pozici.“

⁷¹⁷ Robert J. W. EVANS, *Das Werden der Habsburgermonarchie 1500-1700. Geschichte, Kultur, Institutionen*, Wien-Köln-Graz 1986, s. 151-175; J. VÁLKA, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace a baroka*, Brno 1995, s. 115. K diskusi nad konceptem absolutismu srov. T. KNOZ, *Absolutismus nebo „absolutismus“? K dějinám jednoho pojmu*, Časopis Matice moravské 121, 2002, s. 451-483; nověji J. VÁLKA, *Středověké kořeny mocenského dualismu panovníka a obce (Historiografické aspekty diskusí o „absolutismu“*, ČMM 123, 2004, s. 311-335; P. MAŤA – T. WINKEBAUER, *Einleitung: Das Absolutismuskonzept, die Neubewertung der frühneuzeitlichen Monarchie und der zusammengesetzte Staat der österreichischen Habsburger im 17. und 18. Jahrhundert*, in: tíž (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620-1740. Leistung und Grenzen des Absolutismus-Paradigma*, Stuttgart 2006, s. 7-42; J. HRBEK, *Absolutismus*, s. 643-689.

⁷¹⁸ V západoevropských historiografiích se dříve používal spíše pojem „centralizující se feudalismus“. Srov. Perry ANDERSON, *Lineages of the Absolutist State*, London 1974, s. 195-360; S. OGILVIE, *Staat und Untertanen*, zde s. 52.

⁷¹⁹ K. MALÝ, *K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách*, in: Eduard Maur (ed.), *Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17. a 18. století*, Praha 1991, s. 63-75; TÝŽ, *Der Böhmische Beitrag zum Modell des europäischen Absolutismus*, in: Gerhard Kölber – Hermann Nehlsen (edd.), *Wirkungen europäischen Rechtskultur*, München 1997, s. 697-705; Hans-Wolfgang BERGHAUSEN, *Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627: ein Grunddokument des habsburgischen Absolutismus*, HZ 272, 2001, s. 327-351.

⁷²⁰ Více jak dvousetletý proces koncentrace pozemkového vlastnictví, který vyvrcholil v pobělohorských konfiskacích, vyústil v podlomení mocenských pozic drobné šlechty. K tomu srov. příspěvky ve sborníku: J. PETRÁŇ (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha 1976; dále E. MAUR, *Der böhmische und mährische Adel von 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Helmuth Feigl - Wilibald Rosner (edd.), *Der Adel im Wandel*, Wien 1991, s. 17-31. K vymezení pojmu „aristokracie“ jako společensky výjimečné části vysoké šlechty disponující sociálními privilegii a mocenskými a majetkovými monopoly srov. P. MAŤA, *Svět*, s. 11-17.

⁷²¹ P. MAŤA, *Svět*, s. 176; J. VÁLKA, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. ... studie, eseje, reflexe ...*, Brno 2009, s. 61-63.

⁷²² J. VÁLKA, *Společnost a kultura baroka na Moravě*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík – Josef Válka (edd.), *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 17; E. MAUR, *Staat und (lokale) Gesellschaften in Böhmen 1650-1750*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat*, s. 31-32. Nověji srov. příspěvky ze sborníku Ronald G. ASH (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (1600-1789)*, Köln – Weimar – Wien 2001.

⁷²³ E. MAUR, *Staat und (lokale) Gesellschaften*, s. 31-32.

Výsledkem byla hospodářská a politická likvidace měšťanstva a prosazení druhého nevolnictví, založeného na navyšování urbaniálních dávek, prohlubování právní závislosti poddaných, na systému vrchnostenských monopolů a přímusů a režijním podnikání majitelů dominií.⁷²⁴ Do tereziánsko-josefínských reforem úprava právních poměrů neprivilegovaných vrstev populace zůstávala s výjimkou několika rámcových císařských robotních patentů a usnesení zemských sněmů výhradně v pravomoci pozemkových vlastníků, kteří při vydávání vrchnostenských instrukcí sledovali přirozeně vlastní ekonomické zájmy.⁷²⁵ Na rozdíl od západoevropského panovnického absolutismu proto povahu a zaměření sociální disciplinace ve střední a středovýchodní Evropě v daleko větší míře určovali díky svým mimořádným legislativním pravomocem pozemkoví vlastníci než centrální státní instituce.⁷²⁶ Především u nich, u vrchností, resp. v jejich správním aparátu, je proto třeba hledat vlastní příčiny (ne)úspěchu sociální disciplinace ve střední Evropě.

III.2. Vrchnostenská správa, odborné předpoklady a motivace patrimoniálních úředníků

Za prosazování uvedených normativních opatření do každodenního života poddaného obyvatelstva zodpovídali majitelům panství úředníci místní patrimoniální správy.⁷²⁷ Její základní organizace byla v pobělohorském období na všech českých dominiích již v zásadě stejná.⁷²⁸ Konkrétní administrativní postupy se však stále odvíjely od místních tradic⁷²⁹ a individuálních zásahů majitelů i vyšších vrchnostenských úředníků.⁷³⁰ Knížata

⁷²⁴ J. VÁLKA, *Myšlení*, s. 61-66.

⁷²⁵ E. MAUR, *Poddanská otázka v předbělohorských Čechách*, FHB 11, 1987, s. 133-159; J. MIKULEC, *Poddanská otázka*; J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 317-332; J. PAUSER, *Landesfürstliche Gesetzgebung*, s. 419.; TÝŽ, *Ständische Disziplinierung*, s. 333-376; T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 317-339.

⁷²⁶ K nestátním, vrchnostenským mechanismům sociální regulace v konceptu sociální disciplinace R. JÜTTE; *Disziplinierungsmechanismen*; s. 101-102; W. BUCHHOLZ, *Anfänge der Sozialdisziplinierung*, s. 29. K „vrchnostenské“ sociální disciplinami v českých podmínkách: E. MAUR, *Staat und (lokale) Gesellschaften*, s. 38. S. OGILVIE, „So that Every Subjects, s. 55, 65.

⁷²⁷ S. OGILVIE, *Village Community and Village Headman*, s. 405.

⁷²⁸ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. - XIX. století*, Praha 1930, s. 40-44.; též J. HANZAL, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, SAP 19, 1969, s. 441-456; K. KROFTA, *Dějiny*, s. 137-139.

⁷²⁹ V jižních Čechách vynikala rozvinutým systémem správy bývalá rožmberská domina, od níž jej do značné míry převzaly i nástupnické vrchnosti Eggenberkové na Českokrumlovsku, Buquoyové na Nových Hradech a Rožmberku, Švamberkové, resp. Habsburkové na Třeboňsku. Srov. Eva CIRONISOVÁ, *Vývoj správa rožmberských panství ve 13.-17. století*, SAP 31, 1981, s. 105-178; TÁŽ, *Správa třeboňského panství za Rožmberků (1366-1611)*, Jihočeský svorník historický 53, 1984, s. 1-9; Adolf KALNÝ, *Vývoj správy buquoyových statků v Čechách. 1620-1945*, Praha 1963 (=Diplomová práce). K podobně rozvinuté správě pozemkového vlastnictví pánů z Hradce, jehož součástí bylo ve druhé polovině 16. století i panství Hluboká nad Vltavou J. HRDLIČKA, *Adam II. z Hradce a jeho dvůr*, in: V. Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce*, České Budějovice 1998, s. 127-144.

ze Schwarzenberku byla nejbohatšími šlechtickými vrchnostmi v Českém království.⁷³¹ Vlastnictví několika desítek panství a statků, které od poloviny 17. století získali koupí, dědictvím a věnem, neumožňovalo Schwarzenberkům osobní dohled nad jejich řízením.⁷³² Aby překlenuli komunikační bariéry, které mezi nimi a obyvatelstvem jejich panství tvořily nejen prostorové vzdálenosti, ale i kulturní, sociální a jazykové rozdíly,⁷³³ museli dále rozvíjet systém patrimoniální správy.⁷³⁴ Jejím hlavním posláním bylo především zprostředkování informací mezi centrem (majitelem) a místními vrchnostenskými kanceláři. Zároveň ji však Schwarzenberkové od počátku koncipovali tak, aby plnila i (sebe)kontrolní funkce, které měly zajistit efektivní činnost místních vrchnostenských úřadů a zároveň maximálně snižovat jejich svrchovanost a svévoli.

Vrchol schwarzenberské správní hierarchie představovala dvorská kancelář, která měla nejvyšší exekutivní pravomoc nad veškerým pozemkovým vlastnictvím tohoto rodu v Čechách, Štýrsku i na území Římsko-německé říše. Jako osobní poradní orgán doprovázela vládnoucího Schwarzenberka na všech jeho cestách. Její personální složení a administrativní postupy musely proto odpovídat nárokům na vysokou mobilitu.⁷³⁵ V čele dvorské (později ústřední) kanceláře stál úředník, jehož označení se v průběhu času měnilo.⁷³⁶ Vždy však

⁷³⁰ Václav PRAŽÁK, *Mezi normou a skutečností. Vrchnostenští úředníci na panství Jindřichův Hradec. 1693 - 1733*, in: Martin Čapský – Pavel Šopák (edd.), *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2002*, Opava 2002, s. 71-89.

⁷³¹ K roku 1741 činily jejich příjmy z dominikálu přes 329 000 zlatých, zatímco druhého nejzámožnějšího šlechtice knížete z Lobkovic jen přes 137 000 zlatých. P. MAŤA, *Svět*, s. 172.

⁷³² Nepočítá-li se zástava několika královských měst dočasně postoupených r. 1420 králem Zikmundem Lucemburským předchůdci české rodové linie Schwarzenberků, Erkingeru z Seinsheimu, byla jejich první pozemkovou držbou na českém území panství Křivoklát a statek Krušovice, zastavené jim r. 1658. Do rozdělení rodu na dvě rodové linie (hlubockou primogenituru a orlickou sekundogenituru) v r. 1803, vlastnili Schwarzenberkové v Čechách 27 panství a statků o celkové výměře 495 000 ha. Alfred MAYER, *Die nationalen und sozialen Verhältnisse im böhmischen Adel und Grossgrundbesitz*, Prag 1908, s. 13. K utváření pozemkového vlastnictví a historii rodu srov. K. SCHWARZENBERG, *Geschichte des reichsständischen Hauses*; R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, s. 51-54.

⁷³³ S. BRAKENSIEK, *Herrschaftsvermittlung im alten Europa. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: S. Brakensiek – H. Wunder (edd.), *Ergebene Diener*, s. 1-21, zde zejména s. 4-7.

⁷³⁴ Podobný třístupňový správní model zaváděli i jiní příslušníci pozemkové šlechty, kteří vlastnili více panství. Srov. Svatava HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 17. století*, SAP 33, 1983, s. 390-442; Karel TRÍSKA, *Vývoj černínské ústřední správy*, SAP 18, 1968, s. 363-376; Jiří TYWONIAK, *Ústřední správa choťkovských statků a její archiv*, SAP 23, 1973, s. 3 – 105; pro lichtenštejnská panství Jindřich OBRŠLÍK, *Správa a ekonomika břeclavského panství a velkostatku od poloviny 18. století do roku 1848*, Jižní Morava 39, 2003, s. 21-42, zde zejména s. 22-24; též T. WINKELBAUER, *Instruktionen für Herrschaftsbeamte und grundherrliche Ordnungen in den österreichischen und böhmischen Ländern*, in: J. Pauser – M. Scheutz – T. Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde*, s. 418-419.

⁷³⁵ K složení a fungování dvorské kanceláře blíže Jiří ZÁLOHA, *Die Schwarzenbergische Hofkanzlei*, *Schwarzenbergischer Almanach* 38, 1990, 415-420.

⁷³⁶ Nejprve byl titulován jako hraběcí rada, od roku 1672 jako kancelářský správce („*Cantzlay-Verwalter*“); od 1706 kancelářský ředitel („*Cantzlay Director*“) a od r. 1721 jako dvorní rada („*Hofrat*“). R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, s. 66.

zodpovídal za dohled nad politickými, hospodářskými a právními záležitostmi všech schwarzenberských držav. Svými kritickými připomínkami přímo ovlivňoval charakter a efektivitu nižších institucí patrimoniální správy.⁷³⁷ Nejzřetelněji se tyto zásahy projevovaly na nově získaných dominiích hned v prvních letech po změně majitele například zaváděním podrobnějšího účetnictví a dokonalejší evidencí poddaného obyvatelstva.⁷³⁸ Vliv úředníků ústřední dvorské kanceláře, kteří nebyvali českého původu, je v každodenní administrativní praxi českých dominií zřetelný například i z odkazů na zahraniční právní normy, které na území českého státu nikdy nevstoupily v platnost, jako například zemský zákoník císaře Ferdinanda III. z roku 1656.⁷³⁹

Nižším stupněm schwarzenberské administrativní hierarchie, který se podílel na zprostředkování vrchnostenské moci do mikrokosmu panství, byli vrchní hejtmané. Jejich úkolem nebyla jen kontrola podřízených patrimoniálních úřadů, která spočívala v pravidelné každoroční osobní vizitaci panství a revizi účetních výkazů, ale především zprostředkovávání písemné korespondence mezi panskými hejtmany a dvorskou kancelář, vyhodnocování pravidelných měsíčních a výročních hospodářských zpráv a rozhodování o dalším úředním postupu v případě mimořádných aktuálních událostí.⁷⁴⁰ Na rozdíl od představitelů dvorské kanceláře funkci vrchního hejtmana Schwarzenberkové obsazovali vždy jen úředníky, kteří již měli s českým prostředím osobně delší praktické zkušenosti.⁷⁴¹ Rozhodujícím kritériem bylo formálně jak ovládnutí obou zemských jazyků, němčiny i češtiny, tak znalost místních správních a právních zvyklostí a zvláštností. Jan Adolf ze Schwarzenberku vyjádřil tuto personální politiku v roce 1659, když zamítl žádost svého dlouholetého úředníka Kašpara von Zeliona o přeložení do Čech tím, že „besser als mit denen Ausländern, welche fremde und unbeständige Absehen und Gedanken zu haben, und bei dem Landvolk unangenehm zu sayn pflügen, bedient seyn möchten.“⁷⁴²

⁷³⁷ P. MATLAS, *Rychlá cesta*, s. 40-43, zde zejména s. 41.

⁷³⁸ P. MATLAS, *Migrace*, s. 169.

⁷³⁹ Tento „Codex Ferdinandus“ měli hlubočí vrchnostensí úředníci k dispozici. Dochoval se v pozůstalosti kontribučního písaře Josefa Bandy (+1734). Vs Hluboká IB 5AE 6a/1. Inventář hejtmana Ferdinanda Praxla z 16. 6. 1705 eviduje „Kodex Ferdinando-Leopoldinus“. Vs Hluboká IB 7R 1/1.

⁷⁴⁰ Viz generální instrukce vrchního hejtmana schwarzenberských panství de Bossiho z r. 1750. Vs Hluboká IB 7B 1. K těmto povinnostem podávat podrobné týdenní zprávy a měsíční „memoriály“ vrchnostenskými úředníky na lichtenštejnských panstvích srov. T. WINKELBAUER, *Instruktionen*, s. 421. K utváření a působení komunikačních systémů v prostředí aristokratických dominií J. PETERS, *Informations- und Kommunikationssysteme in Gutsherrschaftsgesellschaften des 17. Jahrhunderts*, in: týž (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften in europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 185-197. Pro raně novověké Čechy J. HRDLIČKA, *Herrschaftliche Amtsträger*, s. 145-163.

⁷⁴¹ R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, s. 68-69.

⁷⁴² R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, 69; srov. P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 136.

Vedle vrchních hejtmanů jmenovali Schwarzenberkové ještě zvláštní vizitační komisaře označované také jako inspektory. Nešlo již o osoby, které by působily přímo ve schwarzenberské službě za stálý roční plat, ale o vysoké úředníky cizích vrchností, kteří pro Schwarzenberky (Jana Adolfa a jeho syna Ferdinanda) pracovali tzv. „*ehrenamtlich*“ za paušální nepřilíš vysokou finanční náhradu (*remuneretion*). V sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století poskytoval takové externí poradenství Martin Fridrich Pruskauer von Freyenfels.⁷⁴³ Jan Adolf Schwarzenberk se s ním osobně seznámil již během svého působení ve službách Leopolda Viléma, bratra císaře Ferdinanda III., kde postupně zastával úřad nejvyššího komorníka, štolmistra a po roce 1656 nejvyššího hofmistra.⁷⁴⁴ Pruskauer u Leopolda Viléma, který byl zároveň pasovským, štrasburským a od roku 1637 i olomouckým biskupem, sloužil v letech 1657-1670 jako sekretář olomouckých biskupských statků a později se uplatnil jako písař moravského zemského soudu v Brně.⁷⁴⁵ Osobním rádcem („*Personalberater*“) Jana Adolfa ze Schwarzenberku byl také Jan Mikuláš Reiter von Hornberg, který byl v letech 1644-1669 vrchním regentem olomouckých biskupů.⁷⁴⁶ V podobném externím pracovním poměru působili také pražští agenti, zemští advokáti a sollicitátoři, kteří zastupovali česká schwarzenberská dominia v právních a správních záležitostech u centrálních zemských úřadů.⁷⁴⁷ Také tyto osoby přispívaly podstatnou měrou k výměně zkušeností při řízení početných dominií a zavádění dokonalejších administrativních postupů.⁷⁴⁸ Teprve na počátku 18. století se dvoukolejnost kontrolních institucí ukázala jako nadbytečná. Počínaje Ondřejem Schwankem Frankstätterem, který byl roku 1705 jmenován zároveň vrchním hejtmanem i inspektorem po odstoupením Jiřím Antonínu Bořkovi,⁷⁴⁹ obě funkce splynuly v jedinou.⁷⁵⁰ Další rozsáhlejší vlnou reorganizací prošly schwarzenberské vrchní úřady až v polovině 18. století.⁷⁵¹

⁷⁴³ Jeho stručný biogram přináší Heinrich v. KADICH – Konrad BLAŽEK (edd.), *Siebmachers großes Wappenbuch, Die Wappen des mährischen Adels*, 31, Neustadt a.d. Aisch 1979, s. 32.

⁷⁴⁴ Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2006, s. 106; Renate SCHREIBER, „*Ein Galerie nach meinem Humor*“. *Erzherzog Leopold Wilhelm*, Wien-Milano 2004.

⁷⁴⁵ SOA Třeboň, Schematismy schwarzenberských zaměstnanců. Srov. R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, 68.

⁷⁴⁶ Tamtéž. Srov. Antonín ROUBIC, *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*, SAP 31, 1981, s. 418-476, zde s. 445-448; H. v. KADICH – K. BLAŽEK (edd.), *Siebmachers*, s. 273.

⁷⁴⁷ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 47; srov. Václav HADAČ a kol., *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech 2.*, Praha 1958, s. 66. V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 42.

⁷⁴⁸ Srov. roli inspektora Jana Antonína Bořka a právního zástupce Lukáše Keila při výkonu patrimoniální jurisdikce. P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 308-309.

⁷⁴⁹ Funkci inspektora zastával Bořek od 2. 3. 1699. Po odchodu ze schwarzenberských služeb zastával úřad vrchního písaře nejvyššího pražského purkrabí. SOA Třeboň, Schematismy schwarzenberských zaměstnanců.

⁷⁵⁰ R. PALECZEK, *Die Modernisierung*, s. 69-70.

⁷⁵¹ V roce 1749 bylo v celé podunajské monarchii zavedeno pro představitele místních vrchnostenských úřadů označení ředitel místo hejtman. R. 1758 byl dále zrušen třeboňský vrchní úřad pro původní schwarzenberská

Teprve nejnižší stupeň patrimoniální správy, lokální vrchnostenské kanceláře představovaly bezprostřední společenské rozhraní, kde se tváří v tvář střetávali zástupci vrchnosti s poddanými, tedy vládoucí a ovládaní, resp. disciplinující a disciplinovaní.⁷⁵² Tito místní vrchnostenští úředníci jednotlivých panství tvořili jeden z vrcholů vlastního mocenského pole, v jehož rámci se vyjednávalo o přijetí raně novověkých pořádkových norem.⁷⁵³ Uvedení vrchnostenských nařízení do praktického života širokých společenských vrstev nezáviselo ani tak na způsobu či frekvenci jejich vyhlášení, ale na schopnostech lokálních úředníků permanentně vyjednávat jejich obsah s cílovými skupinami obyvatel, kontrolovat a případně postihovat jejich nedodržování a upevňovat tím vědomí o jejich platnosti a vynutitelnosti.⁷⁵⁴ Otázkou však je, zda něčeho takového byli tito lokální úředníci vůbec schopni. Jakými osobnostními a vzdělanostními předpoklady byli k plnění svých služebních povinností vybaveni? S jakými cíli přistupovali k plnění vrchnostenských instrukcí a nařízení? Mohl vůbec rozvětvený kontrolní systém schwarzenberské patrimoniální správy zabránit tomu, aby místní úředníci nesledovali více vlastní než vrchnostenské zájmy? Jaké autority požívali v očích poddaných, jejichž záležitosti spravovali?

Všechny své lokální úředníky jmenoval na jejich místech sám majitel panství. Vlastnoruční koncepty i poznámky na písemnostech ústřední kanceláře svědčí o tom, že se na obsazování vrchnostenských kanceláří aktivně podílel jen první z „českých“ Schwarzenberků – Jan Adolf. Jeho nástupci se již spoléhali pouze na návrhy a doporučení svých vrchních hejtmanů či externích inspektorů.⁷⁵⁵ Aktivní role Jana Adolfa při výběru místních správních úředníků se zřetelně nejvíce projevila právě na panství Hluboká nad Vltavou. Zatímco si Schwarzenberkové obvykle ponechávali ve svých službách většinu původních správních zaměstnanců nově získaných dominií,⁷⁵⁶ na Hluboké, jejíž správa byla za hrabat Marradasů

panství, jeho kompetence přenesli na vrchní úřad v Českém Krumlově, jehož pravomocem podléhaly do té doby jen původní eggenberská dominia, která Schwarzenberkové zdědili roku 1711, resp. 1719. Krumlovský vrchní úřad vykonával však od roku 1758 jen agendu „in publicis et judicialibus“, zatímco pro dohled nad soudnictvím sporným a trestním byl zřízen Vrchní soudní úřad. V témže roce vznikl na Hluboké nad Vltavou rovněž Vrchní hospodářský úřad. A. BERGER, *Die Archive des fürstlichen Hauses Schwarzenberg ä. L.*, Wien 1873, s. 90; V. HADAČ a kol., *Státní archiv*, s. 49.

⁷⁵² S. OGILVIE, „So that Every Subjects“, s. 58.

⁷⁵³ A. LÜDTKE, *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*, in: týž (ed.), *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*, Göttingen 1991, s. 9-63; A. LANDWEHR, „Normdurchsetzung“, s. 146 - 162.

⁷⁵⁴ M. SCHEUTZ, *Zwischen Schlägen*, s. 169-186; A. HOLENSTEIN, *Die Umstände der Normen – die Normen der Umstände. Policyordnungen im kommunikativen Handeln von Verwaltung der lokaler Gesellschaft im Ancien Régime*, in: K. Härter (ed.), *Policy und frühneuzeitliche Gesellschaft*, s. 1 -46.

⁷⁵⁵ V. HADAČ, *Průvodce*, s. 68.

⁷⁵⁶ Srov. převzetí vrchnostenských úředníků po zdědění eggenberských dominií Schwarzenberky P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 133.

patrně ve velmi špatném stavu,⁷⁵⁷ došlo krátce po zakoupení panství k úplné výměně špiček tamní administrativy. Bezprostředně po změně majitele byl odvolán hejtman Pavel František z Orderliku, který hlubocké panství řídil v letech 1651-1661 a formálně nesl za působení vrchnostenského úřadu hlavní odpovědnost. Na jeho místo nastoupil krátce Zachariáš Kressel z Qualtenburka, do té doby třeboňský purkrabí,⁷⁵⁸ kterého již po třech letech, na přelomu let 1664 a 1665, vystřídal Jiří Karel Eimer z Valtýřova, do té doby hejtman černínského panství Mělník.⁷⁵⁹ Do roka byli odvoláni také hlubocký purkrabí a správce hospodářsky samostatného statku Dříteň. Po dalších dvou letech, v roce 1664, odešli zbylí dva vedoucí úředníci, obroční a důchodní. Dříteňským správcem se stal Jan Jakub Lipový/Lintner, syn někdejšího hlubockého purkrabího; obročním dosavadní kuchmistr Lukáš Ambrožovský. Na místo purkrabího byl dosazen Adam Kašpar Drachsler/Draxler Hřebický, který do té doby působil jako důchodní na hrabství Schwarzenberg. Pocházel ale z městečka Vyškov na Moravě a pro službu na Hluboké jej proto předurčovala znalost českého jazyka.⁷⁶⁰ Také důchodní Jiří Matějský byl patrně přeložen z některého jiného domina držení Schwarzenberky.⁷⁶¹

Ještě v předbělohorském období, kdy Hluboká patřila pánům z Hradce a po nich Malovcům, byla místa hejtmanů panství vyhrazena příslušníkům nižší rodové šlechty. Teprve během třicetileté války začali na vrchol patrimoniální hierarchie pronikat dlouholetí vrchnostenská úředníci neurozeného původu.⁷⁶² Z hejtmanů, kteří řídili hlubocké panství

⁷⁵⁷ O fungování hlubocké vrchnostenské kanceláře před rokem 1661 svědčí i skutečnost, že odvolaný Orderlik směl na Hluboké zůstat až do Letnic následujícího roku s tím, že za stravu, byt a píci pro koně uspořádá a řádně předá veškeré staré písemnosti, které zde jako hejtman vedl a spravoval. (Orderlikovy zprávy z 15. 3., 22. 4., 17. a 23. 5. 1662, Vs Hluboká IF 7B 1). Kromě základních druhů hospodářských a účetních knih a nejdůležitějších majetkoprávních dokumentů listinné povahy se ve fondu Velkostatek Hluboká nedochovalo z aktového materiálu běžné hospodářské i přenesené agendy týkající se bezprostředně marradasovské éry vůbec nic.

⁷⁵⁸ Jako třeboňský důchodní písař byl poprvé zmíněn r. 1647; do r. 1655 vedl třeboňské pozemkové knihy. Po příchodu Jana Adolfa Schwarzenberka na Třeboň se roku 1660 stal tamním purkrabím. Od roku 1661 do roku 1665 zastával úřad hejtmana na Hluboké, v letech 1665-1668 (- 1670?) byl vrchním hejtmanem na Třeboni. Po odchodu ze schwarzenberských služeb působil jako hejtman královského komorního panství Pardubice. SOA Třeboň, Schematismy schwarzenberských zaměstnanců.

⁷⁵⁹ Petr KOPIČKA, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století*, Porta Bohemica 2, 2003, s. 34.

⁷⁶⁰ Zachovací list z 13. 8. 1659, jímž vyškovská městská rada potvrzuje propuštění Adama Kašpara Drachslera v roce 1641. Vs Hluboká IF 7B 1. Vyškov byl poddanským městem olomouckého biskupa, jímž byl v této době Leopold Vilém Habsburský. Od něj se Drachsler patrně dostal do služeb jeho komorníka Jana Adolfa ze Schwarzenberku.

⁷⁶¹ Biografické údaje hlubockých vrchnostenských úředníků, není-li uvedeno jinak, jsou převzaty z dosud nepublikovaného rukopisu Raimunda Paleczka *Schematismus der Fürst zu Schwarzenbergischen Beamten der Primogenitur 1655-1949 mit Schwerpunkt auf Böhmen* (dále jen Paleczek, rkp.), kterému tímto děkuji za laskavé poskytnutí těchto údajů.

⁷⁶² K. MIKUSCHKOWITZ, *Übersicht*, s. 139-143; srov. J. HRDLIČKA, *Vzděláním ke kariéře? Vzdelanostní předpoklady kariér lokálních úředníků v raném novověku (Jindřichův Hradec 1550-1700)*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*, Praha 2008 (=Documenta Pragensia 27), s. 299-327, zde s. 318-319.

v letech 1661-1765, se šlechtickým predikátem titulovali čtyři.⁷⁶³ Žádný z nich však nepatřil ke staré rodové šlechtě. Jiří Karel Eimer z Valtýřova/Walterhofen potomek pražského nákladníka byl ve skutečnosti spíše erbovním měšťanem.⁷⁶⁴ František Eliáš von Heidelberger se do Čech dostal ve službě bavorského hraběte Ekerforta jako hejtman panství Ledec, odkud později přešel na schwarzenberský Křivoklát.⁷⁶⁵ Zachariáš Kresl z Qualtenberka⁷⁶⁶ a Antonín de Bosi byli potomky novodobé úřednické šlechty.⁷⁶⁷ Úbytek příslušníků nižší staré rodové šlechty v patrimoniální správě pobělohorského období potvrzuje dlouhodobý trend její rostoucí byrokratizace a profesionalizace v raném novověku.⁷⁶⁸ Profesní uplatnění ve vrchnostenských službách hledali častěji příslušníci ostatních privilegovanějších vrstev raně novověké společnosti, měšťané královských měst⁷⁶⁹ či královští svobodníci.⁷⁷⁰ Pokud se pro kariéru vrchnostenského úředníka rozhodli, nastupovali díky dosaženému vyššímu, někdy dokonce univerzitnímu vzdělání,⁷⁷¹ přímo do vyšších administrativních míst.⁷⁷² Z 13 hejtmanů

⁷⁶³ Srovnatelné dominium Jindřichův Hradec řídil mezi léty 1621-1690 z 10 hejtmanů jediný člen nižšího šlechtického stavu. J. HRDLIČKA, *Vzděláním ke kariéře*, s. 319.

⁷⁶⁴ Václav ČERVENÝ – Jarmila ČERVENÁ (edd.), *Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům*, Praha 2003, s. 280. Ještě r. 1681, kdy Jiří Karel Eimer z Valtýřova zemřel, vlastnil na Starém Městě pražském měšťanský dům. (Dopis staroměstského purkmistra z 25. 4. 1681, IF 5AE 3c); Anton SCHIMON, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, Böhmische Leipa 1854, s. 34. Před příchodem na Hlubokou působil od 16. 3. 1661 do 31. 12. 1664 ve službách hrabat Černínů z Chudenic jako hejtman středočeského panství Mělník. V Schematismu černínských zaměstnanců je rovněž uvedeno, že byl pražským měšťanem. SOA Třeboň – pracoviště Jindřichův Hradec, fond Černínská ústřední správa.

⁷⁶⁵ Heidelberger nastoupil do služeb Schwarzenberků roku 1676 jako hejtman středočeského panství Mšec, kam přešel po deseti letech strávených ve stejné pozici na panství Ledec, jehož majitelem byl v této době polní maršálek hrabět Adrian Ekerforth původem z Bavorska. Doporučení křivoklátského hejtmana z 23. 3. 1676 (Ústřední kancelář, oddělení Mšec B 7B 4a)

⁷⁶⁶ Na rozdíl od ostatních úředníků se v tomto případě základní životopisná data přes veškerou snahu dohledat nepodařilo.

⁷⁶⁷ R. PALECZEK, rkp. SOA Třeboň, Schematismy schwarzenberských zaměstnanců.

⁷⁶⁸ V. BŮŽEK, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996, s. 29, 163.

⁷⁶⁹ Příkladem je Zachariáš Kresl z Qualtenperka, který pocházel z jihlavské patricijské rodiny a úřad hlubockého hejtmana zastávala v letech 1661-1665. Do šlechtického stavu byli povýšeni bratři Zachariáš a Matěj Kreslové 20. 1. 1593. August DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Prag 1900, s. 61.

⁷⁷⁰ František Vojtěch Körner (cca 1688-1750) byl vnukem majitele svobodného mlýna Buzkov a synem správce statku Chřešřovice; studoval v Praze filozofii a dva roky práva. V roce 1711 nastoupil jako písař třeboňského důchodního úřadu do schwarzenberských služeb. Svou kariéru zde završil jako hlubocký hejtman v r. 1742, kdy se nechal penzionovat. SOA Třeboň, Schematismus schwarzenberských zaměstnanců.

⁷⁷¹ Ve vrchnostenských službách nacházelo v 16. století své uplatnění jen necelé jedno procento absolventů Karlovy univerzity. Petr SVOBODNÝ, *Sociální a regionální skladba literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500-1620*, AUC – Pholosophica et historica 26, 1986, č. 1, s. 7-36, zde s. 19-20, 22. V období po skončení třicetileté války se zhruba 20 % bakalářů Karlo-Ferdinandovy univerzity uplatnilo v různých úřednických pozicích. Absolventi filozofie, jejichž rodištěm bývala zpravidla poddanská města, vstupovali nejčastěji do městské a vrchnostenské správy. Milan MOSKOŘ, *Skladba a uplatnění inteligence vychované pražskou Filozofickou fakultou v letech 1654-1730*, AUC 27, 1987, č. 2, s. 81-108, zde s. 99, 103.

⁷⁷² Jan Jakub Franz, syn registrátora královské pražské apelaci a eggenberského solicitátora Karla France, který krátce studoval právnickou fakultu, nastoupil do schwarzenberských služeb nejprve jako listovní písař hlubockého hejtmana. Popis hlubockých úředníků z 28. 10. 1706. SOA Třeboň – pracoviště Český Krumlov, Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou (dále jen Ústřední kancelář), sign. B 7B 4a.

(resp. hospodářských ředitelů), kteří řídili hlubocké panství mezi léty 1661-1765, měli vysokoškolské vzdělání jen dva – František Vojtěch Körner a Antonín de Bossi.

V řadách patrimoniální byrokracie nacházeli své životní uplatnění především lidé z poddanských poměrů. Pro kariéru ve vrchnostenské správě neměl od druhé poloviny 17. století zásadní význam ani šlechtický původ, ba ani univerzitní vzdělání, ale praktické dovednosti, které úředníci získávali postupným střídáním na nižších místech administrativní hierarchie. Přesvědčení, že ideálním způsobem přípravy na dráhu vrchnostenského úředníka jsou v praxi získané znalosti, převládalo i v soudobé hospodářské literatuře. Rozsáhlou pozornost věnoval praktickému vzdělávání patrimoniální byrokracie jezuitský ekonom Kryštof Fischer ve druhém díle svého spisu *De oeconomia suburbana* v oddíle nazvaném *Naučení pro pána a ouředníky jak se při hospodářství chovati mají*.⁷⁷³ Pro úředníky stojící v čele vrchnostenských úřadů požadoval důkladnou znalost kancelářské agendy spočívající ve vedení různých typů písemností. Při jejich pořizování měli vypomáhat mladí písaři (pacholata), kteří, pokud prokázali své schopnosti, mohli nastoupit na nižší správní pozice.⁷⁷⁴ Doporučení Křištofa Fišera naprosto odpovídala principům, kterými se v praxi řídil také schwarzenberský byrokratický aparát na hlubockém dominiu.

Odborné nároky kladené na vrchnostenské úředníky nebyly přitom v praxi nijak velké.⁷⁷⁵ Ještě v druhé polovině 17. století vycházeli při řízení hospodářské agendy z obecných zásad tradičního trojpolního hospodářství a především dlouholetých zkušeností místních hospodářských zaměstnanců (šafářů, poklasných, lesmistrů a fišmistrů apod.). S tím jak stoupal tlak majitelů na zvyšování výnosů z jejich dominií, přestávaly však tyto tradiční postupy stačit. Radu, jak řízení hospodářských odvětví zefektivnit, hledali stále častěji v odborné literatuře.⁷⁷⁶ Také v oblasti přenesené agendy s sebou přinášela narůstající byrokratizace zvyšování odborných nároků. Řídícím patrimoniálním úředníkům zprvu stačilo přizpůsobovat dosavadní správní praxi připomínkám a návrhům, které pro ně vypracovaly nadřízené instituce. Šlo nejčastěji o reakce na dílčí konkrétní nedostatky zjištěné při osobních

⁷⁷³ V originále vyšel první díl r. 1679, druhý r. 1683. V češtině pod názvem: *Knihy hospodářské skrze dvojí cti hodného kněze Kryštofa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané I - II*, Praha 1705-1706.

⁷⁷⁴ J. HRDLÍČKA, *Vzdělání ke kariéře*, s. 320.

⁷⁷⁵ V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 47.

⁷⁷⁶ V nejstarších pozůstalostních seznamech hlubockých hetmanů Eimera, Heidelbergera a Praxla nejsou knihy vůbec zaznamenány (Vs Hluboká IF 5AE 3/c, d, e). Poprvé se objevují až v pozůstalosti Mikuláše Ignáce Dvořáka (+1733), knihy hospodářského charakteru mezi nimi však chybí. (Vs Hluboká IF 5AE 3/f). Ty se objevily až v pozůstalosti Jana Karla Zelenky (+1772): dva díly *Stadt Württschaft oder Systematische Abhandlung oder Oeconomisch und Cameral Württschaft a Wohlerfahrener Landwürtth*. (Vs Hluboká IB 5AE 5a/1) Hospodářskou literaturu se však podařilo ještě o několik desetiletí dříve doložit také u nižších hlubockých úředníků, například kontribučního písaře Josefa Bendy (+1737), (Vs Hluboká IB 5AE 6a/1) či dříteňského správce Tomáše Rosendorna (+1740). (Vs Hluboká IB 5AE 5 f/2).

vizitacích nebo na problémy oznámené v pravidelných hlášeních o stavu svěřených panství. Zejména v oblasti judičiální agendy však obsahovala tato momentální nařízení stále více kvalifikovaných odkazů na ustanovení soudobých právních kodexů i konkrétně zaměřených norem. Úředníkům, kteří až na naprosté výjimky postrádali základy odborného právního vzdělání,⁷⁷⁷ proto nezbyvalo nic jiného, než se s jejich obsahem dodatečně seznámit vlastním studiem. Přestože hlavní právní kodexy, jako Obnovené zřízení zemské či Hrdelní řád císaře Josefa I., tvořily nezbytnou součást vrchnostenských kanceláří,⁷⁷⁸ byla jejich znalost pro vyšší vrchnostenské úředníky natolik důležitá, že si pořizovali své vlastní soukromé výtisky. Někteří rozvíjeli své znalosti dokonce i studiem dalších titulů odborné právní literatury.⁷⁷⁹ Otázkou však zůstává, jak tito lidé, kteří byli celou svou úřednickou kariérou vychováni zejména jako hospodáři, právním textům porozuměli a jak je používali v praxi na případy, které v rámci patrimoniální jurisdikce projednávali.⁷⁸⁰

Naprostou většinu příslušníků hlubocké patrimoniální správy tvořili ve druhé polovině 17. a převážné části 18. století úředníci poddanského původu.⁷⁸¹ I oni mohli dosáhnout vrcholného postavení v úřednické hierarchii. Jejich kariéry v této době však již nebyly tak rychlé a strmé, jako tomu bylo u generace, která dokázala využít převratných společenských

⁷⁷⁷ Přítomnost zkušných právníků zavedly na vrchnostenských kancelářích až reformy Josefa II. Václav ŠOLLE, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*. SAP 12, 1962, s. 87-142.

⁷⁷⁸ Objednávky z 12. 2. 1687, 22. 7. 1738. Vs Hluboká IB 6I 4b. K vybavení hlubocké vrchnostenské kanceláře odbornou literaturou na počátku 18. století srov. repertáře panské spisovny, kde jsou vedle zákoníků evidovány například právní slovníky apod. Vs Hluboká IA 7R 1.

⁷⁷⁹ Hlubocký hejtman Mikuláš Ignác Dvořák osobně vlastnil Obnovené zřízení zemské, Hrdelní řád císaře Josefa I. a zákoník německých říšských měst (Vs Hluboká IF 5AE 3/f). Kontribuční písař Josef Benda po sobě zanechal Hrdelní řád císaře Ferdinanda (*Codex Ferdinandus*) a úvod do civilního práva (*Einleitung in Jus Civilis*) (Vs Hluboká IB 5AE 6a/1), který se dochoval vedle dvou výše zmíněných hospodářských, 3 historicko-politických a 7 náboženských knih také u Jana Karela Zelenky. (Vs Hluboká IB 5AE 5a/1). Vůbec nejvíce odborných knih vlastnil někdejší hlubocký důchodník (1694-1700) a pozdější drahonický a protivínský hejtman Václav Antonín Záhorka. V jeho pozůstalosti z r. 1717 se nacházely 4 právní tituly (*Fasciculus Diversorum Iurism, Joannis Schneidroni Institutiones Iuridica, Corpus Juris Canonici a Interim Iuridicum*). SOkA České Budějovice, Archiv města České Budějovice, Pozůstalosti I, karton č. 20.

⁷⁸⁰ J. VÁLKA, *Myšlení*, s. 175. Dané problematice se nejnověji věnuje J. HRDLIČKA, *Vzděláním ke kariéře*, s. 299-327.

⁷⁸¹ Původem vrchnostenského úřednictva předbělohorského období se zabývá A. STEJSKAL, *Prosopografická analýza rožmberského a švamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování*, SAP 54, 2004, s. 323-458. Podle jeho závěrů bylo neurozeného původu zhruba 60 % úředníků. Pramenná základna však neumožnila v daném případě rozlišit mezi úředníky z městského a vesnického prostředí. Pro pobělohorské období podobně zaměřené výzkumy zatím chybí. K dispozici je pouze několik případových studií: Rudolf ANDĚL, *Kristián Karel z Platz a Ehrentalu v čele správy gallasovských statků (1690-1722)*, in: Marie Vojtíšková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123-139. Modelovou kariéru schwarzenberského úředníka selského původu popsala Zdenka KOCIÁNOVÁ, *Po stopách milostné avantýry nečinského písaře*, AT 1996, s. 114-122, modelovou kariéru schwarzenberského úředníka městského původu Anna SMOLKOVÁ, *Jak se žilo Václavu Antonínu Josefu Záhorkovi v letech 1661-1717*, AT 2001, s. 86-122.

změn po porážce českého stavovského povstání a následném odchodu nekatolíků ze země.⁷⁸² Z oněch 13 představitelů hlubockého panství pocházelo z poddaného venkovského obyvatelstva prokazatelně nejméně 7 osob, z toho 3 z vesnického a 4 z městského prostředí.⁷⁸³ Čtyři hejtmané byli navíc s hlubockým dominiem spojeni nejen svou úřední kariérou, ale i rodinným původem.⁷⁸⁴

Pro přijetí do služby v panské kanceláři neexistovala v daném období žádná normativně stanovená pravidla. Nezbytným předpokladem byla pouze základní gramotnost uchazeče. Nejlepší výchozí pozici měli proto potomci stávajících kancelářských zaměstnanců,⁷⁸⁵ kteří se psát a číst naučili od svých otců. Děti ze selských rodin měly přístup k základům gramotnosti mnohem složitější.⁷⁸⁶ Úroveň výuky i docházky na vesnických školách, na jejichž provoz vedle vrchnosti musel přispívat každý osedlý, zůstávala vždy velmi nízká.⁷⁸⁷ Kvalitnější vzdělání poskytovaly až městské nebo klášterní školy.⁷⁸⁸ Vyrážovat

⁷⁸² Příklad úspěšné kariérní dráhy vrchnostenského úředníka prostého poddaného původu z první poloviny 17. století přináší Karel DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, AT 2006, s. 61-75.

⁷⁸³ Matěj Řehoř Hosínský (1626-1683), pocházel z výsadního selského statku řečeného Řihovský u Hosína a hejtmanem na Hluboké byl krátce v letech 1681-1683; Mikuláš Ignác Dvořák (1674-1733) se narodil jako syn držitele lánového statku ve vsi Hrutově na panství Hluboká a hlubockým hejtmanem byl v letech 1731-1733; Jan Karel Zelenka (1705-1770) byl synem vesnického kantora z farní vsi Hosín a vrcholem jeho kariéry nebyl post hlubockého hejtmana, resp. ředitele (1756-1766), ale dokonce funkce hospodářského vizitačního komisaře a vrchního hospodářského ředitele, kterou zastával od r. 1760, resp. 1763. SOA Třeboň, Schematismus schwarzenberských zaměstnanců. Ondřej Schwank Frankstätter (+1714), pocházel, jak jeho předomek napovídá, z Frenštátu pod Radhoštěm, v úřadu hejtmana působil v letech 1706-1710; Rudolf František Praxl (1653-1711) se narodil jako syn novohradského konšela, jeho předci však působili jako vrchnostenští úředníci na panství Netolice již na sklonku 16. století, hejtmanem na Hluboké byl v letech 1705-1711; Václav Jiří Antonín Dvořák (+1725) vstoupil do schwarzenberských služeb r. 1687, kdy získal od knížat z Eggenberku výhost z panství Netolice, hejtmanem na Hluboké byl od r. 1711 do r. 1725; Felix Maxmilián Lintner (*1674), pocházel z městečka Podhradí z rodiny, jejíž příslušníci působili ve správě zdejšího panství již na počátku 17. století, v úřadě hlubockého hejtmana působil v letech 1725-1731. SOA Třeboň, Schematismus schwarzenberských zaměstnanců

⁷⁸⁴ Jednalo se o Hosínského, Lintnera, Mikuláše Ignáce Dvořáka, Zelenku. Viz obě předešlé poznámky.

⁷⁸⁵ Na počátku 18. století bylo 6 z nich syny jiných správních úředníků, dva pocházeli z poddanských městek a 4 byli syny poddaných rolníků. Ústřední kancelář, B 7B 4a, výkazy kancelářských zaměstnanců z let 1704, 1706, 1709. Srov. P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 136.

⁷⁸⁶ Jen výjimečně se mohli učit od některého ze sousedů, který sám číst a psát uměl. Jindřich Albrecht Zbudovský z Ebenberku, syn obyčejného mlynáře ze vsi Zbudov, vzpomínal roku 1660 již jako ingrosátor desk zemských na „[...]mého otčima Jana Nováka, jenž byl rodem z Protivína, neb on byl tkalcem, však řemesla nedělal, než začal děti učit [...]“ Vs Hluboká I IP No 35.

⁷⁸⁷ Třeboňský purkmistr si v září 1691 stěžoval svému nadřízenému: „Co se dotýče školní mládeže, takový v zimě 2 neb 3 měsíce do školy učit dají, potom pak, jak pole otevře a pastva se začíná, pro práci notnou a pastvy, pro nedostatek čeledi z učení je odtrhovati musejí [...]“. Dopis z 10. 9. 1691. Vs Třeboň, IB 5AS 15b. K tématu vesnických farních škol: J. HANZAL, *K dějinám nižšího školství před rokem 1775*, AUC 6, 1965, s. 67-83, zvláště s. 69-70; Václav BARTUŠEK, *Vývoj školství na Podblanicku ve druhé polovině 17. století a první třetině 18. století*, SVPP 19, 1978, s. 185-212; Josef HEJNIC, *Jihočeské školství v 15. – 18. století*, JSH 43, 1974, s. 54-60. K postavení vesnických učitelů Jan TROJAN, *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století. Jejich sociální postavení, společenská funkce a význam ve vývoji národní hudební kultury*, Brno 2000; Roman DOUŠEK, *Sebranice a jejich rychtář*, s. 190.

⁷⁸⁸ K působení městských a soukromých vzdělávacích ústavů v poddanském městě J. Hrdlička, *Vzděláním ke kariéře*, s. 304-305

někoho z rodiny na studiích si mohli na venkově dovolit jen movitější poddaní, zpravidla ve výsadním postavení, jako bývali držitelé handfestních (hamfešních) dvorů⁷⁸⁹ nebo svobodných mlýnů. Častěji studovali poddaní s podporou vzdálenějších příbuzných nebo jiných příznivců, kteří se již ve vyšších společenských vrstvách prosadili.⁷⁹⁰ Jen několik málo jednotlivců mohlo ročně studovat s podporou zádušních nadací.⁷⁹¹ Naprostá většina prostých venkovanů dosáhla vzdělání díky finančním podporám vrchností, které si tímto způsobem cíleně vyhledávaly nadané a schopné jedince pro svou patrimoniální správu.⁷⁹² Vzdělání však vždy zůstávalo v raně novověké venkovské společnosti spíše výsadou pro ty, kteří vynikali nad obyčejné neprivilegované poddané.

Při výběru uchazeče pro dráhu vrchnostenského úředníka nehrály klíčovou roli jen jeho dosavadní znalosti a schopnosti, ale také bezprostřední vazby na osoby, které by mu pomohly získat nezbytná doporučení. Těmito klíčovými přímluvci, kteří mohli pozitivně zasáhnout do budoucího osudu mladého venkovana z obyčejné poddanské domácnosti, bývali faráři nebo nižší panští zaměstnanci (například panští pojezdni, lovčí), kteří přicházeli do přímého kontaktu s vrchnostenskými úředníky a ojedinele dokonce i přímo s majiteli panství. Mezi studenty podporovanými z prostředků vrchností se proto také často vyskytovali synové vesnických rychtářů. Ti komunikovali díky svým úředním povinnostem osobně

⁷⁸⁹ Srov. životní dráhu Matěje Řehoře Hosínského (cca 1626 - po 1684), který na sklonku života dosáhl úřadu hejtmána panství Hluboká nad Vltavou; byl synem Martina Říhy jinak Šmějkala, držitele výsadní selské usedlosti ve vsi Hosíně, která byla osvobozena od poddanských povinností k hlubockému panství již hamfeštní listinou krále Vladislava z roku 1489. SOA Třeboň, Schematismus schwarzenberských zaměstnanců.

⁷⁹⁰ Názorným příkladem příbuzenské protekce je podpora třeboňského hejtmána Lorence Pergera z Rozenvertu, původem syna poddaného sedláka Víta Vrchoty ze vsi Břidlice, k osiřelému synu jeho sestřenice Adamu Václavu Valhovi ze vsi Zvíkova, z něhož se později stal schwarzenberský správce zástavního královského města Vodňan a kariéru dovršil jako obroční písař na panství Hluboká. I Adam Valha Zvíkovský později podporoval své synovce, kteří pocházeli ze selského statku. Z Valentina Valhy se stal třeboňský duchodní písař, z jeho bratra Ondřeje purkrabí na panství Postoloprty. K. DUDÁČEK, *Jak se z Vavřince*, s. 74-75.

⁷⁹¹ Z nadace, kterou roku 1628 založil kanovník sv. Víta na Pražském hradě Josef Makarius z Merfelic byli pravidelně vydržováni dva studenti z jeho rodného městečka Lišova při jezuitské koleji v Jindřichově Hradci. (Opis nadace pod sign. Vs Hluboká I 3Kα No 16.) V roce 1660 studoval při jezuitské koleji v Jindřichově Hradci například jistý *Bernardus Šíma Lisovensis, Boemus*. Katalog osob jezuitského gymnasia v Jindřichově Hradci; SOA Třeboň – pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Jindřichův Hradec, sign. 85, fol. 189; <http://digi.ceskearchivy.cz/682>; snímek č. 191. Na vzdělání chudých studentů při jezuitské koleji v Českém Krumlově pamatovali ve svých závětech z roku 1712, resp. 1733 také hlubočtí hejtmáné Ondřej Schwank Frankstätter a Mikuláš Ignác Dvořák, (Vs Hluboká I 3Kα No 2n, 17.) Jména studentů, kteří s podporou těchto nadací studovali, přináší knihy zbožných nadací panství Hluboká, Vs Hluboká 3K α 12/1-2, 13,14.

⁷⁹² Roční náklady na studium jednoho poddaného přesahovaly 20 zl. Srov. návrh hlubockého hejtmána z 22. 9. 1680 na přijetí Ondřeje Prince z Lišova, který si ve školách v Českém Krumlově a Českých Budějovicích naučil latinsky, německy a česky a také účetnictví, jehož studium stálo panský duchod 22 zl. a 8 strychů pšenice ročně (Ústřední kancelář, B 7B 4a). Patrimoniální správy si o těchto studentech, stejně jako o všech ostatních poddaných, kteří opustili hranice panství na delší dobu kvůli přípravě na svou profesní kariéru, vedly podrobné seznamy. (Vs Hluboká IB 5AU 41, Povolení studia, řemesla a duchovní dráhy z 18. 2. 1697).

s vrchnostenskými úředníky častěji než ostatní vesničané, a měli proto více příležitostí navázat s nimi osobní vazby a využít jich k získání protekce pro vlastní potomky.⁷⁹³

Kariéra vrchnostenského úředníka poddanského původu, který předtím nedosáhl vyššího vzdělání a nenastoupil rovnou do vyšších pater úřednické hierarchie,⁷⁹⁴ začínala zpravidla v jeho 13 až 16 letech na místě písařského mládence („písaříka“, „Schreibadjunkt“). Každý z vyšších úředníků měl k dispozici alespoň jednoho, později dva až tři písařské mládence, kterým z vlastních prostředků zajišťoval stravu i ošacení a dohlížel na jejich vzdělávání a vychování. Přesně podle doporučení soudobé teoretické literatury bývali písařící pověřováni zpočátku jen drobnými kancelářskými úkoly, aby se postupně seznamovali s vyřizováním kancelářské agendy.⁷⁹⁵ Největší důraz se během těchto učňovských let („*in exercitio*“) kladl pouze na úhlednost písma a jazykové znalosti. Výhradně bilingvní písařští mládenci (tzv. „*utraquist*“), kteří ovládali oba zemské jazyky slovem i písmem, měli však předpoklady k dalšímu služebnímu postupu. Většina vyšších úředníků ovládala navíc také latinu. Její znalost byla proto v hodnocení kancelářského personálu rovněž zvlášť vyzdvihována, stejně jako pracovitost či píle. Jiné dovednosti (například početní) nebo znalosti (právních předpisů) se v hodnocení již nezohledňují. Přihlíželo se spíše k osobním povahovým vlastnostem („*Qualität und Capacität*“) adeptů – poslušnosti, věrnosti a mravnosti. Schopnost zaujmout a získat si přízeň a podporu svých nadřízených byla pro kariérní vzestup patrimoniálního úředníka klíčová.⁷⁹⁶ Pokud se dotyčný netěšil jejich důvěře, nezbylo mu bez ohledu na jeho skutečné schopnosti než rezignovat a požádat o přeložení.⁷⁹⁷ Jestliže byl ale nadřízenými některý písařík bez bližšího zdůvodnění doporučen „*zu anderen ämbten wohl zu appliciren*“, mohl během následujících let vystřídat hned několik (ideálně všechny) úseky vrchnostenské správy (úřady důchodního, hospodářského,

⁷⁹³ Z. KOCIÁNOVÁ, *Po stopách*, s. 117. Srov. Kniha povolení ke studiu, řemeslu a na duchovní dráhu. Vs Hluboká IB 7B Nr 2.

⁷⁹⁴ Jan Jakub Franz, syn registrátora při královské pražské apelaci a eggenberského solicitátora Karla France, který krátce studoval právnickou fakultu, nastoupil do schwarzenberských služeb nejprve jako písař dopisů hlubockého hejtmána. Popis hlubockých úředníků z 28. 10. 1706. SOA Třeboň, Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁷⁹⁵ Výkazy kancelářských zaměstnanců. Ústřední kancelář - oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁷⁹⁶ V roce 1694 se o místo hlubockého důchodního ucházel místní kontribuční písař Václav Záhorka spolu se dvěma dalšími kandidáty, hlubockým obročním Bernardem Pirknerem a třeboňským kontribučním písařem Jiřím Neradiusem. Přestože byli tito služebně starší a na vyšších pozicích úřednické hierarchie, což bylo při obsazování uvolněného místa formálně rozhodující, důchodním byl díky doporučení hlubockého hejtmána Ondřeje Schwanka a třeboňského hejtmána Sieberta, jmenován právě Záhorka. A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 89.

⁷⁹⁷ Srov. například žádost hospodářského písaře Františka Hausera o rezignaci z 10. 3. 1683, zdůvodněnou ztrátou důvěry vůči němu ze strany purkrabího Pavla Wiala. Ústřední kancelář, B 7B 4a.

purkrabího, obročního).⁷⁹⁸ Pokud v nich obstál, mohl po zhruba 6-8 letech dosáhnout pozice listovního písaře (sekretáře, kancelisty).

Na místě písaře získával panský úředník nadprůměrné sociální jistoty. S tímto poměrně vysokým společenským postavením v úřednické hierarchii bylo spojené nemalé finanční i materiální zajištění v podobě stálého platu, deputátních dávek potravin, palivového dříví i služebního bytu. Podstatnou část svých finančních prostředků (80 zlatých ročně)⁷⁹⁹ musel však vrchnostenský písař investovat zpět do vlastní reprezentace. Bez ní by si stěží udržel společenskou prestiž a autoritu, kterou nutně potřeboval, aby mohl hájit zájmy vrchnosti před poddanými a posuzovat sporné záležitosti těch, z nichž sám vzešel. K nejnápadnějším a nejučinnějším prostředkům společenské distinkce patřilo provozování ušlechtilých zábav a nákladné oblékání,⁸⁰⁰ proti němuž brojila řada soudobých normativů.⁸⁰¹ Vrchnostenští úředníci se však snažili přiblížit životnímu stylu vyšších společenských vrstev i nemateriálními prostředky. Po jejich vzoru používali více křestních jmen, přestože jako prostí venkované byli pokřtěni jen jediným jménem.⁸⁰² Váhu jejich společenského postavení zdůrazňovalo i oslovení „pán“, vyhrazené kdysi jen pro příslušníky šlechtického, později také měšťanského stavu.⁸⁰³ Toto napodobování a přejímání společenského chování, které původně vznikalo v dvorském prostředí jako výraz privilegovaného postavení jeho příslušníků, je praktickým dokladem působení civilizačního procesu Norberta Eliase v řadách patrimoniální byrokracie.⁸⁰⁴ Potřeba udržet úřední stavovskou prestiž nepřinášela ale jen samé nevýhody. Jestliže se některý z písařů provinil proti dobovému morálnímu kodexu, zacházeli s ním jeho nadřízení během vyšetřování i výkonu trestu vždy odlišně než s obyčejným poddaným, třebaže byl stíhán za stejný delikt. Mladí písaři, kteří měli sklon k mimomanželské

⁷⁹⁸ „*Protocol der Sammentlichen Würthschafft Officianten, nebst deren Caventen, Schreiber- unit dergleichen Jungen bey der hochfürstlichen schwarzenbergischen Herrschafft und Güttern im Königreich Böhemb ab Anno 1709.* Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁷⁹⁹ „*Frauenberger Herrschafft Officieren und Bediente ganz jährige Besoldungen*“ z 13. 3. 1703, Ústřední kancelář - oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁸⁰⁰ V šatníku řadového písaře se mohlo objevit až 19 košil, 11 mušelínových vázanek, 12 kravat, 7 lněných vázanek, 10 párů spodních punčoch, 12 párů svrchních punčoch, 18 párů bot, kabát, 2 lněná saka, 1 rokolor, 4 klobouky, 3 paruky, vysoká španělská hůl. Jejich majitel, dříteňský písař Matěj Sartori, v jehož inventáři se nacházela také jedna puška, se jistě se svými nadřízenými účastnil oblíbené kratochvíle tehdejší společenské elity, honů. Seznam připojen k výsledku Matěje Sartoriho z 13. 8. 1738. Vs Hluboká IB 7B 11b.

⁸⁰¹ Například Řád poddanský na panství Polička po r. 1700. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 24, s. 17; „Ošatní patenty“ ze 17. 2. 1716, 7. 11. 1718, 21. 10. 1727; 26. 5. 1732. Srov. D. W. SABEAN, *Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, *Historische Anthropologie* 4, 1992, s. 216-233.

⁸⁰² Srov. A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 87.

⁸⁰³ K postupné sémantické degradaci oslovení pán Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1996, s. 26-49.

⁸⁰⁴ Srov. zásady Eliasovy civilizační teorie P. MATLAS, *Modernizační disciplinační teorie*, s. 385-386.

sexualitě stejně jako kterýkoliv z jejich prostých vrstevníků, byli po odhalení svého provinění vězněni zásadně v jiné místnosti než obyčejní venkované.⁸⁰⁵ Také při výkonu tělesných trestů se kancelářským zaměstnancům dostávalo zvláštní výsady, která měla snížit jejich zneuctění. Na rozdíl od řadových delikventů bývali bičováni nikoliv na nahém těle, ale vždy jen přes košili.⁸⁰⁶ V extrémních případech, když žádný z nápravných prostředků ani opakované přeložení na méně výnosné místo nevedly k nápravě, byl dotyčný z panských služeb propuštěn. Nevracel se však zpět do svého rodného prostředí, kde mohl svými znalostmi škodit vrchnostenským zájmům, ale býval odveden na vojnu.⁸⁰⁷

Pokud se včas uvolnilo místo a písaře doporučili jeho nadřízení, mohl po dalších zhruba 10 letech postoupit na vyšší příčky v úřednické kariéře, na pozice hospodářského a kontribučního písaře nebo na místo prvního kancelářského písaře, kteří již byli podřízeni přímo hejtmanu panství. V hierarchii vrchnostenských úředníků následovaly úřady obročního písaře (*Castner*), který odpovídal za obilní hospodářství, důchodního písaře (*Rentschreiber*), který vedl veškeré účetnictví dominia. Druhou nejvyšší pozici v lokální patrimoniální správě zaujímal purkrabí (*Burgraffe*), jenž měl na starosti živočišnou produkci.⁸⁰⁸ Nejvyšším představitelem panství, který odpovídal jak za činnost všech podřízených administrativních odvětví, tak sám řídil veškerou přenesenou správní agendu, byli hejtmané panství. Jejich roční příjmy se odvíjely od velikosti spravovaného dominia.⁸⁰⁹ S těmito řídicími funkcemi byly spojeny i podíly z poplatků vybíraných od poddaných za jednotlivé úřední úkony, například vyhotovení výhostního listu, zápisu do pozemkové, sirotčí knihy, tzv. „*accidencie*“.⁸¹⁰ Vrchnostenští úředníci byli proto finančně velmi dobře zajištěni a mohli se na rozdíl od představitelů vesnických a městských samospráv plně věnovat plnění svěřených povinností. Na druhou stranu byla s úřadem v patrimoniální administrativě spojena i značná materiální odpovědnost. Případným škodám, ať už by vznikly chybným rozhodnutím, nebo dokonce defraudací vrchnostenského majetku, se majitelé panství snažili předcházet

⁸⁰⁵ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 88, 91.

⁸⁰⁶ Například knížecí reskript z 13. 6. 1713 o potrestání hospodářského písaříka Jana Dorotky bičováním přes košili za to, že zfalšoval zhostný list pro svého kamaráda, který se pokusil zběhnout z panství. Po vykonání trestu měl být dotyčný přijat zpět do služby. Vs Hluboká IB 7B 11b.

⁸⁰⁷ Z. KOCIÁNOVÁ, *Po stopách*, s. 119.

⁸⁰⁸ Blíže V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 57, 60-61. Srov. T. WINKELBAUER, *Instruktionen*, s. 413-415. Přesný rozvrh služebních povinností hlubockých úředníků viz Popis panství od vrchního hejtmana Jiřího Vavřince z Escherichu z r. 1731. Vs Hluboká I 6Wγ No 3

⁸⁰⁹ Na Hluboké, která představovala zhruba třetí největší schwarzenberské dominium, pobírali ve třicátých letech 18. století řídicí úředníci místní patrimoniální správy roční plat ve výši od 120 zlatých (obroční), 150 zlatých (důchodní) až 290 zlatých a 300 zlatých (purkrabí a hejtman). Vs Hluboká I 6R 2.

⁸¹⁰ Instrukce Josefa Schwarzenberka pro hlubockého hejtmana Antonína de Bossi (nedat, cca 1750), bod 13. Vs Hluboká IB 7B 1.

institutem služební kauce a věrnostní přísahy, kterou každý z úředníků musel složit za účasti ostatních vrchnostenských zaměstnanců i zástupců poddaných při slavnostní instalaci.⁸¹¹ Výše této služební kauce však nebyla nijak vysoká. V případě hlubockého hejtmana dosahovala zhruba jednu třetinu jeho ročního příjmu.⁸¹² Přesto ale někteří z nižších úředníků nebyli schopni požadovanou částku v hotovosti před nástupem do funkce složit. Aby patrimoniální správa nepřicházela o schopné, byť zatím nemajetné úředníky, do jejichž vzdělání již investovala čas i peníze, umožňovala jim postavit za sebe garanty – „Caventy“, kteří se zaručili jejich morální bezúhonností i tím, že požadovanou částku v případě potřeby za ně sami uhradí.⁸¹³

K úspěšné kariéře ve vrchnostenské správě, která mohla být završena až vyplacením z poddanské závislosti⁸¹⁴ a přijetím mezi plnoprávné měšťany královských měst,⁸¹⁵ však nestačily jen horlivost, píle, administrativní a jazykové znalosti. Nezbytným předpokladem k dalšímu kariérnímu vzestupu bylo navázání nadstandardních osobních vztahů s nadřízenými. Modelovým příkladem úspěšné kariérní strategie vrchnostenského úředníka prostého venkovského původu je dráha Jana Karla Zelenky. Díky sňatku uzavřenému 8. října 1735 s Marií Annou Sybilou, dcerou jeho přímého nadřízeného hlubockého hejtmana Františka Vojtěcha Körnera,⁸¹⁶ si Zelenka zajistil protekci vlivného úředníka. S nepokrytou nepotistickou podporou svého tchána, kterého od té chvíle i ve služební korespondenci důvěrně oslovoval „*mein hochschätzbahrester Herr Vater und Patron*“, začal Zelenka neochvějně stoupat v úřednické hierarchii. V několikaletých poměrně krátkých intervalech vystřídal místo třeboňského obročního (1739-1746), správce dříteňského statku (1746-1749), hlubockého purkrabího (1758), ředitele panství Chýnov (1758), ředitele panství Hluboká (1759-1766). Svůj služební postup završil v roce 1763, kdy byl jmenován hospodářským

⁸¹¹ V. ČERNÝ, *Hospodářské instrukce*, s. 46. V širších souvislostech k rituálu instalování nových úředníků blíže Václav BŮŽEK – Josef HRDLÍČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002, s. 222-223. Srov. příprava instalace hlubockého hejtmana Ondřeje Schwanka Frankstättera v červenci 1694. Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁸¹² Důchodní účty. Vs Hluboká I 6R 2.

⁸¹³ Tito ručitelé proto zpravidla pocházeli z řad nejzámožnějších měšťanů poddanských měst a městeček, či jiných vrchnostenských úředníků. Viz „*Protocol der Sammentlichen Würthschafft Officianten, nebst deren Caventen, Schreiber- unit dergleichen Jungen bey der hochfürstlichen schwarzenbergischen Herrschafften und Güttern im Königreich Böhmeib ab Anno 1709*“. Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁸¹⁴ Srov. výkaz profesních migrantů z 18. 2. 1697, Vs Hluboká IB 5AU 41.

⁸¹⁵ V Českých Budějovicích se zakoupil Václav Antonín Záhorka, hlubocký důchodní v letech 1694-1700, který završil svou úřednickou kariéru jako protivínský hejtman. A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 105. Felix Maximilián Lintner se po odchodu z funkce hlubockého hejtmana v roce 1731 usadil v Písku (Schematismy schwarzenberských zaměstnanců).

⁸¹⁶ Ústřední kancelář – oddělení Třeboň, B 7B 4e.

radou a vrchním ředitelem veškerých schwarzenberských panství v Čechách.⁸¹⁷ Také jeho druhý sňatek, který uzavřel roku 1743 s Františkou, dcerou Františka Staaba, inspektora hrabat Pálffyů,⁸¹⁸ byl typickým příkladem kariérní strategie úspěšného vrchnostenského úředníka 18. století. Ti v této době již nepovažovali za nezbytné k zajištění dalšího služebního postupu a upevnění společenské prestiže uzavírat sňatky s dcerami z nobiletovaných rodin, případně usilovat o udělení nobilitačního diplomu, jak to dělávali jejich předchůdci ještě v první a ojediněle také druhé polovině 17. století.⁸¹⁹ Titul „urozený vladyka“, vyhrazený původně jen pro příslušníky nižší šlechty,⁸²⁰ začali na schwarzenberských dominiích užívat automaticky po nástupu do úřadu hejtmana. Pro úspěšnou kariéru bylo mnohem důležitější uzavření manželství s dcerou nadřízeného. Šlo o oboustranně výhodný vztah klienta a patrona.⁸²¹ Na jedné straně získával tchán-nadřízený od svého zetě-podřízeného záruku naprosté osobní loajality; na druhé straně byl zainteresován na jeho úspěšném kariérním postupu, který přinášel zárukou vyššího materiálního zázemí pro jeho dceru a její potomky.⁸²²

Přestože pro pobělohorské období dosud chybí podrobnější proopografické analýzy, četné příklady sňatkových aliancí,⁸²³ přímých pokrevních příbuzenství⁸²⁴ a kmotrovství⁸²⁵ svědčí o tom, že z místní vrchnostenské byrokracie se stávala pevně semknutá korporativní skupina. Mezi jejími příslušníky nepanovaly jen hierarchicky uspořádané vztahy nadřízenosti

⁸¹⁷ Schematismus schwarzenberských zaměstnanců.

⁸¹⁸ Ústřední kancelář – oddělení Třeboň, B 7B 4e; Sběrka matrik, fara Třeboň, kn. č. 27, fol. 119.

⁸¹⁹ Srov. kariérní dráhy u R. ANDEĚL, *Kristián Karel*, s. 129, 130; K. DUDÁČEK, *Jak se stal*, s. 72 -73; A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 87-88.

⁸²⁰ J. MACEK, *Vladyka (Historickosémantická analýza)*, ČČH 89, 1991, s. 677-690.

⁸²¹ Hodnocení staršího bádání k problematice patronátu a klientelismu v raně novověké společnosti Heiko DROSTE, *Patronage in der Frühen Neuzeit. Institutionen und Kulturform*, ZHF 30, 2003, s. 555-590; rozbor pojmů patron a klient též Mark HENGERER, *Amtsträger als Klienten und Patrone? Anmerkungen zu einem Forschungskonzept*, in: S. Barakensiek – H. Wunder (edd.), *Ergebene Diener*, s. 45-78, zvláště s. 51-53.

⁸²² Srov. Antoni MACZAK – Elisabeth MÜLLER-LUCKNER (edd.), *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988; Hans-Heinrich NOLTE (ed.), *Patronage und Klientel, Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz*, Köln-Wien 1989. Dále srov. práce uvedené v pozn. č. 827.

⁸²³ Rudolf František Praxl se poprvé, ještě jako hlubocký důchodník, oženil 11. 11. 1680 s dcerou tamního purkrabího Jakuba Lintnera, Marií Prudencií.; podruhé 23. 1. 1695 s vdovou po bývalém třeboňském hejtmanu Maxmiliánu Abundaciusu Reichlovi (Sběrka matrik, fara Hosín, kn. č. 13, fol. 3). Prvním manželem Marie Prudence Lintnerové byl ale hlubocký obroční Adam Václav Valha Zvíkovský, který si ji vzal 29. 1. 1673; Pozdější hlubocký hejtman Václav Antonín Dvořák se zase oženil s dcerou protivínského hejtmana Daniela Knie (18. 2. 1721, Sběrka matrik, fara Protivín, kn. č. 13, fol 147); také hlubocký hejtman Jan Karel Zelenka provdal své dcery Janu za obročního na panství Vlčice a Rozinu za správce statku Bzí (Sběrka matrik, fara Hosín, kn. č. 14, fol. 454 a 496).

⁸²⁴ Vedle strýce a synovce Jana Karla Zelenkových se ve schwarzenberské byrokracii uplatnilo několik členů rodiny Lintnerů, Puskauerů, Körnerů. Do schwarzenberských služeb přivedl svého synovce také Ondřej Schwank Frankstätter. (SOA Třeboň – pracoviště Český Krumlov, Vrchní úřad, sign. IIA 8B 43).

⁸²⁵ J. HRDLIČKA, *Herrschaftliche Amtsträger*, s. 158. Příklady kmotrovství k dětem hlubockých úředníků viz SOA Třeboň, Sběrka matrik, fara Hosín, matriky č. 4 a 5 z let 1667-1730. Úvod každé z knih vyhrazen záznamům věnovaným obyvatelům hlubockého zámku.

a podřízenosti, dané v institucionální rovině různými typy normativních nařízení.⁸²⁶ Faktické rozložení sil v korporativní sociální síti patrimoniálních úředníků určovaly rovněž neformální společenské vztahy – společný teritoriální původ, přátelství a především příbuzenství.⁸²⁷ Vnitřní stabilizace tohoto systému se však nedostavila okamžitě, ale vyžadovala delší časový horizont.⁸²⁸ V prvních desetiletích po příchodu Schwarzenberků do Čech se v jejich místních patrimoniálních úřadech setkávaly ještě osoby různého sociálního, ale zejména teritoriálního původu, které si vzájemně nebyly za získání svých úředních pozic zpravidla nijak zavázány. Tito úředníci si ze svých předchozích působišť navíc s sebou přinášeli vlastní, přitopeně často odlišné zkušenosti a názory na ideální pracovní postupy a způsoby řešení služebních úkolů. Nutně mezi nimi muselo docházet v této době také častěji k ostrým konfliktům a konkurencím.⁸²⁹ Zvýšený zájem nadřízených kontrolních institucí o dění na panství, vyvolaný stížnostmi lokálních úředníků a žádostmi o rozřešení jejich sporů, přirozeně omezoval jejich vliv nad svěřenými panstvími. Teprve později, když se vrstvu vrchnostenské byrokracie podařilo provázat sítí osobních závislostí a závazků, začínal byrokratický aparát vystupovat stále více jako vnitřně sevřený celek. Jeho členové

⁸²⁶ Základní kompetence vrchnostenských úřadů vymezovaly generální instrukce. Nejstarší dochovaná pro panství Hluboká nad Vltavou pochází z r. 1697 (Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, A 7B 1), následují další ze 4. 4. 1718; 11. 3. 1723; 2. 1. 1733; z r. 1750; Vs Hluboká IB 7B 1. Vedle nich existovaly ještě dílčí instrukce, které reagovaly na momentální problémy a kompetenční nejasnosti a obsah generálních instrukcí průběžně zpřesňovaly. Například ze 7. 4. 1717 o chodu a zabezpečení vrchnostenské kanceláře, jíž se mimo jiné stanoví i pevná pracovní doba; z 13. 5. 1718, jíž se hejtmanům zakazovalo zakupovat nemovitý majetek mimo schwarzenberská panství; z 10. 5. 1745 o postihu smilstva; o vybírání poplatků za výhosty z r. 1748 apod. Vs Hluboká IB 7B 1. Srov. Josef SALABA, *K dějinám poddanství 17. a 18. století v Čechách. Instrukce knížat schwarzenberských pro úředníky příčině zacházení s poddanými*, ČSPSČ 7, 1899, s. 101-103, 137-141; J. V. NOVÁČEK, *Hospodářská instrukce Jeníkovská z r. 1659*, ČSPSČ 8, 1900, s. 5-6.

⁸²⁷ K rozdělení neformálních vazeb blíže W. REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen, Römische Oligarchie um 1600*, München 1982, s. 35-38; Otto Gerhard OEXEL, *Soziale Gruppen in der Ständegesellschaft: Lebensformen des Mittelalters und ihre historische Wirkungen*, in: Otto Gerhard Oexel – Andrea von Hülsen-Esch (edd.), *Die Representation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, Göttingen 1998, s. 9-44. K působení nefomálních mocenských vazeb v prostředí městských rad Samuel SCHÜPBACH-GUGGENBÜHL, *Schlüssel zur Macht. Verflechtungen und informelles Verhalten im Kleinen Rat zu Basel, 1570-1600*, Basel 2005. Problematikou sociálních sítí se v českém prostředí zabývala Lenka BUŠTÍKOVÁ, *Analýza sociálních sítí*, Sociologický časopis 35, 1999, s. 193-206.

⁸²⁸ Že mohly být za určitých okolností služební vztahy jednorázově nebo opakovaně obohaceny o činnosti vzájemné výhodnosti, dokládají soubory vydané korespondence vrchnostenských úředníků. Srov. Fr. TEPLÝ (ed.), *Kopíř úředních listů Jiříka Vratislava z Mitrovic, hejtmana na Hluboké, z let 1580-1583*, Praha 1926, s. 119-161; TÝŽ (ed.), *Martina Dvoreckého, úředníka na Pacově, hospodářská korespondence z dob války třicetileté (1630-1642)*, Praha 1928; Jaroslav ŠŮLA, *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Waltrem hrabětem z Leslie v letech 1634-1643*, Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 177-210.

⁸²⁹ Na konflikty a vnitřní soupeření mezi zájmovými skupinami vrchnostenských úředníků posledních Rožmberků upozornili A. STEJSKAL – M. BASTL, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, Historický obzor 6, č. 5-6, 1995, s. 118-123; A. STEJSKAL, *Matyáš Fuch*, s. 22-33. K ostrým sporům hlubockého hejtmana Eimera s purkrabím Drachslerelem písemnosti z let 1663-1669 uložené pod Vs Hluboká IF 7B 1.

se vzájemně podporovali při kandidatuře na významnější úřednické pozice,⁸³⁰ společně hájili své zájmy, které nejednou mohly být i v přímém rozporu se zájmy majitelů panství.⁸³¹ Díky předešlému omezování svých konkurentů dokázali představitelé lokální administrativy využívat svého neformálního vlivu i k přímému obohacování na úkor prosperity svěřených panství.⁸³² Efektivitu patrimoniální správy podlamovala korupce úředníků.⁸³³ Přijímání úplatků – „*halaffancú*“, bylo sice formálně zapovězeno a mělo se trestat pokutou „*podle uvážení těžkosti*“,⁸³⁴ v každodenní praxi raného novověku však kultura udělování a přijímání účelových darů představovala zcela běžný prostředek k utváření a upevňování mezilidských vztahů.⁸³⁵

Téměř jediným prostředkem, kterým mohli majitelé panství narušovat a oslabovat negativní účinky těchto neformálních klientelských vazeb, byl princip „*mutací*“, pravidelného překládání na nová působiště. Formálně byl tento postup zdůvodňován vzděláváním úředníků, kteří se mohli seznámit se širokou škálou administrativních postupů, jak se na různých místech vyvinuly v závislosti na místní tradici.⁸³⁶ Ani tyto rotace však v praxi úředníků nedokázaly zabránit prorůstání korporativních vazeb, které postupně prostupovaly celým systémem rozvětvené patrimoniální správy a účinně paralyzovaly její sebekontrolní mechanismy.⁸³⁷

Díky tomu se z místních vrchnostenských úředníků stávali přes veškeré snahy majitelů o vybudování efektivního a plně loajálního správního aparátu rozhodující držitelé lokální moci. Ve svých místech si mohli počínat velice rozmařile a správu poddanských záležitostí

⁸³⁰ Srov. okolnosti jmenování Václava Záhorky hlubockým důchodní. A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo*, s. 89.

⁸³¹ V. PRAŽÁK, *Mezi normou a skutečností*, s. 77 - 82. Příklady viz S. HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejských statků*, s. 400-401; R. ANDĚL, *Kristián Karel*, s. 130-131.

⁸³² A. STEJSKAL, *Matyáš Fuch*, s. 27 - 29; R. ANDĚL, *Kristián Karel*, s. 126 - 127, 132 - 134.

⁸³³ Vodňanský primátor Lukáš Tomin přiznával, že vrchnostenským úředníkům na Hlubokou posílal na Vánoce a Velikonoce rozličné dary, aby „[...] *skrže takový dary jak při páních krajských, též při páních officířích knížecích, nemalý lásky tý chudý obci sem získal.*“ a „*rozličné uvázání p. officířův [...] všude dobré přátele vyzískal, takové dary rozmnožil [...].*“ Primátorova obrana proti nařčení z korupce a defraudací obecního majetku z 26. 8. 1681, Vs Hluboká IA 5AS 1c

⁸³⁴ J. JIREČEK (ed.), *M. Pavel Kristián z Koldína*, čl. O IX.

⁸³⁵ T. WINKELBAUER, *Haklich und der Korruption unterworfen. Die Verwaltung der lichtensteinischen Herrschaften und Güter im 17. und 18. Jahrhundert*, in: Evelin Oberhammer (ed), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstentum Lichtenstein in der frühen Neuzeit*, München 1990, s. 86-114. Srov. Linda LEVI-PECK, *Court patronage and corruption in early Stuart England*, London 1990, s. 5, 107 - 114; Natalie Z. DAVIS, *The Gift in Sixteen Century France*, London 2000.

⁸³⁶ Z. KOCIÁNOVÁ, *Po stopách*, s. 117 a 121. Srov. P. HIML, *Die „armen Leüthe“*, s. 135. P. KOPIČKA, *Správa*, s. 34. Viz Instrukce Jana Adolfa Schwarzenberka z 31. 11. 1669. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, Praha 1906, s. 434.

⁸³⁷ S. HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejských statků*, s. 400-401; R. ANDĚL, *Kristián Karel*, s. 126-131; A. STEJSKAL, *Matyáš Fuch*, s. 27-29.

provádět natolik svévolně, až přímo poškozovala ekonomické zájmy majitelů.⁸³⁸ Prokázat jim takové počínání, natož přímé zneužití služebních pravomocí k vlastnímu obohacení, se však díky těmto pevným korporativním vztahům podařilo jen zcela výjimečně.⁸³⁹ Majitelé panství se pochopitelně nikdy nedověděli ani o drobných mravnostních poklescích, natož závažných sexuálních deliktech svých čelních vrchnostenských úředníků, jakým byl dlouhodobý cizoložný poměr hlubockého hejtmana Ondřeje Schwanka Frankstättera. Přestože on sám za tyto zločiny nechával poddané trestat týdny i měsíci nucených prací, jeho skandál se přes stížnosti faráře z Bílé Hůrky k pražskému arcibiskupství podařilo ututlat.⁸⁴⁰ Veřejné pohoršení prostých věřících jeho kariérou neotřásl (Frankstättera naopak po několika letech povýšil na vrchního hejtmana v Třeboni). Jeho chování, které bylo v přímém rozporu s vrchnostenskými normativy, však muselo mít negativní dopad při jejich prosazování do životní praxe venkovského obyvatelstva.

Díky pevným korporativním vztahům mezi vyššími úředníky se většina zjištěných písemně doložených přestupků týká jen nižších kancelářských pisařů, kteří buď zneužili svých pravomocí až příliš primitivním způsobem, nebo si dosud nezískali ochranu dostatečně vlivného nadřízeného, který by jejich provinění dokázal zamlčet. Odradit úředníky se vrchnosti nedařilo ani za cenu poměrně přísných tělesných trestů,⁸⁴¹ nebo v případě větších finančních částek propuštění ze služby a odvedení na vojnu.⁸⁴² U vyšších úředníků se podařilo ve sledovaném období prvních sta let schwarzenberského panství na Hluboké prokázat

⁸³⁸ Suverénní postavení hejtmana Jiřího Karla Eimera z Valtýřova v době, kdy působil na panství Mělník, vystihuje stížnost vtelenského faráře Augustina Adalberta Hájka ze 17. 2. 1663: [...] *kdež stálé hodování a žraní se nachází, jakéž v minulém roce při témž hodování pánův oficírův mělnických i fayerbergk na zámku V. Ex. držán byl. O posvícení pak ve vsi Vrbně tak se páni oficírové podroušili, až jeden správce z takových hodův domů jda na Vobřízství do Labe i s koněm vskočil a v něm se utopil [...]* kde jaká zvěř na panství V. Ex., *bažant, koroptev se vyskytne, to vše pro kuchyni pana hejtmana a na rozličné uctění přátel svých stříletí a chytati skrze cizí myslivce dopouští [...]* což jestli tak dlouho státi bude, *vod mnohých poddaných V. Ex. jsem slyšel, že se jinam obrátiti a statkův svých zanechati musí.*“ SOA Třeboň – pracoviště Jindřichův Hradec, fond Černínská ústřední správa, sign. III. Ka.

⁸³⁹ Například o procesu vedeném hrabětem Heřmanem Černínem v roce 1640 proti jeho kosteckému hejtmanu Svatošovi Hosiánovi a písaři Rovenskému obviněným z defraudací a špatného hospodaření Josef PEKAŘ, *Knihy o kosti*, I., Praha 1942, s. 45-46. K odchodu hejtmanů jindřichohradeckého a telčského panství Adama Lipovského z Lipovice a Hynka Ladislava Vejtmilera z Vejtmile ze slavatovských služeb po propuknutí aféry s jejich defraudacními praktikami v roce 1629 J. HRDLIČKA, *Mezi normou a ctí*, s. 347-373. Srov. A. STEJSKAL, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století (Perspektivy výzkumu)*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI. - XVIII. století 1995, Ústí nad Labem 1992 (= Acta Universitatis Purkynianae, Studia historica I)*, s. 82-94.

⁸⁴⁰ Text stížnosti cituje Martin ZEMAN, *Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století*, JSH 72, 2003, s. 25-26.

⁸⁴¹ Například písařík hospodářského písaře Jakub Marcus byl po té, co se zjistilo, kde uložil zcizené peníze, několik dní po sobě bit přes košili „mit Spiessgarten“. Rozhodnutí vrchního hejtmana z 29. 12. 1710. Vs Hluboká IB 7B 11b.

⁸⁴² Z. KOCIÁNOVÁ, *Po stopách*, s. 119.

závažnější zneužití úředních pravomocí jen v několika ojedinělých případech.⁸⁴³ Největším doloženým trestem zůstává peněžitá pokuta 100 zlatých vyměřená hlubockému hejtmantu Felixi Maxmiliánu Linterovi za hrubé nedostatky v depozitních účtech.⁸⁴⁴ Na podobné nesrovnalosti v účetních knihách z této doby, kdy nesouhlasí dokonce ani prosté aritmetické součty v jednotlivých rozpočtových kapitolách, lze přitom narazit poměrně často.⁸⁴⁵ K prohrěškům svých řídicích úředníků zůstávali Schwarzenberkové poměrně shovívaví a místo tvrdších trestů se pokoušeli zvýšit jejich motivaci k svědomitějšímu plnění jejich služebních povinností neustálým apelováním na jejich čest a oddanost.⁸⁴⁶

I po odhalení závažnějších nedostatků odcházeli dotyční z vrchnostenských služeb především na vlastní žádost. Předcházeli tak ztrátě cti a dobrého jména, které bylo spojeno se svědomitým plněním svěřených povinností.⁸⁴⁷ Na propuštění, tím spíše na exemplárním postihu vrcholného představitele byrokratického aparátu, kterým by utrpěla čest provinilého úředníka, neměl osobní zájem ani majitel panství, který by tím snižoval autoritu celé vrchnostenské správy v očích poddaných. Jejich důvěra ve spravedlivé rozhodování místních patrimoniálních úředníků byla k řádnému plnění vysokých urbaniálních povinností nezbytná.⁸⁴⁸ V zájmu dalšího bezproblémového výkonu správy dominia museli proto majitelé panství postupovat tak, aby ochránili čest a dobré jméno vrchnostenské byrokracie jako celku. K přeložení na nižší místa nebo k propuštění ze služby nepřikročili Schwarzenberkové dokonce ani v případech, kdy se prokázalo, že úředník na svěřené úkoly zjevně nestačil. Přesně rok po nástupu do funkce hlubockého hejtmana se v této situaci ocitl Matěj Jiří Hosínský, na jehož nedostatky a chyby začali opakovaně upozorňovat podřízení. Ve chvíli, kdy se ukázalo, že obvinění se z velké části zakládají na pravdě a Hosínský nespravuje panství efektivně, jej však nadřízení nepohnali k odpovědnosti. Na místo toho mu jen navrhli, aby sám požádal o přeložení zpět na drobné severočeské panství Vlčice, kde předtím mnoho let působil. Přestože Hosínský na toto diskrétní řešení nakonec přistoupil, ve své žádosti,

⁸⁴³ Obroční Lukáš Ambrožovský musel v roce 1669 zaplatit pokutu 60 zl. za to, že pozvolna snižoval deputátní dávky dvorní čeledi a ušetřené prostředky si přivlastňoval. V roce 1732 se podařilo správci dříteňského statku Františku Sýkorovi prokázat, že bez dovolení nechal do vypuštěného záblatského rybníka k vlastnímu prospěchu vysít 55 strychů obilí. Vzhledem k malé škodě, kterou utrpělo panské hospodářství, a jeho dlouholetým věrným službám mu byl však trest nakonec vrchností zcela prominut. Kn. reskript z 26. 1. 1732. Vs Hluboká IB 7B 11b.

⁸⁴⁴ Důchodní účty z r. 1734. Vs Hluboká I 6R 2.

⁸⁴⁵ Srov. důchodní účty Vs Hluboká, I 6R 2.

⁸⁴⁶ K chápání cti v předmoderní společnosti a společenským důsledkům její ztráty pro jednotlivce: M. DINGES, *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang von Ancien Régime zur Moderne*, Zeitschrift für Historische Forschung 16, 1989, s. 409-440; K. SCHREINER – G. SCHWERHOFF (edd.), *Verletzte Ehre*.

⁸⁴⁷ Viz předešlá poznámka.

⁸⁴⁸ K působení kategorií cti a hanby ve vrchnostenských službách J. HRDLIČKA, *Mezi ctí a normou*, zde zejména s. 353-365.

formálně zdůvodněné svým špatným zdravotním stavem a vleklými bolestmi hlavy, se ale přesto pokusil o obhajobu vlastní cti s odkazem na intriky svého bezprostředního podřízeného purkrabího Tomáše Volinského.⁸⁴⁹ Bez zajímavosti jistě není, že Volinský krátce poté místo druhého nejvyššího úředníka hlubockého panství opustil, aniž by se o příčinách a okolnostech jeho odchodu dochovaly jakékoliv zprávy. O jeho dalším osudu přitom není nic známo. Jisté je jen, že ve schwarzenberských službách již žádnou závratnou kariéru neudělal.⁸⁵⁰ Patrně jediným úředníkem, který opustil pozici hlubockého hejtmána předčasně po konfliktu s podřízeným důchodním Janem Josefem Wolffem, zůstává František Vojtěch Körner.⁸⁵¹ I on však patrně odešel formálně na vlastní žádost. Předešel tak veřejnému skandálu, který by mu znemožnil najít si nové odpovídající uplatnění v cizích službách. Schwarzenberkové zjevně nestáli o propuštění nebo exemplární potrestání každého provinilého úředníka, do jehož vzdělání již v minulosti investovali čas i nemalé materiální a finanční prostředky.⁸⁵² Příčinou byl patrně obecný nedostatek schopných a dostatečně kvalifikovaných osob, které by mohly úřady v patrimoniální správě zastávat. V době prohlubující se byrokratizace poptávka po těchto úřednících dalece převyšovala nabídku na pomyslném trhu pracovních sil.⁸⁵³

Pro pozemkové vrchnosti představovala zároveň jejich dominia především ekonomickou základnu, od níž očekávaly trvalý přísun finančních prostředků. Hlavní pozornost vrcholných kontrolních orgánů se proto vždy soustředila na řízení hospodářských odvětví a vybírání rozličných urbaniálních dávek a poddanských činží.⁸⁵⁴ Zaznamenané případy odhalených pochybení se proto týkají vždy jen této oblasti. Skutečnost, že ani za opakované chyby při výkonu přenesené agendy (včetně trestního soudnictví) nehrozily úředníkům žádné významnější sankce a nadřizení se spokojovali jen s napomenutím a slibem

⁸⁴⁹ Korespondence z 11., 24. 2. a 31. 3. 1683. Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, B 7B 4a.

⁸⁵⁰ SOA Třeboň, Schematismy schwarzenberských zaměstnanců.

⁸⁵¹ O podrobnostech jejich konfliktu se však kvůli torzovitému stavu archivního materiálu nepodařilo více zjistit. Jediným bližším dokladem je specifikace z 19. 12. 1742. Ústřední kancelář, B 7B 4a.

⁸⁵² Po svém předčasném penzionování v roce 1742 Körner působil ještě řadu let jako „Landesbuchhalter“ v Praze. Vrchní úřad, IIA 8P 9/163.

⁸⁵³ Ověřit tuto pracovní hypotézu však pro absenci srovnávacích studií zaměřených na problematiku vrchnostenské byrokracie 17. a 18. století bohužel nelze. Jak nedávno napsal Josef Válka: „Tato nepočtenější vrstva inteligence zatím odolává studiu.“ J. VÁLKA, *Myšlení*, s. 175.

⁸⁵⁴ Například z 37 bodů generální instrukce vypracované roku 1750 vrchním hejtmánem Antonínem Bossim se správě ekonomických záležitostí a řízení jednotlivých odvětví dominikálního hospodářství věnuje 32 bodů. Jen body 1-4 se týkají duchovní správy poddaných, výkonu civilního, trestního kriminálního a přestupkového soudnictví; předposlední bod instrukce se zabývá vedle vyhotovování pravidelných měsíčních hospodářských zpráv také vybírání státních kontribucí. Vs Hluboká IB 7B 1. K podobnému zaměření vrchnostenských a zemských normativů dospěli S. OGILVIE, „*So that Every Subject*“, s. 49-55; J. PÁNEK, *Policey und Sozialdisziplinierung*, s. 326. T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 337-338. Srov. pravidelné hospodářské správy uložené pod sign. IA 6Wγ 2.

odstranění vytknutých nedostatků, se proto negativně promítala do přístupu úředníků k těmto povinnostem. Prosazování vrchnostenských nařízení v každodenní praxi navíc negativně ovlivňovaly také obecné nedostatky celé vrchnostenské administrativy – nízké odborné teoretické vzdělání, klientelismus a korupce. Nespornou předností pobělohorské vrchnostenské byrokracie však bylo, že její členové pocházeli v naprosté většině ze stejných společenských vrstev jako lidé, jejichž spory, provinění a přestupky vyšetřovali a soudili. Znalí proto místní realie, životní podmínky a mentalitu poddaného obyvatelstva mnohem lépe, než kdyby pocházeli z vyšších, třebaže obecně vzdělanějších vrstev raně novověké společnosti. Právě z protokolů výslechů, které s obviněnými poddanými sami prováděli, je patrné, že rozuměli myšlenkovým stereotypům obviněných, dokázali vrchnostenští úředníci velmi dobře odhadnout smysl jejich jednání a posoudit třeba i zdánlivě skrytý význam jejich obranných argumentů. Tyto pozitivní i negativní rysy patrimoniální správy zásadním způsobem ovlivňovaly podobu, intenzitu a zaměření patrimoniální jurisdikce.

III.3. Vesnická obec, její samospráva a udržování veřejného pořádku na vsi

V prostředí českého venkova v období raného novověku plnili úkoly pořádkových sil dohlížejících nad veřejným pořádkem na venkově představitelé vesnických samospráv.⁸⁵⁵ V omezené míře jim v tom mohli být nápomocni také někteří nižší panští zaměstnanci (například pojezdni, polesní a baštýři) a vybraní poddaní, kteří konali urbaniální povinnosti formou trvalého dohledu nad panským majetkem (lesní, polní a rybníční hajní, či tzv. „*strážci říčních břehů*“⁸⁵⁶). Podíl těchto osob na usměrňování jiné než majetkové delikvence byl však zpravidla zanedbatelný.⁸⁵⁷ Obecně zůstávalo zajištění veřejného pořádku úkolem lokálních samospráv. Jejich zapojení do modernizačních aktivit státu a církve bylo proto naprosto klíčové.⁸⁵⁸ Rozsah jejich pravomocí a množství právních nástrojů, které měly k tomuto účelu

⁸⁵⁵ J. HANZAL, *Vesnická obec*, s. 135-147, zde zejména 145.

⁸⁵⁶ Instrukce pro panské hajné připojena k nedatované instrukci pro rychtáře, košele a obec městys Podhradí. Vs Hluboká IA 5AS 11. Rozvrh robotních povinností poddaných na panství Hluboká nad Vltavou z r. 1724; Vs Hluboká IA 6G beta 3.

⁸⁵⁷ Srov. vyšetřování novosedlských sedláků panským polesným a pojezným Jakubem Lencem v roce 1689. Vs Třeboň, IB AU 58.

⁸⁵⁸ Na tomto závěru se shoduje řada případových studií. Srov. z novějších K. HÄRTER, *Social Control and the Enforcement of Police-Ordinance in Early Modern Criminal Procedure*, in: Heinz Schilling – Lars Behrisch (edd.), *Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*, Frankfurt am Main 1999, s. 39-63, zde zejména s. 49-52; A. Holenstein, *Gute Policiey*, s. 836-852; S. OGILVIE, *The State in Germany: a Non-Prussian View*, in: John Brewer – Eckhart Hellmuth (edd.), *Rethinking Leviatan: The*

k dispozici, byl v normativní rovině stanoven vrchnostenskými instrukcemi.⁸⁵⁹ Ty zpravidla požadovaly, aby představitelé vesnických samospráv užívali svých pravomocí spravedlivě a nestranně.⁸⁶⁰ Jak postupovat při urovnávání konkrétních sousedských sporů, jak projednávat drobné delikty a jak jim předcházet se však rychtáři ani konšelé z těchto psaných norem nedověděli. Konkrétní postupy byly vždy dány spíše místní tradicí a rozsahem obecní autonomie. Záleželo proto na osobnosti každého úřadem pověřeného jednotlivce, jak si své pravomoci vyloží a jakým obsahem je dokáže naplnit. Při hodnocení role obecních samospráv na prosazování policejních opatření se proto nelze spoléhat výhradně na prameny normativní nebo hromadné povahy,⁸⁶¹ ale je potřeba zaměřit se na projevy konkrétní každodenní praxe. Kdo ve skutečnosti byli vesničtí rychtáři? Z jakých společenských a majetkových vrstev vesnice pocházeli? Jak přistupovali k výkonu svých povinností? Jakými prostředky svou moc prosazovali? Na jaké problémy při tom v každodenním životě naráželi?

V raně novověkých Čechách nebyli obecní rychtáři a konšelé jen představiteli obecních samospráv. Zejména v pobělohorském období plnily jejich správní obvody – rychty, zároveň funkci nejnižších organizačních jednotek dominia a v některých přenesených kompetencích, kontribuční a judiciální agendě, i samotného předmoderního státu.⁸⁶² Rychtáři a konšelé, označovaní také jako přísežní, se tak stávali skutečnými sluhou dvou pánů.⁸⁶³

Eighteen-Century State in Britain and Germany, Oxford 1999, s. 167-202, zde zejména s. 182-199; M. WEBER, *Ständische Disziplinierungsbestrebungen durch Polizeiordnungen und Mechanismen ihrer Durchsetzung – Regionalstudie Schlesiens*, in: M. Stolleis (ed.) *Policey in Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 333-375, zde zejména s. 355-359; T. WINKELBAUER, *Grundherrschaft*, s. 332-333.

⁸⁵⁹ Srov. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 23, 24. První vrchnostenská instrukce pro vesnické rychtáře hlubockého dominia, která pochází až z roku 1714(!), se v této oblasti omezuje jen na obecné formulace: „Rychtář s konšely mají na sobě těžkou povinnost [...] pozorovati, [...] aby žádných lehkomyšlností nepřehlíželi, zlolajných slov a povykův [...] netrpěti, žádných poběhlic neb nevěstek, jenž k pohoršení jsou, neb jiných lehkomyšlných lidí, zlodějův a darebných povalečův [...] žádným způsobem na panství nepřechovávat [...] neménie přílišná ožhralství, z kterého jiného mnoho zlého pochází, toliko se trpěti nemají, ač při truňku v přátelství poseděti se nezapovídá, však různice a rvačky, kde by se merkovalo a rychtáři o tom časně věděti dalo, může a má to rychtář svou prozřetelností přetrhovati.“ Instrukce pro vesnické rychtáře, bod 11. Vs Hluboká IB AU 1c.

⁸⁶⁰ „[Ž]ádnému ani chudému, ani bohatému; domácím ani přespornímu; pro přízeň neb nepřízeň, ani pro jakékoliv dary v ničemž křivdy nečiní.“ Tamtéž, bod 14 a 15.

⁸⁶¹ Převaha těchto heuristických východisek je příznačná pro starší české dějepisectví k problematice českého venkova v raném novověku. Srov. S. HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejnských statků*, s. 427.; Aleš CHALUPA, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750)*, Sborník národního muzea A-23, 1969, s. 197-378; K. KROFTA, *Dějiny*; Josef PEKAŘ, *Kniha o Kosti 1-2*, Praha 1935; TÝŽ, *Poddaný lid na prahu třicetileté války*, Praha 1964; Josef TLAPÁK, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. a 18. století*, PHS 19, 1975, s. 177-209.

⁸⁶² Instrukce pro vesnické rychtáře, bod 8: „[...] Contribuce neb jakékoliv jiné sbírky na válečný lid, rekruty, marše a jiné podobné má rychtář, však né sám pro sebe, ale potahující k tomu své konšele a celou obec, časně rozvrhovati [...].“ Vs Hluboká IB AU 1c. Srov. P. HIML, *Die „armben Leüte“*, s. 150.

⁸⁶³ M. SCHEUTZ, *Ein Diener zweier Herren – der zwischen Markt – und Landgericht zerrissene Gerichtsdienner. Eine Fallstudie aus Niederösterreich im 18. Jahrhundert*, André Hohenstein – Frank Konersman – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte*, s. 223-245. Srov. P. HIML, *Vrchnost a venkované*, s. 639-660, zde. 647-649; TÝŽ, *Die „armben Leüte“*, s. 150; Susanne RAPPE, *„Wann er bey seinem Schulzen Rechte nicht bleiben*

Na jedné straně reprezentovali a hájili zájmy vesnické komunity; byli nedílnou součástí mnohvrstevné pevně sevřené sociální sítě neformálních vztahů a osobních závislostí, které vytvářely sociální kapitál vlastních sdílených norem.⁸⁶⁴ Na druhé straně bylo ale úkolem vesnických samospráv prosazovat v obci zájmy vrchností.⁸⁶⁵ Vedle role smírčího soudce a prvoinstančního vyšetřovatele deviantního jednání plnili rychtáři v obci rovněž úlohu správců obecního majetku.⁸⁶⁶ Ve prospěch vesnické pospolitosti dbali na dodržování základních protipožárních opatření a chránili vdovy a sirotky, „aby se jim žádná křivda nestala“.⁸⁶⁷ Zájmy vrchnosti zastupovali naopak při rozvrhování kontribucí, vojenských přípravek a ubytování vojsk, při dohledu nad plněním urbaniálních povinností a výběru rozličných poddanských dávek a platů. Vrchnostenské instrukce jim zároveň výslovně nařizovaly chránit panský majetek.⁸⁶⁸ Do střetu zájmů se obecní samosprávy musely dostávat ve chvíli, kdy měly oznámit „jednoho neb druhého zlého a darebného hospodáře [který] z dopuštění božího, neb případlé chudoby v hospodářství obstáti nemohl [...]“.⁸⁶⁹ Ze stejného důvodu, „aby živnosti se nespustovaly“, byli rovněž představitelé vesnických obcí pověřováni dočasným řízením hospodářství těch sousedů, kteří si odpykávali trest nucených prací nebo prostého vězení.⁸⁷⁰ Prvků neformální sociální kontroly záměrně využívala patrimoniální správa v případech, kdy rychtářům a vůbec všem sousedům nařizovala, aby „budoucně dobrý pozor dávali“ na pachatele, kteří se dostali do konfliktu s oficiálním katolickým náboženstvím pro pověrčivost, rouhačství⁸⁷¹ nebo neúspěšný pokus o sebevraždu.⁸⁷²

könte...“. Ein Dorfschulze zwischen Gutsherrschaft, Gemeinde und Selbsbehauptung im Gericht Gartow (Elbe) um 1700, in: Jan Peters (ed.), Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Residenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit Göttingen 1995 (= Veröffentlichungen des Max-Planck Institut für Geschichte 120), s. 287-314. D. ŠTEFANOVÁ, *Dorfgemeinde*, s. 245-249.

⁸⁶⁴ Jak již bylo zmíněno, podle teorie Pierra Bourdieua se postavení člověka ve společnosti neodvíjí jen od jeho majetkových poměrů (ekonomického kapitálu), ale je rovněž dáno jeho kompetencemi, výmluvností a vzděláním (kulturním kapitálem) a jeho sociálními styky a známostmi (sociálním kapitálem). Jeho jednání proto není určováno pouze snahou zvyšovat svůj ekonomický kapitál, ale rozvíjet své kulturní dovednosti a posilovat stávající a vytvářet nové společenské vazby a kontakty. P. BOURDIEU, *Teorie jednání*, 1998.

⁸⁶⁵ J. HANZAL, *Vesnická obec*, s. 140; J. PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 398-402. T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 329, 334.

⁸⁶⁶ Vesnické účty, Vs Hluboká I 5AU 12-14.

⁸⁶⁷ Instrukce pro vesnické rychtáře, bod 9, 10, 13. Vs Hluboká IB AU 1c

⁸⁶⁸ Instrukce pro vesnické rychtáře, body 5, 8, 12. Vs Hluboká IB AU 1c

⁸⁶⁹ Instrukce pro vesnické rychtáře, bod 4 a 7. Vs Hluboká IB AU 1c.

⁸⁷⁰ Knížecí reskript z 13. 3. 1741. Vs Hluboká IB 5BP 12b.

⁸⁷¹ Knížecí rozhodnutí ze 7. 11. 1722 ve věci Martina Kroupy, který prohlašoval, že na něj Marie Matoušková poslala ďábla. Vs Hluboká IB 7B Nr. 4.

⁸⁷² Srov. Případ neúspěšného sebevraha Mareta Rempty z Chotýčan. Vs Hluboká IB 5BC 3e.

Vyjádřením rozporuplného postavení a protichůdné role vesnických samospráv je samotný způsob, jakým byli uchazeči pro tento úřad vybíráni.⁸⁷³ S výjimkou dědičných svobodných rychet, které zde však vymizely ještě před koncem 16. století,⁸⁷⁴ si rychtáře na návrh vesnické komunity vybírali vrchnostenští úředníci.⁸⁷⁵ Hlavní důraz byl přitom v normativní rovině kladen na osobnostní profil uchazečů. Rychtář měl jít ostatním poddaným osobním příkladem. Tento úřad mohly proto zastávat jen osoby „*obcování poctivého, na dobré cti zachovalé.*“ Opakovaně se také zdůrazňovaly vysoké nároky na jejich zbožnost a smysl pro spravedlnost, „*bez kterého se sice žádný bohu líbiti nemůže.*“⁸⁷⁶ Představitelům vesnické samosprávy se kladlo na srdce, aby při plnění svých povinností postupovali vždy pečlivě a nestranně, bez ohledu na osobní přátelství a zášť.⁸⁷⁷ Zároveň se jim neustále připomínalo, že tato povinnost, která jim byla svěřena vrchnostmi, pochází od boha. Pokud se proto budou vzpírat příkazům vrchností, budou se protivit bohu a mohou na sebe i celou obec přivolat boží hněv.⁸⁷⁸ K plnění všech uvedených povinností se budoucí rychtáři zavázali složením veřejné přísahy.⁸⁷⁹

Podle jakých měřítek si patrimoniální správa ve skutečnosti rychtáře vybírala a jak si své zástupce volili sami členové vesnické obce? Měli vůbec obyčejní vesničané na volby do samosprávy obce nějaký vliv? Skutečnou volební praxi odкрývají volební záznamy. Do nich vrchnostenští úředníci zapisovali, pro kterého z uchazečů jednotliví sousedé hlasovali. Podobné záznamy, známé z řady českých pobělohorských dominií,⁸⁸⁰ jsou na první pohled jednoznačným dokladem ovládnutí vesnické autonomie patrimoniální správou.⁸⁸¹ Samy o sobě jsou proto interpretovány jako doklad utužování poddanských závislostí nebo

⁸⁷³ O rychtářském úřadu, rychtářích jako držitelích úřadu (Amtsträger), či jako o zúředněných sedlácích (verbeamte Bauern) důsledně píše bez bližšího vysvětlení P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 150 a násl; TÝŽ, *Richter, die nicht richtern*, zvláště s. 271-272.

⁸⁷⁴ Ještě na přelomu 15. a 16. století bylo na panství Hluboká 10 svobodných zákupních rychet. Alois MÍKA, *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*, Praha 1960, s. 139. Po třicetileté válce byly ale už všechny rychty plně v rukou vrchností. Srov. J. ČECHURA, *Selské rebelie*, s. 278. Jaroslav NOVOTNÝ, *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních zemích německé kolonizace*, Sborník Československé akademie zemědělských věd 3, 1958, s. 39-52 a 97-104.

⁸⁷⁵ Výběr vesnických reprezentantů nebyl všude stejný. V jižní části Horní Lužic, oblasti s převahou slovanského obyvatelstva, si vrchnost například vybírala ze seznamu několika málo uchazečů, který jí navrhla po předchozích místních volbách obec. T. RUDERT, *Gutsherrschaft*, s. 203..

⁸⁷⁶ „*neb bázeň boží jest začátek moudrosti [...] tak, aby i celá jemu svěřená rychta dle jeho předcházení, taky za ním v pobožnosti pokračovala.*“ Instrukce pro vesnické rychtáře, bod 1. Vs Hluboká IB AU 1c.

⁸⁷⁷ Tamtéž, bod. 2.

⁸⁷⁸ Tamtéž, bod 3.

⁸⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁸⁰ Volební záznamy se dochovaly z panství Český Krumlov, Roudnice nad Labem či Mělník. P. HIML, *Richter, die nicht richtern*, s. 272.

⁸⁸¹ Postupné omezování vesnické samosprávy v 16. století považuje za výsledek sociálně disciplinačních snah vrchnostenského aparátu T. WINKELBAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 317-339, zde zejména s. 328-329.

přímo druhého nevolnictví.⁸⁸² Skutečná volební praxe nahlédnutá jejich prostřednictvím však na jihočeském venkově již nevyznívá zdaleka jednoznačně.⁸⁸³ Volební praxe je zároveň jednou z mála příležitostí k posouzení kolektivní solidarity vesnické komunity, která byla předpokladem kolektivní rezistence poddanských komunit před vrchnostenskými normativy.

Plnoprávními členy vesnické pospolitosti, kteří měli hlasovací právo pro volby do samosprávných orgánů, byli výhradně držitelé rolnických usedlostí – „sousedé“. Volit proto nemohli nejen podruzi a výměnkáři, ale například ani obecní kováři stejně jako chalupníci z usedlostí na obecní půdě, kteří byli vůči vesnické obci v nájemném vztahu a podřízeném postavení. Souhrnně se pro ně užívalo označování „obytní“.⁸⁸⁴ Volební právo nebylo přiznáno ani vdovám, které jinak samostatně vedly hospodářství po smrti svých dříve plnoprávných manželů.⁸⁸⁵ Aktivní účast na volbě představitelů místní samosprávy nebyla v praxi umožněna dokonce ani těm usedlým hospodářům, kteří kvůli vysokému věku nebo ze zdravotních důvodů již nebyli sami schopni své hospodářství obdělávat a usedlosti drželi jen formálně.⁸⁸⁶ Na druhou stranu kdo mohl volit, mohl být zároveň i volen. Zpravidla jednoho, dva až tři kandidáty doporučoval na místo sebe odstupující rychtář nebo některý z konšelů.⁸⁸⁷ Vybrat si z navržených uchazečů nebylo mnohdy pro některé ze sousedů zrovna jednoduché. O nepřijatelnosti navržených osob svědčí některé případy, kdy se voliči zdrželi hlasování nebo se k volbě vůbec nedostavili.⁸⁸⁸ Výjimečně mohlo dojít dokonce i k tomu, že si někteří hlasující vynutili dodatečné rozšíření seznamu navržených a opakování volby.⁸⁸⁹ V některých případech se podařilo zvrátit dosavadní jednoznačný průběh hlasování

⁸⁸² Zhodnocení badatelských přístupů klonících se buď k teorii dominance šlechty, nebo naopak k teorii vesnické autonomie přináší nejnověji S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 57-67.

⁸⁸³ Na panství Hluboká nad Vltavou se dochovalo pouze 5 seznamů z let 1740, 1782, 1787, 1788 a 1789 (Vs Hluboká IB 5AU 1c). K bližšímu poznání dané problematiky bylo proto využito totožných pramenů ze sousedního panství Třeboň, kde bylo z rozmezí let 1684 až 1765 napočítáno celkem 94 těchto záznamů. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁸⁸⁴ Soupisy poddaných, Vs Hluboá IB 5AU Nr. 1; obecní účty I 5AU 12-14.

⁸⁸⁵ Seznamy ze vsi Jílovce z 29. 3. 1704 a vsi Smržov z 24. 3. 1684 evidují vdovy Doubkovou a Cilkovou, ani jedna však neodevzdala platný hlas. Vs Třeboň, IB 5AU 82. Srov. P. HIML, *Richter*, s. 273.

⁸⁸⁶ Tentýž volební záznam ze vsi Smržov z 24. 3. 1684 se zmiňuje o slepém Valentovi a starému Harazimovi, kteří rovněž nehlasovali. Tamtéž.

⁸⁸⁷ Matěj Záruba ze vsi Boru, který rezignoval po té, co vyhořel, navrhol „Ondřeje Poroda, hajného, vím, že se k tomu hodí.“ (nedatovaná zpráva, cca 1661). Ponědrážský rychtář Pavel Vaňásek doporučoval za sebe hned „jiný dva sousedy, totiž Šimona Hasíka a Petra Ševčíka [...], poněvadž k tomu oba dobře hoditi se mohou a místa příležitá k šenku piva oba mají.“ (nedatovaná žádost, cca z 1670). Vít Trčka z Libořez navrhl za sebe v rezignační žádosti z 25. 5. 1712 Matěje Chochołu a Mikuláše Stibora. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁸⁸⁸ Jednotlivé absence lze snad ještě vysvětlit zdravotními indispozicemi. V roce 1788 se však k volbě pištínkého rychtáře nedostavilo naráz 5 z 19 sousedů. Volební záznam z Vs Hluboká IB 5AU 1c.

⁸⁸⁹ V dubnu 1704 při volbě štěpánovického rychtáře si tímto způsobem prosadili 4. kandidáta Bartoše Baštu, který původně nebyl navržen z 5. 4. 1704. Vs Třeboň IB 5AU 82.

a na poslední chvíli prosadit hospodáře, který původně vůbec nekandidoval.⁸⁹⁰ Tímto způsobem změnil průběh hlasování Jakub Havelka při výběru rychtáře pro ves Sviny 9. 12. 1700. Uprostřed volby, když odvolilo osm volitelů, navrhl Havelka proti dvěma původním ještě svého vlastního favorita, Lukáše Malechu, který se nakonec rychtářem skutečně stal.⁸⁹¹

Volby do vesnických samospráv proto nelze považovat za pouhý formální ceremoniál utváření lokální moci s předem stanoveným jednoznačným výsledkem. Naopak dosažení politického konsenzu na jméně budoucího představitele vesnické samosprávy představovalo na rozdíl od raně novověkých měst spíše výjimku.⁸⁹² Názorová roztržštěnost jistě nesvědčí o promyšleném, předem předjednaném a jednotném postupu vesnické komunity ani v tak zásadní otázce, jakou byl výběr vlastních reprezentantů, kteří měli později hájit zájmy obce před vrchnostenskými úřady.

Ani naprostá převaha získaných hlasů ještě nemusela znamenat, že se vítěz hlasování skutečně stane rychtářem. Pro vrchnostenské úředníky, kteří rychtáře v úřadě potvrzovali, představovaly výsledky vnitrovesnických voleb jen nezávazné doporučení.⁸⁹³ Nejen že měli právo vybrat si jednoho z kandidátů,⁸⁹⁴ nebo průběh voleb aktivně ovlivňovat tím, že sami hlasovali,⁸⁹⁵ ale pokud uznali za vhodné, rychtářem jmenovali třeba i někoho, kdo vůbec nevyhrál.⁸⁹⁶ Vrchnost si v některých případech zvolila dokonce i hospodáře, kteří ve vesnických volbách doslova propadli.⁸⁹⁷

⁸⁹⁰ Takový průběh měla volba kojákovického rychtáře 3. 12. 1701. Po odhlasování 18 přítomných sedláků, jednoznačně vedl s dvanácti získanými hlasy Jakub Šimánek. Poslední 19. volitel, Vavřina Janeček, se však nemínil ztotožnit ani s jedním z navržených jmen a místo, aby dal svůj hlas jako všichni jeho předchůdci jednomu z nich, sebevědomě prohlásil: „*Starej má zůstat!*“ Mínil tím odstupujícího rychtáře Jiříka Roubíka. Jeho názor kupodivu mezi přítomnými nakonec převládl a rychtářem byl skutečně potvrzen opět Jiřík Roubík. Volební záznam z 3. 12. 1701. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁸⁹¹ Volební záznam z 5. 4. 1704. Vs Třeboň IB 5AU 82. Také při volbě munického rychtáře dne 20. 9. 1698 byl na seznam ke třem původním kandidátům teprve dodatečně dopsán Jakub Baštýř. Tamtéž.

⁸⁹² Dne 7. 4. 1687 byl rychtářem ve vsi Klec potvrzen Matouš Malínek, jinak Hanzal čtyřmi hlasy ze čtyř. Také v Hostečné byl 1. 8. 1699 zvolen rychtář Jan Hunal hlasy všech devíti sousedů. K významu konsenzu jako zásadní hodnotě městských komunit J. HRDLIČKA, *Otázky*, zvláště s. 212, 218.

⁸⁹³ Srov. P. HIML, *Richter, die nicht richten*, s. 271 – 272; Libuše HORÁKOVÁ, *Poddanské poměry na Liberecku v době povstání poddaného lidu roku 1680*, in: Sborník příspěvků k době poddaného povstání, s. 43-96, zejména 47; D. ŠTEFANOVÁ, *Dorfgemeinde*, s. 248; T. WINKELBAUER, *Herren und Holden. Die niederösterreichischen Adeligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Adel im Wandel. Politik, Kultur, Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 73-79, zde 74-76.

⁸⁹⁴ Bez jednoznačného výsledku skončily volby neplachovického rychtáře z 9. října 1704, kdy se sedm sousedů vyslovilo jak pro Pavla Fiku, tak pro Jakuba Havlíčka, a čtyři pro Jiříka Klupu. Nerozhodný výsledek rozhodli vrchnostenští úředníci tím, že si vybrali poraženého Havlíčka. Volební záznam z 9. 10. 1704. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁸⁹⁵ Zatímco v dubnu 1687 hlasovali purkrabí, důchodní, obroční i kontribuční shodně pro Jiřího Martínka, už o čtyři měsíce později, kdy se museli lužničtí sousedé dostavit na vrchnostenskou kancelář kvůli náhlému úmrtí Jiřího Martínka znovu, dali purkrabí a obroční své hlasy jinému kandidátu než důchodní. Volební záznam z 5. 1. 1704. Tamtéž

⁸⁹⁶ Rychtářem se díky tomu mohl stát i jistý Matěj Peroutka ze Žižova, který v roce 1698 získal o tři hlasy méně než Václav Šedivý: „*Unangesehen die mehriste Vota dem Václav Šedivej betrofen, so hat aber den H. Hauptman*

Podle čeho vrchnostenští úředníci ve skutečnosti vybírali vesnické rychtáře a jaké cíle při výběru kandidátů sledovali sami vesničané? Odpověď na tuto otázku může ozřejmit mnoho o skutečné úloze rychtářů a konšelů i jejich postavení ve vesnické komunitě. Bezprostřední odpovědi na tyto otázky volební seznamy samy o sobě nepřinášejí. Obecně se však stále předpokládá, že samosprávné orgány obce ovládaly nejzámožnější vrstvy vesnické populace.⁸⁹⁸ K ověření této hypotézy je nezbytné porovnávat volební seznamy, které neobsahují informace o majetkových poměrech uchazečů, s údaji z evidenčních pramenů. Jako srovnávacího pramene k volebním seznamům bylo užito urbářů, které však kvalifikují usedlosti pouze jako zahradnické, chalupnické a lánové (v rozmezí od jedné čtvrtiny lánu až po jeden a jednu osminu lánu).⁸⁹⁹ Z porovnání uvedených pramenů vyplývá, že rychtáři pocházeli převážně z usedlostí sice s větší než průměrnou rozlohou zemědělské půdy, nepatřili však bezpodmínečně mezi držitele největších selských statků. Výjimkou nebývali ani takoví, kteří hospodařili na gruntech o čtvrtinu až polovinu lánu menších než rozlohou největší sedláci ve vsi.⁹⁰⁰ Rychtářem se mohl stát i chalupník s 1/8 lánů, zatímco ve vsi bylo hned několik usedlostí větších než jeden lán.⁹⁰¹ Podle rozvrhu robotních povinností z roku 1724, který identifikuje usedlosti podle počtu strychů výsevku a vozů sklizeného sena, držel v 28 rychtářských obvodech rychtu největší sedlák ze vsi pouze v 6 případech.⁹⁰² Ve vsi Truskovicích zastával rychtářský úřad Václav Mertlík s pouhými 24 strychy orných polí, zatímco největší tamní usedlost měla 67 strychů a ve vsi se nacházely ještě 3 větší statky (dva

mit denen andern H. Officiern Ihre Meinung surf den Matěj Peroutka conferirt, ist also auf zum Richteramt confirmirt.“ Volební záznam z 11. 5. 1697. Tamtéž.

⁸⁹⁷ Přestože Václav Kolář ze Záblatí hlasování drtivě prohrál v poměru 2:11, jmenovali jej panští úředníci s banálním odůvodněním „aus erheblichen Ursachen“. Ještě větším rozdílem byl roku 1698 prosazen Jíra Jindra z Mazelova, který z 11 hlasů dostal jen jediný, zatímco jeho tři protikandidáti dvakrát po čtyřech a jednou po dvou hlasech. Volební záznam z 24. 9. 1701 a 20. 9. 1698. Tamtéž.

⁸⁹⁸ K sociálnímu zařazení českých rychtářů A. MÍKA, *Poddaný lid v Čechách*, s. 139-140; S. OGILVIE, *So that every Subjekt*, s. 73. Srov. P. HIML, *Die „armen Leüte“*, s. 151-152, 167. K sociální stratifikaci na panství Frýdlant S. OGILVIE – M. CERMAN, *The Bohemian Census of 1651 and the Positron of Inmates*, *Historie sociale/Social History* 28, 1995, s. 333-346; Bronislav CHOCHOLÁČ, *Poddaní na venkově*, in: T. Borovský – B. Chocholáč – P. Pumpr (edd.), *Peníze nervem společnosti*, s. 319. D. ŠTEFANOVÁ, *Herrschaft und Untertanen*, s. 201-203.

⁸⁹⁹ Vs Třeboň IA 6Gβ 3 (červená).

⁹⁰⁰ V obci Hlína byl v roce 1697 rychtářem zvolen dokonce Pavel Forman, který vystřídal Ezechiela Soukupa s jednou čtvrtinou lánu, ale sám držel jen jednu osminu lánu (to je průměrnou chalupnickou usedlost), zatímco se ve vsi nacházelo pět jiných živností s výměrou až devět osmin lánu. Například 13. 8. 1689 se v Hrdlořezích stal rychtářem půlláník Šimon Korbel, kterého 6. 02. 1694 vystřídal Matěj Drnek s jedním a půl čtvrtí lánovým statkem. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁹⁰¹ Volební záznam z 21. 7. 1697; držiteli jedno a 1/8 lánových statků byli Kocián-Laštovka, Forman-Liška; Hanzal na Kubově; Ryneš na Jankově a Pisárek/Piráček. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁹⁰² Jednalo se o vsi Jaronice (79 strychů), Vlhkavý (52 strychů), Mydlovary (60 strychů), Munice (60 strychů), Jeznice (82 strychů) a Malý Temelínec (88 strychů). Vs Hluboká IA 6G β 3.

60 a jeden 30 strychů).⁹⁰³ Nejchudší, bezzemecké vrstvy vesnického obyvatelstva, které neměly pasivní ani aktivní volební právo, na volbu vesnických reprezentantů pochopitelně přímý vliv neměly. Uvedená zjištění však vyvracejí tradiční představu, že instituce vesnické autonomie byly trvale v rukou selské elity nebo dokonce jakési komunální oligarchie. Přestože tyto názory vycházely vstříc marxistické ideologii třídního boje, dodnes přežívají u badatelů hospodářských a sociálních dějin.⁹⁰⁴ Silné ekonomické zázemí představovalo sice ve společnosti raného novověku obecně zdroj významné sociální prestiže a politické odpovědnosti.⁹⁰⁵ Zvláště při spravování obecního majetku bylo i pro vesnického rychtáře, který byl sám považován za chudého, jistě velice obtížné udržet si mezi ostatními hospodářsky úspěšnějšími sousedy potřebnou autoritu.⁹⁰⁶ Na druhou stranu je ovšem otázkou, zda v daném období ve lokalitě vůbec existovala nějaká stabilní zámožná vrstva vesnické elity. Skutečnost, že poddaný obhospodařoval podle výměry polností rozsáhlou zemědělskou usedlost, nemusela ještě díky obecně vysokému zadlužení a špatnému stavu poddanských hospodářství znamenat, že byl považován za bohatého.⁹⁰⁷ Naopak existují doklady o tom, že poddaní nechtěli přejímat další půdu, uvolněnou a zpustlou během třicetileté války. Jistě držba selského gruntu znamenala přístup k obecním zdrojům a infrastruktuře, při volbě kandidátů do vesnických samospráv však rozhodně nepředstavovala jediné, ba ani nejdůležitější kritérium.⁹⁰⁸

Pavel Himl předpokládal, že důležitější roli hrály osobní schopnosti uchazečů. Domníval se, že vrchnosti vybíraly k tomuto účelu hospodáře s přirozenou autoritou, kteří

⁹⁰³ Tamtéž. Ke shodnému závěru, „že rychtářova usedlost není ve vsi největší, ba nejednou rychtářský úřad vykonává hospodář malý, zvláště v 18. století.“ dospěl již V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 153.

⁹⁰⁴ Ze staršího domácího dějepisectví tyto názory zastávali J. HANZAL, *Vesnická obec*, s. 140; A. MÍKA, *Poddaný lid*, s. 140-141. Z těchto premis vychází při studiu vesnické samosprávy a sociální disciplinace venkovského obyvatelstva v podmínkách druhého nevolnictví S. Ogilvie. Srov. T. K. DENNINSON – S. OGILVIE, *Serfdom*; S. OGILVIE, *Village community*; TÁŽ, *Vesnická obec*; TÁŽ, *Communities and The „second serfdom“*. Srov. P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 151-152, 167; S. OGILVIE – M. CERMAN, *The Bohemian*, s. 333-346; D. ŠTEFANOVÁ, *Herrschaft und Untertanen*, s. 201-203.

⁹⁰⁵ Pro pochopení tohoto dobového názoru srov. zdůvodnění Pavla Skály: „*Spravedlnost totiž, jak se zdá, vyžaduje, aby ti, kteří mají větší majetek a více přispívají na obecné potřeby a na podporu země, měli také větší vliv než jiní při rozhodování o veřejných záležitostech* [...]“ Citováno podle P. MATĀ, *Svět*, s. 171.

⁹⁰⁶ Příčinu, proč Purkarec neměl žádné vlastní finanční prostředky, měl být podle hlubockého pojezdného, který každoročně kontroloval obecní hospodářství a pořizoval obecní účty, zdejší rychtář, [který] *nesmělej a chudej [je, takže] jeho sobě žádněj ani nevšímá, meněj jeho poručení, kdo jestli nechce, zachová* [...]“ Vs Hluboká I 5AU 12/25 z r. 1718

⁹⁰⁷ Srov. J. GRULICH – P. MATLAS, *Hmotná kultura*.

⁹⁰⁸ Přes stoupající počet prací věnovaných otázkám utváření a působení lokálních mocenských elit, se jejich zájem soustředí především na městské prostředí, zatímco venkov zůstává v tomto smyslu stále mimo zevrubnější pozornost. Shrnutí starší historiografické produkce a definici pojmu „elita“ přináší Karel KRATOCHVÍL, *Pelhřimovský primas Matěj Mauritius Klokotský a radní vrstva. K roli příbuzenských vztahů v samosprávě královských měst v 17. století*, in: V. Bůžek – J. Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina*, s. 221-254, zvláště s. 222.

měli důvěru místních obyvatel, a mohli proto lépe prosazovat její zájmy v komunitě poddaných.⁹⁰⁹ Této jistě logické úvaze však naprosto odporují mnohá zdůvodnění uvedená v uvedených volebních seznamech. Jmenování Vojtěcha Marata rychtářem ve Velkém Záblatí komentoval hlubocký hejtman jednak tím, že dotyčný uměl psát, což bylo mezi vesnickými rychtáři spíše výjimkou,⁹¹⁰ ale i tím, že dotyčný neměl ve vsi žádné přátele. Předpokládal proto, že takový člověk bude nestranný. Vrchnostenští úředníci se cíleně pokoušeli omezit vliv neformálních sociálních vazeb.⁹¹¹ Jakou ale mohl mít dotyčný uchazeč autoritu, když dostal od svých sousedů jen 4, zatímco jeho protikandidáti 5 a 6 hlasů?⁹¹²

Při jiné volbě z 20. 9. 1698 byl v obci Mazelov rychtářem potvrzen Jíra Jindra. Také on v hlasování sousedů drtivě propadl. Vrchnost jej přesto pověřila rychtářským úřadem „*auch die gelegenheit des Hauses beobachter*“.⁹¹³ O jmenování v tomto případě nerozhodly povahové vlastnosti kandidáta, které od rychtářů vyžadovaly vrchnostenské normativy, ale spíše vlastnosti jeho domu. Co však mělo obydlí uchazeče společného s předpoklady k výkonu rychtářských povinností? Bezprostředně samozřejmě nic. Vysvětlení zdánlivého rozporu přináší další z dochovaných rezignačních žádostí. Poněšický rychtář Pavel Vaňásek za sebe navrhl „*jiný dva susedy, totiž Šimona Šimka a Petra Ševčíka*“. Své doporučení nejprve vágně zdůvodnil tím, že „*k tomu oba dobře hoditi se mohou*“. Teprve po té zdůraznil, že „*místa příležitá k šenku piva oba mají*“.⁹¹⁴ Na vesnicích, kde na rozdíl od městského prostředí neexistovaly radnice, se odehrával oficiální společenský život obce buď v obydlí rychtáře,⁹¹⁵ nebo v místní krčmě.⁹¹⁶ Tam, kde neměla vrchnost větší výsadní panskou hospodu, sloužila k výčepu piva jen obyčejná světnice v domě toho ze sousedů, který byl

⁹⁰⁹ P. HIML, *Die „armen Leüte“*, s. 170-182; TÝŽ, *Richter, die nicht richten*, s. 272.

⁹¹⁰ Přímé doklady o tom, že by rychtáři byli schopni sami bez cizí pomoci komunikovat s vrchnostenskými úředníky písemně, v zásadě neexistují. Jednou z výjimek je vlastnoruční Specie facti od dříteňského rychtáře Jiřího Staňka z 2. 5. 1745 o rodinných sporech místní ovdovělé vejminkářky Veroniky Kučerové s její snachou. Vs Hluboká IB 5BP 2a. Psané slovo ostatně aktivně v té době neovládali dokonce ani představitelé samospráv v poddanských městečkách. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 32.

⁹¹¹ Ve vesnickém prostředí lze díky nízkému počtu plnoprávných členů v místních komunitách vyloučit vliv silnějších mocenských skupin propojených pomocí příbuzenských vazeb, které naopak nacházely uplatnění při formování městské elity. Srov. W. REINAHARD, *Freunde und Kreaturen*; Katrina SIEH-BURENS, *Oligarchie, Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Zur sozialen Verflechtung der Augsburger Bürgermeister und Stadtpfleger 1518-1618*, München 1986.

⁹¹² „*Weil [...] der Erste des Schreibens kündig [ist], zu diesem amte ein Sehr taugliches Subjectum ist, zu dem auch in ganze dorffe keine freunde hat.*“ Volební záznam z 14. 3. 1782. Vs Hluboká IB 5AU 1c.

⁹¹³ Volební záznam z 20. 9. 1698. Vs Třeboň IB 5AU 82.

⁹¹⁴ Nedatovaná žádost o rezignaci (cca 1670), Vs Třeboň IB AU 82.

⁹¹⁵ Vyšetřovací protokol ze 7. 4. 1741: „*[...] na to zase jako při předešlej hromadě odpověděli, že nepojedou a na to utekli z hromady. Na to také ostatní susedi bez pořizení od tad odešli. Rychtář, ale že zůstal sám za stolem doma sedět [...]*“ Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹¹⁶ K hospodě, jako ústřednímu bodu se společenského a politického života vesnických společenství, srov. Peter BURKE, *Helden, Schurken und Narren. Europäische Volkskultur in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 1981, s. 121; M. HOHKAMP, *Herrschaft*, s. 216-218.

zrovna šenkýřskou povinností pověřen.⁹¹⁷ Bylo proto vhodné, aby budoucí rychtář měl velký dům s dostatečně prostornou hlavní obytnou místností (tzv. světnicí či sednicí), kam by se vešlo dost lidí k projednávání obecních záležitostí a zároveň se zde dalo čepovat pivo. Na panství Hluboká nad Vltavou bylo k roku 1724 z 28 rychtářů zároveň 22 vesnickými šenkýři.⁹¹⁸ Vrchnost vedly ke spojování rychtářských a šenkýřských povinností praktické důvody. Zajišťovala si tím vyšší odbyt pro své pivo, neboť jeho konzumace při shromážděních vesnické komunity (hromadách) pochopitelně stoupala. Pokud byl navíc rychtář také šenkýřem, měl zároveň pod bezprostřední kontrolou prostředí, kde pod vlivem alkoholu docházelo nejčastěji k vyhocení mezilidských rozporů i k ostřejším konfliktům, a mohl proto rychleji zakročit a zjednat veřejný pořádek.⁹¹⁹

Právo výčepu piva přitom rozhodně nepředstavovalo vítanou příležitost k dalšímu přivýdělku, ale naopak spíše nepříjemnou ekonomickou zátěž. Při tehdejší technologii výroby se muselo pivo rychle zkonsumovat, jinak se zkazilo. Vrchnost přitom nutila své poddané ke stále většímu odběru výhradně vlastní pivovarské produkce.⁹²⁰ Když panský pojezdny při pravidelných kontrolách (visitacích) zjistil, že šenkýř odebral pivo z cizího pivovaru,⁹²¹ nebo jej dokonce vůbec neměl, potrestala šenkýře pokutou 1 – 2 zlatých.⁹²² Peněžitými tresty vrchnost stejně přísně stíhala i nedbalý výkon rychtářských povinností. Rychtářům hrozily finanční sankce i za jiná provinění. Pokuty platily, pokud se v sobotu nedostavili na vrchnostenskou kancelář na „*správu / Landgeboth*“,⁹²³ nebo osobně nedohlíželi na výkon robotních úkolů.⁹²⁴ Finanční sankce jim hrozily rovněž v případech, že nepostavili předepsaný

⁹¹⁷ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 160.

⁹¹⁸ Rozpis robotních povinností z r. 1724, Vs Hluboká nad Vltavou IA 6Gß 3.

⁹¹⁹ Srov. například stížnost Josefa Pittermanna z Adamova proti místnímu rychtáři, který jej prý neprávem ztrestal arestem za výtržnosti, kterých se dopustil u něj v šenku. 3. 5. 1760. Vs Hluboká IB 5AS 8. Srov. A. STEJSKAL, *Hospody posledních Rožmberků*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 4., s. 9-13; TÝŽ, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551 – 1611)*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995, Prostějov 1997, s. 376 – 408.

⁹²⁰ Stoupající produkci panských pivovarů umožňují sledovat poměrně přesně důchodní účty. Panský pivovar v Dřítině například vyprodukoval roku 1661 420 sudů, r. 1675 530 sudů, r. 1706 již 645 sudů piva. Navzdory populačnímu růstu se v 18. století tento vzestup zastavil a produkce kolísala mezi 465 až 594 sudy. Důchodní účty (Vs Hluboká I 6R 2).

⁹²¹ Za vyšenkování piva z Lipovského městského pivovaru dostal roku 1752 Kererer z Podhradí pokutu 3 zlaté. Vs Hluboká I 6R 2.

⁹²² Jen v roce 1671 byli za toto provinění pokutováni na hlubockém dominiu 3 šenkýři z Čejkovic, Novosedel a Německých Hůrek. V roce 1693 vybral důchodní písař za toto provinění „*od rozličných partajů*“ 11 zlatých 40 krejcarů. Vs Hluboká I R Nr. 2.

⁹²³ Plastovický rychtář za to zaplatil roku 1678 2 kopy grošů. Tamtéž.

⁹²⁴ Za to, že v době žní nedohlíželi na robotníky, dostali rychtáři z vesnic Dasného, Chlumce, Bavorovic, Jivna a Velic v roce 1715 pokuty od 1 zlatého 10 krejcarů do 2 zlatých 55 krejcarů. Tamtéž

počet rekrutů⁹²⁵ nebo poddaní z jejich rychty nesplnili vyměřené roboty.⁹²⁶ Nejčastěji a nejpřísněji byli pokutováni za to, že neměli pivo nebo ho odmítali z panského pivovaru odebrat.⁹²⁷ I z toho je patrné, nač kladli panští úředníci ve vztahu k rychtářům největší důraz. Při jmenování představitelů obecních samospráv proto nehrály hlavní roli osobní charakterové vlastnosti kandidátů, které by umožnily prosazovat vrchnostenské zájmy mezi poddanými, ale předpoklady k naplňování fiskálních zájmů vrchností.

Plnění šenkýřských povinností představovalo pro rychtáře a konšely zdaleka největší přítěž. Kvůli ní se již po několika málo, nezděka i třech či pěti letech pokoušeli z rychtářského úřadu vyvázat.⁹²⁸ Dluhy způsobené ztrátami při šenkování piva mohly dosáhnout na tehdejší dobu mimořádné výše, i několika desítek až sta zlatých.⁹²⁹ Důvodem přitom pochopitelně nemusela být vždy jen osobní neschopnost daného rychtáře-šenkýře. Příčiny svých problémů s odbytem piva výstižně určil Ondřej Šálek, konšel a šenkýř z Kramolína. Za prvopočátek svých odbytových potíží považoval nízkou kupní sílu místních sedláků způsobenou neúrodou i dlouhodobým rozvrácením zdejších selských statků. Nezapomněl zmínit ani nevyhovující polohu vesnice, přes kterou nejezdily formanské vozy.⁹³⁰ Aby mohl uhradit své dluhy, prosil proto o slitování a o propuštění „z téhož konšelství a šenku pivního“. Díky němu se rychtáři dostávali pod dvojí tlak. Na jedné straně jim hrozily pokuty za neodebrané pivo, které na druhé straně buď nešlo na odbyt a kazilo se, nebo jej museli prodávat na dluh a zaplacení pak složitě vymáhat.⁹³¹

O úřad rychtářů a konšelů proto nebyl mezi vesnickými sousedy zájem. Příčinou bylo mimořádné zatížení množstvím úkolů vůči vrchnosti, za jejichž nedodržování jim hrozily

⁹²⁵ Jan Hodek ze vsi Podeřiště za to zaplatil roku 1715 3 kopy grošů. Tamtéž.

⁹²⁶ V roce 1714 zaplatilo 12 rychtářů pokutu za tuto nedbalost ve výši 29 zlatých 10 krejcarů. O rok později 4 rychtáři pokutu 3 kopy grošů. Další případy například z roku 1671. Vs Hluboká I R Nr. 2.

⁹²⁷ Srov. S. HORÁČKOVÁ, *Správa valdštejnských statků*, s. 425.

⁹²⁸ Pavel Vňásek do svého rezignačního „*memorialu*“ prohlásil: „[...] v pravdu oznámiti mohu, že v povinnosti rychterní již přes pět [let] ostávaje, mnohé nesnáze za ten čas přitom sem vystál, jako i skrze šenk k velkej záhubě sem přišel.“ Ze stejného důvodu se chtěl zbavit svého úřadu také konšel Pavel Lahudka ze Záhoří: „*Jsouce já již 4 let a pořád zběhlých nehodným konšelem vejše psané vesnici, tak že skrze šenk aneb statek J. V. hr. Excel. pivní a jinými povinnostmi vykonávání nemalé dluhy se činí, kteréžto dluhy z živnosti mé zapravovati tak, jak jsem kdy mohl, se vynasazoval.*“ Neadatovaná žádost o propuštění, obě cca z roku 1670, Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹²⁹ Když šenkýř Jan Krejčí zjistil, že není více schopen splácet své dluhy, které dosáhly 100 zlatých, rozhodl se vyřešit svou svízelnou situaci tím, že roku 1677 zběhl z panství. Vs Třeboň, IB 5AU Nr. 1 pro rok 1695, fol 1219.

⁹³⁰ „*Nebo vezouce obilí v těch časech po kolika let skrze krupobití a veliké sucho skázu, an bez toho v revíru našem špatné a nemalé grunty jsou; sedláci, kteří se tu v Kramolíně větším dílem za mého konšelství na pusté grunty osadili, při malých prostředcích penězi těch jsouce. A nad to vejše překazením skrze Budějovské na silnici od Svinův trhových k nám jsoucí přespólní lidé a formani k naší vsi nejezdí, tak že neodbejváním a horkem letním pivo mně se zkysalo a v nic přišlo. Já však nicméně zdobíce k tomu, co jsem vyhospořil, ještě nad to vejš v veliký rest jsem vešel a do důchodu dlužen zůstal.*“ Neadatovaná žádost o propuštění (cca z r. 1670), Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³¹ Tamtéž.

citelné peněžité tresty. Druhým důvodem byla skutečnost, že se při plnění svěřených povinností, zvláště při rozdělování roboty či určování vojenských příprěží, dostávali do střetu se zájmy vlastní vesnické komunity.⁹³² Do stejně svízelné situace se dostávali i při plnění role smířčího soudce nebo při dohledu nad plněním kontribučních úkolů, kdy každý z nich čelil neformálnímu tlaku ze strany podřízených sousedů.⁹³³ Protože měli jít ostatním poddaným příkladem a stíhat nebo ke stíhání nadřízené instanci vydávat každého, kdo se provinil proti očekávaným morálním pravidlům, bylo jakékoliv jednání jich samotných i členů jejich domácnosti posuzováno vždy přísněji než u obyčejných vesničanů.⁹³⁴ Dostávali se proto do nezáviděníhodné situace nejen ze strany patrimoniálních institucí, ale i ze strany obyvatel jim svěřené rychty.⁹³⁵ Aby předešli nevynuceným konfliktům, museli se rychtáři orientovat ve složité spleti vnitrovesnických vztahů, brát v úvahu příbuzenské vazby, nebo naopak sousedské rozpory a dlouhodobé zášťe.⁹³⁶ Nezvládnutí nestranné role znamenalo ztrátu přirozené autority. Rychtář bez veřejné důvěry se dostával do sociální izolace, která dříve nebo později musela nutně vyústit v pokusy o jeho odvolání. Jestliže v takové situaci postupovali všichni sousedé jednotně, rychtář vytrvalému tlaku veřejného mínění podlehl a raději dobrovolně požádal o rezignaci.⁹³⁷ Pokud ale odstoupit sám nehodlal, museli se nespokojení vesničané domáhat jeho odvolání před vrchnostenskými úředníky. Společný postup celé vesnice dodával odporu proti nedůvěryhodnému rychtáři zastupujícího zájmy vrchnosti širší legitimitu. Bylo proto důležité postupovat v těchto situacích jednotně, nebo alespoň prezentovat nedůvěru v rychtáře jako většinový postoj celé obce.⁹³⁸ Jen

⁹³²Nedatovaná odpověď Matěje Kandlíka z Poněšic na stížnost „[...] mý susedky Anny Košťálky [...] že jí tejdén potýmže dni s potahem na robotu ženu a jiným dvoum sousedům nadřžují a to proto, že jim to činím s mým dobrým užítkem. To ale pravda nejni nebo ti moji susedi rovněťž s potahem všudy jako ona byli [...]“ (cca listopad 1726). Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³³ Hromadný vyšetřovací protokol „těch handlů, který následovně ponědrážšti sedláci mezi sebou a z jaký příčiny jměli [...] pro odvezení fourage do Humpolce“ z 7. 4. 1741. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³⁴ „Majíce, jsa rychtářem, zlé věci přerhovati, sám takové, ano i skrze svou ženu provádí, každého tupí, haní a daremnie hyndruje, všelijakým vymyšlenými způsobu a tudy veliké hříchý proti Pánu Bohu pocházejí, takže se obávati jest božého trestání [...]. Každého z malý příčiny (salvo honore) šelmou, zrádcem, zlodějem, kurvou, jak on sám, tak i jeho žena a děti nazývají“ Z nedatované stížnosti obce Lhoty, cca po 1680. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³⁵ Z nedatované rezignace (cca 1671) Tomáše Malínka: „[...] v povinnosti konšelské ve vsi Kleci do 15. let zůstáváje a mnoho jakživ zlého vystojíce [...]“ Stížnost kleckého rychtáře Jana Frejlacha z 5. 10. 1741 na svého konšela Jiljího Brabce? „, že maje jemu bejt nápomocen v vybírání daní a jinších nařízených povinností v obci největší rozbroje a popouzení dělá a mluví, že ouroky se dávají čertu a offieru [...]“ Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³⁶ „Protivníci se znají [...] a praví, že rychtář před jmenovaný svědkové všickni švagři jsou, žádajíce na své outraty jinší svědky z jejich susedstva.“ Z hromadného vyšetřovacího protokolu ze 7. 4. 1741. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³⁷ Havel Pelant z Horusic ji v roce 1689 sám zdůvodnil slovy: „poněvadž susedé praví, že té povinnosti rychterní hoden nejsem [...] tedy, aby na mě žádný nereptal, jak nyní reptají [...]“. Nedatovaná žádost o propuštění (cca z r. 1689), Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹³⁸ Srov. nedatovanou stížnost (cca po 1680) vsi Lhoty na místního rychtáře Jana Slabého, přijatou dne 5. 2.1684 a podepsanou Václavem Čtutou a celou obcí vsi Doudleby. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

ve výjimečných, zvláště vyhocených, případech dosáhli odvolání i osamocení jednotlivci. Není jistě bez zajímavosti, že ojediněle nechyběly mezi nimi dokonce ani samostatně hospodařící vdovy,⁹³⁹ kterým je v dosavadní historiografii raného novověku tradičně připisováno formálně závislé právní postavení.⁹⁴⁰

Tyto stížnosti nedokládají pouze, jak dalece se mohl volený představitel místní samosprávy odcizit zájmům vlastní obce. Ukazují zároveň také to, že přes rozporuplnou povahu tohoto úřadu existovali ve vesnické pospolitosti i takoví jedinci, kteří dokázali svých rychtářských pravomocí zneužít ve vlastní prospěch. Místo v lokální samosprávě, stejně jako kterákoliv jiná rozhodovací pravomoc, s sebou nesla nezanedbatelný korupční potenciál, neformální i formální vliv, kterého mohli dotyční využít k vlastnímu obohacení. Vedle podezření ze zaujatosti, nadržování,⁹⁴¹ či naopak přetěžování a znevýhodňování⁹⁴² čelili obviněním, že svou neschopností škodí celé obci,⁹⁴³ že zneužívají svých pravomocí a obecního majetku pro vlastní prospěch⁹⁴⁴ nebo defraudují vybrané kontribuční peníze.⁹⁴⁵ Přesecký rychtář Kukul upadl do podezření, že vypudil sirotky z jejich usedlosti, aby tam dosadil svého zetě.⁹⁴⁶ Rychtář ze vsi Strachovice zase zastrašoval zmrhanou dívku,

⁹³⁹ Nedatovaná (cca 1690) stížnost Doroty Jiráčkové z Přeseky. Srov. též nedatovanou odpověď Matěje Kandlíka z Poněšic na stížnost „mý sousedky Anny Košťálky“ (cca listopad 1726) Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴⁰ V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 373-376; S. OGILVIE – J. EDWARDS, *Frauen und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen*, Bohemia 44, 2003, s. 101-145.

⁹⁴¹ Nedatovaná odpověď Matěje Kandlíka z Poněšic na stížnost „mý sousedky Anny Košťálky ...že jí tejdén potýmže dni s potahem na robotu ženu a jiným dvoum sousedům nadržuji...“ (cca listopad 1726) Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴² Šimon Vondrák ze Záliny si zhruba v roce 1694 stěžoval na svého rychtáře: „velmi dobře povědomo jest, kterak já před 12 lety na živnost mou, která toho času velmi pustá byla, já ji sobě náležitě vystaviti musel [...] nyní pak rychtář zálinský Vondra Lejtek od mý živnosti víc a víc odjímá a o mně nic dobrého nesmejšlí, nýbrž mně v ošklivost uvést a z ní sehnati míní.“ Nebo Václav Čunta a „celá obec vsi Doudleb“ v únoru 1684 žaloval zase na Jana Slabého: „Za třetí za jednoho čtvrt léta totiž od sv. Jana až do sv. Václava vedle rozvržení pana contribučního přišlo se nám dáti 18 zl., rychtář pak náš sám o své újmě, jako bychom nevěděli, jako bychme tak spravedlivie dáti měli, uložil 21 zl. a tak o tři zlatý vejše nás přeložil a od nás vyupomínal.“ Stížnost z 5. 2. 1680. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴³ Václav Čunta a „celá obec vsi Doudleb“ v únoru 1684 žaloval na Jana Slabého, že „velmi nechvalitebně a k naší velké škodě hospodaří.“ „Rychtář s mnohejma podobnejma outratama [z průtahů vojsk] vždy odkládal a za sebou zanechal, až jich pan contribuční dáleji přijmout a nám jaké vynahrazení způsobiti nemohl, protože mu časné odvedené nebyly [...]“ Stížnost z 5. 2. 1680. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴⁴ „Sám pak obecních věcí užívá.“ Stížnost Šimona Vondráka na zálinského rychtáře z r. 1694. Srov. stížnost „sklavů“ (!), konšelů a obce celé ze vsi Ponědražky z 16. 11. 1726. Stížnost obce Zborova a Ohrazení ze 17. 5. 1716: „[...] na našeho Vinara, rychtáře, stížnost se všichni vedeme, že nám [...] vobecní lesy [...] bez vědomostí naší vobce prodává a lesy pustuje a louku vobecní jednu vorně užívá.“ Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴⁵ Václav Vinař ze Zborova popírá: „2. že jsem na vojáka od nich [sousedů zborovských] více ovsa byl bral, než bych jemu byl vydal; 3. že jsem od nich peníze kontribuční sebral a takové jmenovitě 24 kop nebyl odvedl [...]“ a hájí se „3. abych kontribuční peníze nebyl složil, křivda největší se mně děje.“ Nedatovaná odpověď Rychtáře Václava Vinaře (cca 17. 6. 1716) Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴⁶ „[...] že mně taky chce tak učiniti a ze živnosti mé vystrčiti, jako dva sirotky po neb. Vrchotovi odstrčil, kterejm spravedlivě patřila, nyní takovou živnost zeť jeho užívá.“ Ze stížnosti Prokopa Jiráčka ze vsi Přeseky, přijatá 16. 5. 1696. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

aby neudala jeho synovce.⁹⁴⁷ Obyvatelé ze vsi Zborov obvinili svého rychtáře Václava Vinara, že nevede řádně obecní účty.⁹⁴⁸ Vrchnost řešila také stížnost vsi Zálín na tamního rychtáře, který prý „*již do 12. let žádný porovnání mezi obcí nedělal*“.⁹⁴⁹ Při kritice rychtářů nebylo často daleko k slovním výpadům, nadávkám a výhrůžkám.⁹⁵⁰ Docházelo i k případům, kdy se sedláci vzepřeli představiteli své rychty nebo jej dokonce fyzicky napadli.⁹⁵¹ K umlčení vnitrovesnické opozice a uhájení svěřeného úřadu neváhali leckteří z nich zneužít svých trestně právních pravomocí.⁹⁵² Vážnou újmu na zdraví si vykoledoval hospodář Valenta ze Smržova, který si svému rychtáři dovolil připomenout, že by stejně jako jeho předchůdci měl obci zaplatit za užívání obecních pozemků sud piva.⁹⁵³ Ještě horší zkušenosti s brutálním zacházením, nadávkami a urážkami od rychtáře měli sousedé ze Zborova. Podle tamního konšela Třebína se rychtář Václav Vinar veřejně netajil ani tím, že se cítí být sedlákům „*Pánem [...] a že má poručení, aby každého souseda bil a mlátil, se vždy chlubí*“.⁹⁵⁴ Rychtář Vinar sice nejprve veškerá nařčení popíral; konšela Třebína obvinil, že lže a navádí sousedy k neposlušnosti. Dušoval se, že při placení kontribuce musí ještě doplácet ze svého. Záhy ale sám požádal treboňského hejtmána o ochranu své cti a nakonec dobrovolně odstoupil.⁹⁵⁵

⁹⁴⁷ „*Rychtář strachovský dle na sobě mající povinnosti a přísného oustního mnohonásobného i písemného přikázání, na tom záleželo, by tito fornicatores při vrchnosti obžalovaní a slušně dle zasloužilosti, ne jak tuto se stalo, [...] však nicméně on rychtář (zdalíž z ohledu, že lotr jeho strejc jest a neb že jest jej nevinným býti se domníval) to nevyzradil, nýbrž zlehčenou Marianu z obce vypověděl.*“ Species facti k případu infanticidia Mariany Matouškové neb Karáskové a jejího smilstva s Matějem Kořánkem z 4. 12. 1732. Vs Hluboká IB 5BC 4h.

⁹⁴⁸ Stížnost obce Zborov a Ohrazení ze 17. 5. 1716. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁴⁹ Stížnost Šimona Vondráka na Zálinského rychtáře z r. 1694. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁵⁰ *A když jej v tom napomínáme, tehdy nás plísnil a hanil a také mu žádnéj soused dobrý není [...]*“ Tamtéž

⁹⁵¹ Doklady o inzultacích rychtářů přináší důchodní účty se záznamy o přijetí pokut za zbití nebo protivení se rychtářům. Například roku 1698 zaplatil za fyzický útok na rychtáře Jan Dolejší z Velice pokutu 4 kopy grošů; srov. rok 1704 Tomáš Partl z Dasného pokutu 3 kopy grošů; r. 1731 Jan Kubovský z Chotýčan za odporování rychtáři 3 kopy grošů. Vs Hluboká I 6R 2. Bližší pozadí jednoho takového útoku přináší stížnost kunratického rychtáře Václava Havla z r. 1754. Vs Třeboň, IB 5AU 82. Srov. P. HIML, *Vrchnost a venkované*, s. 649.

⁹⁵² Ve vsi Svinech, když „*jej jeden konšel k pořádnosti napomínal, on rychtář jeho rejstříkem přes hubu uhodil a do klády jíti poručil.*“ Josef Filípek, kterého sousedi vybrali jako nestaršího z obce, aby rychtáře vyzval k navrácení 12 zlatých zadržované kontribuce, dopadl ještě hůř: „*Z té příčiny pravený rychtář mně v světnici holí byl, potom také i venku synem i dcerou mně prali a kopali [...] od kteréhož to bití oko mám zčernalý, hlavu proraženou, na zádech pak velkou bolest cítím.*“ Nedatované ponížené podání Josefa Filípka (cca poč. 18. století)

⁹⁵³ „*Valenta to na svém svědomí zanechat nemohl, něco dosti málo o tom rychtáři ponavrhnouce ihned synem svým nevázně Valentu políčkovali, takže pokaždé ráně na zem padnouti a s velikou těžkostí všechen okrvavený polomrtvý domů se navrátil, takže až posavade krkem a levou ruku těžce hejbatí, anobř velikou bolest na těle svém snáší.*“ Stížnost obce Smržova na rychtáře Martínka prezentovaná 18. 6. 1718. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁵⁴ „*Po dvakráte se do mě dal a bil. Já se ho ptám: „Proč mně biješ?“ Za odpověď mi dal: „Abys věděl, že sem tvým pánem!“ Tu mi nadal, že jsem šelma, kluk: „A co mně po tobě.*“ Stížnost obce Zborov a Ohrazení ze 17. 5. 1716. Vs Třeboň, IB 5AU 82.

⁹⁵⁵ Nedatovaná vyjádření Václava Vinara na stížnosti proti němu vedené (cca květen- červen 1716). Vs Třeboň IB 5AU 82.

Důvody, proč se tolik představitelů obecních samospráv dopouštělo bezprecedentního zneužití svých pravomocí, je třeba hledat v nedostatečném – nebo přesněji řečeno – naprosto nulovém materiálním ocenění jejich práce.⁹⁵⁶ Ještě v 16. století dostávali vesničtí rychtáři za plnění veškerých svých povinností různé hmotné náhrady a někteří pobírali snad i pravidelné platy.⁹⁵⁷ S utužením poddanských poměrů během třicetileté války však o veškeré materiální příjmy rychtáři i konšelé přišli.⁹⁵⁸ Jejich úřad se stal pouze neplacenou funkcí.⁹⁵⁹ Jedinou odměnu představovaly úlevy na robotách. Osobně sice rychtáři a konšelé nerobotovali,⁹⁶⁰ museli však na robotníky dohlížet. Tato výhoda jim proto nepřinášela úsporu ani času, ani pracovní síly. Jedinou předností v této souvislosti bylo, že si robotováním neničili vlastní vybavení. Své potahy mohli pod vedením důvěryhodné osoby (například čeledína) využít k obhospodařování vlastních usedlostí. Tato drobná úleva však nemohla vyvážit ztráty, které strpěli při správě obecních záležitostí a docházení každou sobotu do vrchnostenské kanceláře na tzv. „Správy / Landgebothen“. Plnění rychtářských povinností bylo na úkor péče o jejich vlastní hospodářství.⁹⁶¹ Když se roku 1696 prováděla kontrola, jak poddaní dodržují protipožární opatření, a zejména v jakém stavu jsou střechy, komíny a kuchyně na jejich obydlích, došla vizitační komise k závěru, že jednou z příčin zoufalého stavu je i to, že „rychtář téměř všude nejhorší v tom jest.“⁹⁶² Většina rychtářů se proto snažila již po několika málo letech z „těžkého břemene rychterního“ vyvázat.⁹⁶³ Jen výjimečně lze

⁹⁵⁶ A. HOLENSTEIN – F. KONERSMANN – J. PAUSER – G. SÄLTER, *Der Arm des Gesetzes*, s. 28.

⁹⁵⁷ A. MÍKA, *Poddaný lid v Čechách*, s. 139-140. Ještě krátce před vypuknutím stavovského povstání se na panství Třeboň vyplácelo „Rychtářům za jich práci od vybírání ouroků svatého Jiřského“ podle velikosti rychty 10-30 grošů. Vs Třeboň IA 6R 43, „Rejstřík na vydání peněz při důchodech J. V. páně třeboňském“ z roku 1616. Podobné účetní doklady však již ze schwarzenberského období chybí.

⁹⁵⁸ Pouze jediná vesnice na Hlubockém panství, Hůrky, která měla díky obecnímu mlýnu nadstandardní příjmy, vyplácela svému rychtáři čas od času odměnu za jeho službu. Například roku 1750 dostal libru vosku a 44 krejcarů. Vs Hluboká I 5AU 12/54. Souhrnně nejnověji A. VELKOVÁ, *Proměny venkovské společnosti*, s. 809-857.

⁹⁵⁹ A. HOLENSTEIN – F. KONERSMANN – J. PAUSER – G. SÄLTER, *Der Arm des Gesetzes*, s. 6, 26.

⁹⁶⁰ Srov. rozpis robotních povinností z r. 1724 Vs Hluboká IA 6G β 3

⁹⁶¹ V rezignačních žádostech proto mnozí z nich uváděli, že se po uvolnění z úřadu chtějí věnovat nápravě vlastního hospodářství. Srov. nedatované rezignace Ondřeje Šálka z Kramolína: „[...] pro konšelskou povinnost [...]s mou však velikou škodou, újmou i zameškáním živnůstky mé, zajítí do velikých dluhův trvám [...]. Aníž dítkám mým, které mně Pán Bůh dáti ráčil, čím ku pomoci přiložiti a neb jakou pomoc jim učiniti.“ Matěje Dorotky z Frahelže: „[...] již mnoho let až do sešlosti věku mého v povinnosti konšelské a hájenské zastávám a nemálo v té nešťastné rebelii sem přitom vystati musel, svého stavení, které velmi sešlé jest, napravovati nemohl. Nyní s pomocí Pana Boha obmyslu jsem takové své stavení a napraviti, z té příčiny V. M. poníženež prosím [...] z povinnosti obojí propustiti.“ Tomáše Malýnka z Klece (cca 1671): „Nýbrž i na živnůstce svéj s manželkou mou a synem svým k dokonalé zkáze přicházím a v nic přiveden jsem“ Žádost Václava Trčky přijatá 25. 5. 1712: „[...] těžké břemeno v rychterní povinnosti snášeti musím, tudy ani mou práci a hospodářství vyhlížeti musím.“ Třeboň IB 5AU 82.

⁹⁶² Popis usedlých poddaných na ps. Hluboká z r. 1696. IB 5AU Nr. 1.

⁹⁶³ Pavel Lahudka žádá o propuštění: „[...] jsouce já již 4 léta pořád zběhlý nehodným konšelem [...]“; Pavel Vaňásek „[...] v povinnosti rychterní již přes pět let ostávaje.“ Obě nedatované žádosti (cca 1670). Třeboň IB 5AU 82.

prokazatelně doložit, že rychtář plnil svěřené povinnosti nepřetržitě skutečně delší dobu nebo několikrát za život.⁹⁶⁴

Z nedostatku jakýchkoliv hmotných náhrad a finančního ocenění vyplývala také nízká motivace představitelů obecních samospráv k plnění disciplinačních vrchnostenských nařízení. Nedodržování nebo jen liknavé plnění příkazů týkajících se hospodářské, kontribuční či urbaniální agendy si panští úředníci ve vlastním zájmu dokázali snad ještě sami ohlídat.⁹⁶⁵ Mimo vrchnostenskou kontrolu však již zůstávaly povinnosti rychtářů a konšelů ve vztahu k vesnickému obyvatelstvu. Liknavě a bez vlastní iniciativy přistupovali rychtáři zejména ke svým povinnostem spojeným s udržováním veřejného pořádku. Jejich nasazení a nestrannost byly navíc omezovány zapojením rychtářů do systému vzájemných závislostí vesnické komunity, nad níž měli vykonávat své kontrolní a jurisdikční pravomoci.

Nepatřili přitom zpravidla k nejzámožnějším vrstvám vesnického obyvatelstva.⁹⁶⁶ Při prosazování vrchnostenských normativů se proto nemohli opřít o výlučné hospodářské zázemí, které by jejich zájmy spojovalo s fiskálními zájmy vrchnosti. Svou autoritu v rámci vlastní komunity zakládali spíše na síti neformálních sociálních vztahů, příbuzenství, „dobrého přátelství“, osobních závazků a závislostí, které je dále svazovali se zájmy vesnice. Při stíhání deviantního chování a vyšetřování závažnějších trestných činů se proto spoléhali především na místní systém vnitrovesnických sdílených norem a neformální sociální kontroly. Bez spolupráce s představiteli vesnické samosprávy nebyl vrchnostenský aparát schopen získat potřebné informace a kontrolu nad vesnickou obcí.⁹⁶⁷ Navzdory utužování poddanských závislostí proto vrchnosti existenci silných obecních institucí podporovaly.

Na druhou stranu však k výkonu pořádkových povinností postrádali vesničtí rychtáři a konšelé jakoukoliv profesionální průpravu. Nedostávalo se jim finančního ocenění, ba ani jiné materiální motivace. V tom se jejich situace nijak nelišila od poměrů v jiných částech raně

⁹⁶⁴ Matěje Nerudu, který byl zvolen rychtářem vsi Novosedel poprvé 20. 9. 1693, nahradil v úřadu 7. 5. 1701. Pavel Novák. Když byl ale 28. 1. 1709 „aus erheblichen Ursachen zu einer Straff“ odvolán, nahradil jej znovu Matěj Neruda, nyní Sláma. Rezignační žádost Tomáše Malínka, který úřad zastával 15 let. (nedatovaná cca 1671); Jan Hunala z Hostečného z r. 1728 „poněvadž já jsouce rychtářem okolo třiceti let [...]“ Matěj Dorotka, konšel z Frahelže se odvolává dokonce na dobu „té nešťastné rebelie“ Nedatovaná žádost“ (cca 1670). Třeboň IB 5AU 82.

⁹⁶⁵ Zprávy o častém dovolání rychtářů pro nedbalost přinášejí například výše zmíněné volební záznamy: „Weil der daselbigen Richter matieg Drnek gahr in allen seinen amtlichen Verrichtung zu fahrlässig, hat man notwendig Eden und einig tauglichen verwählen lassen.“ Volební záznam z Hrdlořez z 20. 9. 1704. Srov. dále například z Boru z 20. 9. 1704; z Hlíny z 10. 11. 1703; z Kostelce z 27. 5. 1699. Třeboň IB 5AU 82.

⁹⁶⁶ Shodně V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 153.

⁹⁶⁷ P. HIML, *Die „armen Leute“*, s. 8-9, 150-151, 182-184. Srov. J. PETERS, *Konflikt und Kontrolle*; Thomas RUDERT, *Gutsherrschaft und ländliche Gemeinde. Beobachtungen zum Zusammenhang von gemeindlicher Autonomie und Agrarverfassung in der Oberlausitz im 18. Jahrhundert*, in: J. Peters (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Model*, München 1995, s. 213.

novověké východní a západní Evropy.⁹⁶⁸ Venkované spatřovali v těchto úřadech spíše břemeno než předmět společenské prestiže a zdroj majetkového obohacení. Obecní samosprávy, které v předmoderní společnosti plnily úlohy pořádkových sil, proto nemohly být patrimonialní správě zásadní oporou při prosazování vrchnostenských policejních opatření do života venkovského obyvatelstva.⁹⁶⁹ Příčinou selhání vrchnostenského úsilí o prosazení nových společenských norem však nebyla jen nízká míra motivace představitelů exekutivních orgánů, ale také schopnosti vesnických společenství v případě zjevného ohrožení aktivně hájit své kolektivní zájmy.⁹⁷⁰ K jejich obraně se dokázali venkované v případě potřeby semknout a ustoupit od svých dílčích individuálních zájmů, které jen výjimečně vyústily v závažné konflikty, které by ochromily vnitrovesnickou solidaritu.⁹⁷¹

⁹⁶⁸ Na slabé exekutivě jako jednom z hlavních příčin selhání disciplinačních opatření se shodla většina zahraničních výzkumů věnovaných této problematice. Srov. jednotlivé příspěvky ve sborníku A. HOLENSTEIN – F. KONERSMANN – J. PAISER – G. SÄLTER, *Policey in lokalen Räumen*.

⁹⁶⁹ K opačnému závěru, předpokládajícímu aktivní spolupráci představitelů vesnických obcí v podmínkách druhého nevolnictví, se kloní William W. HAGEN, *Ordinary Prussians. Brandenburg Junkers and Villagers, 1500-1840*, Cambridge 2002; Steven HOCH, *Serfdom and Social Control in Russia: Petrovskoe, a Village in Tambov*, Chicago 1986; D. ŠTEFANOVÁ, *Herrschaft und Untertan*, s. 201, 203-209; TÁŽ, *Zur Stellung*, s. 221; SOGILVIE, *Vesnická obec*, s. 90.

⁹⁷⁰ K dlouhodobému aktivnímu odporu zbudovských sedláků proti opakovaným pokusům vrchnostenských úředníků hrabat Maradasů o prolomení jejich starobylých práv na mletí obilí v místním svobodném mlýně a k prosazení povinnosti vozit obilí do panského mlýna v Podhradí srov. zevrubnou zprávu ingrosátora desk zemských v Praze Jindřicha Albrechta Zbudovského z Ebenberku, Vs Hluboká I 1P No 35. Dále srov. účinky kolektivní solidarity poddaných na Těšínsku, kteří vystoupili na obranu svých reprezentantů a vymohli jim výrazné snížení trestů Milan ŠMERDA, *Život Ondry Foltýna, slezského sedláka a statečného člověka*, s. 42-43.

⁹⁷¹ T. RUDERT, *Gutsherrschaft*, s. 212; S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 91.

III.4. Poddanská městečka, jejich samospráva a veřejný pořádek

Také ve městech zodpovídaly za udržení veřejného pořádku „*svornost, dobrej řád a policiji*“ místní samosprávy.⁹⁷² Ty však působily a byly organizovány jinak než na vesnicích, kde plnil veškeré úkoly pouze rychtář a jemu podřízení přísežní konšelé. Každé z městeček hlubockého dominia mělo přitom vlastní správní model. V nejmenším Adamově, který byl jen nevelkou hornickou osadou,⁹⁷³ se místní správa příliš nelišila od vesnické.⁹⁷⁴ Podobně tomu bylo původně také v Podhradí. I zde stál v čele městečka rychtář. Až roku 1685 souhlasil kníže Ferdinand Vilém ze Schwarzenberku, aby si Podhradští volili šestičlennou radu konšelů v čele s rychtářem.⁹⁷⁵ Na počátku 18. století se ovšem zdejší správní model zásadně změnil. Pouhých šest radních zřejmě nevládalo plnit včas všechny povinnosti, a rada se proto rozrostla na obvyklých 12 členů. V čele samosprávy však nestál primátor volený z jejich středu, nýbrž obecní starší.⁹⁷⁶

Nejrozvinutější správní model mělo nejstarší a největší městečko hlubockého dominia – Lišov. Základ představovala dvanáctičlenná městská rada („*přední*“ nebo „*vnitřní*“), pro kterou se na počátku 18. století vžilo označení magistrát. V jejím vedení, ve funkci purkmistra, se jednotliví konšelé střídali pravidelně po čtyřech týdnech. Primátor, který po ustanovení rady řídil obec jako první, disponoval navíc řadou zvláštních pravomocí a reprezentoval městečko při oficiálních příležitostech na veřejnosti. Vedle městské rady se na samosprávě Lišova podílel ještě sbor obecních starších, „*menší*“ nebo „*vnější*“ rada. V některých případech se obecní starší účastnili zasedání městské rady, kde měli poradní hlas, správy obecního majetku, eventuálně i některých komisí. Do jisté míry prováděli v zájmu celé městské obce zároveň i určitou kontrolu městské rady. Z jejich řad byli vybíráni náhradníci v případě, že někdo z konšelů ve svém funkčním období zemřel nebo ji byl z jiného důvodu

⁹⁷² Z mnoha studií k fungování městských samospráv v období raného novověku výběrově: Jaroslav DOUŠA, *Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550-1650. Sociální složení rad v letech 1560-1590*, SAP 32, 1982, s. 321-418; Miloš DVORÁK, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1623*, SAP 32, 1982, s. 170-224; Ivan HLAVÁČEK (ed.), *Městská diplomatika a správa v českých zemích do druhé světové války*, Praha 1992 (=Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, Z pomocných věd historických 10); B. ROEDL, *Vademekum městské správy v Lounech 1573-1727*, Louny 2004. K pravomocem městských rad v oblasti veřejného pořádku na hlubockém panství srov. například koncept „*Nota na počty vodňanský*“ za rok 1695 a 1697, Vs Hluboká IA 5AS 3a1, bod 11.

⁹⁷³ Roku 1697 zde bylo jen 33 usedlostí. Vs Hluboká IA 5AS 8k.

⁹⁷⁴ Po celé sledované období byl nejvyšším představitelem zdejší obce rychtář, kterému podléhali čtyři přísežní a jeden obecní starší. Záznamy o renovaci městské rady v Adamově. Vs Hluboká IA 5AS 13b.

⁹⁷⁵ J. MAŘÍK, *Paměti města Hluboké*, s. 38.

⁹⁷⁶ Podle volby plnoprávných příslušníků městské obce, byli k jeho výpomoci určeni tři až čtyři radní jako jeho přísežní. Zbylí členové městské rady podléhali městskému rychtáři. Všichni konšelé bývali zároveň označováni v návrzích na jejich instalaci jako „*Gerichtsgeschworene*“ - soudní přísežní. K jejich povinnostem patřila i účast při výkonu městské jurisdikce. Renovace magistrátu městečka Podhradí. Vs Hluboká IA 5AS 11.

nucen předčasně opustit. Členové přední i menší rady byli jako tzv. přísední pověřování jednorázově různými dílčími úkoly.⁹⁷⁷ Přesnější rozsah jejich pravomocí nelze pro nedostatek pramenů blíže určit. Uvedený správní model platil v Lišově bez jakýchkoliv změn až do poloviny 18. století. V roce 1755 se nejprve schwarzenberští úředníci pokusili bez bližšího zdůvodnění zredukovat městskou radu o jednu třetinu. Jejich požadavek, aby měl magistrát jen 8 členů, se však úplně prosadit nepodařilo; do městské rady však jmenovali jen 10 nebo 11 radních.⁹⁷⁸ K trvalé změně došlo až roku 1785, kdy byl v rámci josefínských reforem dosavadní správní model zrušen a nahrazen pouze osmičlenným sborem složeným z primátora, purkmistra a šesti radních.⁹⁷⁹

III.4.1. Orgány městské samosprávy

Podobně jako u představitelů vesnických obcí nelze ani v případě městských samospráv předpokládat, že by v jejich čele stáli lidé, kteří beze zbytku plnili vůli nadřízených orgánů a usilovali o prosazování vrchnostenských instrukcí a nařízení. Kdo byli tito lidé ve skutečnosti? Jak byli do svých úřadů vybíráni? Jaké měli předpoklady k výkonu svých povinností? Jakým cílům podřizovali své jednání? Jak vrchnostenský aparát kontroloval výkon jejich funkcí a trval na dodržování pořádkových norem?

Stejně jako na vsi se také městské samosprávy zodpovídaly z výkonu svých povinností vrchnosti. Pokud panští úředníci nesouhlasili s navrženými měšťany, měli proto právo stejně jako u voleb do vesnických samospráv dosadit na jejich místo kandidáty podle vlastního uvážení.⁹⁸⁰ Na rozdíl od vesnických rychtářů a konšelů nebyli však zástupci měst jmenováni na dobu neurčitou, ale formálně pouze na jediný rok.⁹⁸¹ Po uplynutí této lhůty měly magistráty poddanských měst požádat vrchnost o rezignaci a o jmenování nového sboru konšelů. V praxi se však ustanovení litery A 25 Koldínova zákoníku nařizující tento postup dodržovalo jen do roku 1692. Od té doby docházelo k slavnostnímu obnovování městských rad jen jednou za dva, častěji však tři nebo čtyři roky. Na konci první poloviny 18. století

⁹⁷⁷ Jejich úkolem byl dohled nad určitou částí obecního majetku – obecními lesy, městským špitálem a výběrem mýta. Jeden z konšelů - „pivní“ - dohlížel na provoz městského pivovaru. V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 292 – 192. E. PROCHÁZKOVÁ, *Městská správa*, s. 199-200.

⁹⁷⁸ Průvodní list k renovaci městského magistrátu z 12. 2. 1755 a záznamy o jeho renovaci z let 1761 a 1764. Vs Hluboká IA 5AS 7.

⁹⁷⁹ Volby lišovského magistrátu. Vs Hluboká IA 5AS 7.

⁹⁸⁰ V roce 1705 odmítl například hlubocký hejtmán Rudolf Praxl potvrdit do konšelského úřadu městyse Podhradí měšťana Svobodu, protože byl prý příliš mírné a dobrotivé povahy, a jmenoval raději Víta Novotného, který získal o 7 hlasů méně než Svoboda. J. MAŘÍK, *Paměti města Hluboké*, s. 37. K postavení městských rad v poddanských městečcích srov. M. SCHEUTZ, *Alltag*, s. 217-224.

⁹⁸¹ „[...] podle práv městských litery A. 25 žádný konšel v takové povinnosti přes rok seděti nemá [...] Rezignační žádost z 9. 3. 1683. Vs Hluboká IA 5AS 7.

dosáhl časový interval mezi renovacemi i osmi let. Formálním důvodem byly vzrůstající pracovní nároky a časová vytížení patrimoniálních úředníků.⁹⁸² Kvůli svému zaneprázdnění spojoval třeboňský vrchní hejtman Johann Thomas von Burghard proto obnovu lišovského magistrátu zpravidla s návštěvou nedalekých lázní v Libníči.⁹⁸³ Hejtmané jednotlivých panství se tak sami vzdávali příležitosti aktivně zasahovat do vnitřní autonomie poddanských měst a městeček.⁹⁸⁴ Pokud členové stávající samosprávy dokázali v obci udržet alespoň přiměřený pořádek, prosadili plnění vrchnostenských nařízení a nedopouštěli se při správě obecního majetku vyložených přestupků, které by vyvolaly nepokoje, nebo způsobily větší ekonomické ztráty, nepovažovali proto vrchnostenští úředníci za nutné je odvolat a nahradit někým kvalitnějším.⁹⁸⁵ Se stávajícími představiteli městských magistrátů je navíc pojila nejen dosavadní zkušenost, ale nejednou i určitá míra přátelství, které si někteří představitelé měst dokázali vybudovat nejen osobním kouzlem, ale i pomocí rozličných dáreků a pozorností.⁹⁸⁶ Příležitostí k upevňování nadstandardních osobních vazeb byly úřední jednání s vrchnostenskými úředníky přímo v sídle patrimoniální správy na hlubockém zámku, ale především i uvolněná atmosféra tzv. renovačních slavností, které se konaly na náklady města vždy po jmenování nového magistrátu.⁹⁸⁷ Dosáhnout odvolání takto schopného radního bylo pak pro obyvatele jeho města téměř nemožné.⁹⁸⁸

Postavení členů městské rady neovlivňovala jen délka funkčního období, ale i nepřímý způsob voleb. Zatímco osedlí vesničtí hospodáři mohli aktivně hlasovat pro kteréhokoliv

⁹⁸² Hlubocký hejtman vysvětluje Lišovským, „[...] kterak již od roku 1737 při tamním městys Lišově magistrátní renovaci držána nebyla a já původem všelikých při mně mezi takovém prošlém čase zanášejících událostech pohnut jsa [...]. Koncept z 20. 6. 1745. Vs Hluboká IA 5AS 7/132.

⁹⁸³ Zpráva z 3. 7. 1745. Vs Hluboká IA 5AS 7/128.

⁹⁸⁴ Instrukce ze 7. 3. 1736 od vrchního hejtmana Augustýna Ferdinanda Olbrichta nač se mají hlubočtí úředníci při kontrole magistrátu při jeho renovaci zaměřit. Vs Hluboká IA 5AS 2b.

⁹⁸⁵ V roce 1733 byl Václav Adamec, který měl na starost správu sirotčích poklady, usvědčen z defraudace 67 zlatých sirotčích peněz. Ostatní radní se za něj však postavili s tím, že si peníze jen vypůjčil. Jeho provinění proto spočívalo jen v tom, že o vypůjčce neinformoval ostatní konšely. Protože se částku zavázal okamžitě navrátit, vyvázl z celé kauzy jen ostrým napomenutím, aniž by byl z rady odvolán nebo jinak přísněji potrestán. Opis knížecího reskriptu z 24. 1.1733. Vs Hluboká IA 5AS 7.

⁹⁸⁶ Dlouholetý vodňanský primátor Lukáš Tomin se ve své obraně z 26. 8. 1681 proti obviněním ze strany obyvatel přiznával, že vrchnostenským úředníkům na Hlubokou posílal na Vánoce a Velikonoce rozličné dary, které sice skutečně platil z obecních prostředků, ale hájil se tím, že „[...] skrze takový dary jak při páních krajských, též při páních officířích knížecích, nemalý lásky tý chudý obci sem získal.“ činil tak proto, aby skrze „rozličné uvázání p. officířův [...] všude dobré přátele vyzískal, takové dary rozmnožil [...]“. Vs Hluboká IA 5AS 1c

⁹⁸⁷ V žádosti o renovaci ze 14. 9. 1754 ujišťují lišovští radní vrchnostenské úředníky: „Poněvadž obyčejné a taky slušné jest po vykonaném renovationis Actu přítomné vysoce vznešené osoby příslušným obědem občerstviti, k čemuž bychom taky rádi dobrý truňk vína obstarali a objednávali [...] 30 žejdlíků neb co by se do přítomné nádoby ouplně vešlo.“ V květnu 1765, kdy termín renovace připadl na sobotu, tedy postní den, objednával magistrát pro renovační slavnost „nějaké ryby, štiky nebo vokouny“. (Vs Hluboká IA 5AS 7) Ve Voňanech vydali na renovační „tractaci“ 21 zl. 22x a 2 kopy grošů za koření. Viz Vyúčtování vydání z 16. 4. 1683. Vs Hluboká IA 5AS 3a1

⁹⁸⁸ Blíže „Punkta proti panu Lukášovi Tominovi“ z 25. 2. 1681. Vs Hluboká IA 5AS 1c /47.

z několika navržených kandidátů a během volby jejich počet dokonce ještě rozšířit, plnoprávní členové městských obcí se směli vyjádřit pouze, „*uznávají-li tyto osoby za hodné a znají-li je býti k řízení a spravování této poctivé obce za dostatečné*“.⁹⁸⁹ Navrhovat nové konšely měli právo jen odstupující konšelé. Nic ale nebránilo tomu, aby radní kandidovali několikrát po sobě a navrhovali se mezi sebou navzájem. Správu městského majetku a bezprostřední moc nad jeho obyvateli drželo po celá desetiletí úzké a zároveň velmi stabilní mocenské uskupení několika málo měšťanů.⁹⁹⁰ Nejvýraznější osobností lišovské rady byl Matěj Žák, který se stal konšelem poprvé již roku 1667 a v čele obce stál až do roku 1719, kdy zemřel ve věku 83 let.⁹⁹¹ Pokud nedošlo k úmrtí, vážným zdravotním indispozicím, zůstávalo složení magistrátu stejné a měnilo se nanejvýš jen pořadí konšelů, v jakém se ujímali purkmistrovské funkce.⁹⁹²

Přesto se renovační slavnosti nestaly pouhými prázdnými inscenovanými rituály moci, které by demonstrovaly pouze svrchovanou moc majitelů panství nad svými poddanými.⁹⁹³ Přes její nesporný symbolický charakter a ritualizovaný průběh si stále udržovaly i věcný význam. Zůstávaly poslední příležitostí, kdy se představitelé města museli veřejně zodpovídat z předešlého výkonu svých povinností.⁹⁹⁴ Kterýkoliv z řadových obyvatelů města měl přednést své výhrady a připomínky k odstupujícím konšelům, pokud věděli o nějakém jejich provinění.⁹⁹⁵ Noví radní mohli být do úřadu potvrzeni teprve po té, co „*žaloba, ta se předně*

⁹⁸⁹ „*Lista při městys Lišově nachází se confirmovaných osob konšelských k administrování jejich povinnostech, kterýžto zase na svém místě naproti jinou k tomu schopnou osobu ponížene volí*“ Volební seznam ze 7. 6. 1706; „*Notificati pro obnovení radních a posloupně ostatních ouředníkův při J. V. O. kníž. milosti ze Šwertzenberku dle snešení v plnosti rady d. 5. Juni léta 1709 Následovně. P. Matěj Žák, primátor, volí na místo své p. Matěje Hrdličku; Matěj Hrdlička na místě svém p. Šimona Svobodu [...]*“ Vs Hluboká IA 5AS 7.

⁹⁹⁰ Pro malá venkovská města je užití pojmu „elita“ značně problematické. K jeho odmítnutí pro poddanská maloměsta srov. K. KRATOCHVÍL, *Pelhřimovský primas*, s. 222-228. Jako příhodnější se jeví model Erdanna Weyraucha, který rozlišuje kategorie: „*Obersicht*“ – horní vrstva, ve smyslu měšťanů, kteří splňovali podmínky pro účast v městské radě; „*Führungsschicht* – vůdčí vrstva, pro vlastní okruh členů městské rady; *Führungsgruppe* – vůdčí skupiny pro ty radní, kteří v městské radě zaujímali vedoucí postavení. Erdmann WEYRAUCH, *Die politische Führungsschicht Kitzingens vornehmlich im 16. Jahrhundert*, in: Ingrid Báthori – Erdmann Weyrauch (edd.), *Die bürgerliche Elite der Stadt Kitzingen*, Stuttgart 1982, s. 210.

⁹⁹¹ Již v žádosti o renovaci magistrátu z 12. 12. 1699 si Matěj Žák postěžoval: „*I uznávajice já v té mé nyní pořád 24 let nehodné primášské povinnosti a před tím 10 let podobně nesoucí starosti pivenského počtu této lišovské obci, již sešlost mého starého umdlévajícího věku, takže již tím dobře zakusilým pracem nikoliv na budoucí čas více schopen býti uznán nejsem*.“ Srov. V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 299-301.

⁹⁹² „*Správa obnovení ouřadu v městys Lišov*“ z roku 1702. Vs Hluboká IA 5AS 7/45.

⁹⁹³ Srov. A. HOLENSTEIN, *Die Symbolik*, s. 81-100; P. HIML, *Die „armen Leüte“*, s. 139.

⁹⁹⁴ Problematikou renovačních ceremoniálů v českých městech raného novověku se nejnověji věnoval J. HRDLIČKA, *Otázky*, s. 187-220, k poddanskému prostředí na příkladu měst Třeboně a Jindřichova Hradce srov. s. 198-209.

⁹⁹⁵ „*Správa obnovení ouřadu v městys Lišově*“ z roku 1702. Bod 2. – 5. „*Naproti tomu žádá se od obce věděti, zdalíž se ouřad k své obci a sousedům dle povinnosti jejich zachoval a obecního dobrého vyhledával [...]* Zdalíž který konšel ouřad na sobě mající nad některým sousedem se potřásal [...] Zdalíž se důchod obecní neobmeškával neb daremně utrácel [...]“ Vs Hluboká IA 5AS 7/45.

vyslyší a dle možnosti k náhradě přivede“.⁹⁹⁶ Očekávaným jednáním, které mělo po vyslovení těchto otázek následovat, bylo kolektivní ticho nebo pochvalná slova. V obou případech mělo dojít k vytvoření konsensu, který byl všeobecně srozumitelným symbolem vzájemného souladu mezi oběma politicky aktivními, ale mocensky nerovnými složkami městské pospolitosti, městskou radou a městskou obcí. Jen výjimečně počítaly dosud známé normy s tím, že by se měšťané v tomto klíčovém okamžiku mohli zachovat jinak.⁹⁹⁷ Tak je tomu i v instrukci vydané roku 1702 pro městečko Lišov, která předjímá možnost, že vyvstanou „*jaké žaloby*“, a obsahuje proto zároveň i návod, jak se v dané situaci zachovat.⁹⁹⁸ Lišovská městská obec možnost veřejně kritizovat členy radní vrstvy skutečně využívala. V roce 1754 proto zdejší radní požádali, aby se obnovy jejich magistrátu v budoucnu již nekonalý společně s renovací městečka Adamova, kde vlastní radnici neměli, neboť obyvatelé Adamova „*nám darmo nepřiležitost a zaměstnání činí, zvláště když zůstávají přítomni při našich samého městyse se tejkajících curiálních inquisitích, tu pak příležitost mají, k roznášení sem i tam rozličných řečí.*“ Důvodem přitom nebylo ani tak vlastní narušení slavnostní ceremonie jako spíše pomluvy, které pak Adamovští roznášeli po okolí. Nesloužily ke cti ani radním, ba ani městské obci.⁹⁹⁹ Proti těm, kteří narušili svými „*žalobami*“ průběh slavnostního ceremoniálu, přitom nikdo nijak razantně nevystupoval. Zdá se proto, že pro obyvatele poddanského maloměsta nehrály tyto formy symbolické komunikace tak zásadní roli, jako jí přikládalo prostředí větších měst.¹⁰⁰⁰ Zároveň je zřejmé, že mezi vrstvou, která ovládala magistrát, a zbylou městskou obcí panovalo trvalé napětí, které mohlo přerůst v hlubší konflikty a ohrozit tak vnitřní solidaritu městské obce.

Prodloužení funkčního období znamenalo na jedné straně jednoznačné oslabení kontrolních mechanismů řadových obyvatel nad městskými samosprávami. Na druhou stranu ale přinášelo posílení nezávislosti radních vůči obci i vrchnosti. Ta do vnitřních záležitostí městské komunity však nehodlala z vlastní iniciativy příliš zasahovat.¹⁰⁰¹ Záleželo jí především na tom, aby si město plnilo své fiskální a kontribuční závazky. Pokud si členové magistrátu tyto povinnosti plnili, bylo odvolání některého z nich nebo prosazení jiného kandidáta než navrženého odstupujícími konšeli během renovace pro běžné sousedy téměř

⁹⁹⁶ Tamtéž, bod. 6.

⁹⁹⁷ J. HRDLIČKA, *Otázky*, 211-213.

⁹⁹⁸ „[...] žaloba, za se předně vyslyší a dle možnosti k náhradě přivede, [...]“ Vs Hluboká IA 5AS 7/45, bod 6.

⁹⁹⁹ „*Takoví lidé, slyšice to, potom při svých schůzkách, při pivě a jináče mají co přetřásati a pomlouvati.*“ Přípis z 14. 9. 1754. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰⁰⁰ K opačnému vnímání porušení očekávaného jednání při renovaci městské rady v Jindřichově Hradci v roce 1606 J. HRDLIČKA, *Otázky*, s. 216-218.

¹⁰⁰¹ Obdobně v souvislosti s vrchnostenskou a samosprávnou jurisdikcí S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 61, 65.

nemožné.¹⁰⁰² Mezi vůdčí vrstvou městských obyvatel proto sílil pocit, že za svá rozhodnutí nejsou odpovědní. Právě ze třicátých až padesátých let 18. století, kdy byl interval mezi renovacemi městských rad nejdelší, pochází proto nejvíce stížností na aroganci a lišnavost lišovských konšelů.¹⁰⁰³ V roce 1740 věznili lišovští radní v místním vězení svého sládka řadu týdnů jen proto, že popřel údajně starobylý obyčej, podle kterého byl povinen nosit jim bezplatně na radnici pivo z městského pivovaru. Navíc obvinil primátora Josefa Denka, že zneužívá své funkce a chodí se zadarmo do pivovaru opíjet.¹⁰⁰⁴ Tato nařčení, jakkoliv se mohla zdát jako účelová, o několik let později potvrdil městský písař Adam Sebastian Kunstovní, který se otevřeně vzepřel bujícímu klientelismu svých nadřízených, lišovských konšelů.¹⁰⁰⁵ Kunstovní, který jako písař a účetní znal dopodrobna administrativní praxi a hospodaření obce, ve své kritické zprávě doložil otřesné poměry v obecní samosprávě a na základě městských účtů usvědčil magistrát ze svévolného plýtvání obecními prostředky a zbytečného zadlužování městské pokladny. Hlubocký hejtman však nedosadil ani nové radní, ani nezjednal jinou nápravu, o kterou jej písař prosil. Jedinou sankcí bylo pouze uvalení tzv. exekuce na lišovské měšťany, kteří museli ve svých domech ubytovat a na vlastní náklady zaopatřit knížecí granátníky do doby, než své kontribuční dluhy uhradí. Členové magistrátu, na něž směřovala hlavní kritika, vyvázli bez trestu. Přestože měl panský hejtman oporu ve vrchnostenských instrukcích,¹⁰⁰⁶ ve vztahu k lišovským radním nevyvodil žádné závěry. Spokojil se jen s planým napomínáním a bezzubými pohrůžkami s tím, že změnu magistrátu provede při nadcházející renovaci.¹⁰⁰⁷ K ní ale ve skutečnosti už nedošlo. Josef Trnek funkci primátora znovu neobhájil; z rady ale neodešel, byl potvrzen na místo druhého konšela.¹⁰⁰⁸ Rozpory mezi představiteli městské samosprávy a obyčejnými měšťany se proto nejen neurovnaly, ale stále se stupňovaly. I z dalších stížností, které v několika málo letech

¹⁰⁰² Doklad o sesazení primátora pochází jen ze zástavního královského města Vodňan, spravovaného do r. 1710 hlubockým hejtmanem. Blíže „*Punkta proti panu Lukášovi Tominovi*“ z 25. 2. 1681. Vs Hluboká IA 5AS 1c /47.

¹⁰⁰³ Srov. zejména stížnost městského písaře Františka Ferdinand Horšovského z 20. 9. 1738 na porušování procesních pravidel inkvizičního řízení lišovskou městskou radou. Vs Hluboká IB 4E 4.

¹⁰⁰⁴ Žádost Jana Svobody z 26. 2. 1740. Vs Hluboká IB 5AS 3i.

¹⁰⁰⁵ „[...] jejich starost největší (ať v pravdě povím) jest ta, kde by co píti a jakých akcidencí bráti mohli.“ Ve své zevrubné zprávě mimo jiné uvedl: „[...] mám mnohokrát co činiti, abych jak téhož primasa, i taky některý tak nebdbandlivý purkmistry k tomu přivedl, aby to, co se státi má, činili a, co býti nemá, zanechali [...] myslíce nepochybně, že ta outrata z jejich kapsy nepůjde [...] mnozí hodní, moudří a schopní sousedi musejí poslouchati těch, některých neschopných ouředníkův častokráté proti slušnosti a spravedlnosti.“ Zpráva z 3. 11. 1743. Vs Hluboká IA 5AS 8.

¹⁰⁰⁶ Srov. například ustanovení č. 2 ze „*Správy obnovení ouřadu v městys Lišově*“ z r. 1706, které nařizovala, aby „*takový mrhač, kterej by obecní dobré rozptyloval a utrácel náležitě z toho vyvozován, jiným ku příkladu kárán a posledně [...] s posměchem z ouřadu hozen byl*“. Vs Hluboká IA 5AS 7/45.

¹⁰⁰⁷ Koncept odpovědi hlubockého hejtmana z 6. 11. 1743. Tamtéž.

¹⁰⁰⁸ Nedatovaný seznam členů magistrátu cca z 1751. Vs Hluboká IA 5AS 7/150.

následovaly, je patrné, že vůdčí vrstva lišovských měšťanů využívala svého postavení v městské radě především k prosazování vlastních soukromých zájmů, místo aby hájila zájmy obce.¹⁰⁰⁹

Nedostatků v činnosti městských samospráv si byla vědoma i patrimoniální administrativa. S razantním nástupem byrokratizace patrným ve vrchnostenské správě zejména v polovině třicátých let 18. století se pokoušel vrchnostenský aparát o zdokonalení vlastních kontrolních mechanismů.¹⁰¹⁰ V souvislosti s obnovami městských rad prováděli panští úředníci nově podrobný soupis zjištěných nedostatků, k nimž připojovali návrhy konkrétních postupů k jejich odstranění.¹⁰¹¹ Řešení vytykaných chyb však v praxi buď nevyžadovali, nebo si ho nedokázali vynutit.¹⁰¹² Z pochybení nebyla nikdy vyvozována přímá osobní odpovědnost tak, že by provinilé z magistrátu odvolali, nebo dokonce rozhodli o jejich exemplárním potrestání. Veškeré kontrolní mechanismy stále zůstávaly pouze v apelativní rovině. Za nedodržení požadovaného postupu sice hrozil magistrátu jistý finanční postih, byl by ale hrazen z obecní pokladny, nikoliv soukromých prostředků radních.¹⁰¹³

Vládoucí vrstvu, která si velmi dobře uvědomovala, že jí ve skutečnosti žádné citelné sankce nehrozí, pochopitelně nic nenutilo, aby plnila další a další ukládané povinnosti, které byly v instrukcích rozepisovány stále do větších detailů. Jen pro městečko Lišov se ze sledovaného období dochovalo 7 instrukcí, které byly patrně vydávány znovu při každé obnově městské rady. Zvláště poslední z nich (z let 1752 a 1755) byly již natolik podrobné, až musel být jejich obsah utříděn do pěti tematických skupin.¹⁰¹⁴ Už z názvů jednotlivých kapitol – „*ad Spiritualia, ad Judicialia (et Cancellariam), ad Publica et Politica, ad Cameralia et Oeconomica, ad Rubricum Contributionalia*“ – je patrné, že radní nezodpovídali zdaleka jen za správu obecního majetku a kontrolu městských zaměstnanců.

¹⁰⁰⁹ V roce 1752 se obrátilo se stížností „*lišovské sousedstvo [...] na slavnou vysokou autorisirovanou císařskou a královskou commisi a na pana krajského kraje bechyňského a dlu budějovického.*“ Koncept odpovědi hlubockého hejtmána z 28. 2. 1752. Vs Hluboká IA 5AS 8 a dále pod sign. IB 5AS 3a.

¹⁰¹⁰ Instrukce pro vrchního hejtmána Augustýna Ferdinanda Olbrichta ze 7. 3. 1736 s návodem na co se zaměřovat při renovacích magistrátů. Vs Hluboká IA 5AS 2b.

¹⁰¹¹ Srov. například účetní likvidaci v relaci o renovaci magistrátu z 24. 7. 1736. Vs Hluboká IA 5AS 7/107 a 7/114

¹⁰¹² Instrukce pro vrchního hejtmána ze 7. 3. 1736 nařizovala například v bodě 4 kontrolu městských knih a vedení protokolů městské kriminální hrdelní jurisdikce (Vs Hluboká IA 5AS 2b). Podobné úřední knihy však v Lišově ve skutečnosti nikdy založeny nebyly, nebo se alespoň o jejich existenci a tedy i praktickém uplatnění nedochovala z této doby sebemenší zmínka. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 14 a pozn. č. 151.

¹⁰¹³ V konceptu z 12. 7. 1736 vytyká hlubocký hejtmán Lišovským: „*Přichází mně k velkému podivení, že tamní obecní páni ouředníci až dosaváde s vyhotovení jich liquidací přes sobě svěřené ouřady nemají, kteréžto bezelstně k napomenutí restantury [...] jsou*“ a hrozí jim směšně nízkou pokutou 1 kopy míšeňských grošů. Vs Hluboká IA 5AS 7/113. Srov. výčet dalších účetních a administrativních nedostatků tamního magistrátu. Vs Hluboká IA 5AS 7/114.

¹⁰¹⁴ Vs Hluboká IA 5AS 7/157 a 7/164

K jejich stálým povinnostem náležel dohled nad duchovním životem obyvatel města. Pravidelně i dvakrát týdně měli kontrolovat dodržování množství zdravotních, protipožárních předpisů a nařízení z oblasti sociální péče. Jejich úkolem bývalo rovněž spravedlivé rozvrhování urbaniálních břemen, ubytování vojska, vybírání císařské kontribuce a stavění rekrutů.¹⁰¹⁵ Značné úsilí museli radní věnovat pravidelnému výkonu sporného a nesporného soudnictví.¹⁰¹⁶ V oblasti kriminální hrdelní jurisdikce přesahovaly pravomoci lišovského a podhradského magistrátu navíc hranice měst.¹⁰¹⁷ Dodržování pravidel inkvizičního řízení, nad nímž dohlížely nejen vrchnostenské, ale i krajské a zemské orgány, představovalo pro tuto městečka mimořádnou organizační i finanční zátěž.¹⁰¹⁸ Mimo závěrečného přelíčení nebyla sice účast všech radních na procesních úkonech nezbytná,¹⁰¹⁹ stížnost městského písaře Františka Ferdinanda Horšovského však svědčí o tom, že si radní nenechávali ujít vyšetřování mravnostní deliktů, kde vyslychaní museli podrobně rozebírat intimní podrobnosti.¹⁰²⁰

Ani o morální bezúhonnosti konšelů, která byla jedním ze základních předpokladů pro jejich jmenování do městské rady, si nelze dělat mylné iluze. Kriminální spisy dokládají obvinění Matěje Hrdličky, dlouholetého člena lišovské městské rady, z hrubého zacházení hraničícího s fyzickým týráním jeho služebné.¹⁰²¹ Městskou radu neopustil Matěj Hrdlička ani v roce 1715, kdy jeho syn Václav uvedl do „veliké hanby“ nejen svou rodinu, ale celou lišovskou obec, když přivedl do jiného stavu Mandelínu Červinkovou z Třeboně a přes opakované sliby a intervence představitelů obou městských samospráv a zástupců vrchnosti

¹⁰¹⁵ Vrchnostenské instrukce pro městské samosprávy z let 1706, 1709, 1715, 1736, 1748, 1752, 1755. Vs Hluboká IA 5AS 7. Srov. P. HIML, *Die „armben Leüte“*, s. 122-138

¹⁰¹⁶ Podle instrukce z 28. 1. 1752 se měla městská rada sejit každé úterý, aby po 8. hodině ranní vyslechla žaloby sousedů, po 9. hodině je projednala a ještě téhož dne vynesla své rozhodnutí. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰¹⁷ Městečko Lišov bylo původně jediným držitelem práva „ius gladii“ na celém hlubockém dominiu. Na přelomu osmdesátých a devadesátých let 17. století, kdy začalo s významnou podporou pozemkové vrchnosti vykonávat hrdelní jurisdikci také Podhradí, se jeho územní působnost omezila na pravobřežní, bechyňskou část panství, zatímco Podhradí obstarávalo část hlubockého panství ležící na levém břehu řeky Vltavy, tedy v na území Prácheňského kraje. P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, zvláště s. 20-24.

¹⁰¹⁸ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, zvláště s. 72.

¹⁰¹⁹ Kriminální tabula krajskému úřadu z dne 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b. Před zahájením soudního zasedání museli nejprve nově zvolení členové, kteří se jednání soudu dosud neúčastnili, složit přísahu, že si budou počínat nestranně a spravedlivě. Srov. „*Přísaha přisedících osob dne 21. ledna roku 1737 [...], jenž se od přisedících, který až posaváde žádnou přísahu neměli, skládala při Inquisiti Magdaleny Škodový [...]*.“ Vs Hluboká IB 5BC 4k.

¹⁰²⁰ Městský písař František Ferdinand Horšovský si stěžuje 20. 9. 1738 na tento nešvar v případě těhotné cikánky Doroty Růžičkové: „*Examen jak instructi Josefínská nařizuje ne u přítomnosti dvou deputýrovaných a rychtáře, nýbrž in pleno senátu konán byl a tudy skrze mnohých pánův činěných darebných vypřádání já totus turbatus nemaje sobě nyní žádného na ruku na to sem přijítí nemohl, ovšem všudy vždy v obávání jsa, že něco z rady, jakž se často stává, vynešeno bude.*“ Vs Hluboká IB 4E 4.

¹⁰²¹ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, Přehled případů č. 8.

se se zmrhanou měšťanskou dcerou nakonec neoženil.¹⁰²² Znamé jsou i další případy, kdy se členové městské rady dopustili závažných morálních pochybení a porušení zákona, za něž byli trestáni pokutou nebo dokonce vězením.¹⁰²³

Také vzdělání a odborná způsobilost k plnění výše uvedených povinností nebyly u členů městské rady na odpovídající úrovni. Univerzitním vzděláním se v této době mohli vykázat jen příslušníci vládní elity největších královských měst.¹⁰²⁴ U většiny radních malých poddanských měst je možné předpokládat nanejvýš absolvování některé městské školy. Ještě při revizi hrdelních soudů v roce 1755 byli čtyři ze sedmi soudních přísedících označeni jako „*illiterati*“ (nevzdělaní).¹⁰²⁵ Z 26 lišovských měšťanů, kteří přišli v roce 1762 na Hlubokou do vrchnostenské kanceláře se stížností na vyplácení „*šláfkrejcaru*“, náhrady za ubytování vojáků, se dokonce umělo vlastnoručně podepsat jen 14.¹⁰²⁶

Výjimkou byli městští písaři, kteří se účastnili zasedání městské rady a po čase se stávali i jejími přímými členy jako konšelé.¹⁰²⁷ Příkladem je osud Lukáše Kašparidese, který v roce 1689 vystřídal dosavadního písaře Václava Antonína Záhorku. Zatímco jeho předchůdce vstoupil do knížecích služeb, kde díky svým schopnostem a úspěšné sňatkové strategii dosáhl jako hejtman panství Protivín mimořádného společenského i majetkového vzestupu,¹⁰²⁸ Lukáš Kašparides zůstal městským syndikem plných 45 let. Již roku 1702 chtěl na tuto funkci rezignovat,¹⁰²⁹ protože se ale radní neshodli na osobě jeho nástupce, zůstal ve funkci až do roku 1734.¹⁰³⁰ I nadále si však ponechal členství v městské radě, kam byl poprvé zvolen v roce 1715.¹⁰³¹ V té době již k jeho povinnostem patřilo nejen vyřizování rozličné městské korespondence, ale i vedení pozemkových knih, hospodářských, purkmistrovských a špitálních účtů a městské pamětní knihy. Jako písař hrdelního soudu

¹⁰²² Záznam o urovnání sporu mezi Matějem Hrdličkou a primátorem Matějem Žákem z 10. 5. 1715. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰²³ V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 302.

¹⁰²⁴ P. SVOBODNÝ, *Sociální a regionální struktura*, s. 19-20, 22; Jaroslava MENDELOVÁ, *Rada nového Města pražského v letech 1600-1650*, Pražský sborník historický 29, 1995, s. 59-106; Věra SMOLOVÁ, *Rada Starého Města Pražského v letech 1650-1715*, Pražský sborník historický 24, 1991, s. 5-37; Ludmila SULITKOVÁ, *Zamyšlení nad charakterem vůdčí vrstvy městského obyvatelstva na příkladu Brna v raném novověku*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Praha 2004, 1995, s. 243-250; Vlastimil SPÁČIL, *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001, s. 22-24.

¹⁰²⁵ Kriminální tabula krajskému úřadu z 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b.

¹⁰²⁶ Zápis stížnosti z 27. 2. 1762. Vs Hluboká IB 5AS 3a.

¹⁰²⁷ V Lišově je poprvé v pramenech samostatný radní písař zmiňován v roce 1630. V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 180.

¹⁰²⁸ A. SMOLKOVÁ, *Jak se žilo Václavu*, s. 86-122.

¹⁰²⁹ Vs Hluboká IA 5AS 7/48.

¹⁰³⁰ V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 261, 323.

¹⁰³¹ Soupis odstupujících radních z 13. 3. 1719. Vs Hluboká IA 5AS 7.

zapisoval veškerá jeho jednání, účastnil se ohledání místa činu a všech dobrovolných i útrpných výsledků.

Jeho nástupcem se stal František Ferdinand Horšovský, dosud obroční písař hraběte Karla Jáchyma Bredy na panství Tachovice. Patrimoniální správa souhlasila s jeho jmenováním nejprve na zkoušku na čtvrt roku bez větších problémů s tím, že „*ein stillenr Sittsamer mensch, auch latein, teütsch und behm, nicht mindes in Rechnung velhiert ist.*“¹⁰³² Jako stálý obecní zaměstnanec dostával pravidelný plat v penězích a deputátní odměny v naturáliích.¹⁰³³ Od roku 1707 navíc trestní zákoník stanovil v případech, kdy byla hrdelní jurisdikce prováděna nad poddaným z cizího panství, že „*písaři neb Actuario od každého archu papíru vpisování vyhledávajícnosti, 12 kr. dáti se má.*“¹⁰³⁴ Uvedené odměny, přestože se později významně zvýšily, byly naprosto nedostatečné. Naplno se to projevilo v roce 1739, kdy byl Horšovský svou vrchností z Lišova odvolán a magistrát nebyl schopen na uvolněné místo sehnat vhodného nástupce. Jediný, kdo projevil zájem, byl Adam Kunstovní z Týna nad Vltavou, který zde krátce působil jako varhaník a učitel. Přestože jej lišovští radní navrhovali s tím, že „*jsouce dobrý latinář, němec, čech a počtář schopný býti se zdá*“, hlubocký hejtman jej odmítal potvrdit a několikrát po sobě souhlasil jen s jeho prozatímním jmenováním na půl roku.¹⁰³⁵ Během jeho funkčního období, kdy opět převážila v písemném styku mezi Hlubokou a Lišovem čeština, se ukázalo, že Kunstovní ve skutečnosti neuměl tak dobře německy, jak původně prohlašoval. Přestože přišel do Lišova jen jako obyčejný varhaník a učitel, účastí na zasedání městské rady získal přístup k cenným informacím; umožnila mu i nezanedbatelný sociální vzestup. Nejpozději v roce 1745 se Adam Kunstovní stal jedním z 12 konšelů. Ani on však neměl požadované právnické vzdělání, které nařizoval hrdelní řád císaře Josefa I.¹⁰³⁶ V roce 1752 bylo navíc pro městské syndiky předepsáno povinné tříleté právnické studium a od roku 1755 i zkoušky z „*teorie práva*“.¹⁰³⁷ Městská rada obhajovala proto odbornou způsobilost zdejšího písaře v roce 1755 pouze letitou praxí s výkonem kriminální agendy.¹⁰³⁸

¹⁰³² Vs Hluboká IA 5AS 7/91.

¹⁰³³ Za první polovinu roku 1732 činily výdaje na jeho odměny 26 zlatých. V roce 1755 dostával již peněžitou odměnu 46 zlatých ročně, k tomu 20 zlatých „*akcidentálií*“ a na deputátu 4 sudy piva, 6 strychů žita, 1 strych a 2 věrtele pšenice, stejné množství ječmene, 1 strych hrachu, 15 sáhů dřeva. Vs Hluboká I 5AS 3.

¹⁰³⁴ Josefina, článek 23, § 4.

¹⁰³⁵ „*Já za takového uznati nemohu a s tím bych také ani je ani sebe nezahambil a mil. Vrchnosti s nějakou falší nepřišel. Pročež se páni přátelé o nějakého jinšího zkušenějšího postarají aneb na nějaký rok na probu toho vemou, jakož jim samým dobře známo jest, kterak při tamní obci jak v právních, tak jinších věcech zběhlého člověka zapotřebí jest.*“ Z konceptu hlubockého hejtmana z 9. 4. 1739. Vs Hluboká IA 5AS 7/121.

¹⁰³⁶ Josefina, článek 2 § 5.

¹⁰³⁷ J. KLABOUCH, *Osvícenecké právní nauky*, s. 29.

¹⁰³⁸ „*Hier ist kein zum Blut Specialiter geschwohrener Actuarus oder Notarius, sonder die criminal Acta führet der Syndicus oder Marktschreiber anjetzo Adam Kunstovní, welcher in Studio Criminali weiter nicht mehr*“

V průběhu padesátých let 18. století Kunstovní zabředl do vleklých sporů s nadřízenými z městské rady. Opakovaně si stěžoval nejen na platové podhodnocení a pracovní přetížení, ale upozorňoval i na zneužití služebních pravomocí primátora a dalších konšelů. Ti mu zase vyčítali nedostatky ve vedení městského účetnictví.¹⁰³⁹ Posoudit, kdo a do jaké míry měl v těchto sporech pravdu, není smyslem této práce. Neúplné a roztržité písemnosti z této doby to ostatně ani neumožňují. Ukazují však, jak rozporuplným, nejednotným uskupením mohla být městská rada, o níž se opírala patrimoniální správa při prosazování svých cílů. Spory mezi jednotlivými členy i celými skupinami nejen vyčerpávaly regulační a řídicí schopnosti místní samosprávy, ale zároveň snižovaly její autoritu před veřejností a ještě více ztěžovaly její úsilí o prosazení mnohých nepopulárních vrchnostenských nařízení.

Příčinou malé svědomitosti a neprofesionality představitelů městských samospráv k výkonu úředních povinností nebyla jen odborná nezpůsobilost a značné časové zatížení velkým množstvím dílčích úkolů, ale především nedostatečné finanční ocenění. Finanční odměny – „*diskrece*“ – pobírali konšelé pouze po dobu oněch čtyř týdnů, kdy zastávali úřad purkmistra. Samotná účast v městské radě a ve sboru obecních starších byla bezplatná. Jen při opuštění města v obecních záležitostech se směly konšelům proplácet náhrady.¹⁰⁴⁰ Do městské rady proto kandidovali jen movitější měšťané, kteří si mohli dovolit věnovat se ve svém volném čase bezplatné funkci.¹⁰⁴¹ Pravidelný celoroční plat vyplácelo městečko pouze primátorovi. Výše primátorských a purkmistrovských „*discrétii*“ byla však natolik nízká, že nemohla představovat zásadní motivační faktor. Naopak vedla spíše ke korupci a defraudacím. Patrně až v souvislosti s případem Václava Adamce, který upadl do podezření ze zpronevěry 67 zlatých ze svěřené sirotčí pokladny, si nedostatečné ocenění městských radních uvědomila i patrimoniální správa. V roce 1733 proto Josef Adam Schwarzenberk nařídil, aby jejich odměny byly navýšeny na čtyřnásobek.¹⁰⁴² V padesátých letech 18. století

erfahren ist, als was er in Loco seithere 15 Jahren in Praxis sich geübet und aus Lesung der Josefinischen Criminalordnung die Wissenschaft acquirt hat. Er ist auch nicht examinieret worden.“ Kriminální tabula krajskému úřadu z 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b.

¹⁰³⁹ Přes tyto problémy zůstal nakonec v úřadě až do roku 1765, kdy k neskryvané radosti členů městské rady definitivně rezignoval. Vs Hluboká IA 5AS 7/150 a 187, 188.

¹⁰⁴⁰ Tyto náhrady činily u konšelů 45 krejcarů, obecních starších 9-10 krejcarů. Instrukce z 24. 12. 1748, bod 9. Podle instrukce z 14. 6. 1709, bodu 12 se však denní diety vyplácely pouze ve výši 5 bílých grošů. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰⁴¹ Například v žádosti o renovaci lišovské městské rady z 12. 10. 1702 navrhuje písař Kašparides odvolat dva stávající radní nejen „*pro sešlost věku mdlého*“ ale i „*pro velké chudoby*“ Vs Hluboká IA 5AS 7/49.

¹⁰⁴² Od té doby činily 6 zlatých a půl sudu deputátního piva. Knížecí reskript z 24. 1. 1733. Vs Hluboká IA 5AS 7.

byly však i tyto odměny opět sníženy a v případě primátora dokonce úplně zrušeny.¹⁰⁴³ Vrchnostenský aparát, který se na těchto odměnách nijak nepodílel a nebyl schopen vyvinout jakékoliv kontrolní mechanismy, neměl proto jinou možnost k zajištění plnění jejich služebních povinností než jen prostřednictvím služebních přísah a imaginárním božím trestem za jejich nedodržení.¹⁰⁴⁴

III.4.2 Exekutivní síly městské samosprávy

Výkonným orgánem městské samosprávy, na němž ležela hlavní tíha udržování veřejného pořádku v obci, byl úřad rychtáře.¹⁰⁴⁵ Latinské označení *judex* a německé *Richter* dokládají, že právě on stál původně v čele městského soudu. Teprve později přecházely tyto pravomoci na představitele městské rady a purkmistra. Nejpozději v průběhu 16. století byla již městská rada ve většině měst jediným soudním orgánem, který vyřizoval veškeré závažnější případy.¹⁰⁴⁶ I nadále však rychtář zůstával členem soudu a v průběhu trestního řízení plnil nezastupitelné úkoly.¹⁰⁴⁷ Rychtář nebyl v Lišově vždy jen jediný. Patrně jen přechodně zde kolem poloviny 17. století působili rychtáři dva.¹⁰⁴⁸ První z nich, označovaný jako starší, byl zřejmě zástupcem vrchnosti. Jeho hlavním úkolem bylo dohlížet na činnost městské rady. O jeho konkrétních povinnostech si však pro nedostatek pramenů z tohoto období nelze udělat bližší představu.¹⁰⁴⁹ Nejpozději na počátku schwarzenberského období jeho úřad zanikl a jeho pravomoci přešly na druhého rychtáře, který byl do té doby označován jako menší. Po sloučení obou rychtářských úřadů se pro něj vžilo označení městský nebo ještě častěji ložní. V roce 1757 byla zavedena ještě funkce vedlejšího nebo místo rychtáře (*Nebenrichter*,

¹⁰⁴³ Na konci sedmdesátých let 17. století dostával každý radní za čtyři týdny, kdy vykonával funkci purkmistra, 1 zlatý a 30 krejcarů. Stejná částka byla vyplácena každý měsíc také primátorovi. Do roku 1682 se purkmistrovské „*diskrece*“ zvedly o jeden zlatý – na 2 zlaté a 30 krejcarů, ale na počátku třicátých let 18. století se opět vrátily na původní hodnotu 1 zlatý a 30 krejcarů. Ve čtyřicátých letech vyplácelo městečko purkmistrům po 6 zlatých, v padesátých a šedesátých letech po 5 zlatých, zatímco primátorské odměny byly v této době zrušeny úplně. Vs Hluboká I 5AS 3, Obecní účty městyš Lišova z let 1678, 1679, 1681/1682, 1772, 1743, 1753, 1763. Srov. kriminální tabela krajskému úřadu z 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b; V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 333.

¹⁰⁴⁴ Srov. text přísahy konšelů v „*Správa obnovení ouřadu v městyš Lišově*“ z r. 1706. Vs Hluboká IA 5AS 7/45. A. HOLENSTEIN, *Die Symbolik*, s. 95.

¹⁰⁴⁵ K postavení městských rychtářů v poddanských městečcích M. SCHEUTZ, *Ein Diener zweier Herren*, s. 223-245; TÝŽ, *Alltag*, s. 189-216; J. FÁČKOVÁ, *Spory poddaných*, s. 93 - 118.

¹⁰⁴⁶ P. KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání*, s. 74.

¹⁰⁴⁷ Roku 1755 byl při revizi hrdelního soudu městský rychtář v Lišově uveden jako jeden ze sedmi členů soudního tribunálu. Kriminální tabela krajskému úřadu z 18. 3. 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b.

¹⁰⁴⁸ Zřejmě jediná zmínka o druhém rychtáři pochází ze zprávy o renovaci městské rady z roku 1649. V. VAŠEK, *Historie kraje lišovského*, s. 212. V Čechicích jsou dva městští rychtáři doloženi ještě v polovině 18. století. Srov. J. PÁNEK, *Hrdelní soudnictví v městě Čechticích*, s. 131.

¹⁰⁴⁹ Ve Berouně bylo povinností panského – staršího - rychtáře účastnit se na jednáních o narovnání ve sporech o urážku cti, projednávání sporů o dluhy a pravděpodobně také vyšetřování ve věcech trestního práva. Srov. E. PROCHÁZKOVÁ, *Městská správa*, s. 202.

Vicerichter). Stával se jím vždy první z obecních starších a k jeho povinnostem patřilo zastupovat rychtáře v době jeho nepřítomnosti či nemoci a pomáhat mu s plněním zvyšujících se povinností.¹⁰⁵⁰ Z výkonu svého úřadu byl rychtář odpovědný nejen hlubocké vrchnosti, která jej každoročně potvrzovala při slavnostní instalaci městské rady, ale i městské radě samotné, která ho vybírala z řad plnoprávných měšťanů. Rychtář podobně jako měšťtí konšelé mohl svůj úřad vykonávat i více funkčních období, ne však dva roky po sobě. Složením slavnostní přísahy se nově nastupující rychtář zavazoval k plnění řady rozličných úkolů.¹⁰⁵¹ V rámci svých policejních pravomocí dohlížel na pravidelné návštěvy kostela, účast na bohoslužbách a modlitby při zvonění klekání. Dbal na pořádek na veřejných prostranstvích, hospodách a domech, „*kde se pálení prodává*“. Před „*rychterním právem*“ se projednávaly drobné přestupky proti veřejnému pořádku.¹⁰⁵² Obyvatelé města se na něj mohli obracet s případy majetkové újmy.

V rámci hrdelní jurisdikce mu podle článku L. XXIV městských práv náležela oznamovací povinnost.¹⁰⁵³ Vedle stíhání zločinců a dohledu nad zadrženými dbal rychtář také na průběh hrdelního procesu. V doprovodu „*deputirovaných komisařů*“ prováděl ohledání místa činu, zajišťoval potřebné důkazy, zabezpečoval dopravu delikventa z vězení k výslechu před soudní tribunál. Při závěrečném přelíčení vystupoval v roli žalobce *ex officio* a jménem vrchnosti přednášel obvinění. Jako výkonný orgán městského soudu připravoval po publikování rozsudku výkon vyneseného trestu. Spolupráce s katem byla společensky nejproblematictější součástí rychtářových povinností.¹⁰⁵⁴

Naštěstí přicházel rychtář s katem do přímého kontaktu jen zcela výjimečně. Lišov ani Podhradí vlastní popravčí mistry neměly.¹⁰⁵⁵ V rozmezí let 1661 až 1765 se podařilo prokázat pouze čtrnáct případů, u nichž byla katova účast nezbytná (pětkrát byla nařízena tortura, šestkrát vykonal exekuci kapitálního a třikrát jiného tělesného trestu).¹⁰⁵⁶ Díky vysokým odměnám za každý z úkonů, které mistři ostrého meče (*Henker, Scharfrichter, Freimann*)

¹⁰⁵⁰ Renovační protokol ze 7. 12. 1757 a renovační instrukce 21. 4. 1758. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰⁵¹ Následující povinnosti uvedeny podle *Instrukcí pro rychtáře městys Lišova*, vydané na Hluboké 14. 6. 1709 hejtmanem Rudolfem Františkem Praxlem. Vs Hluboká IA 5AS 7/61.

¹⁰⁵² Podobně měl rychtář podle článku M. 28 práv městských trestat zlořečení a rouhání se Bohu, pronásledovat kacířství a přechovávání nekatolických knih, zadržet a hlubockému hejtmanu nahlásit každého, kdo „*o vrchnosti své neb oficírech něco zlého a lehkomyšlného mluvil*“.

¹⁰⁵³ Srov. *Povinnost aneb Jurament rychtáře městského a rychtářskou přísahu v Renovaci městys Podhradí* (oboje nedatováno). Vs Hluboká IA 5AS 11; srov. P. HIML, *Die „armben Leüte*“, s. 98.

¹⁰⁵⁴ P. MATLAS, *Rychlá cesta*.

¹⁰⁵⁵ Již na počátku 15. století bylo Lišovu povoleno brát si kata z Českých Budějovic. Tohoto privilegia, které se ve své době vztahovalo rovněž na hlubockého purkrabího, od svého založení využíval také hrdelní soud v Podhradí. J. ČELAKOVSKÝ (ed.), *Codex juris municipalis Regni Bohemie II*, s. 1033-1034.

¹⁰⁵⁶ P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 35-36.

v rámci hrdelní jurisdikce prováděli, patřilo jejich řemeslo k poměrně výnosným živnostem.¹⁰⁵⁷ Mistři ostrého meče bývali však ve stavovské společnosti vždy považováni za lidi snižené a patřili ke společensky znevýhodněným vrstvám městského obyvatelstva. Opovržení vůči jejich stavu mělo několik příčin. Kati plnili zároveň funkci pohodného, a přicházeli proto při plnění svých povinností pravidelně do styku s různými nečistotami, odpady a zdechlými zvířaty. Za nečestnou práci bylo ale především pokládáno mučení a zabíjení za peníze. Jejich každodenní život byl proto spoután řadou diskriminačních opatření.¹⁰⁵⁸ Bázeň z kata šla tak daleko, že nejen jeho dotyk, ale i pouhá přítomnost mohly přinést neštěstí. Proto jiný než úřední kontakt s nimi mohl znamenat pro ostatní ztrátu cti a společenskou degradaci.¹⁰⁵⁹

Podobné postavení jako kat měl v malých poddanských městečkách soudní sluha („šřic“, „posel právní“, „Frohndienst“).¹⁰⁶⁰ Povinnosti biřice při udržování veřejného pořádku a při výkonu trestního, zvláště hrdelního soudnictví vyplývaly v podstatě z funkcí a úkolů městského rychtáře, jemuž byl jako výkonná pracovní síla bezprostředně podřízen. Ještě na konci 17. století mu za to městská rada vyplácela z obecního rozpočtu měsíčně stálý plat pouhý jeden zlatý a poskytovala naturální dávky jeden strych žita a pět sáhů palivového dříví. Zlepšení svých platových poměrů se biřic dočkal až krátce před reformou hrdelního soudnictví v šedesátých letech 18. století, kdy mu byl plat zvýšen ze dvou na 15 zlatých.¹⁰⁶¹ Vedle pravidelného měsíčního příjmu dostával ještě další odměny za jednotlivé úkony v rámci trestní jurisdikce. Vězně hlídal a zajišťoval stravu. Za zaopatření vězňů a péči o obecní šatlavu mu bývalo městem poskytováno bezplatné bydlení.¹⁰⁶² Mezi jeho další povinnosti

¹⁰⁵⁷ K prvnímu taxativnímu omezení odměn popravčích mistrů došlo na základě císařského nařízení již v roce 1689. Srov. J. FRANCEK, *Mistři*, s. 31. Odměny katů definitivně stanovila Josefína, článek 22, § 3.

¹⁰⁵⁸ Katům byla vyhrazena zvláštní místa v kostele i hostinci. Na veřejnosti se měli chovat tiše a pokojně. Se svými rodinami žili v katovnách v zastrčených uličkách, na okrajích měst, při hradbách nebo na předměstích. Aby byli snadno k rozeznání, museli se na veřejnosti odlišovat na první pohled oděvem nebo alespoň nosit při sobě svůj popravčí meč. Kati byli dále vyloučeni z veřejných úřadů, nevztahovala se na ně městská práva, jejich svědectví nepožívala stejné věrohodnosti jako ostatních obyvatel města, nemohli se stát poručníky sirotků a jejich postavení bylo značně komplikované také v dědickém a obdarovacím řízení. J. NOWOSADTKO, „Scharfrichter“ – „Hangman“, s. 149. J. FRANCEK – T. ŠIMEK, *Hrdelní sudnictví*, s. 31-33; R. HUYER, *Aus Alt Budweis*, s. 27.

¹⁰⁵⁹ P. KREUZ, *Hrdelní soudnictví města Nymburka*, s. 71.

¹⁰⁶⁰ V Miličíně byl rychtáři podřízen vedle biřice také rychtářský adjunkt. E. PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Miličína*, s. 254.

¹⁰⁶¹ VS Hluboká IB 5AS 3c; obecní účty městys Lišova Vs Hluboká I 5AS 3.

¹⁰⁶² V roce 1728 nechali Lišovští „[...] na místě staré šatlavy ubezpečilejší a z gruntu novou vyzdvihnout, která přes 173 zl. [...] stála.“ Tyto peníze stačily na malou (8 sáhů délky a 3 1/3 sáhu šířky), nízkou budovu o dvou samostatných místnostech. První přední šatlava sloužila soudnímu sluhovi jako skromný byt, vlastní vězení, druhou menší nevytápěnou místnost, využíval soudní sluha v době, kdy zde nebyl nikdo vězněn, jako komory. O vybavení a lokalizaci šatlavy v Lišově a Podhradí P. MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 26-28. Ke stavbě podhradské šatlavy blíže Vs Hluboká IB 5AU 50c.

spadal také výkon tělesných trestů na pranýři. K pravidelným úkolům patřilo publikování panovnických a guberniálních patentů, vyhlášení vynesenoho rozsudku a ohlašování exekuce v průběhu popravního průvodu u pranýře. Za splnění těchto povinností dostával jednorázově 36 krejcarů. Hrdelní řád však přísně zakazoval jakékoli další peněžní odměny k jeho stálému platu obecního zaměstnance, které do té doby biřici brali od vězňů nebo kata.¹⁰⁶³

Mimořádně nízké finanční ocenění nutilo biřice hledat si vedlejší zdroje příjmů. Při asistování katům při útrpných výsleších a plnění funkce pohodného si mnozí z nich naštěstí dokázali osvojit řadu praktických znalostí o lidské anatomii, které pak využívali jako ranhojiči a léčitelé. O tyto jejich služby projevovalo venkovské obyvatelstvo velký zájem. Lišovský biřic dával proto přednost vedlejšímu příjmu za léčení nemocných a zraněných a v městečku se zdržoval jen zřídka. Při plnění pravidelných pořádkových povinností jej proto musela zastupovat jeho žena,¹⁰⁶⁴ která je jako „*biřicka*“ nebo „*právní poslová*“ v písemných pramenech uváděna mnohem častěji než její manžel. Lze si ještě představit, že i žena mohla zvládat fyzický výkon tělesných trestů.¹⁰⁶⁵ Je však otázkou, jakým způsobem mohla být nápomocna rychtáři při hospodských rvačkách nebo odvádění výtržníků do obecního vězení? Ani sebelépe fyzicky disponovaná žena neměla při hlídání vězňů takovou autoritu, jakou by měl na jejím místě muž. Časté zastupování lišovského biřice jeho ženou bylo jednou z příčin nízké autority veřejné moci v tomto městečku.¹⁰⁶⁶

Podobně jako mistři ostrého meče patřili také biřici mezi osoby snižené na cti. Špatná pověst v soudobé společnosti jim znemožňovala najít si lepší uplatnění a vedla k jejich sociálnímu vyloučení. Když se v roce 1753 do Lišova na uprázdněné místo soudního sluhu hlásil jeho předchůdce z Podhradí, nespokojili se zdejší radní jen s obvyklým zhostným listem

¹⁰⁶³ Josefina, článek 23, § 2.

¹⁰⁶⁴ „*Když posel právní málo doma se zdržuje a přes pole v kúru neb hojení jisté nezhojitedlné nemoci vždy pozůstává, jeho žena ale službu jeho zastáváti a celý téměř den při panu rychtáři pro rozličné potřeby, poslu s vojáky aneb rozličné potřebnosti shledávání potřebovati se dáti musí.*“ Dopis lišovské rady vrchnímu hejtmánu Burenhardovi do Třeboně z 28. 12. 1745. Vs Hluboká IB 5BC 10h.

¹⁰⁶⁵ Zpráva lišovského magistrátu z 14. 2. 1697 o stížnosti na „*vejtržnost Evy zdejší právní poslový, [...], která k žádosti Kateřiny, pana faráře zdejšího hospodyně jest se spolu s ní se do Štěpánovic šla a tam u rychtáře Dorotu Hanovou z Velkých Hor, jenž hospodyně na cti uraziti měla, metlou mrskání jest trestala.*“ Vs Hluboká IB 5AP 5b1. Srov. záznam o Kláře, dceři zesnulého pastýře Ambrože z Velké Hory, která „*[...] pro zlodějský kousky biřickou vyvedena pryč.*“ V soupise poddaných z r. 1696, Vs Hluboká IB 5AU Nr 1 z r. 1696.

¹⁰⁶⁶ Zpráva Lipovského magistrátu z 14. 6. 1756 o uvěznění měšťana Hořejšího, který v arestu naváděl spoluvězně jistého Petříčka: „*[...] poslová odejdouc ze šatlavy k p. rychtáři, on Hořejší takto mluvil: Ó blázne, co se tu necháš vězet, já ti pomůžu odtud, ale neříkej nic, jestliže bys však mně vyradil, tak ti hned před právem vybiju. Načež on Hořejší vešel do zadního arrestu a tam vzal kladívko s tím též i s paličkou od moždíře kruhy od špalku vyrazil, na to ven vyšel, jestli by tady nějaký řebřík byl, aby on Petříček vylezl komínem ven, a nebo když poslová bude housata vyhánět, aby se na ní rozběha a s ní strčil a tak z arrestu aby ušel. Anebo aby dal pozor, kyž poslová spát půjde, kam položí klíč, že si může otevřít, jestli ale to ne, tehdy aby vzal karabáč a prásknul poslovou asi 6 krát, bude-li ona křičet, aby jí řekl, aby mlčela, sice že to bude její poslední [...].*“ Vs Hluboká IB 5AS 3a.

hlubockého hejtmana, ale požadovali ještě záruky podhradského magistrátu, že jej nepropustili kvůli špatnému chování.¹⁰⁶⁷ Jejich sociální vyloučení vedlo k předávání řemesla z otce na syna a vytváření spřízněných rodinných dynastií.

Na rychtáře, který z titulu své funkce přicházel s těmito lidmi do každodenního kontaktu, byly proto kladeny zvýšené nároky nejen po stránce pracovní, ale i etické. Od osoby, která dohlížela na pořádek v obci, se pochopitelně očekávalo, že bude veřejnou autoritou a s celou svou rodinou půjde ostatním osobním příkladem. Při nástupu do úřadu se proto rychtář hned v prvním bodě své přísahy zavazoval, že svou rodinu i čeleď povede k šlechetnému a pobožnému životu a sám se bude chovat mravně.¹⁰⁶⁸ Složení přísahy však pochopitelně nezaručovalo, že se rychtář nedostane do konfliktu s dobovým pojetím morálky.¹⁰⁶⁹ Vedle osobní bezúhonnosti a oddanosti katolickému náboženství byla základním předpokladem pro výkon této náročné funkce alespoň základní gramotnost.¹⁰⁷⁰ Další výhodou, kterou městská rada při návržení Matěje Hrdličky na městského rychtáře v dubnu roku 1683 zvláště zdůraznila, byla také znalost českého i německého jazyka.¹⁰⁷¹

Přestože na rychtářích spočívala hlavní odpovědnost za praktické prosazování pravidel veřejného pořádku, rozdíly mezi jejich služebními povinnostmi a materiálním ohodnocením byly ještě propastnější než u členů městské rady. Kromě denních diet za pobyt mimo město nepobíral původně žádný pravidelný příjem. Náležely mu pouze jednorázové poplatky za jednotlivé úkony spojené s výkonem hrdelní jurisdikce.¹⁰⁷² Odměnou mu byly jen pokuty ukládané za porušování nočního klidu.¹⁰⁷³ Tyto příjmy ho měly motivovat k většímu pracovnímu nasazení a nesmlouvavému postoji k spřízněným nebo jinak blízkým osobám.

¹⁰⁶⁷ Koncepty z 18. a 19. 12. 1753. Vs Hluboká IB 5B 5AS 3c.

¹⁰⁶⁸ *Instrukce pro rychtáře městys Lišova*, Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰⁶⁹ V roce 1736 si například lišovský magistrát stěžoval hlubockému hejtmanu na nově ustanoveného rychtáře Řehoře Boháčka, který se měl dopustit „*nemravného a pohoršlivého oučínku*“ jen tím, že již podruhé zrušil své zasnoubení s dcerou Jana Drábka. Vystavoval se tak veřejnému podezření, že případný předmanželský pohlavní styk s někdejší snoubenkou, který byl v případě legalizace následným sňatkem tolerován, byl nyní po zrušení zasnoubení jen prostým smilstvem a přestoupení proti 6. příkázání. Stížnost městské rady z 26. 6. 1736 a koncept hejtmanovy odpovědi z 28. 6. 1736. Vs Hluboká IB 5BP 14.

¹⁰⁷⁰ Schopnost psát dokládá například dopis rychtáře Pavla Böhma o útěku Marie Šteflové z 1. 8. 1663 (Vs Hluboká IF 5BC 5), či vlastnoruční podpis a otisk signetu rychtáře Matěje Hrdličky pod výslechovým protokolem Veroniky Košťálové z 1. 6. 1689 (Schwarzenberská ústřední kancelář, B 5BC&BP 2b). Také v roce 1755 je skutečně rychtář Karel Svoboda uveden mezi třemi vzdělanými („*literati*“) členy lišovského soudu. Kriminální tabula krajskému úřadu dána v Lišově dne 18. března 1755. Vs Hluboká IB 5BC 1b.

¹⁰⁷¹ Návrh na renovaci městské rady z roku 1683. Vs Hluboká IA 5AS 7.

¹⁰⁷² „[...] *když osoba hrdelní do vězení se vezme, anebo odjinud dodána bude 36 kr. Od doprovázení až na místo popravni 1 zl. 12 kr.*“ Josefina, článek 23, § 1.

¹⁰⁷³ „[...] *v den sváteční neb nedělní hospody i domy, kde by se pálení prodávalo visitýrovat a kdyby po deváté hodině někdo v dotčených místech natrefil, který by opilství hleděl, povyky děla a neb k pohoršení lidem byl, toho ½ kopy míš. pokutovati a takovou pokutu s arestem vymociti a sám pro sebe užítí má.*“ Vs Hluboká IA 5AS 7/60.

Uvedené příjmy však neodpovídaly času, který strávil plněním služebních povinností a který nemohl věnovat vlastnímu živobytí. Rychtáři proto dávali přednost vlastním bezprostředním zájmům a drobné každodenní úkoly spíše zanedbávali nebo k nim přistupovali liknavě. Příčinu tohoto systémového nedostatku si patrimoniální správa plně uvědomila teprve roku 1748.¹⁰⁷⁴ Vrchnost proto nařídila vyplácet mu z obecních prostředků 6 zlatých ročně s tím, že snad bude přistupovat ke svému úřadu svědomitěji.¹⁰⁷⁵ V zápětí mu ale byl na polovinu snížen podíl z vybraných pokut.¹⁰⁷⁶

Finanční (ne)docenění nemělo jen negativní vliv na svědomitost, s jakou konšelé a rychtáři zastávali své úřady, ale nepřímou i na jejich společenskou prestiž. Obyvatelé městeček museli být proto nabádáni, aby pod trestem „k ouřadu všeliký respekt, poslušnost a počestnost“ zachovávali a „uctivost prokazovali“.¹⁰⁷⁷ Radní si však stále stěžovali nejen na neuctivé a vzpurné vystupování před městským soudem,¹⁰⁷⁸ ale i na přímý odpor, kdy obyvatelé odmítali uposlechnout jejich příkazů a nařízení.

Nízký respekt obyvatel vůči představitelům městských samospráv byl zároveň přirozeným důsledkem zjevné neprofesionality, s jakou si při správě obecních záležitostí v úřadě počínali. Městský písař Adam Sebastian Kunstovní si roku 1743 stěžoval hlubockému hejtmanu: „[...] *ve vesnicích [...] při mnohých hodných a moudrých lidech sedlských daleko lepší starost a péče o jejich spravedlnosti se nachází, nežli při našich nynějších lidech v povinnostech postavených, kdežto se žádné vynasnažiti nechce, aby právům, privilegiím našim a jiným politickým věcem rozuměl [...]*“.¹⁰⁷⁹ Členové magistrátu nedokázali zajistit nestranným rozhodování svému úřadu dostatečnou společenskou prestiž. Patrimoniální správa jim musela připomínat i tak základní zásady, jakými například bylo, že se má úřadovat na radnici, a nikoliv doma, a že na radnici mají chodit řádně ustrojeni a v kabátu.¹⁰⁸⁰ Obsah úředních jednání, o němž měli pomlčet, se často stával předmětem veřejných diskusí. Obyvatelé městečka v některých případech dokonce přímo odmítali uznat soudní

¹⁰⁷⁴ Vrchnostenská vizitační komise konstatovala, že městský rychtář „[...] *das odioste ambt hat, von der gemeinde mit keinem jährl. Emolumento bedacht werde.*“ Dekret vrchního třeboňského hejtmana z 24. 12. 1748. Vs Hluboká IA 5AS 7/1741

¹⁰⁷⁵ Mezi výdaji na obecní zaměstnance se „*rychtář ložní,*“ objevuje skutečně až v padesátých a šedesátých letech 18. století. Vs Hluboká I 5 AS 3.

¹⁰⁷⁶ „[...] *die helfte von sothaneb einkommenden Straff-Geld zu geniessen, die anderte halbscheide hingegen wäre ad fundum für arme und kranke Persohnen [...] nutzlich anzuwenden.*“ Vs Hluboká IA 5AS 7/153.

¹⁰⁷⁷ *Správa obnovení ouřadu v městys Lišově*“ Vs Hluboká IA 5AS 7/45.

¹⁰⁷⁸ „*A to per parenthesesim sme již při několika tak spurných lidech znamenali, že oni, když se před námi v Rathauze oč souditi chtějí, kořalkou se opájejí, aby prej lepší Courage k mluvení měli*“ Odpověď Lišovských z 20. 4. 1757 ve věci sporného dědictví souseda Valáška. Vs Hluboká IB 5AP 5b1.

¹⁰⁷⁹ Stížnost z 3. 11. 1743. Vs Hluboká IA 5AS 8.

¹⁰⁸⁰ Nota o renovaci města Vodňan z 20. 10. 1687. Vs Hluboká IA5AS 2b/84.

svrchovanost městské samosprávy.¹⁰⁸¹ Bez podpory nadřízených vrchnostenských institucí nebyli městští radní schopni si vůbec udržet veřejnou autoritu a prosazovat mezi obyvateli jejich nařízení.¹⁰⁸²

Nízká nebo přinejmenším problematická autorita městské rady ve vztahu k městské obci však nutně neznamenala, že by její členové nedokázali hájit skupinové zájmy své komunity vůči vnějším vlivům, zejména zvyšujícím se nárokům vrchnosti. Na zřetelný odpor narazil hlubocký hejtman v roce 1690, kdy se pokusil nařídit lišovským měšťanům, aby nevyužívali služeb jiných lazebníků než toho, který měl pronajaté panské lázně v Libníči. Jen stěží si lze představit názornější příklad sociálně disciplinačních snah vrchnostenského aparátu o regulaci těch nejprivátnějších oblastí soukromého života každého jedince, jakou byla právě osobní hygiena. Vrchnost zde zjevně nebyla vedena péčí o zdravotní stav poddaných, ale sledovala prosperitu panských lázní, tedy opět vlastní fiskální zájmy. Podle sociálně disciplinační teorie by neměli mít poddaní jinou možnost než se příkazu nadřízené patrimoniální instituce pasivně podřídit a zasadit se o její prosazení v městské obci. Nic takového se však nestalo. Místo toho nechali radní nařízení veřejně projednat a hejtmanovi poslali kompromisní stanovisko, které shromáždění měšťanů přijalo. Knížecí úředníci nebyli proti neuposlechnutí příkazu schopni nijak zakročít a s kompromisním návrhem se museli spokojit.¹⁰⁸³ Pokud se nepodařilo k prosazení vrchnostenských norem získat místní veřejné autority, byly veškeré pokusy o vertikální disciplinaci obyvatelstva, jak předpokládal konsensní koncept (konsensgestützte Herrschaft), odsouzeny k nezdaru.¹⁰⁸⁴

Stále větší frekvence i zevrubnost vrchnostenských pořádkových instrukcí sice svědčí o stoupajícím úsilí vrchnosti o ukáznění poddaného obyvatelstva, ale zároveň dokazuje, že se obsah těchto normativů nedařilo prosadit v praxi.¹⁰⁸⁵ Jednou z příčin bylo také selhání městských samospráv v roli prostředníků, kteří byli zodpovědní za prosazení sociálně

¹⁰⁸¹ František Filip v odporu proti rozhodnutí svého rychtáře 11. 9. 1750 prohlásil: „[...] poznajíce zdravým rozumem, že ten již více mně souditi v stavu není [...]“. Vs Hluboká IB 5AS 3a.

¹⁰⁸² „Milostivý pane, jestliže takové tvrdé sousedy tak ostře trestat nebudeme, aby oni to dobře ucítili, tak nebude u nás dokonce žádné bázně a žádného poslušensví, následovně horší správa, nežli v nějaké vesnici. A jestliže by se vesnímu rychtáři slušně věří, protože má přísahu, proč by se nemělo věřit nám, jenž nejnom v 12te přísahách, ale taky v rychtáři a starších obecních ještě více víry jest. An beztoho s tím nezvedeným a tvrdošijným na samé vymyšlené S. V. lži se spoléhajícím sousedem samé zaneprázdnění máme. Jakož i té poslušné naděje sme, že přitom co jedenkrát zavřeno jest, zanechati [...] dopustiti ráčíte [...]“. Dne 14. 6. 1756 odpovídal takto lišovský magistrát na stížnost Antonína Hořejšího ze 4. 6. 1756. Vs Hluboká IB 5AS 3a.

¹⁰⁸³ Zpráva z 20. 7. 1690. Vs Hluboká IB 4E 5i.

¹⁰⁸⁴ Srov. U. MAIER – K. SCHREINER, „Regimen civitis“, s. 16-18.

¹⁰⁸⁵ J. SCHLUMBOHM, *Gesetze*, s. 647 – 663; M. SCHEUTZ, *Zwischen Mahnung und Normdurchsetzung*, s. 561 – 572; M. STOLLEIS, *Was bedeutet „Normdurchsetzung“*, s. 740-757; A. LANDWEHR, „Normdurchsetzung“, s. 146-162.

disciplinárních opatření v praxi. Představitelé poddanských městeček podobně jako lokální patrimonální úředníci a vesničtí rychtáři nedisponovali žádnou profesní přípravou. K plnění svých povinností nebyli dostatečně motivováni a především nebyli agenty vrchností v městském prostředí. Naopak svou nečinností, prodlužováním funkčních období, neochotou sankcionovat zjevnou svévoli městských radních přispíval vrchnostenský aparát k zvyšování autonomie místní samosprávy. Městské rady i jejich výkonné orgány sledovaly více vlastní skupinové a individuální zájmy, než aby bezvýhradně prosazovaly vůli vrchností. Nedokázaly proto vyvinout přiměřený systematický tlak, který by působil jako vnější přinucení a donutil by obyvatele městeček pod hrozbou postihu k dodržování vrchnostenských normativů a k postupnému ztotožnění se s jejich obsahem. Nesystematická kontrola, přehlížení, tolerování nebo jen příležitostné sankcionování přestupků utvrzovaly ostatní městské obyvatelstvo ve vytrvalém ignorování vrchnostenských normativů. Opakované publikování vrchnostenských nařízení bylo proto bezradnou reakcí na neměnné způsoby chování poddaných.

III. 5. Tradiční pořádkové systémy a neformální sociální kontrola

Dalším důvodem, kterým lze vysvětlit příčiny prokazatelného selhání praktického působení sociálně disciplinační teorie, je příliš úzké pojetí sociální kontroly. Jako klasický právní historik se Gerhard Oestreich ve svém výkladu evolučního procesu soustředil pouze na vertikální směr sociální kontroly – na její institucionalizované formy.¹⁰⁸⁶ Přeceňoval proto kontrolní a represivní schopnosti raně novověkých států, a naopak podceňoval všechny mechanismy, které probíhaly nezávisle na aktivitách a vůli těchto institucí.¹⁰⁸⁷ K účinné kontrole proto podle něj docházelo pouze tehdy, pokud kontrolovaný stál v pomyslné sociální hierarchii níže než kontrolující. Jiné mechanismy sociální kontroly, kde na sebe vzájemně dohlížejí jedinci ve stejném společenském postavení (horizontální kontrola) nebo dokonce, kdy kontrolovaný stojí výše než kontrolující, si nepřipouštěl.¹⁰⁸⁸ Upevnění právního vědomí a prosazení společenských norem se podle něj dosahovalo hlavně prostřednictvím exemplárních sankcí v citelných fyzických či materiálních trestech. Jeho přesvědčení o účinnosti tohoto represivního punitivního kontrolního stylu ztělesněného systémem trestní justice vycházelo z tehdy obecně rozšířeného právně historického diskurzu.¹⁰⁸⁹ Ostatní alternativní mechanismy sociální kontroly již Oestreich ve svém sociálně disciplinačním konceptu nezohlednil.¹⁰⁹⁰

K neméně účinným neformálním alternativním technikám patří přitom mechanismy odškodnění spočívající v napravení a nahrazení způsobené újmy.¹⁰⁹¹ Pokud pachatel oběti nahradil škodu na materiálním či symbolickém kapitálu, byla záležitost teoreticky považována za vyřízenou, aniž by musela být vynesena sankce. Smyslem tohoto kontrolního mechanismu nebylo potrestání porušení abstraktních morálních pravidel, ale obnova systému vzájemných závazků a povinností. Rekonstrukce takové sítě vzájemností byla v zájmu celého společenství. Zájmy celku byly proto nadřazeny zájmům poškozeného jednotlivce. Jiným druhem neformální sociální kontroly jsou principy usmíření. Obě zúčastněné strany konfliktu, nikoliv nutně definované jen jako oběť a viník, byly jejím prostřednictvím, zpravidla za pomoci třetí

¹⁰⁸⁶ K problematickému vymezení sociální kontroly u G. Oestreicha S. BRAUER, *Sozialdisziplinierung*, s. 62; G. SCHWERHOFF, *Köln in Kreuzverhör*, s. 28. M. DINGES, *Justiznutzung*, s. 508-509; TÝŽ, *Frühneuzeitliche Armenfürsorge*, s. 5-29.

¹⁰⁸⁷ H. SCHILLING, *Sündenzucht und frühneuzeitliche Sozialdisziplinierung*, s. 266.

¹⁰⁸⁸ Fritz SACK, *Strafrechtliche Kontrolle und Sozialdisziplinierung*, in: Detlev Fehsee – Gabi Löscherper – Karl F. Schumann (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993 (= Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie 15), s. 16-45.

¹⁰⁸⁹ G. SCHWERHOFF, *Aktenkundig*, s. 85.

¹⁰⁹⁰ K základní klasifikaci sociální kontroly Stanley COHEN, *Soziale Kontrolle und Politik der Rekonstruktion*, in: D. Fehsee – G. Löscherper – K. F. Schumann (edd.), *Strafrecht*, s. 214-217.

¹⁰⁹¹ Herold PEPINSKY – Richard QUINNEY (edd.), *Kriminology as Peace Making*, Bloomington 1991.

nezúčastněné osoby, přivedeny k oboustranně přijatelnému výsledku. Cílem smíru bylo opět obnovení vzájemně harmonického soužití. Ani zde se proto nepoužívalo pohružky sankce, a nebylo proto nutné určovat původce nebo hlavního viníka sporu. Výsledek smírného jednání vždy závisel na osobních schopnostech aktérů více než na samotné skutkové povaze sporu.¹⁰⁹²

Oba neformální mechanismy sociální kontroly odpovídaly potřebám praktického soužití v semknutých venkovských komunitách mnohem lépe než punitivní systém založený na trestní represi.¹⁰⁹³ Při odvracení společensky nežádoucího jednání a upevňování vědomí o platnosti společenských norem předcházely a do jisté míry i konkurovaly neformální techniky sociální kontroly modelu trestní justice.¹⁰⁹⁴ První oficiální institucí, která měla dbát o veřejný pořádek („*bonum publicum / dobrou policiji*“), byly místní samosprávy. Jejich postoj k vyšetřování a stáhání delikventního chování odráží „*knihy rychterní*“.¹⁰⁹⁵ Přestože zjevně neobsahují všechny projednané případy, je zřejmé, že se rychtáři uchýlovali k trestní represi jen výjimečně, zpravidla v případech násilných deliktů. Častěji ukládaly podmíněčné sankce, které plnily spíše preventivní roli. Naprostá většina případů končila nastolením smíru učiněným na přímělu „*dobrejch a poctivejch lidí*“. Tento postup byl přitom v souladu s instrukcemi vrchnosti urovnávat spory smírnou cestou a trestat jen skutečně „*svévolné a neposlušné*“ obyvatele.¹⁰⁹⁶

Na vsích sloužily stejnému účelu jako městské rychterní knihy knihy konšelské – *Schöpfenbücher*. Z těch, které se v českém prostředí dochovaly na jihočeském panství Český Krumlov¹⁰⁹⁷ nebo na severočeském panství Frýdlant,¹⁰⁹⁸ je patrné, že vesnické sousedské

¹⁰⁹² S. COHEN, *Soziale Kontrolle*, s. 215.

¹⁰⁹³ J. A. SHARPE, „*Such Disagreement betwix Neighbours*“: *Litigation and Human Relations in Early Modern England*, in: Johan Bossy (ed.), *Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West*, Cambridge 1983, s. 167-187, zde zejména 175-178; M. DINGES, *Der Maurermeister*, s. 414-418; B. KRUG-RICHTER, *Konfliktregulierung*, s. 212-228.

¹⁰⁹⁴ Donald BLACK, *The Elementary Forms of Konflikt Management*, in: *New Direction for the Study of Justice, Law and Social Kontrol*, New York 1989; H. PEPINSKY – R. QUINNEY (edd.), *Kriminology*.

¹⁰⁹⁵ Ve zvolené lokalitě se dochovaly podobné knihy pouze pro městečko Veselí nad Lužnicí. „*Knihy rychterní k zastání lidské spravedlnosti proti lidem zlým a utrhačným založena 1632*“ SOKA Tábor, Archiv města Veselí nad Lužnicí, číslo knihy 99, sign. II C 1, 1630-1751. Rozborem dvou knih veselských rychtářů z let 1632-1783 se zabývala J. SCHWALLEROVÁ, *Život*, s. 93-118.

¹⁰⁹⁶ Rožmberská instrukce z roku 1580. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 297. Ve stejném duchu i instrukce pro rychtáře městys Lišova z 14. 6. 1709, zejména bod 12 (Vs Hluboká IA 5AS 7) i vesnické rychtáře na panství Hluboká nad Vltavou (Vs Hluboká IB 5AU 1c z roku 1714, bod 14 a 15).

¹⁰⁹⁷ P. HIML, *Die „armben Leüte*“, s. 169-170.

¹⁰⁹⁸ Na existenci severočeských konšelských knih upozornila odbornou badatelskou veřejnost poprvé L. HORÁLKOVÁ, *Vesnické konšelské knihy*, s. 210-219; TÁŽ, *Vesnické konšelské knihy na Clam-Gallasových panstvích. Příspěvek k dějinám poddanské správy*, Sborník Severočeského muzea, Historica 7, 1984, s. 54-71. K výzkumu vesnické autonomie využily tohoto jedinečného pramene dále D. ŠTEFANOVÁ, *Herrschaft und Untertanen*, s. 199-210; TÁŽ, *Zur Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft in der*

spory se týkaly nejčastěji majetkových záležitostí – prodeje půdy, projednávání dědictví, peněžních odkazů, výměnků, stavebních povolení. Časté bývaly také případy nactiutrhaní, fyzického napadení a krádeží.¹⁰⁹⁹ Vesničtí rychtáři na hlubockém ani třeboňském panství však při jednání obecních soudů žádné písemné záznamy nepoživovali. Zachytil přímé doklady o výkonu vesnické jurisdikce lze proto jen výjimečně. Vedle obecných informací z normativních pramenů přináší ojediněle drobné zmínky o činnosti vesnických soudů pouze prvotní výslechové protokoly, které při místním šetření bezprostředně po zjištění zločinu poživovali vesničtí i městští rychtáři nebo nižší vrchnostenská úředníci.¹¹⁰⁰ Vlastní výslechové protokoly obsahují zmínky o vesnické jurisdikci zpravidla jen u složitějších případů, kde se vyšetřovatelé pokoušeli otázkami na předchozí konflikty nebo na osobnostní profil obviněných zjistit hlubší pozadí sporu a dopátrat se skutečné hlubší míry zavinění.¹¹⁰¹

O rozdílech mezi pořádkovými systémy jednotlivých obcí na jedné a prosazovanými vrchnostenskými normativy na druhé straně svědčí výpovědi, které byly zaznamenány zpravidla v souvislosti s mravnostní kriminalitou. Řadu podobných případů se podařilo urovnat pomocí neformálních regulačních mechanismů. Pokud s uvedeným řešením, při nichž významnou roli hrála rovněž symbolická gesta a proslovy,¹¹⁰² vyjádřila svůj souhlas celá komunita, nebyl důvod ohlásit je nadřazeným vrchnostenským institucím.¹¹⁰³ Konsensus

Frühen Neuzeit: die Herrschaft Frýdlant, 1558-1750, in: M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 235-256; S. OGILVIE, *Communities*, s. 69-119; TÁŽ, *Staat und Untertanen*, s. 51-86.

¹⁰⁹⁹ S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 63-64, 85; srov. závěry CH. SCHEDENSACK, *Formen*, s. 64-66.

¹¹⁰⁰ Srov. například výslechový protokol Víta Turka z 19. 5. 1712 postrádající formální náležitosti vyhotovený správcem Gotfriedem Josefem Wagnerem. Vs Hluboká IB 5BP 3. Srov. M. SCHEUTZ, *Frühneuzeitlichen Gerichtsakten*, s. 108-109; TÝŽ, *Alltag*, s. 88.

¹¹⁰¹ Srov. Winfried HELM, *Konflikt in der ländlichen Gesellschaft. Eine Auswertung frühneuzeitlicher Gerichtsprotokolle*, Passau 1993, s. 15. Srov. U. GLEIXNER, *Mensch*, s. 183 a násl.; G. SCHWERHOFF, *Köln*, s. 110.

¹¹⁰² Produkci věnovanou problematice symbolických forem komunikace a společenského jednání shrnuje Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Ceremoniel, Ritual, Symbol. Neue Forschungen zur symbolischen Kommunikation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, Zeitschrift für historische Forschung 27, 2000, s. 289-405. Srov. též Pavlína RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a její reflexe v medievistickém bádání*, in: Martin Wihoda (ed.), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, Brno 2006, s. 11-23.

¹¹⁰³ Sedlák Vít Vítan ze vsi Velkého Záblatí přistižený sousedy in flagranti u chalupnice Barbory Soukupové při cizoložství se bránil nařčení, že by již dříve udržovali dlouhodobější poměr: „*Jeden chalupník z naší vsi Velkého Záblatí jménem Daniel již před dvouma lethy takové řeči postavil [...] na to jsem chalupníka Daniele k řeči postavil a od něho žádal, aby mně to dokázal. Poněvadž ale on to mně dokázati nemohl, tak sem jemu před konšelem a druhejma sousedy, dyž sme hromadu drželi, přes hubu dal.*“ Nedatovaný (cca z června 1740) úvodní výslech Víta Vítana, otázka a odpověď č. 21. Vs Hluboká IB 5BC 10i. Stejně se zachovali obyvatelé vsi Valu, kde se rozkřiklo, že syn tamního rychtáře je nevěrný své ženě s dcerou obecního pastýře: „... *pastejřka udělala mezi lidma řeč, že on muž její tam chodí a běhá a že jí dceru zkurví a že to svede na Hadámkojic Honzu [...] na to byla při hromadě pastejřka předvolána a bylo jí ta domluva udělána, ona zapřela, to umlklo a byl pokoj [...].*“ Žaloba Kateřiny Vojtové z 12. 8. 1744. Vs Třeboň IB 5AU 82.

představoval pro raně novověkou vesnickou i městskou pospolitost významnou hodnotu.¹¹⁰⁴ Přestože podobných konfliktů obestřených kolektivním tichem musela být jistě celá řada, vystoupily z něj jen skutečně nemnohé.

Představitelé lokálních samospráv měli povinnost automaticky hlásit vrchnostenským úřadům především případy závažné kriminality, které náležely nikoliv před obecní, nýbrž před vrchnostenské, případně městské hrdelní soudy.¹¹⁰⁵ Mezi ně patřily rovněž poměrně časté delikty jednoduchého, tím spíše dvojitého cizoložství. Vrchnostenští úředníci se o podobných případech dověděli jen tehdy, pokud selhaly pokusy příbuzných, sousedů případně místního faráře o neformální urovnání rodinné roztržky. V extrémních případech podávali udání podvedení manželé, kteří nebyli schopni svým protějškům jejich cizoložný skutek odpustit a vyrovnat se se svým ponížením.¹¹⁰⁶ Podnětem k udání závažného sexuálního deliktu ze strany vnějšího nezúčastněného okolí se ale automaticky v mnoha případech nestalo ani vyzrazení pokročilého stupně těhotenství neprovdané ženy. Dokonce ani vesniční rychtáři nepovažovali vždycky dlouhodobý mimomanželský sexuální poměr za důvod k oznámení vrchnostenskému úřadu.¹¹⁰⁷ O nemanželském pohlavním styku se proto oficiální instituce dověděly nezdědky až ve chvíli, kdy žena otěhotněla nebo dokonce, až když se našlo odložené novorozeně,¹¹⁰⁸ v horším případě jen jeho mrtvé tělíčko.¹¹⁰⁹ Skutečnost, že okamžité intenzivní vyšetřování vedlo k rychlému odhalení pachatelky hrůzného činu, dokazuje, že v jejím okolí vždy byl někdo, kdo o jejím zatajovaném nelegitimním těhotenství věděl, ale neinformoval o něm kompetentní osoby. Život venkovského obyvatelstva byl podroben permanentnímu dohledu každého ze členů vesnické komunity.¹¹¹⁰ Těchto kontrolních

¹¹⁰⁴ K legitimizačnímu účinku kolektivního konsensuálního ticha jako součásti mocenského rituálu renovace městských samospráv J. HRDLIČKA, *Otázky*, s. 211-212.

¹¹⁰⁵ Již Koldínův zákoník práv městských vyměřoval za „*adulterium, vellex Iulia, cizoložstvo, kteréž jest lože cizího [...] pokutu hrdla ztracení*“. J. JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M 29, s. 308. Hrdelní řád císaře Josefa I. z roku 1707 omezil kapitální tresty jen na dvojité cizoložství. Jeho *Milosti Římského Císaře, etc. Josefa prvního Nové právo útrpné a hrdelní pro Království české*, čl. 19, § 24, Praha 1707. Srov. P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 297.

¹¹⁰⁶ Srov. žalobu Kateřiny Vojtové z 12. 8. 1744 (Vs Třeboň IB 5AU 82) nebo případ Matěje Šťastného a Evy Čukové; její manžel, který je přistihl inflagranti, nebyl schopen své ženě odpustit, nespokojil se s jejím privátním potrestáním, ale sám po čase oznámil případ vrchnostenským úředníkům (Vs Hluboká IB 5BC 10c). Blíže P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 305.

¹¹⁰⁷ V roce 1706 byl pro porušení této oznamovací povinnosti trestán rychtář v obci Dobřejšovice. Vs Hluboká IA 7B Nr. 5/2.

¹¹⁰⁸ Další případy ve skupině Šílenci a nalezcenci. Například zpráva českobudějovického magistrátu z 8. 5. 1670. Vs Hluboká IB 4E 5i.

¹¹⁰⁹ Další případy ve skupině Nálezy mrtvol. Například vyšetřování případu ve studni nalezené mrtvolky ve městě Vodňanech z 9. a 12. 4. 1696 nebo zpráva o vyšetřování ve vsi Čejkovicích z 20. 4. 1702 (Vs Hluboká IB 4E 5g). Dále skupina infanticidií, viz například případ Veroniky Košťálové ze vsi Chotýčan, která po porodu zabila své dítě, 18. 3. 1689. Vs Hluboká IB 5BC 4c.

¹¹¹⁰ K. S. KRAMER, *Grundriß*, s. 24.

mechanismů tradiční lidové kultury se pokoušely využívat i vrchnostenské instituce, když ve snaze předejít tragickým případům infanticidií opakovaně apelovaly na poddané hospodáře, že jsou to oni, kdo zodpovídají za počestnost své domácnosti.¹¹¹¹

Nízkou účinnost tohoto vrchnostenského disciplinačního tlaku dokládají však případy, kdy se panští úředníci dověděli o sexuálních deliktech smilstva až v okamžiku, kdy se na ně dobrovolně obrátily samy zmrhané ženy, aby si tak s jejich pomocí vynutily dodržení manželského slibu nebo alespoň vyplácení nezbytných alimentů a satisfakcí.¹¹¹² Dostatečným důvodem k udání mladého páru venkovskou komunitou nemusel být dokonce ani dlouholetý netajený sexuální poměr. Proti soužití Pavla Šimka z Litoradlic a Kateřiny Salabové z Řípku, kteří spolu žili již několik let ve společné domácnosti, nikdo z jejich sousedů nikdy nic nenamítal. Vrchnostenští úředníci se tak o jejich vztahu dověděli až tehdy, když se jim narodilo společné dítě a oni ho chtěli nechat pokřtít.¹¹¹³ Obyčejová morální pravidla tradiční lidové kultury se v mnoha ohledech značně lišila od zásad, které se snažily nově prosazovat psané vrchnostenské normativy.¹¹¹⁴

Stejně jako prosté obyvatelstvo přistupovalo k porušování vrchnostenských nařízení z oblasti sexuality, chovalo se také k vrchnostenským normativům směřujícím proti dalším druhům trestné činnosti. Především v případech majetkové kriminality bylo obvyklé, že okradení nevyužívali okamžitě nabídky oficiálních institucí k vypátrání a potrestání pachatele, ale pokoušeli se ho nejprve zjistit sami.¹¹¹⁵ O pomoc žádali pověřené rychtáře teprve v okamžiku, když jejich úsilí o dopadení zloděje a navrácení zcizených věcí či peněz vyšlo naprázdno.

Když začátkem roku 1729 chotýčanský sedlák Václav Homan zjistil, že se mu ztratilo 33 zlatých, pojal okamžitě podezření na mladého kováře Šimona Ziegelbauera z Hosína, který mu v domě před nedávnem cosi opravoval. Jeho přesvědčení, že ten jediný mohl vědět, kde byly peníze ukryté, se potvrdilo, když Homan v doprovodu dalšího souseda našel v hosínské kovárně svůj nůž, který měl před krádeží uložený spolu s penězi. Okradený sedlák

¹¹¹¹ Knížecí reskript z 29. 6. 1697. Vs Hluboká IB 5BC 1a. Tento preventivně kontrolní mechanismus nařizují již nejstarší selské řády a vrchnostenské instrukce z jižních Čech. Srov. Rožmberské instrukce z r. 1540 a 1560. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 100-109 a 167-177. Srov. V. PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost*, s. 230.

¹¹¹² P. MATLAS, *Nemanželská sexualita*, pozn. 38, (v tisku); srov. U. GLEIXNER, „*Das Mensch*“, s. 183; Susanna BURGHARTZ, *Rechte Jungfrau oder unverschämte Töchter? Zur weiblichen Ehre im 16. Jahrhundert*, in: Karin Hausen – Heide Wunder (edd.), *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 19992, s. 173-183.

¹¹¹³ Koncept hlubockého hejtmana z 11. 9. 1734. Vs Hluboká IB 5BP 14.

¹¹¹⁴ M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 347-348.

¹¹¹⁵ M. DINGES, *Justiznutzung*, s. 511-513.

by se byl původně spokojil jen s navrácením peněz a zloděje by neudal. O krádeži by se soud nikdy nedověděl, neprojednal by ji a nezanechal by o ní písemné svědectví nebýt toho, že kovář stihl peníze již utratit a neměl, z čeho by je vrátil. Teprve když poškozený zjistil, že není sám schopen přimět kováře Ziegelbauera k navrácení peněz a zahlazení sporu dobrovolným narovnáním, vzal jej „do řetězu“ a odvedl před městskou radu v Podhradí.¹¹¹⁶

Na vlastní pěst se pokusil vypátrat zloděje 2 zlatých 45 krejcarů také obecní kovář z Dřítně. Protože ale sám neměl na nikoho podezření, obrátil se nejprve na jistého Kučeru ze vsi Olešníka, o němž lidé říkali, že umí věštit. Namísto jména zloděje se mu dostalo rady, aby „[...] *nachtlicher weil in einen gottes acker und 5. mahl Vatter unser mit so viel englischen gunst bitten, so dann diesen todtkopff nach der haus nehmen, in einem weisen leinem Tuch einwicklen, unter sein Kopf legen und darauff schlaffen [...]*“. Takového postupu se ale bohabojný dříteňský kovář zalekl a raději krádež oznámil místnímu panskému správci, který zde ztělesňoval vrchnostenskou soudní moc.¹¹¹⁷

O existenci svébytných morálních pravidel lidové kultury přežívající hluboko do raného novověku svědčí i případy, kdy rychtáři nepředali pachatele k potrestání panským úředníkům, ale v přímém rozporu s nařízeními vrchnostenských instrukcí si je ponechávali ve vlastní jurisdikci.¹¹¹⁸ Vynášeli při tom takové sankce, které měly pozitivní efekt nikoliv pro vrchnost, ale pro jejich vlastní vesnickou komunitu. Na začátku roku 1718 se panští úředníci náhodou dověděli o rozsáhlých krádežích ryb, na kterých se už několik měsíců podílela valná část obyvatel vsi Bošilce. Během vyšetřování vyšlo najevo, že o organizovaném vodním pychu věděli i místní panští zaměstnanci, rybný hajný a horusický baštýř. Místo aby oznámili případ v hejtmanské kanceláři, informovali ale o něm jen vesnického rychtáře. I on se však dopouštěl přestupků proti vodnímu hospodářství a spolu s ostatními vesničany porušoval další vrchnostenský zákaz, když bez povolení máčel ve stoce pod mostem len. Ani jemu se proto pochopitelně nechtělo případ hlásit. Nakonec bylo

¹¹¹⁶ Výslech dvaadvacetiletého kovářského tovaryše Šimona Ziegelbauera z Podhradí z 21. 1. 1729. Vs Hluboká IB 5BP 3.

¹¹¹⁷ Z dopisu dříteňského správce hlubockému hejtmanu z 10. 1. 1749. Vs Hluboká IB 5BP 1g. Další podobné příklady srov. J. DIBELKA, *Příběh Johany Peřkové*, s. 315-332, zde s. 322-324.

¹¹¹⁸ Zmrhanou Marianu Matouškovou, jinak Karáskou, nechal litoradlický rychtář prohlédnout ve svém domě dvěma přísežnými porodními bábami a když se ukázalo, že otcem nemanželského dítěte má být jeho synovec, rozhodl se případ nepředat „dle na sobě mající povinnosti a přísežného oustního mnohonásobného i písemného příkázání“ nadřízenému vrchnostenskému soudu, ale projednat a potrestat jej jen ve své jurisdikci. Zmrhanou ženu a po ní místo jejího spolupachatele, který mezitím utekl, i jeho matku zbil provazem. Protože všichni zasvěcení s postupem rychtáře vyjádřili mlčky souhlas, považovali delikt za odčiněný a spor za urovaný. Speciaes facti z 4. 12. 1732. Vs Hluboká IB 5BC 4h. Srov. Instrukce pro vesnické rychtáře z roku 1714, bod 14: [...] *kdyby jeden druhého pro nějaké proti vrchnosti provinění dotekl, toho rychtář sám v smír uvést, aniž jaké peněžité pokuty na žádného ukládati nemá, alebrž takové strany do kníž. řízení dostaviti povinen jest.*“ Vs Hluboká IB 5AU 1c.

společně rozhodnuto „[...] u rychtáře dle rozvržení 4 zlaté složití, kterážto pokuta na pivo obrácena a od něho baštýře a některých sousedův zpita byla.“¹¹¹⁹ Tyto tresty zaplacení piva v obecní hospodě nejen přispěly ke zkorumpování a budoucímu zavázání panských zaměstnanců, ale navíc ještě posilovaly vědomí kolektivní sounáležitosti obyvatel vesnice.¹¹²⁰

Kolektivní ticho představovalo základní obrannou strategii, která chránila každé vnitřně semknuté společenství poddaných před nežádoucími zásahy vrchnostenských institucí do vnitřních záležitostí obce a určovala chování jejich obyvatel ve vztahu k vrchnostenským úřadům.¹¹²¹ Pokud nebyli přímo spolupachateli nebo poškozenými, reagovala proto většina venkovanů na odchylné jednání svých sousedů nejprve jeho ignorováním.¹¹²² Teprve po delší době, kdy se již veřejné znepokojení začínalo stupňovat, se osoby, které se v obci těšily vyšší autoritě, snažily o napomínání a domluvy.¹¹²³ Za normálních okolností měli poddaní na udání člena vlastního společenství jen malý zájem.¹¹²⁴ Narušila by se tím křehká rovnováha neformálních sociálních vztahů „dobrého přátelství“.¹¹²⁵ Jednání na úřadě a nezbytná účast na vyšetřování, které nutně následovalo, znamenalo navíc pro vytižené venkovany nepřiměřenou časovou ztrátu, kterou si nemohli dovolit zbytečně podstoupit. Není proto divu, že s rostoucí vzdáleností od sídla soudní instituce klesalo i množství žalob a udání.¹¹²⁶ Vědomí sousedské sounáležitosti přitom ještě podporovala prohlubující se křesťanská

¹¹¹⁹ Výslechový protokol Pavla Rataje z 15. 1. 1718. Vs Třeboň IB 5BP 24a.

¹¹²⁰ K placení piva jako oblíbené formě trestu vynášené obecními rychtáři srov. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 63.

¹¹²¹ K zavedení tohoto termínu: H. SCHNABEL-SCHÜLLE, *Überwachen und Strafen*, s. 167.

¹¹²² Gerhard HANAK – Arno PILGRAM, *Der andere Sicherheitsbericht*, Kriminologische Bibliographie 18, 1991, s. 237; 261-262.

¹¹²³ Starý rychtář ze vsi Valu nabádal svého syna, který se už ani netajil svým cizoložným poměrem: „Copak ty synáčku, necháš toho na sobě, já tam dnes s pánem [farářem] rozprávěl, tak pán povídal, že budeš šelma, jestli to necháš na sobě. Lidi ti toho budou vyčítat, až já oči zavřu. A když se pán farář dělá rychtářem, tak tam k němu di, ať on ty klevetnice svolá a tam ať se přes hubu bijou [...]“. Ze žaloby Kateřiny Vojtkové z 12. 8. 1744, Vs Třeboň, IB 5AU 82. Srov. J. A. SHARPE, *Enforcing the Law in the Seventeenth-Century English Village*, in: Bruce Lenman – Geoffrey Parker (edd.), *The State, the Community and the Criminal Law: The Social History of Crime in Western Europe since 1500*, London 1980, s. 112-117.

¹¹²⁴ Oznamovací povinnost poddaných vyplývá přitom již ze samé podstaty poddanské závislosti a poddaní se k ní zavazovali složením poddanského slibu. M. WEBER, „Anzeige“ und „Denunciation“, s. 583-609, zde zejména 159.

¹¹²⁵ Výzkum komunikace v rámci neformálních sociálních vztahů se dosud soustředil převážně na prostředí vyšších společenských vrstev. Srov. V. BŮŽEK, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *ČČH* 100, 2002, s. 229-264; TÝŽ, „Gute Freundschaft“ - *Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlichen Gesellschaft der böhmischen Länder*, in: S. Brakensiek - H. Wunder (edd.), *Ergebene Diener*, s. 79-96. Naproti tomu utváření a fungování těchto komunikačních sítí ve venkovském prostředí věnována stále jen okrajová pozornost. Srov. M. FRANK, *Dörfliche Gesellschaft*, s. 227; J. MRÁZKOVÁ, „Přislibujou sobě věrnost“, s. 53-107.

¹¹²⁶ K tomuto závěru dospěl pomocí kvantitativní analýzy radních protokolů z oblasti Dánska Jens Ch. V. JOHANSEN, *Das nahe Gericht. Über Kriminalität und das Rechtsbewußtsein dänischen Bauern in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: A. Blauert – G. Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte*, s. 447-457.

zbožnost, která hrozbou božího hněvu motivovala nejen sporné strany, ale i jejich širší okolí k smírnému řešení.¹¹²⁷

Vnitrovesnická solidarita a tolerance však nebyly zdaleka bezbřehé. Jejich hranice se prolomily ve chvíli, kdy se dotyční dostali pod vnější tlak a sami začali cítit vlastní ohrožení, anebo naopak v okamžiku, kdy se jim nabízela příležitost k získání určité dlouhodobé výhody.¹¹²⁸ Proto pokud už se někdo dostal do konfliktu s vrchnostenskými normami, který se již vymykal možnostem neformálního urovnání, neváhal zpravidla použít proti svému protivníku informace o jiném, třeba i již starém prohřešku, jen aby zpochybnil jeho hodnověrnost nebo se mu jen pomstil za stará příkoří.¹¹²⁹

V únoru 1728 se na panskou kancelář obrátil Lukáš Prokop s udáním na Matěje Telátka, který na svých pozemcích ve vsi Malé Záblatí údajně záměrně již od roku 1726 kopá jámy, aby do nich při pravidelném rozvodňování místního potoka chytal ryby. Stěžovatel se přitom vůbec netajil tím, že skutečným důvodem jeho momentální „horlivosti“ byl konflikt („*grosse Feindtseelig. und Zwischtigkeit*“) mezi jeho zetěm Lukášem Vobrem a dotyčným Telátkem. Jak se navíc záhy ukázalo, o Telátkově vodním pychu věděla řada dalších obyvatel vesnice. Nikdo, dokonce ani místní koňsel, ale nepovažoval opět za nutné hlásit věc oficiálně vrchnostenskému úřadu.¹¹³⁰

Schwarzenberská patrimoniální správa by se také asi nikdy nedověděla o devět let staré krádeži 148 kmenů kvalitního stavebního dříví z panského lesa u Nové Vsi nebýt toho, že se o devět let později dva tamní sedláci dostali do ostrého sousedského sporu. Kašpar Vondruška obvinil svého rychtáře Píbra, že ke svým gruntům přioral cestu mezi jejich poli, že svádí dešťovou vodu ze svých na jeho pozemky a že „*mocně se ujal a sobě připojil*“ kus jeho i obecní louky. K nadřízeným vrchnostenským úředníkům se poškozený Vondruška obrátil se stížností až tehdy, když se mu nepodařilo získat ve vsi širší podporu pro nápravu způsobených křivd. Aby dodal váhu svým argumentům a především zdiskreditoval svého

¹¹²⁷ R. H. SCHMIDT, *Sozialdisziplinierung*, s. 639-682.

¹¹²⁸ M. DINGES, *Justiznutzung*, s. 523-525.; Robert. B. SCHOEMAKER, *Prosecution and Punishment. Petty Crime and the Law in London and Rural Middlesex, c. 1660-1725*, Cambridge 1991, s. 250.

¹¹²⁹ Také Martin Koníček, pacholek v panském dvoře v Suché, udal v roce 1703 svého šafáře jen proto, aby se mu pomstil. „*Správu, kterak ten šafář hospodaří [...]*“ podal teprve, když byl „*[...] od téhož šafáře ztlučenej tak, že ani s levou rukou nic hejbatí nemůže*“. Šafáře vinil z toho, že již několik let krade pro sebe a své přátele panské obilí a krmivo. Bez povšimnutí nezůstal u Koníčka ani šafářův požívačný způsob života, který jej podle něj usvědčoval z opakovaných defraudací: „*Vždy taky panquetiruje buchet neb od mouky, co jeho strava jest, málo užívá, tím lépěji maso a jiné dobrý kousky sobě kupuje, též piva mnohokrát za den před 1 zl. 30 krejcarů vypije [...]* Kde pak na to peníze bere, neb málo kdy se den vydarí, aby nebyl opilý.“ Žaloba Martina Koníčka, pacholka dvora Suchá z 25. 5. 1703. Vs Hluboká IB 5BP 3

¹¹³⁰ Dopis hlubockému hejtmanu a výpovědi vybraných obyvatel z Malého Záblatí ze 17. a 21. 2. a 4. 4. 1728. Vs Hluboká IB 5BP 10a.

protivníka před vrchnostenskými úředníky, obvinil jej, že se nedopouštěl krádeží jen na majetku poddaných, ale i na panském. Během šetření se ukázalo, že důvodem, proč proti rychtářově svévoli v obci nikdo po celá léta nevystoupil a proč se Vondruškova kritika nesetkala v obci s jakoukoliv odezvou, byla spoluvina všech ostatních sedláků na krádežích panského dřeva. Principy dobrého přátelství, které vesničané manifestovali vzájemnými důvěrnými osloveními „*kmotře a bratře*“, udržovaly sousedy spoluodpovědné za krádeže dřeva v kolektivním mlčení.¹¹³¹

Vrchnost si uvědomovala svou závislost na aktivní spolupráci s venkovským obyvatelstvem, bez něhož se jí nemohlo podařit prosadit svá nařízení a zákazy do praxe. Aby prolomila hradbu kolektivního mlčení a podpořila poddané při udávání chování, které nerespektovalo jejich normy, nařídila vyplácet denunciantům finanční odměny. Na počátku 18. století se odměna udavačů zvýšila na třetinu pokuty zaplacené pachatelem.¹¹³² Ani tato opatření však nevedla k větší spolupráci poddaných s vrchnostenskými úřady. Počet vybraných pokut se sice kvůli změnám v zaměření trestního postihu a ve způsobech vedení účetnictví během sledovaného období mírně zvyšoval,¹¹³³ počet případů, které byly trestány finanční sankcí, naopak klesal.¹¹³⁴

K prolomení kolektivního ticha docházelo častěji jen tehdy, pokud se některý ze zasvěcených sám ocitl před vrchnostenským soudem jako obviněný. V této situaci se venkované dokázali „náhle“ rozpomenout na řadu podobných případů, o kterých se prý obecně vědělo nebo vyprávělo.¹¹³⁵ Tuto obrannou strategii volili zejména muži obvinění z nemanželského pohlavního styku a početí nelegitimního potomka.¹¹³⁶ Informace o pachatelích jiné trestné činnosti se před soudem náramně hodily všem, kdo již byli

¹¹³¹ Nedatovaná „*Žaloba na novoveský v příčině kradení dříví*“. Vs Třeboň IB 5AU 58.

¹¹³² V dané lokalitě doloženo poprvé roku 1705 Viz. kapitola „*Straffgeld*“ v důchodních účtech: I 6R 2. Shodné zásady se objevují v téže době také v řadě panovníckých patentů, například ošatním z 7. 11. 1718 či patentu o protestantském náboženství z 15. 3. 1721.

¹¹³³ Místo jednotlivců, kteří byli takto postihováni za mravnostní či drobné majetkové delikty, se po roce 1700 objevují mezi pokutovanými častěji celé obce trestané za neplnění robotních povinností nebo pasení dobytka v panských lesích. Po roce 1740 se do vybraných pokut v důchodních účtech zapisovaly rovněž jednorázové převody z prostředků z pokut v lesním hospodářství, které byly do té doby účtovány zvlášť. V roce 1734 byly také místnímu hejtmánu a obročnímu za neplnění služebních povinností uloženy neobvykle vysoké pokuty přesahující 100 zlatých. V Hluboká I 6R 2.

¹¹³⁴ Viz Grafy č. 4 a 5.

¹¹³⁵ K. HÄRTER, *Policey und Straffjustiz*, s. 399.

¹¹³⁶ Lukáš Vrtálek se například roku 1695 bránil slovy: „[...] však já s ní vinen nejsem, neb se mně tovaryš Matouše Stočickýho přiznal, že s ní asi třikráte skutek učinil, a myslivce Matouše [taky] sem při ní sám přistihl, když spolu obcovali.“ Výslechový protokol z 6. 5. 1695. Vs Hluboká IB 5BP 12.

usvědčení ze spáchání jiných závažných zločinů. V udávání dalších pachatelů viděli obvinění jednu z posledních možností, jak dosáhnout zmírnění trestu.¹¹³⁷

O běžném zneužívání udání jako prostředku k řešení mezilidských sporů vypovídají rovněž případy, kdy se obviněný hájil, že měl vážné problémy s tím, kdo jej udal a ten se mu nyní touto cestou mstí. V letech 1748-1749 čelil před městským soudem v Lišově mimořádně závažnému nařčení jistý Jan Havlíček, „*mládek rybní partaje*“ z Podhradí. Teprve devítiletá dcera jeho nadřízeného sádeckého baštyře Jiřího Partla jej obvinila ze znásilnění. Havlíček však zarputile trval na své nevině a snažil se vyšetřovatele přesvědčit, že malá Rozálie „[...] *lže a je navedená [...] to tatík [její] mluvil.*“ Křivé nařčení zdůvodňoval vleklými rozpory mezi ním a Partlem.¹¹³⁸ Teprve po pěti měsících vyšetřování dospěl hlubocký hejtman po poradě s právním zplnomocněncem při pražském apelačním soudě Dr. Janem Jindřichem Wolfem k závěru, že obvinění je skutečně vykonstruované, a nařídili lišovskému magistrátu Havlíčka propustit. Jiří Partl s manželkou, kteří si vše vymysleli a dceru navedli, zůstali nepotrestáni.¹¹³⁹ Veřejné obvinění nepohodlného soka před oficiální institucí představovalo nejednou pouze pokračování staršího sporu, který se nepodařilo v zárodku urovnat neformálními regulačními mechanismy.¹¹⁴⁰

Venkované se vždy snažili řešit své spory tak, aby do nich vůbec nemuseli zasvěcovat nikoho, kdo nebyl členem jejich pospolitosti, natož představitele nadřízených institucí.¹¹⁴¹ Práva odvolat se k vrchnosti proti rozhodnutím svých samospráv využívali proto jen v ojedinělých, skutečně vyhocených případech. Častěji řešily vrchnostenské úřady spíše žaloby, které nespadaly do obecní, nýbrž přímé vrchnostenské jurisdikce.¹¹⁴² Typických vnitrovesnických konfliktů, které se dostaly do panské kanceláře pro nespokojenost s nálezem

¹¹³⁷ Hosínský kovář Šimon Ziegelbauer, obviněný z krádeže udal při svém výslechu 21. 1. 1729 sedláka Homana z Chotýčan „*on peníze také ukrad, tudy na něj sedláci zanevřeli [...]*.“ Vs Hluboká IB 5BP 3.

¹¹³⁸ „*Koukali sme na sebe skrz prsty [...] My sme se hned od začátku nesrovnali, protože on si kolikrát hlavu zavázal a dělal se nemocným, když měl po sádkách jít a já sem potom musel jít namísto něho [...]*.“ Výslechové protokoly z 12. a 17. 11. 1748. Vs Hluboká IB 5BC 9/f1.

¹¹³⁹ Koncept dopisu hlubockého hejtmana do Lišova z 29. 4. 1749. Vs Hluboká IB 5BC 9/f1.

¹¹⁴⁰ Zaujatostí žalobce se bránil pacholek Vavřinec, který se zapletl do rodinných sporů mezi svým hospodářem a jeho otcem. Výměnkář, který pacholka jednou v noci zahlédl oknem, jak močí ve stáji u jalovice, ho pak ze msty veřejně obvinil ze zoofilie. Výslechový protokol z 12. 11. 1722. SOA Třeboň – pobočka Český Krumlov, Ústřední kancelář – oddělení Hluboká nad Vltavou, sign. B 5BC 2q).

¹¹⁴¹ Ke stejnému závěru dospěla M. MOMMERTZ, „*Ich, Lisa Thielen*“ *Text als Handlung und als sprachliche Struktur – ein methodischer Versuch*, Historische Anthropologie 4, 1996, s. 303-329, zde 315; H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen*, s. 170-176, 223; B. LENMAN – G. PARKER, *The State*, s. 15.

¹¹⁴² V první instanci řešili místní vrchnostenská úředníci delikty, jimiž se poddaní provinili proti své vrchnosti porušením slibu poddanské poslušnosti (zběhnutí z panství, potulky, ojediněle urážky vrchnosti); proti oficiální ideologii – katolickému náboženství a závažnější kriminální delikty (smilstvo, cizoložství, závažné ublížení na zdraví, krádeže větší hodnoty). Projednávali rovněž žaloby přímých vrchnostenských zaměstnanců, nebo místních ochranných Židů; dále kompetenční spory, kde znesváření poddaní pocházeli z různých rychet a podléhali proto vždy jinému místnímu soudu. „*Amts-Stuben Protokoll*“, Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/1, 2.

obecní samosprávy, byla proto naprostá menšina.¹¹⁴³ V letech 1696 až 1731 tvořily přibližně 3 % případů.¹¹⁴⁴ Naprostá většina z nich přitom navíc nebyla z vesnic, ale z lokalit městského charakteru. Pozoruhodné také je, že zatímco městští poddaní se odvolávali k vrchnosti především v případech týkajících se urážek cti a zhanění, mezi odvoláními z vesnic se tato skupina téměř nevyskytuje.

Kategorie cti hrála v raně novověké společnosti obecně velice významnou roli.¹¹⁴⁵ Osobní čest byla nezbytným předpokladem začlenění jedince do jeho komunity. Zakládala sociální status každého člověka v jeho sociální skupině.¹¹⁴⁶ Obrana cti byla proto v případě ohrožení zcela nezbytná.¹¹⁴⁷ Proč se ale ve sporech na obranu cti odvolávalo proti rozhodnutí samosprávných orgánů mnohem více městské než vesnické obyvatelstvo? Cožpak vesničan, jestliže se nebránil proti nařčením a obviněním, neriskoval ztrátu svého právního a společenského postavení stejně jako člověk žijící ve městě?

Ve městech díky většímu zastoupení cechovní výroby a s tím spojenému vyššímu rozvoji obchodních vztahů a vyšší ekonomické potřebě platnosti daných smluvních závazků hrála kategorie cti vždy větší roli, než tomu bývalo na vesnici. Z vesnického obyvatelstva proto podávali odvolání proti postupu rychtáře a konšelů především lidé, kteří měli bezprostřední kontakt s městským prostředím, například příslušníci vesnických řemesel.¹¹⁴⁸ Jakkoliv se drobná poddanská městečka svou hospodářskou produkcí a silným zemědělským zázemím příliš nelišila od vesnic, udržovali si jejich obyvatelé vědomí nadřazeného právního postavení.¹¹⁴⁹ I při poměrně drobných sporech proto dbali na to, aby se jejich konflikty

¹¹⁴³ Mezi vnitrovesnickými spory lze zaznamenat nejen obecné spory mezi sousedy, ale dokonce i mezi rodinnými příslušníky. Nedatovaný záznam následující po zápise z 3. 2. 1707: „*Nemoha se Ambrož starej Paule s Janem nynějším Paulem, svým zetěm, srovnati jsou zděť na kanceláři předvoláni a Jan hospodář pro nedostavení své manželky s 12ti ranama karabáčem potrestán a zavázán, aby budoucně on Jan svému otci pokoj dal, jeho slušného vejminku k užívání přál a ženě svej hubu zavázal.*“ „*Amts-Stuben Protokoll*“, Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/2.

¹¹⁴⁴ Kvantitativně vyhodnoceny byly zápisy v protokolech vrchnostenského soudu panství Hluboká nad Vltavou, (*Amts-Stuben Protokoll*, Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/1, 2). Z let 1696-1731 je v nich zaznamenáno 536 projednaných případů. Charakter zápisů však vždy neumožňuje jednoznačně určit, zda se spor před vrchnostenské úředníky dostal jako odvolání nebo jako žaloba k první instanci. Z tohoto důvodu je výše uvedené poměrné vyjádření nutno chápat jen jako orientační.

¹¹⁴⁵ Paul MÜNCH, *Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriss einer vernachlässigten Thematik*, in: W. Schulze (ed.), *Ständische Gesellschaft und Mobilität*, München 1988, s. 53-72, zde s. 71. Blíže M. DINGES, *Die Ehre als Thema*, s. 409; R. van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003, s. 85.

¹¹⁴⁶ Srov. K. SCHREINER – G. SCHWERHOFF, *Verletzte Ehre.*, s. 1-28.

¹¹⁴⁷ R. VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7-10; TÝŽ, *Kultura a každodenní život*, s. 171-214.

¹¹⁴⁸ Ve fondu Vs Hluboká se tato tematická skupina vůbec nedochovala. Relevantní srovnání nabízí však tentýž druh písemností ze sousedního třeboňského panství (Vs Třeboň, IB 5BP 25), případně ze Schwarzenberské ústřední kanceláře – oddělení Hluboká nad Vltavou (sign. B 5BC-BP 2v).

¹¹⁴⁹ J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 89-91.

projednávaly řádně podle městských práv.¹¹⁵⁰ Zatímco městské právo bylo již pevně kodifikováno, na vesnicích se stále uplatňovalo tradiční zvykové právo, které neskýtalo takový prostor k zpochybnění výroků z formálních procesních důvodů.¹¹⁵¹

Příslušníci vesnických cechů zůstávali v trvalém kontaktu s městským prostředím i jeho „vyšší“ právní kulturou. Výkon jejich řemesla a uzavírání obchodních vztahů byly do značné míry závislé na jejich důvěryhodnosti, tedy nezpochybnitelné cti.¹¹⁵² Řemeslník, který upadl do podezření z porušení soudobých morálních pravidel, byl bez ohledu na původ v městském nebo vesnickém prostředí vystaven ze strany svého cechu obchodnímu blokádě. Odepření pomoci či uzavření obchodu mu mohlo přivodit osudové existenční problémy.¹¹⁵³ Bezpečnost znamenala také omezení v konání právních úkonů.¹¹⁵⁴ Uplatnění těchto ekonomických opatření vedlo v praxi k sociálnímu vyloučení a působilo proto zároveň jako účinný samoregulační mechanismus sociální kontroly a prevence deviantního chování. U rolníků, kteří neuzavírali obchodní vztahy tak často jako řemeslníci, však již tento tlak na důvěryhodnost a dodržování morálních pravidel, na nichž byla čest založena, nebyl zdaleka tak významný.

Ani druhou početnější skupinu vesničanů, kteří se odvolávali od místních samosprávných orgánů ve věci cti k vrchnostenskému úřadu, nelze zařadit mezi běžnou vesnickou populaci. Byli jimi vesničtí rychtáři, tedy opět osoby, které se stejně jako vesničtí řemeslníci nacházely na kulturním rozhraní. Útok na rychtářovu čest totiž bezprostředně nesouvisel jen s jeho morální integritou, ale stával se zároveň zpochybněním jeho úřední autority. Rychtáři totiž nebyli jen představiteli vesnické samosprávy, ale především zástupci vrchnosti na vsi. Proto je zcela přirozené, že v případech svého napadení rychtáři hledali

¹¹⁵⁰ Jakub Zelenka ve své stížnosti na místního rychtáře ze 17. 4.1749 výslovně požadoval, aby magistrát města Veselí nad Lužnicí postupoval „dle práv městských o cti zboření a navrácení.“ (Vs Třeboň IB 5BP 25). Například knihy rychtářů městečka Veselí nad Lužnicí obsahují výslovné odkazy na ustanovení Koldínova zákoníku u 42 sporů. J. SCHWALLEROVÁ, *Života*, s. 31.

¹¹⁵¹ Již roku 1579 byl zákoník práv městských Pavla Kristiána z Koldína schválen českým zemským sněmem jako závazná kodifikace městského práva v Českém království. K procesním pravidlům akuzačního a inkvizičního procesního řízení P. KREUZ, *K charakteristice*, s. 71-76; TÝŽ, *Několik poznámek k otázce odrazu kriminality v písemnostech předbělohorských Čech (příspěvek k metodice studia sociálních dějin kriminality v českých zemích v raném novověku)*, Documenta Pragensia 23, 2004, s. 101-134; K. MALÝ (red.), *Městské právo v 16. - 18. století v Evropě*, Praha 1982.

¹¹⁵² Na skutečnost, že ekonomická potřeba platnosti daného slova stoupá s rozvojem sociálních vztahů souvislosti mezi rozvojem obchodních vztahů, na souvislosti mezi etikou a obchodními vztahy upozornil již M. WEBER, *Die Protestantische Ethik*, s. 133. Srov. Z. NEŠPOR – D. LUŽNÝ, *Sociologie náboženství*, s. 61.

¹¹⁵³ O účinnosti těchto opatření v praxi svědčí například případ ševcovského mistra Ondřeje Mikšíčka z městečka Lišova z r. 1761, na jehož ženě začalo být již po třech měsících po svatbě znát pokročilé těhotenství a novomanželé proto upadli do podezření, že se dopustili nelegitimního předmanželského pohlavního styku. Mikšíčkovi obchodní partneři, kteří s ním odmítali uzavírat obchody, jej donutili k tomu, aby sám vyvolal řízení ona obranu své cti. Blíže P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 76-77.

¹¹⁵⁴ K. MALÝ, *Městské právo*, s. 204.

oporu a zastání u vrchnostenských úředníků častěji než obyčejní venkované. Ani tyto případy proto bezprostředně nevypovídají nic o tom, jak hájili svou čest prostí venkované.

Podstatně nižší zastoupení vesničanů v případech vedených na ochranu cti před odvolacími vrchnostenskými úřady jistě neznamená, že by život na vsi byl prost konfliktů a problémů, že by zde při každodenních kontaktech nedocházelo k situacím, které by nevyústily v urážky a zhanění. Podnětem k verbálním útokům se stávaly nejrůznější drobné konflikty jako zabíhání hospodářských zvířat, padání ovoce na sousední pozemek, stavební úpravy nebo ohrazení sousedních pozemků, jejich odvodnění nebo naopak zavodnění, které působilo sousedům škodu, nesplácení půjček a neplnění jiných závazků. Protože na vesnici docházelo oproti městům k pomalejšímu oddělování veřejného prostoru od intimního, byl také konfliktní potenciál vesnice větší.¹¹⁵⁵ Život vesnické komunity byl však provázán systémem vzájemných závislostí (výpůjček, výpomocí a závazků a neuzavřených pohledávek) mnohem pevněji než mezilidské vztahy ve městech a městečkách. Ve vesnickém prostředí proto působil mnohem přísnější systém neformální sociální kontroly.¹¹⁵⁶ Právě tyto mechanismy neformální sociální kontroly předcházely a do značné míry proto konkurovaly modelu institucionální justice, kdy se případy napadení cti projednávaly před institucemi s trestně právními pravomocemi.¹¹⁵⁷ Většinu sousedských sporů se dařilo urovnat bez pomoci oficiálních vrchnostenských institucí. Proto se také tak málo vesničanů nespokojilo s rozhodnutím místních samospráv a domáhalo nápravy své cti před vrchnostenskými úředníky.

Alternativní mechanismy sociální kontroly nacházely široké uplatnění nejen v rámci pořádkových systémů tradičních společenství, ale také na půdě oficiálních soudních institucí. Při výkonu patrimoniální jurisdikce se vrchnostenští úředníci snažili do sousedských konfliktů příliš aktivně nezasahovat.¹¹⁵⁸ Většinou vystupovali jen v roli prostředníka s cílem přimět znesvářené strany k uzavření smíru.¹¹⁵⁹ Smírným narovnáním bez vynesení jakéhokoliv trestu

¹¹⁵⁵ R. van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život I*, s. 13, 58 – 60, 69. J. SCHWALLEROVÁ, *Život a dobrá čest*, s. 33, 37-45.

¹¹⁵⁶ Sociální kontrolu přitom nelze chápat jen v jejím vertikálním smyslu, kdy kontrolovaný stojí v pomyslné sociální hierarchii níže než kontrolující, ale i horizontálním smyslu slova. H. SCHNABEL-SCHÜLE, *Überwachen und Strafen*, s. 167. Srov. pojem „Dorfaugen“ K. S. KRAMER, *Grundriß*, s. 17, 24.

¹¹⁵⁷ D. BLACK, *The Elementary Forms*; H. PEPINSKY – R. QUINNEY (edd.), *Kriminology as Peace Making*, Bloomington 1991.

¹¹⁵⁸ „*Amts-Stuben Protokoll*“. Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/1-2.

¹¹⁵⁹ Rozsáhlá písemná žaloba Kateřiny Vojtové proti jejímu manželu a tchánu pro nevěru a špatné zacházení z 12. 8. 1744 (Vs Třeboň IB 5AU 82) nevedla k zahájení trestního řízení pro cizoložství. Místo toho jen hluboký hejtmán nařídil hamerskému pojezdnému Ondřeji Valovi, který patrně žalobu sepsal, aby spor urovnal jen s pohružkou bez přísného trestu (nedatovaný přípis, Vs Třeboň IB 5AP 26b). Manželství Kateřiny, dcery Matouše Koláře z Novosedel, a Jana Vojty, syna rychtáře Ondřeje Vojty z Valu, uzavřené 17. 10. 1739 se tak podařilo udržet (srov. pozemková kniha statku Hamr, Vs Třeboň, Os Lomnice 21, fol. 157-160).

se jim podařilo ukončit více než třetinu případů.¹¹⁶⁰ V ideálním případě byl konflikt urovnán hned ve vrchnostenské kanceláři a usmíření odcházeli, sotva své porovnání potvrdili symbolickým podáním ruky.¹¹⁶¹ Přímo ve vesnické komunitě měli na dodržení smíru dohlížet ještě ručitelé – „*rukojmie*“, vybraní sousedé, kteří zde požívali obecné autority. Patrimoniální správa se tím v zásadě opět pokoušela využít a posílit mechanismy neformální kontroly tradiční lidové kultury a sama se zřikala aktivnějších zásahů do vnitřní autonomie vesnické obce. K vynucení smírného urovnání ojediněle využívaly vrchnostenské úřady i pohružky sehnání z usedlosti či přesazení vzpurného hospodáře z jeho usedlosti na horší živnost do jiné vesnice.¹¹⁶² Přímých nástrojů trestní represe však schwarzenberští úředníci využívali k posílení právního vědomí poddaných v dané lokalitě jen zcela výjimečně. Ještě v druhé polovině 17. století rezignovali dokonce i na sankce za předmanželskou sexualitu v případě, že oba provinilí byli ochotni legalizovat svůj sexuální poměr dodatečným uzavřením manželského svazku. Od této praxe se však s postupným vyrovnáváním demografického propadu způsobeného třicetiletou válkou, obsazováním zpusťšených usedlostí a nárůstem bezzemckých vrstev populace postupně upustilo.¹¹⁶³

Nenásilné mechanismy sociálních kontroly se uplatňovaly i před městskými radami, které byly pro obyvatele poddanských měst první odvolací instancí proti rozhodnutí městských rychtářů. Také městské rady upřednostňovaly nenásilné mechanismy urovnávání sociálních konfliktů před represivními zákroky,¹¹⁶⁴ jak jim nařizovaly vrchnostenské instrukce.¹¹⁶⁵ Vrchnost zakazovala, aby se nespokojení obyvatelé městeček obraceli

¹¹⁶⁰ Z 536 zápisů v protokolech vrchnostenského soudu panství Hluboká nad Vltavou obsahovalo údaje o konkrétním výsledku řízení 526 případů. Z nich 192 (36,7 %) bylo uzavřeno smírem. Amts-Stuben Protokoll, Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/1, 2.

¹¹⁶¹ Nedatovaný zápis z března 1706: „*Jsouce mezi Kašparem Šimkem a Ambrožem z Libniče skrze ztracený řetěz velká roztržitosť a daremné hadrkování, tehdy jest tímto zde na Kanceláři porovnání učiněno, že oni sobě podajíc ruky všechno si odpustili.*“ „*Léta Páně 1724 dne 27. Maje stalo se [...] náležitě srovnání a porovnán [...] tak, že Adam Veinmon jej Václava Kaprála odprosil, načež sobě ruky podali a, že jse sousedsky srovnávati chtějí, připověděli.*“ Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/2.

¹¹⁶² „*Matěj Telátko a Lukáš Vobr z Malého Záblatí [...] pokud budoucně něco takovýho by se dopustili, že bez milosti z jejich a jeden do Chotejčan, druhé ale do Lhotic na živnost jíti museti budou.*“ Zápis z 8. 3. 1724. Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/2.

¹¹⁶³ K vývoji trestní represe za delikt smilstva blíže P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 82-94; TÝŽ, *Nemanželská sexualita*, s. 31-49 (v tisku).

¹¹⁶⁴ Na smírné urovnání jako nejčastější výsledek jednání před městskými soudy upozornily také Irena KORBELÁŘOVÁ, *Městské soudnictví v Moravské Ostravě ve světle rychtářských knih (1692-1787)*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16, 1991, s. 343; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Rychtářské knihy z Archivu města Brna jako významné prameny k výzkumu kriminality v raném novověku*, ČMM 120, 2001, s. 181; J. SCHWALLEROVÁ, *Život*, s. 32-33.

¹¹⁶⁵ Rožmberská instrukce z roku 1580. J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, AČ 22, s. 297. Ve stejném duchu mluví i instrukce pro rychtáře městys Lišova z 14. 6. 1709, zejména bod 12 (Vs Hluboká IA 5AS 7 i vesnické rychtáře na panství Hluboká nad Vltavou (Vs Hluboká IB 5AU 1c z roku 1714, bod 14 a 15).

na vrchnostenské kanceláře se svými drobnými stížnostmi.¹¹⁶⁶ Nepokoušela se omezovat jurisdikci obecních soudů, spíše se spoléhala, že právě ony vyřeší velkou část případů.¹¹⁶⁷ Přesto podobných odvolání neubývalo, spíše naopak.¹¹⁶⁸ V reakci na neustále stoupající počet dovolání k vrchnostenským úřadům vydal schwarzenberský vrchní hejtman Antonín de Bosi 5. 6. 1752 zvláštní dekret, v němž znovu potvrdil právní svrchovanost městských rad nad místními obyvateli. Ti museli uznat rozhodnutí přijatá celou radou. Kdo by se v budoucnu protivil jejím rozhodnutím a stěžoval si na ně u vrchnostenských úředníků, měl být oznámen vrchnímu hejtmanu a potrestán jako škůdce.¹¹⁶⁹ To dokazuje, že schwarzenberská patrimoniální správa zjevně nestála o příležitost zasahovat do vnitřních záležitostí poddanských autonomií a ovlivňovat další z oblastí jejich života, která se jí s každým odvoláním proti rozhodnutí místních samosprávných orgánů nabízela.¹¹⁷⁰

Neformální mechanismy urovnávání a smírů nacházely v praxi své uplatnění dokonce i při postihu nejzávažnější trestné činnosti.¹¹⁷¹ V roce 1662 byl sádecký baštýř z Podhradí Kašpar Tussar odsouzen hrdebním soudem městečka Lišova za zabití Václava Sýkory k trestu smrti stětím. Jeho žádost o milost, kterou podal až po uplynutí čtrnáctidenní lhůty od řádného vyhlášení rozsudku, mu byla z procesních důvodů apelačním soudem zamítnuta.¹¹⁷² S neúspěchem posledního legitimního opravného prostředku se ovšem nehodlala smířit jeho manželka. Dosáhla mimosoudního vyrovnání s pozůstalými zabitého včetně zaplacení pohřebních výdajů, přiměla Sýkorovu vdovu k veřejnému prohlášení, že se za smrt manžela nechce mstít, a netrvá proto na vykonání vyneseneho trestu. S přímluvou dalších třinácti vlivných měšťanů z nedalekých Českých Budějovic se jí díky tomu podařilo přesvědčit majitele panství hraběte Jana Adolfa ze Schwarzenberku, aby neuposlechl nález pražské apelace a trest smrti sám v rozporu s platnou legislativou změnil na rok nucených prací.¹¹⁷³

Podobným způsobem se principy urovnání a usmíření projevovaly i při potírání dalších druhů trestné činnosti. Ještě v sedmdesátých a osmdesátých letech 17. století promíjeli

¹¹⁶⁶ „S ledajakýmís klevetami a žalobami k vrchnosti nepřicházeti, nýbrž jsouce k tomu Ouředník osoby nařízený, to samí přerhovatí a spokojiti hleděti. Instrukce vydaná při renovaci městys Podhradí rychtáři, konšelům a celé přítomné obci (Vs Hluboká IA 5AS 11, bod 21, nedat.)

¹¹⁶⁷ S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 65.

¹¹⁶⁸ 3. 5. 1760 vznesl stížnost na postup adamovského rychtáře tamní měšťan Josef Pittermann (Vs Hluboká IB 5AS 8a). V Podhradí se zásahu hlubockého hejtmana domáhali roku 1745 Martin Brodecký a Řehoř Kunst (Vs Hluboká IB 5AU 8a1).

¹¹⁶⁹ Vs Hluboká IB 5AS 3a, opis dekretu z 5. 6. 1752.

¹¹⁷⁰ Srov. T. WINKELBAUER, „*Und sollen sich*“, s. 142.

¹¹⁷¹ Místo adjektiv formální, neformální užívají někteří autoři vertikální a horizontální. Srov. M. SCHEUTZ, *Zwischen Schlägen*, s. 177-184.

¹¹⁷² P. MATLAS, *Hrdební soudnictví*, s. 64.

¹¹⁷³ Knížecí reskript z 14. 4. 1663. Vs Hluboká IF 5BC. Průběh vyšetřování podrobněji zanesen v úředních protokolech IB 7B Nr. 5/1.

schwarzenberští úředníci trest těm, kteří se sice provinili mravnostním deliktem smilstva, ale nakonec souhlasili s tím, že dostojí svým morálním závazkům a dodatečně legitimizují svůj předchozí sexuální poměr uzavřením sňatku.¹¹⁷⁴ S mírnějšími tresty mohli počítat dokonce i pachatelé hrdelního zločinu cizoložství. Pokud projevili nad svým skutkem lítost a ochotu vrátit se ke spořádanému manželskému soužití a jejich podvedené protějšky zároveň veřejně prohlásily, že svým partnerům odpouští, nebyly případy předány před hrdelní soudy, kde by pachatelům podle Koldínova zákoníku práv městských i podle hrdelního řádu císaře Josefa I. hrozil trest smrti, ale byly ponechány patrimoniální jurisdikci, které obecně vynášely podstatně mírnější sankce, v těchto případech zpravidla jen několika týdnů nucených prací.¹¹⁷⁵

Nepodařilo se prokázat, že by se Schwarzenberkové, největší pozemkoví vlastníci v Království českém, pokoušeli rozšiřovat své trestně právní kompetence na úkor lokálních samospráv.¹¹⁷⁶ Neprokázalo se ani, že by přibývalo sporů, které by si vyžadovaly aktivní zásahy vrchnostenského aparátu.¹¹⁷⁷ Spory svých členů aktivně urovnávaly místní samosprávné orgány, které tím snižovaly riziko, že patrimoniální byrokratický aparát se bude snažit nepředvídaně zasahovat do jejich vnitřních záležitostí, aby prostřednictvím exemplárních sankcí prosazoval morální principy, které by neodpovídaly praktickým podmínkám života na vsi či malém poddanském městečku, ale fiskálním zájmům pozemkových vrchností.¹¹⁷⁸ Smírnému řešení dávaly v naprosté většině přednost i soudní instituce. Zdaleka ne všechny případy, které se před soud dostaly, proto musely nutně skončit konstatováním viny a vyměřením trestu.

Dostupná pramenná základna jistě neumožňuje postihnout veškeré konflikty, které skončily před některou z oficiálních soudních institucí. I jejich prostřednictvím je však možné prokázat, že vztah poddaného obyvatelstva k justici rozhodně nebyl přímočarý. Naopak okolnosti, za nichž poddaní využívali institucionální nabídky vrchnostenské jurisdikce, vykazují nepochybné rysy strategického jednání.¹¹⁷⁹ Dovolání se soudu nelze navzdory tradičnímu právně historickému diskurzu automaticky hodnotit jako prostředek

¹¹⁷⁴ P. MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 76-96, zde zejména s. 89-90; TÝŽ, *Nemanželská sexualita*, (v tisku)

¹¹⁷⁵ P. MATLAS, *Dvojím metrem*, s. 291-313, zde zejména 303-306.

¹¹⁷⁶ Využívání vnitrovesnických konfliktů k posílení vlivu vrchnostenského aparátu a zmenšování autonomie vesnických obcí jednoznačně neprokázaly ani výzkumy pro panství Frýdlant hrabat Clamm-Gallasů v severních Čechách. S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 82-88.

¹¹⁷⁷ M. WEBER, *Disziplinierung und Widerstand*, s. 419-439; T. WINKELBAUER, „*Und sollen sich*“, s. 129-158; M. SCHEUTZ, *Zwischen Schlägen*, s. 174-175, 184.

¹¹⁷⁸ M. DINGES, *Justiznutzung*, s. 519.

¹¹⁷⁹ V anglo-amerických a románských historiografiích se pro tuto problematiku užívá výraz „*infrajustice*“, v německy mluvících zemích se prosadil spíše pojem „*Justiznutzung*“. Srov. F. LOETZ, *L'infrajudicare*, s. 545-562.

urovnání konfliktních situací, který by měl převahu nad jinými formami řešení sporů. Obě znesvářené strany si naopak plně uvědomovaly nebezpečí, že podání soudní žaloby s sebou přináší hluboký sociální zvrat a narušení dosavadní rovnováhy sousedských a případně rodinných vztahů. Do této vyhrocené fáze dospěla pouze omezená část sporů jen tehdy, pokud selhaly neformální mechanismy sociální kontroly – smír a narovnání. Podání soudní žaloby představovalo mnohdy spíše jen pokračování dosavadního konfliktu novými prostředky. Jejich cílem bylo především zastrašit protistranu a přimět ji k rychlejšímu a výhodnějšímu mimosoudnímu urovnání. Tento sekundární taktický kalkul působil pochopitelně intenzivněji na sociálně slabší vrstvy populace. Proto se také v záznamech vrchnostenských odvolacích orgánů objevují mezi spornými stranami nejméně právě nejslabší skupiny obyvatelstva – vdovy, podruzi a čeled', zatímco samostatní držitelé rolnických usedlostí zde mají převahu.¹¹⁸⁰ Poddané obyvatelstvo samo podle svých potřeb a uvážení využívalo nabídky soudních institucí k prosazení vlastních strategických cílů. Aktivně se spolupodílelo na osvojování právních představ a utváření veřejného pořádku. Změny v praktickém působení společenských norem proto nemohly být výsledkem pouze státních vrchnostenských institucí, jak by odpovídalo elitářské perspektivě etatistických akulturačních teorií, ale svůj aktivní podíl na ní mají i bezejmenné masy neprivilegovaného obyvatelstva. Prolínání prvků formální a neformální sociální kontroly ukazuje, že starší výzkumy orientující se především na problematiku postihu hrdelní kriminality pracovaly jen s úzkou skupinou trestné činnosti.¹¹⁸¹ Teprve hlubší poznání mimosoudních mechanismů urovnávání konfliktních situací umožní nahlédnout, jakou roli hrály soudní instituce v procesu společenského vývoje.

¹¹⁸⁰ Ze 536 zápisů v protokolech vrchnostenského soudu panství Hluboká nad Vltavou (Amts-Stuben Protokoll, Vs Hluboká IB 7B Nr. 5/1.) lze i přes nejednoznačné formulace považovat za odvolací řízení ve vnitřních sporech, které v prvním stupni spadaly do pravomoci vesnických rychterních soudů, pouze 48 případů, 8,95 %. V roli žalobce v nich osoby v závislém postavení vystupovaly jen jedenáctkrát, ve 23 % případů: 4 vdovy, 3 podruzi, 2 čeledíni a 2 děvečky). K obdobným závěrům dospěla rovněž S. OGILVIE, *Vesnická obec*, s. 92.

¹¹⁸¹ Srov práce uvedené v pozn. č. 13 až 15.

IV. Závěr

Koncept sociální disciplinace znamenal pro západoevropské dějiny raného novověku významný teoretický a metodický impulz. K jeho rozpracování a kritickému zhodnocení došlo v rámci diskuse o (anti)etatistické pojetí modernizačního procesu. Významnou úlohu přitom sehrály sociální dějiny kriminality. Stěžejní se pro ně stala otázka, zda byla oficiální moc natolik silná a efektivní, aby zásady sociální disciplinace dokázala převést do praxe v takovém rozsahu, že by prokazatelně vyvolaly změnu dosavadních modelů společenského chování.

Jednotlivé evropské národní historiografie vycházely při řešení tohoto koncepčního sporu z vlastních badatelských tradic. Přes jejich rozdílné tematické a časové zaměření se vývoj oboru ubíral ve všech zemích zhruba stejným směrem. Nejpozději do devadesátých let 20. století se všude prosadil badatelský směr, který svou pozornost odvrátil od celospolečenských struktur k lokálním regionálním společenstvím a soustředil se místo na závažnou hrdelní kriminalitu na drobnou každodenní delikvenci. Tyto mikrohistorické výzkumy se pokoušely rekonstruovat historický význam bezejmenných aktérů. Díky nim se ukázalo, že sociálně disciplinační paradigma lze po odstranění původního jednosměrného vertikálního záměření dále rozvíjet a že v tomto širším pojetí stále nabízí cenné podněty.

Zároveň je ale zřejmé, že naprostá většina kritických empirických studií, které hodnotily a rozvíjely Oestreichovu teorii, se soustředila na západní Evropu, kde proces sociální disciplinace souvisel s počátky kapitalismu a růstem ekonomického i politického vlivu rodící se buržoazie. Otázkou proto zůstává, zda lze tyto poznatky mechanicky přenést a využít pro české země, kde se hospodářský, společenský, politický i náboženský vývoj ubíral do značné míry odlišným směrem.

K zacelení této mezery se pokusila přispět předložená práce. Základním předpokladem k naplnění tohoto cíle bylo vymanění se ze zajetí literárních, teoretických či legislativně normativních pramenů, které předkládají ideální představy vzdělaných současníků o uspořádání a fungování tehdejší společnosti. Jejich prostřednictvím však není možné pochopit, které procesy ve společnosti skutečně probíhaly. K tomuto účelu bylo zapotřebí obrátit se k pramenům, které vznikaly v bezprostředním kontaktu se širokými vrstvami většinové společnosti, a odráží proto lépe běžné každodenní chování obyčejných lidí. Tyto prameny ukazují, jak obyčejní venkované řešili své konfliktní situace, a umožňují proto pochopit fungování systému neartikulovaných norem sdílených v rámci místně omezených společenství lépe než prameny, které odrážejí ideální nebo zprostředkované představy

současníků. Tyto nároky nejlépe splňují písemnosti trestně právní povahy. Nešlo však o písemnosti institucí, jež stíhaly nejzávažnější kriminalitu, na které se doposud soustředila největší pozornost české historické kriminologie, ale institucí nižší jurisdikce. Ty projednávaly a sankcionovaly drobné každodenní přestupky proti soudobým společenským normám. K uvedenému účelu bylo zvoleno prostředí typického jihočeského velkostatku Hluboká nad Vltavou a v omezené míře sousedního panství Třeboň. Obě panství se ničím výrazně nelišila od většiny obdobných ekonomicko-správních jednotek oné doby. Díky vlastnictví hrabat, později knížat ze Schwarzenberku, která byla největšími pozemkovými vlastníky v Království českém a věnovala byrokratické správě svých panství zvýšenou pozornost, se zde však vyřízené písemné materiály dochovaly v jinak nevšedním rozsahu a výpovědní hodnotě.

Archiv velkostatku Hluboká nad Vltavou obsahuje poměrně rozsáhlé soubory písemností trestně právní agendy. Tyto soubory stejně jako všechny písemné záznamy předstatistického období však nesplňují předpoklady nezbytné k jejich kvantitativnímu vyhodnocení, které by mohlo ideálně prokázat převažující vývojové tendence. Statistické metody byly proto aplikovány jen na prameny evidenčního a účetního charakteru, které lze pro danou lokalitu považovat na svou dobu za úplné. Byly tím získány informace, které však nemají definitivní platnost. Posloužily jen jako určité indikátory společenských změn. Mnohem větší pozornost byla u trestně právních písemností věnována kvalitativní povaze jejich výpovědí. I kvantitativní přístupy mají však své stinné stránky a limity. Výsledkové protokoly, tím spíše další písemnosti soudních spisů, nepochybně podléhají určité míře vnější i vnitřní stylizace a subjektivního zkreslení. K němu dochází v důsledku časového odstupu mezi popisovanou událostí a datem protokolace i v důsledku jejich účelu legitimizovat dosavadní vyšetřování před nadřízenými institucemi, které sledovali jejich původci. Přímé důkazy o záměrech a pocitech aktérů neobsahují však v ideální podobě ani jiné druhy pramenů. K pochopení skutečných motivů, představ a postojů bylo nezbytné přihlídnout k širším historickým souvislostem. Jednání konkrétních osob bylo posuzováno na pozadí dobových právních norem i dosavadní trestní praxe. Vedle normativní a praktické jurisdikční roviny bylo rovněž nezbytné vnímat počínání jednotlivých aktérů také v obecném kontextu vázaném na stav dobové politiky, správy, hospodářství, soukromých mezilidských vztahů, tedy kultury v nejširším slova smyslu. Tento obecný kulturní kontext nelze získat z jediného konkrétního typu písemných záznamů. Nevzniká ani dokumentaristickým hromaděním dostatečného množství historických faktů. Obecný historický rámec lze vyvodit jen z více či méně subjektivního porovnávání a využívání nesčetných údajů.

Sociálně disciplinační úsilí lze v normativní rovině jednoznačně doložit stejně v oblastech západní jako střední a východní Evropy. Tato případová studie však neprokázala, že by v prostředí jihočeského dominia končily tyto disiplinační aktivity přímým pozitivním výsledkem. V oblasti sexuálního chování, na něž se tradičně soustředila největší pozornost pořádkových normativů, nedošlo během sledovaného období k žádné zřetelné změně v ukázněnosti poddaného obyvatelstva. Přes značné represivní i restriktivní úsilí patrimoniální jurisdikce se vrchnostenskému aparátu nepodařilo podrobit privátní život poddaného obyvatelstva institucionální kontrole a prosadit mezi prostým obyvatelstvem nové etické zásady. Na rozdíl od většiny oblastí západní Evropy se po celé sledované období počet narozených nemanželských dětí v populaci hlubockého dominia vůbec nezměnil. Snížit počet nemanželských dětí alespoň pod úroveň obvyklou v západní Evropě se v podmínkách českého šlechtického velkostatku ve skutečnosti nikdy nepodařilo. Tohoto cíle nedosáhli vrchnostenští úředníci ani procesní podporou zmrhaných matek, ba ani materiálním zvýhodňováním nemajetných manželských párů při vytváření ekonomického zázemí nově zakládané rodiny. Ve zvolené lokalitě byly zaznamenány jen krátkodobé výkyvy a dílčí kvalitativní změny, například ve sňatkovém chování, kdy nemajetné páry úspěšně využívaly mimomanželského těhotenství jako nátlakového prostředku k udělení svatebního povolení.

Příčiny nedokonalého či lépe řečeno neúspěšného provádění disciplinačních opatření v praxi lze rozdělit do tří, resp. čtyř skupin. Obecným důvodem byl zcela odlišný sociálně ekonomický rámec, v němž se sociální disciplinace odehrávala v západní a střední Evropě. Na západě byla spojena s modernizací a racionalizací státní moci, která souvisela s rozvojem kapitalismu. Byla iniciována a sloužila primárně (proto)kapitalistickým elitám. Sociální disciplinace se zde z velké části soustředila na problémy pauperizace, rozmařilosti a nedostatku pracovní kázně, jejichž úspěšné vyřešení mělo napomoci k zefektivnění ekonomického chování a hladké transformaci na kapitalistické tržní hospodářství. Středoevropské prameny však dosud takové spojení sociální disciplinace s trhem a kapitalismem nikdy nepotvrdily. V českých zemích docházelo naopak od 16. století k utužování poddanské závislosti. Tento trend se ještě urychlil v důsledku demografických a hospodářských ztrát způsobených třicetiletou válkou. Politickými a ekonomickými hegemony se zde nestala buržoazie, ale pozemková šlechta, která své postavení opírala o feudální výsady a robotně rentovní velkostatky. Jejich hospodářská struktura byla orientována na pokrytí vlastních provozních potřeb a uspokojení fiskálních nároků státu. Zisk plynul šlechtickým majitelům především z urbaniálních povinností poddaných, případně z prodeje nezpůsobených zemědělských surovin. Vrchnosti využívaly prostředků

mimoekonomického přinucení k udržení vlastního privilegovaného postavení. Protože monopolizace vnitřního trhu dominií napomáhala jejich vlastnímu režijnímu podnikání, mohly s jejich institucionální, politickou a finanční podporou počítat jen úzké skupiny obyvatelstva. V praxi proto sociální disciplinaci ve střední Evropě prováděly v praktické podobě dvě tradiční společenské entity, které mají své počátky ve středověku, vrchnosti a lokální komunity. Každá z nich sledovala především své vlastní cíle.

Vrchnost byla vedena vždy spíše snahou po efektivním vybírání urbaniálních a kontribučních dávek. Vůči státu plnila také povinnosti při odvádění a ubytování vojáků, případně vedení poddaných ke katolickému náboženství. Dominia i s jejich poddanými pro ně představovala především ekonomickou základnu, jejíž výnosy měly poskytovat prostředky pro jejich vlastní reprezentaci a dvorské úřední kariéry. Na prosazování pořádkových disciplinačních opatření neměl přílišný zájem ani jejich vrchnostenský byrokratický aparát, který byl díky bezprostřednímu kontaktu s poddaným obyvatelstvem skutečným držitelem lokální moci. Prosazování pořádkových disciplinačních nařízení do praxe komplikovaly obecné slabiny vrchnostenské administrativy – nízké teoretické vzdělání, klientelismus, korupce, absence či nízká účinnost kontrolních mechanismů. Tyto nedostatky nevyvážila ani skutečnost, že členové patrimoniální byrokracie pocházeli v naprosté většině z místních poddanských poměrů. Rozuměli proto mentalitě prostých lidí a dokázali velmi dobře odhadnout i zdánlivě skrytý význam jejich jednání, účelových obranných argumentů. I oni však sledovali vlastní individuální zájmy a na dodržování disciplinačních pořádkových opatření důsledně trvali jen v případech, kdy tím neohrozili plnění úkolů hospodářské agendy.

K prosazování státních a vrchnostenských normativů do každodenní praxe postrádal předmoderní stát nezávislé profesionální síly, které by bezprostředně dohlížely na dodržování pořádkových nařízení a z vlastní iniciativy důsledně stíhaly jejich porušování. Za tyto úkoly, které později plnily moderní policejní instituce, zodpovídali představitelé místních samospráv. Na jejich aktivní spolupráci byla moc pozemkových vlastníků a státu do značné míry naprosto závislá. Majitelé středoevropských dominií proto sice pomocí pravidelných urbaniálních dávek a dalších povinností upevňovali svou ekonomickou moc nad poddanými, jejich samosprávám ale ponechali poměrně rozsáhlé kompetence. Stále méně zasahovali do jejich soudních pravomocí. Naopak aby šetřili vlastní prostředky, přenášeli na ně často v přímém rozporu s vlastními předešlými normativy více zodpovědnosti za urovnávání a rozsuzování vnitřních sporů. Nechávali je, aby se řídily vlastními pořádkovými systémy tradiční lidové kultury a nevynucovali si dodržování disciplinačních nařízení. Při výběrů představitelů obecních samospráv zároveň vrchnost jednostranně upřednostňovala své ekonomické zájmy.

Místní samosprávy se proto nedostávaly do rukou nejzámožnějších, ale spíše majetkově průměrných osedlých, kteří se při řešení sporů a vnitrovesnických konfliktů nemohli opřít o silné ekonomické zázemí. Rychtáři proto zůstávali zakotvení v systému vzájemných závislostí. Veřejnou autoritu opírali o síť neformálních vztahů, které omezovaly jejich prostor při prosazování vrchnostenských nařízení. Ochabující zájem vrchnostenské administrativy o zasahování do vnitřní autonomie místních samospráv proto v zásadě vítali a aktivnější spolupráci s ní se snažili vyhýbat. Liknavě a bez vlastní iniciativy přistupovali zejména k povinnostem spojeným s udržováním veřejného pořádku. Důvodem byla také nízká – v případě vesnických rychtářů dokonce nulová – materiální motivace a finanční náhrady ztrát, které jim při výkonu těchto povinností vznikaly.

K opakovanému funkčnímu selhání samosprávných orgánů docházelo i v prostředí poddanských městeček, která se přes vyšší právní postavení, hospodářskou a sociální skladbu svého obyvatelstva příliš nelišila od poddanských pospolitostí. Ani představitelé městeček, radní písaři či rychtáři, kteří byli jejich administrativním a policejně výkonným orgánem, nedisponovali žádnou odbornou přípravou a k plnění svých povinností nebyli dostatečně motivováni. Na rozdíl od vesnic však městské samosprávy ovládala po celé desetiletí stabilní skupina několika málo osob, která si udržovala nadřazené postavení nad městskou obcí a postupně rozšiřovala i svou nezávislost vůči nadřazeným orgánům vrchnostenské správy. Vytvářela se tak politická dualita mezi úzkou vůdčí vrstvou a většinovou městskou obcí. Během 18. století, kdy měl podle Oestreichova paradigmatu proces sociální disciplinace vrcholit hlubokými strukturálními změnami v politické, sociální i duchovní oblasti, docházelo naopak k vyhasínání posledních kontrolních mechanismů. Vrchnostenský aparát kvůli úspoře výdajů stále častěji rezignoval na pořádání pravidelných slavnostních renovačních rituálů, při nichž mohli zbylí obyvatelé městské komunity beztretně vznést své připomínky a výhrady. Místo toho se vrchnostenští úředníci spokojovali jen s prodloužením funkčního období městských rad. Vrchnostenská moc tím ztrácela další prostředek k zásahům do vnitřní autonomie městských obcí. Nedochovalo tedy k odstraňování tradičních sociálních struktur nebo oslabování jejich vlivu, ale naopak k upevňování jejich moci. Ani členové městských rad nebyli agenty vrchností, kteří by se snažili hájit vrchnosti v rámci městské komunity. Vědomí nezpochybnitelnosti a stoupající suverenity vedlo členy městských rad ke zneužívání úředních povinností a prosazování vlastních individuálních zájmů. Výsledkem této svévole spolu se zjevnou neprofesionalitou byl úpadek až úplná ztráta veřejné autority místních samospráv. Jejich představitelé, kteří se při prosazování veřejného pořádku museli domáhat institucionální podpory nadřazených vrchnostenských úřadů, nemohli při provádění

disciplinárních opatření obstat. Toto funkční selhání jen potvrzuje neutuchající frekvence pořádkových instrukcí, které byly v této době opakovaně vydávány.

Poslední příčinou selhání sociálně disciplinačních ambicí raně novověkého státu, jak bylo zjištěno na příkladu ukázněování mimomanželské sexuality v podmínkách hlubockého dominia, je příliš úzké vymezení sociální kontroly. Gerhard Oestreich a stoupenci jeho etatického pojetí prosazování disciplíny se ve výkladu evolučního procesu soustředili pouze na vertikální směr sociální kontroly. Přeceňovali proto kontrolní a represivní schopnosti raně novověkých států a naopak podceňovali všechny mechanismy, které probíhaly nezávisle na aktivitách a vůli těchto institucí. Přesvědčení o dominanci represivních forem punitivní sociální kontroly, kdy kontrolovaný stál vždy níže než kontrolující, založené na vnějším přinucení pod hrozbou citelných sankcí vycházelo z obecně rozšířeného právně historického diskurzu. Ostatní techniky sociální kontroly, kdy na sebe navzájem dohlížejí jedinci ve stejném společenském postavení, nebo kdy kontrolovaný stojí výše než kontrolující, již Oestreich ve svém konceptu nezohlednil. Přitom právě tyto mechanismy, při nichž nedochází k potrestání abstraktních morálních pravidel, ale k nahrazení ztrát a obnově systémů vzájemných závazků a povinností, odpovídaly mnohem lépe charakteru tradiční lidové kultury, jež vyplývala z konkrétních podmínek života v semknutých vesnických a maloměstských obcích. Lidové vrstvy proto při řešení konfliktních situací preferovaly neformální mechanismy sociální kontroly. Pokud místní samosprávy ukládaly sankce, pak spíše podmíněně, aby tak plnily dlouhodobou preventivní funkci. Vnější zásahům ze strany vrchnostenských institucí do svých místně i časově omezených pořádkových systémů se venkované uvědoměle bránili prostředky pasivního odporu. O zjednání nápravy se proto pokoušeli nejprve na vlastní pěst. I pachatelé závažnějších deliktů byli často v přímém rozporu s vrchnostenskými instrukcemi potrestáni jen v rámci trestně právních pravomocí místní samosprávy. Upřednostňovány byly přitom takové formy trestu, které nejen odčinily spáchaný skutek, ale zároveň posilovaly vědomí kolektivní sounáležitosti celé obce. K prolomení vnitřní solidarity místních komunit a využití institucionální nabídky docházelo jen výjimečně. Ani obyčejní venkované však v těchto mezních situacích nevystupovali jako ustrašení a disciplinovaní poddaní, kteří poslušně plní nařízení vrchnostenských instrukcí, ale jako uvědomělé, racionálně kalkulující individuality, které vrchnostenských represivních orgánů vědomě využívali k dosažení vlastních strategických cílů. Větší ochota ke spolupráci s oficiálními vrchnostenskými institucemi se projevovala jen v případech nejzávažnější kriminality, které ohrožovaly samu existenci společnosti, například delikty proti životu. Společenské normy tradiční lidové kultury a principy vrchnostenských pořádkových

normativů se prolínaly jen částečně. Jejich vzájemné rozdíly jsou nejvíce patrné na (ne)toleranci předmanželské sexuality.

Alternativní mechanismy sociální kontroly nenacházely své uplatnění jen v rámci lidové kultury, ale v hojné míře jich využívaly i oficiální soudní instituce. Vrchnostenská úředníka se při výkonu patrimoniální jurisdikce snažili do sousedských sporů aktivně příliš nezasahovat. Zaujímalí spíše pozici prostředníka s cílem přimět znesvářené strany ke smíru. I u tak závažných deliktů, jakým bylo jednoduché, ba i dvojité cizoložství, byli nejvyšší představitelé patrimoniální správy ochotni nadřadit principy neformální sociální kontroly reprezentované veřejným usmířením manželů zásadám vrchnostenských i státních disciplinačních normativů. Přestože pachatelům cizoložství hrozil podle soudobých právních norem trest smrti, bývali se souhlasem vrchnosti propuštěni a svěřeni dohledu místních vesnických samospráv. Vrchnostenský aparát tak nejen neomezoval neformální sociální kontrolu, ale rezignací na vlastní trestně právní pravomoci kontrolní mechanismy lidové kultury ještě více podporoval a rozvíjel. V rozporu s Oestreichovým pojetím sociálně disciplinačního procesu se zřetelně ukazuje, že Schwarzenberkové a jejich patrimoniální správa ve skutečnosti o příležitost zasahovat do vnitřních záležitostí poddaného obyvatelstva vůbec nestáli. Oficiální vrchnostenské instituce hrály při stíhání deviantního chování, tedy prosazování veřejného pořádku a ukázkování poddaného obyvatelstva, mnohem pasivnější roli, než se obecně předpokládá. Naopak se ukazuje, že lidové vrstvy využívaly nabídky těchto soudních institucí podle vlastních potřeb a uvážení. Aktivně se spolupodílely na osvojování právních norem a utváření veřejného pořádku. Změny společenských norem proto nemohly být pouze výsledkem státních vrchnostenských institucí, jak by odpovídalo elitářské perspektivě etatistických akulturačních teorií, ale svůj zásadní podíl na ní měly i bezejmenné masy neprivilegovaného obyvatelstva.

Jestliže v dlouhodobé perspektivě došlo ke změnám ve společenském chování, nestalo se tak díky jednostrannému působení oficiálních institucí, nebo naopak díky neformálním mechanismům sociální kontroly a sebezpřinucení. V podmínkách pozdně šlechtického velkostatku nebyl tento proces rozhodně v praktické rovině završen do konce 18. století, ale konkrétní důsledky dlouhodobého působení disciplinačních aktivit státu, vrchností, případně místních samospráv se v oblastech, kde docházelo k utužování poddanské závilosti, začaly zřetelněji projevovat až později. Sociální disciplinace ve svém původním úzkém etatistickém pojetí navíc jistě nebyla jediným podstatným procesem historického vývoje v raném novověku. Modernizační proces je třeba chápat jako svého druhu síť mnoha

rozhodujících aspektů. Všechny navzájem přispívaly ke společenským změnám, aniž by kterýkoliv z nich mohl být považován za prvořadý nebo nadřazený.

Z tohoto důvodu se jako žádoucí jeví zaměřit další badatelskou pozornost na vesnické obce. Zatímco sociální, právní i hospodářské poměry jednotlivých venkovanů a do jisté míry také jejich myšlenkové obzory byly v minulosti podrobně zkoumány, o tom, na jakém principu fungovaly vesnické obce, je známo jen velmi málo. Předpokládá se jen, že představovaly pevně sevřené mnohvrstevné sociální sítě, které vytvářely sociální kapitál sdílených norem. O konkrétních mechanismech utváření a udržování kolektivních hodnot venkova se však s výjimkou lidových svátečních zvyků nic určitého neví. Na své empirické zhodnocení čekají otázky právního postavení a hospodářské autonomie vesnických obcí. Badatelsky perspektivní zůstávají rovněž témata kolektivní identity, symbolické komunikace či prosazování kolektivních zájmů.

V. Seznam literatury a pramenů

V.1. Prameny

V.1.1. Archivní prameny:

SOA Třeboň

Schematismy schwarzenberských zaměstnanců

Vs Hluboká nad Vltavou

I 1Aβ No	Zcizování majetku panství
I 1P	Procesy a spory panství
I 3Kα	Kostelní, špitální a školní nadace
I 5AZ	Cechy a řemesla
I 6Gβ	Urbaniální povinnosti poddaných
I 6Wγ No 3	Popis panství Hluboká
I 6R 2	Důchodní účty
I 6R 6	Obroční účty
I 6R 11	Purkrabské účty
I 5AS 3	Obecní účty městyse Lišova
I 5AU 1-11	Pozemkové knihy vesnic zdejšího panství do roku 1683-1684
I 5AU 12	Obecní účty vesnic zdejšího panství
IA 7B Nr 5	Protokol soudních jednání
IB 5AU Nr 1	Soupisy poddaných
IB 7B Nr 2	Knihy povolení ke studiu, řemeslu a na duchovní dráhu
IB 7B Nr 3	Knihy svatebních povolen
IB 7B Nr 4	Protokoly výslechů
IA 5AS 1	Privilegia měst a měšťanů
IA 5AS 2	Spisy bývalého zástavního města Vodňan

- IA 5AS 3 Nedostatky vodňanských obecních účtů
- IA 5AS 7 Volby lišovské samosprávy
- IA 5AS 8 Stížnosti Lipovských měšťanů proto tamní městské radě
- IA 5AS 11 Podhradští rychtáři a jejich záležitosti
- IA 5AS 13 Obecní privilegia městečka Adamov, obnovování tamní samosprávy
- IA 5AU 1 Poddanské obecní nemovitosti; pronájem a prodej obecních hostinců, obecní účetnictví
- IA 6Gβ 3 Seznamy robotních povinností
- IA 6T 6 Pronájem rybníků, korespondence se sousedními vrchnostmi v záležitostech rybolovu
- IA 6Wα 46 Poškození lesa, krádeže dřeva
- IA 6Wγ 2, 3 Hospodářské zprávy
- IA 7R 1 Repertáře všech listin a spisů zámeckého archivu
-
- IB 4E 4 Generální vizitace, cikáni, žebráci
- IB 4E 5g Veřejné záležitosti – nehody, nemoci a nálezy mrtvol
- IB 4E 5i Veřejné záležitosti – ranhojiči, lékaři a porodní báby
- IB 4 Kγ 14 c Vojenské záležitosti – dezerce
- IB 5AE 5 Pozůstalosti vrchnostenských úředníků
- IB 5AE 6 Pozůstalosti po písařích, pojezdých a lékařích
- IB 5AP 5 Spory obyvatel městyse Lišov
- IB 5AP 7 Konkurzní procesy lišovských měšťanů
- IB 5AS 2 Stížnosti vodňanských měšťanů
- IB 5AS 3 Stížnosti lišovských měšťanů navzájem i proti místní samosprávě
- IB 5AS 8 Stížnosti adamovských měšťanů proti rychtářům
- IB 5AU 1 Knížecí nařízení o poddaných, volby vesnických samospráv, vrchnostenské instrukce pro vesnické rychtáře
- IB 5AU 8 Vzájemné propouštění poddaných mezi sousedními panstvími
- IB 5AU 41 Stavění sirotků, výtahy ze sirotčích knih, povolení ke studiu, přípravu na řemeslo a duchovní dráhu
- IB 5AU 50 Dlužní úpisy poddaných, výtahy z pozemkových knih, věruňky
- IB 5BC 1b Knížecí nařízení ve věci kriminální zločinů
- IB 5BC 3 Kriminální procesy proti bezpečnosti života – sebevraždy
- IB 5BC 4 Kriminální procesy proti bezpečnosti života – infanticidia

- IB 5BP 5 Kriminální procesy proti bezpečnosti života – vraždy
- IB 5BC 9 Kriminální procesy proti veřejné mravnosti – pohlavní styk s židy a duchovními
- IB 5BC 10 Kriminální zločiny proti veřejné mravnosti – cizoložství
- IB 5BP 1 Knížecí nařízení ve věci policejních přestupků
- IB 5BP 2 Policejní přestupky proti bezpečnosti těla
- IB 5BP 3 Policejní přestupky proti bezpečnosti vlastnictví
- IB 5BP 11a Policejní přestupky proti bezpečnosti veřejné mravnosti – incest
- IB 5BP 11b Policejní přestupky proti bezpečnosti veřejné mravnosti – cizoložství
- IB 5BP 12–15 Policejní přestupky proti bezpečnosti veřejné mravnosti – smilstvo
- IB 5BP 16a Trestanci
- IB 6W α 15 Lesní pých
- IB 7B 1 Vrchnostenské instrukce a nařízení pro vrchnostenské úředníky
- IB 7B 11b Povolení k sňatku úředníků; zpronevěry
- IB 7R 1 Knížecí nařízení o archivech a registraturách

- IF 5AE 3 Pozůstalosti vrchnostenských úředníků
- IF 5BC 5 Ius gladii
- IF 7B 1 Služební záležitosti vrchnostenských úředníků

OS Hluboká č. 1 Pozemková kniha městyse Podhradí

OS Hluboká č. 2 – 43 Pozemkové knihy vsí zdejšího panství založené r. 1685

Vs Třeboň

- IA 6Gß 3 Rozvrhy robotních povinností
- IA 6R 43 Likvidace účtů správy Lomnice nad Lužnicí
- IB 5AP 26 Spory poddaných panství Třeboň
- IB 5AS 15 b Obecní záležitosti městyse Bukovsko
- IB 5AU 82 Volba vesnických samospráv
- IB 5BP 25 Policejní přestupky proti bezpečnosti cti – urážky a pomluvy

Okresní soud Lomnice č. 21 Pozemková kniha statku Hamr

Sbírka matrik

fara Hosín, Matriky narozených, knihy č. 3 – 7

fara Suchdol nad Lužnicí, Matrika narozených a oddaných, kniha č. 3.

SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov

Schwarzenberská ústřední kancelář

A 5AU 4a Vesničtí rychtáři

A 5BC 1 Nařízení a petenty ve věci trestního soudnictví

- oddělení Hluboká nad Vltavou

A 7B 1 Vrchnostenské instrukce a nařízení ve věci vrchnostenských úředníků

B 5AP 3a Spory poddaných – urážky

B 5AS 1 Privilegia městečka Lišova a Podhradí

B 5AS 2 Renovace městských magistrátů

B 7B 4a Služební záležitosti vrchnostenských úředníků

B 5BC & BP 2 Kriminální procesy proti bezpečnosti zdraví

- oddělení Mšec

B 7B 4a Služební záležitosti vrchnostenských úředníků

- oddělení Třeboň

B 7B 4e Služební záležitosti vrchnostenských úředníků

Vrchní úřad

IIA 6C Kriminální procesy

IIA 8B 38-58 Služební záležitosti vrchnostenských úředníků

SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec

Rodinný archiv pánů z Hradce

Inv. č. 440 Zástava panství Hluboká nad Vltavou Vilémovi z Pernštejna a Ondřeji
Ungnádu ze Suneku

Černínská ústřední správa – oddělení Mělník:

III. Kα. Církevní záležitosti – stížnosti duchovních

Schematizmy černínských zaměstnanců

SOkA České Budějovice

Archiv města Lišova

Inv. č. 30 Kniha opisů privilegií městys Lišova

SOKA České Budějovice,

Archiv města Hluboká nad Vltavou,

Inv. č. 3: Listina knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku k udělení městských výsad obci Podhradí

Inv. č. 330-3 Rychtářské počty městečka Podhradí

V.1.2. Dobové tisky

FISCHER Krištof, *Knihy hospodářské skrze dvojí cti hodného kněze Kryštofa Fišera z Tovaryšstva Ježíšova sepsané*, I - II, Praha 1705-1706.

SCHALLER Jaroslav, *Topographie von Böhmen 30 (Budweiser Kreis)*, Prag –Wien 1789.

ZEDLER Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste*, sv. 4, 7, 8, 10, 12, 24, 40, 42, 79, Halle – Leipzig, 1732 -1752.

V.1.3. Vydané prameny

BURDOVÁ Pavla – CULKOVÁ Dagmar – ČÁŇOVÁ Eliška (edd.), *Tereziánský katastr český. 3. - dominikál*, Praha 1970.

ČELAKOVSKÝ Jaromír (ed.), *Codex juris municipalis Regni Bohemiae II*, Praha 1895.

DOSKOČIL Karel (ed.), *Berní rula 2. Popis Čech z roku 1654*, Praha 1953.

HAAS Antonín (ed.), *Berní rula 27. Kraj Prácheňský I*, Praha 1954.

CHALUPA Aleš – LIŠKOVÁ Marie – NUHLÍČEK Josef (edd.), *Tereziánský katastr český I. Rustikál*, Praha 1964.

CHALUPA Aleš – LIŠKOVÁ Marie – NUHLÍČEK Josef (edd.), *Tereziánský katastr český, III. Dominikál*, Praha 1970.

JIREČEK Josef (ed.), *Práva městská království českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jejich sumou od M. Pavla Kristiana z Koldína*, Praha 1876.

JIREČEK Josef (ed.), *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého*, Praha 1882.

KALOUSEK Josef (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1350-1626*, Archiv český 22, Praha 1905.

KALOUSEK Josef (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627-1698*, Archiv český 23, Praha 1906.

KALOUSEK Josef (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1698-1780*, Archiv český 24, Praha 1908.

KALOUSEK Josef (ed.), *Dodatek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388-1779*, Archiv český 29, Praha 1913.

KOKOŠKOVÁ Zdena – SEDLÁČKOVÁ Helena – ZAHRADNÍKOVÁ Magdalena (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko I*, Praha 1997.

LÍVA Václav (ed.), *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu Militare Archivu Ministerstva vnitra ČSR v Praze III, 1618- až 1625*, Praha 1951.

MAREŠ František (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878.

POLIŠENSKÝ Josef (ed.), *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia II. Der Beginn des Dreissigjährigen Krieges. Quellen zur Geschichte des Böhmisches Krieges (1618-1620)*, Praha 1972.

STRAKA Josef (ed.), *Z táborské knihy černé*, Tábor 1937.

VERBÍK Antonín – ŠTARHA Ivan – KNEŠL Edmund (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979.

V.2. Literatura:

ADAMOVÁ Karolina, *Apelační soud v Českém království v letech 1548-1651*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975.

ADAMOVÁ Karolina – SOUKUP Ladislav, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Dobrá Voda 2004.

ADAMOVÁ Karolina S. a kol., *Dějiny českého soudnictví do roku 1938*, Praha 2005.

ALFING Sabine– SCHEDENSACK Christine, *Frauenalltag im frühneuzeitlichen Münster*, Bielefeld 1994.

AMMERER Gerhard, *Heimat Strasse. Vaganten im Österreich des Ancien Régime*, Wien – München 2003.

ANDERSON Perry, *Lineages of the Absolutist State*, London 1974, s. 195-360.

ANDĚL Rudolf, *Kristián Karel z Platz a Ehrenthalu v čele správy gallasovských statků (1690-1722)*, Marie Vojtíšková (ed.), *Sborník příspěvků k době poddanského povstání r. 1680 v severních Čechách*, Praha 1980, s. 123-139.

ANTL Theodor, *Zprávy o městě Třeboni z let 1620-1623*, Praha 1901.

- ANTL Theodor, *Dějiny města Netolic*, Praha 1903.
- ASH Ronald G. (ed.), *Der europäische Adel im Ancien Régime. Von der Krise der ständischen Monarchien bis zur Revolution (1600-1789)*, Köln – Weimar – Wien 2001.
- AUGÉ Marc, *Antropologie současných světů*, Brno 1999.
- BACCI Massimo Livi, *Populace v evropské historii*, Praha 2003.
- BACHTIN Michail Michailovič, *Françoise Rabelais a lidová kultura ve středověku a renesanci*, Praha 2007.
- BARTUŠEK Václav, *Vývoj školství na Podblanicku ve druhé polovině 17. století a první třetině 18. století*, SVPP 19, 1978, s. 185-212.
- BASTL Milan, *Hříšní lidé rožmberských měst a vsí*, in: Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997, s. 226-238.
- BASTL Milan, *Policejní disciplinace a boj s kriminalitou v rožmberském Českém Krumlově*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století)*. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995, Prostějov 1997, s. 363–375.
- BAUMGART Peter, *Gerhard Oestreich zum Gedächtnis*, Zeitschrift für historische Forschung 5, 1978, s. 129-138.
- BEATTIE John, *Policing and Punishment in London, 1660-1750: Urban Crime and the Limits of Terror*, London 2001.
- BECK Reiner, *Illegitimität und voreheliche Sexualität auf dem Land. Unterfinning, 1671-1770*, in: Richard van Dülmen (ed.), *Kultur der einfachen Leute Bayerisches Volksleben im 16. bis zum 19. Jahrhundert*, München 1983, s. 112-150.
- BEHRENS Ulrich, „Sozialdisziplinierung“ als Konzept der Frühneuzeitforschung. *Genese, Weiterentwicklung und Kritik*, Historische Mitteilungen 12, 1999, s. 35-68.
- BEHRINGER Wolfgang, *Mörder, Diebe, Ehebrecher. Verbrechen und Strafen in Kurbayern vom 16. bis 18. Jahrhundert*, in: R. van Dülmen (ed.), *Verbrechen, Strafe und soziale Kontrolle*, Frankfurt am Main 1990, s. 85-132.
- BENDLAGE Andrea – SCHUSTER Peter, *Hüter der Ordnung, Bürger, Rat und Polizei in Nürnberg im 15. und 16. Jahrhundert*, Mitteilungen der Stadt Nürnberg 82, 1995, s. 37-55.
- BERGER Adolf, *Das Fürstenhaus Schwarzenberg*, Wien 1866.
- BERGER Adolf, *Die Archive des fürstlichen Hauses Schwarzenberg ü. L.*, Wien 1873.

- BERGHAUSEN Hans-Wolfgang, *Die „Verneuerte Landesordnung“ in Böhmen 1627: ein Grunddokument des habsburgischen Absolutismus*, Historische Zeitschrift 272, 2001, s. 327-351.
- BERKER Peter, *Leben und Leben in einem kalten Land. Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demografie. Das Beispiel St. Lambrecht 1600-1850*, Frankfurt am Main – New York 1990 (= Studien zur Historischen Sozialwissenschaft 15).
- BĚLINA Pavel – KAŠE Jiří – KUČERA Jan, *Velké dějiny země Koruny české, X, 1740-1792*, Praha – Litomyšl 2001.
- BIESEL Elisabeth, *Hexenjustiz, Volksmagie und soziale Konflikte im lothringischen Raum*, Trier 1997.
- BÍLEK Tomáš, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, I*, Praha 1882.
- BLACK Donald, *The Elementary Forms of Konflikt Management*, in: New Direction for the Study of Justice, Law and Social Control, New York 1989.
- BLÄNKER Reinhard, „Absolutismus“ und „frühmoderner Staat“. *Probleme und Perspektiven der Forschung*, in: Rudolf Vierhaus (ed.), Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? Göttingen 1992, s. 48-72.
- BLASIUS Dirk, *Neue Historische Literatur. Kriminalität und Geschichtswissenschaft. Perspektiven der neueren Forschung*, Historische Zeitschrift 233, 1981, s. 615-626
- BLASIUS Dirk, *Kriminalität und Geschichtswissenschaft, Bilanz und Perspektiven interdisziplinärer Forschung*, Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft 14, 1988, s. 136-149.
- BLASTENREI Peter, *Neuere italienische Forschungen zu Delinquent und Kriminaljustiz 1500-1800: Tendenzen und Ergebnisse*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne, Konstanz 2000, s. 161-173.
- BLAUERT Andreas – SCHWERHOFF Gerd, *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993.
- BLAUERT Andreas – SCHWERHOFF Gerd (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000.
- BLICKLE Petr, *Volk und Untertanen im 17. Jahrhundert*, in: Wolfgang Brückner – Peter Blickle – Dieter Breuer (edd.), Literatur und Volk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland II, Wiesbaden 1985, s. 45-65.

- BLICKLE Petr, *Kommunalismus, Parlamentarismus, Republikanismus*, Historische Zeitschrift 242, 1986, s. 529-556.
- BLICKLE Peter, *Kommunalismus. Begriffsbildung in heuristischer Absicht*, in: Petr Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde im Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 5-38.
- BLICKLE Peter, *Einführung*, in: TÝŽ (ed.), *Theorien kommunaler Ordnung in Europa*, München 1996, s. 1-17.
- BLICKLE Peter, *Gute Polizei oder Sozialdisziplinierung*, in: Theo Stamm – Heinrich Oberreuter – Paul Mikat (edd.), *Politik – Bildung – Religion. Hans Maier zum 65. Geburtstag*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1996, s. 97-107.
- BLICKLE Peter, *Zivilisation, Disziplin, Unordnung: Fallstudien zu Geschichte und Gesellschaftstheorie*, in: Nada Boskowska Leimgruber (ed.), *Die Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungserträge*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1997, s. 57-70.
- BLICKLE Peter (ed.), *Resistance, Representation and Community*, Oxford 1997.
- BLICKLE Petr (ed.), *Gemeinde und Staat im Alten Europa*, Historische Zeitschrift (Beiheft 19), München 1997.
- BLICKLE Peter, *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform. 1: Oberdeutschland; 2: Europa*, München 2000.
- BLICKLE Peter, *Beschwerden und Polizeien. Die Legitimation des modernen Staates durch Verfahren und Normen*, in: Peter Blickle – Peter Kissling – Heinrich Richard Schmidt (edd.), *Gute Policey als Politik im 16. Jahrhundert. Die Entstehung des öffentlichen Raumes in Oberdeutschland*. Frankfurt am Main 2003, s. 549-568.
- BLÜML Josef – BLÜMLOVÁ Dagmar (edd.), *Jaroslav Goll a jeho žáci*, České Budějovice 2005.
- BOCK Gisela, *Geschichte, Frauengeschichte, Geschlechtsgeschichte, Geschichte und Gesellschaft* 14, 1988, s. 364-391.
- BOCK Gisela, *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*, Praha 2007.
- BOGNER Ralf Georg, *Arbeiten zur Sozialdisziplinierung in der Frühen Neuzeit. Ein Forschungsbericht für die Jahre 1980-1994*, Frühneuzeit-Info 7, 1996, s. 127-142, 240-252.
- BOLOGNE Jean Claude, *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1997.
- BOROVSKÝ Tomáš – CHOCHOLÁČ Bronislav – PUMPR Pavel (edd.), *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, Brno 2007.

- BOURDIEU Pierre, *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*, in: Reinhard Krekel (ed.), *Zur Theorie sozialer Ungleichheiten*, Göttingen 1983 (= Sonderband 2, Sozialer Welt), s. 183-198.
- BOURDIEU Pierre, *Antworten auf einige Einwände*, in: Klaus Eder (ed.), *Klassenlage, Lebensstil und kulturelle Praxis. Theoretische und empirische Beiträge zur Auseinandersetzung mit Pierre Bourdieus Klassentheorie*, Frankfurt am Main 1989, s. 395-410.
- BOURDIEAU Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- BRAKENSIEK Stefan, *Lokale Amtsträger in deutschen Territorien der Frühen Neuzeit. Institutionelle Grundlagen, akzeptanzorientierte Herrschaftspraxis und obrigkeitliche Identität*, in: Ronald G. Asch – Dagmar Freist (edd.), *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 49-67.
- BRAKENSIEK Stefan, *Herrschaftsvermittlung im alten Europa. Praktiken lokaler Justiz, Politik und Verwaltung im internationalen Vergleich*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 1-21.
- BRAUER Stefan, *Sozialdisziplinierung. Probleme und Problemverlagerungen eines Konzept bei Max Weber, Gerhard Oestreich und Michel Foucault*, in: Christoph Sachße – Florian Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 45-72.
- BRAUER Stefan, *Gesellschaft der Individuen, Gesellschaft der Organisationen. Norbert Elias und Max Weber im Vergleich*, in: Rehberg Karl Sigbert (edd.), *Norbert Elias und Menschswissenschaft. Studien zur Entstehung seines Werkes*, Frankfurt am Main 1996, s. 303-330.
- BRAUNEDER Wilhelm, *Der soziale und rechtliche Gehalt der österreichischen Polizeiordnungen des 16. Jahrhunderts*, *Zeitschrift für historische Forschung* 3, 1976, s. 205-219.
- BRECHT Martin, *Protestantische Kirchengzucht zwischen Kirche und Staat. Bemerkungen zur Forschungssituation*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchengzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 41-48.
- BRECHT Martin, *Konfessionalisierung auf dem Prüfstand*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmayer (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen*

- Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur, Stuttgart 1997, s. 79-88.
- BREIT Stefan, *Leichtfertigkeit und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*, München 1991.
- BREIT Stefan, *Das Geschenk der heiligen Frau Ayd. Legitimation bäuerlicher Interessen als soziales Wissen*, in: Winfried Schulze – Ralf-Peter Fuchs (edd.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quellen für soziale Wissensbestände in der Frühen Neuzeit*, Münster – Hamburg – London 2002, s. 155-198.
- BRETSCHNEIDER Falk, *Menschen im Zuchthaus. Institutionelle Stabilisierung von Herrschaft durch soziale Praxis. Das Beispiel Sachsen*, *Historische Anthropologie* 15, 2007, s. 164-194.
- BREUER Stefan, *Probleme und Problemverlagerung eines Konzept bei Max Weber, Bernard Oestreich und Michel Foucault*, in: Ch. Sachße – F. Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 303-330.
- BREUER Stefan, *Die Formierung der Disziplinargesellschaft: Michel Foucault und die Probleme einer Theorie der Sozialdisziplinierung*, *Sozialwissenschaftliche Informationen für Unterricht und Studium* 12, 1983, s. 257-264.
- BRÖCKLING Ulrich – SIKORA Michael (edd.), *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1998.
- BUCHHOLZ Werner, *Obrigkeitsliche Reformation und widerständiger Volksglaube – das Königreich Schweden 1527-1617*, in: Peter Aufgebauer – Christine van den Heuvel (edd.), *Herrschaftspraxis und soziale Ordnungen im Mittelalter und in der frühen Neuzeit*, Hannover 2006, s. 197-220.
- BURGHARTZ Susanna, *Disziplinierung oder Konfliktregulierung; Zur Funktion städtischer Gerichte im Spätmittelalter: Das Züricher Ratsgericht*, *Zeitschrift für historische Forschung* 16, 1989, s. 385-407.
- BURGHARTZ Susanna, *Leib, Ehre und Gut. Delinquenz in Zürich Ende des 14. Jahrhunderts*, Zürich 1990.
- BURGHARTZ Susanna, *Rechte Jungfrau oder unverschämte Töchter? Zur weiblichen Ehre im 16. Jahrhundert*, in: Karin Hausen – Heide Wunder (edd.), *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte*, Frankfurt am Main 1992, s. 173-183.

- BURGHARTZ Susanna, „*Geschlecht*“ und „*Kriminalität*“ – ein fruchtbares Verhältnis?, in: Rudolf Juan – Brigitte Studer (edd.), *Weiblich – männlich. Geschlechtsverhältnisse in der Schweiz: Rechtssprechung, Diskurs, Praktiken*, Zürich 1995, s. 23-31.
- BURKE Peter, *Helden, Schurken und Narren. Europäische Volkskultur in der frühen Neuzeit*, Stuttgart 1981.
- BURKE Peter, *History and Social Theory*, Cambridge – Halden 2005.
- BURKE Peter, *Variety kulturních dějin*, Praha 2006.
- BUŠTÍKOVÁ Lenka, *Analýza sociálních sítí*, Sociologický časopis 35, 1999, s. 193-206.
- BŮŽEK Václav, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989.
- BŮŽEK Václav, *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, Praha 1996.
- BŮŽEK Václav – HRDLIČKA Josef – KRÁL Pavel – VYBÍRAL Zdeněk, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002.
- BŮŽEK Václav, *Nachlaßinventare, Testamente, Heiratsverträge – Wege zur bürgerlichen Alltagskultur des 16. und 17. Jahrhunderts in der tschechischen Geschichtsschreibung*, Vanna Tallinn 16, 2005, s. 205-227.
- BŮŽEK Václav, *Tendencje rozwoju kultury codziennego w południowoczeskich mieszczańskich gospodarstwach domowych we wczesnej nowożytnosci*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 49, 2001, č. 1-2, s. 13-40.
- BŮŽEK Václav, „*Páni a přátelé*“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.
- BŮŽEK Václav, *Gute Freundschaft" – Informelle Kommunikation in der frühneuzeitlichen Gesellschaft der böhmischen Länder*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 79-96.
- BŮŽEK Václav, *Urozenec*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 79 - 110.
- CARUS André W. – OGILVIE Sheilagh, *Turning Qualitative into Quantitative Evidence. A Well-Used Method Made Explicit*, Cambridge Working Papers in Economics 2005, nestr.
- CASTAN Nicole, *La justice expéditive*, Annales E. S. C. 31, 1976, s. 331-361.
- CASTAN Nicole, *Justice et répression en Languedoc à l'époque des Lumières*, Flammarion 1980.

- CASTAN Nicole, *Bilan de l'apport de la recherche historique à la connaissance de la criminalité et de la justice pénale*, La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale. 6e colloque criminologique (1983), Straßburg 1984.
- CERMAN Markus, *Bohemia after the thirty year' war: some theses on population structure, marriage an family*, Journal of Family History 19, 1994, s. 154-162.
- CERMAN Markus, *Proto-Industrialisierung und Grundherrschaft: Ländliche Sozialstruktur, Feudalismus und proto-industrielles Heimgewerbe in Nordböhmen vom 14. bis zum 18. Jahrhundert (1380-1790)*, Wien 1996.
- CERMAN Markus, *Gutsherrschaft vor dem „Weißen Berg“*. Zur Verschärfung der Erbenuntertänigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620, in: Peters Jan (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 91-111.
- CERMAN Markus – MAUR Eduard, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750*, ČČH 98, 2000, s. 737-773.
- CERMAN Markus, *Venkovské společnosti a agrárně-dějepisné tvoření modelů v nové perspektivě. Srovnávací analýza středo- a východoevropských agrárních struktur od 14. do 17. století*, ČMM 120, 2001, s. 337-395.
- CERMAN Markus – LUFT Robert (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat im Böhmen und im „Alten Reich“*. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit, München 2005.
- CERMAN Markus, *Untertanen, Herrschaft und Staat in der Frühen Neuzeit: Ansatzpunkte einer Diskussion*, in: M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005.
- CIRONISOVÁ Eva, *Vývoj správy rožmberských panství ve 13.–17. století*, Sborník archivních prací 31, 1981, s. 105-178.
- CIRONISOVÁ Eva, *Správa třeboňského panství za Rožmberků (1366-1611)*, Jihočeský svorník historický 53, 1984, s. 1-9.
- COCKBURN John S. (ed.), *Crime in England 1550-1800*, Princeton 1977.
- COCKBURN James, *Patterns of violence in English society: homicide in Kenth 1560-1985*, Past and Present 130, 1991, s. 70-106.
- COHEN Stanley, *Soziale Kontrolle und Politik der Rekonstruktion*, in: Detlev Frehsee – Gabi Löscher – Karl F. Schumann (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993 (= Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie XV), s. 209-237.
- CUŘÍN František a kol., *Jihočeská vlastivěda. Jazyk. Nářečí, místní jména, slangy*, České Budějovice 1986.

- ČECHURA Jaroslav, *Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku*, Sborník Národního muzea v Praze – řada A, 46, 1992, s. 1-67.
- ČECHURA Jaroslav, *Rolnické revolty raného novověku - přehled středoevropského bádání*, ČČH 97, 1999, s. 332-357.
- ČECHURA Jaroslav, *Mikrohistorie konfliktu či historické události: březnový patent Leopolda I. a rolnická rebelie roku 1680*, in: Jana Macháčová – Jiří Matějček (edd.), *Studie k sociálním dějinám 6*, Kutná Hora – Praha – Opava 2001, s. 93-102.
- ČECHURA Jaroslav, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001.
- ČERNÁ Lenka, *Smilnice a matky vražednice. Svobodné matky v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (Diplomová práce).
- ČERNÝ Jan (ed.), *Novostrašická kronika Václava Preinheltra z let 1801-1834*, Nové Strašecí – Rakovník 2008.
- ČERNÝ Václav, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. - XIX. století*, Praha 1930.
- ČORNEJOVÁ Ivana – MIKULEC Jiří – VLNAS Vít a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české, VIII, 1618-1683*, Praha 2008.
- ČERVENÝ Václav – ČERVENÁ Jarmila (edd.), *Berní rula. Generální rejstřík ke všem svazkům*, Praha 2003.
- DĚDKOVÁ Lidmila, *Úloha vrchnostenského rychtáře v městské správě litomyšlské*, Zprávy z muzeí od Trstenické stezky 7, 1969, s. 25-34.
- DĚDKOVÁ Lidmila, *Ochranná municipální města v Čechách. (Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře)*, SAP 28, 1978, s. 292 – 355.
- DENNINSON, T. K. – OGILVIE, Sheilagh, *Serfdom and social capital in Bohemia and Russia*, *Economic History Review* 60, 2007, s. 513-544.
- DIBELKA Jaroslav, *Anatomie cikánského případu. Jižní Čechy 1729-1730*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Historie* 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 2004, s. 149-172.
- DIBELKA Jaroslav, *„Kde mi se máme podít, když nemáme svoji zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: Eduard Maur – Josef Grulich (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích raného novověku*, Praha 2006, s. 189-204.
- DIBELKA Jaroslav, *Obranné strategie “zmrhaných” žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5-20.
- DIBELKA Jaroslav, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných ze infanticidia*, DaS 29, 2007, č. 9, s. 37-39.

- DIBELKA Jaroslav, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= OH 12), s. 315-332.
- DIBELKA Jaroslav, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, ČČH 106, 2008, s. 19-53.
- DIBELKA Jaroslav, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství na třeboňském panství na přelomu 17. a 18. století: venkované jako aktéři všedního života ve světle trestně právní agendy*, České Budějovice 2010 (Disertační práce).
- DINGES Martin, *Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang von Ancien Régime zur Moderne*, Zeitschrift für historische Forschung 16, 1989, s. 409-440.
- DINGES Martin, *Frühneuzeitliche Armenfürsorge als Sozialdisziplinierung? Probleme mit einem Konzept*, Geschichte und Gesellschaft 17, 1991, s. 5-29.
- DINGES Martin, *Michael Foucault, Justizphantasien und die Macht*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1993, s. 189–214.
- DINGES Martin, *Der Maurermeister und der Finanzrichter. Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen 1994.
- DINGES Martin, *Pest und Staat. Von der Institutionengeschichte zur sozialen Konstruktion?*, in: Martin Dinges – Thomas Schlich (edd.), *Neue Wege in der Seuchengeschichte*, Stuttgart 1995, s. 71-103.
- DINGES Martin, *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung*, Ius Commune 22, 1995, s. 393-395.
- DINGES Martin, *Normsetzung als Praxis? Oder: Warum werden die Normen zur Sachstruktur und zum Verhalten so häufig wiederholt und was bedeutet dies für den Prozeß der „Sozialdisziplinierung“*, in: Jaritz Gerhard (ed.), *Norm und Praxis im Alltag des Mittelalters und frühen Neuzeit*, Wien 1997, s. 39-53.
- DINGES Martin, *„Historische Anthropologie“ und „Gesellschaftsgeschichte“? Mit dem Lebensstilkonzept zu einer „Alltagskulturgeschichte“ der frühen Neuzeit?*, ZHF 24, 1997, s. 179-214.
- DINGES Martin, *Formenwandel der Gewalt in der Neuzeit. Zur Kritik der Zivilisationstheorie von Norbert Elias*, in: Rolf Peter Sieferle – Helga Breuninger (edd.), *Kulturen der Gewalt. Ritualisierung und Symbolisierung von Gewalt in der Geschichte*, Frankfurt am Main – New York 1998, s. 171-194.

- DINGES Martin, *Ehre und Geschlecht in der Frühen Neuzeit*, in: Sibylle Backmann (ed.), *Ehrkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*, Berlin 1998, s. 123-147.
- DINGES Martin (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Frühen Neuzeit*, Göttingen 1998.
- DINGES Martin, *Justiznutzungen als soziale Kontrolle in der frühen Neuzeit*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 503-544.
- DINGES Martin, *Policeyforschung statt „Sozialdisziplinierung“?*, *Zeitschrift für neuere Rechtsgeschichte* 24, 2002, s. 327-344.
- DOBIÁŠ Josef – HORÁK Jiří, *Procesy s čarodějnicemi na právě pelhřimovském v 16. století*, *Národopisný věstník československý* 11, 1916, s. 427-434.
- DOERR August, *Der Adel der böhmischen Kronländer*, Prag 1900.
- DOHNAL Martin, *Proměny půdorysného uspořádání osad v okolí Milevska v pozdním středověku a v novověku*, *Archeologie ve středních Čechách* 7, 2003, s. 795-840.
- DOHNAL Martin, *K některým problémům sídelně historických rozborů vesnického osídlení (Analýza obce Borovany u Bechyně)*, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Studia ethnologica* 13, 2006, s. 133-146.
- DOHNAL Martin, *Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsi a plužiny v Borovanech u Bechyně*, Praha 2003.
- DOHNAL Martin, *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15. a 19. století*, Praha 2006.
- DOKOUPIL Lumír – FIALOVÁ Ludmila – MAUR Eduard – NESLÁDKOVÁ Ludmila, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.
- DOUŠA Jaroslav, *Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550-1650. Sociální složení rad v letech 1560-1590*, *SAP* 32, 1982, s. 321-418.
- DOUŠEK Roman, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694-1761). Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009.
- DRESSEL Gert, *Historische Anthropologie*, Wien – Köln – Weimar 1996.
- DREYFUS Robert – RABINOV Paul, *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*, Praha 2007.
- DROSTE Heiko, *Patronage in der Frühen Neuzeit. Institutionen und Kulturform*, *Zeitschrift für historische Forschung* 30, 2003, s. 555-590.

- DUDÁČEK Karel, *Jak se z Vavřince Vrchoty stal šlechtic Lorenc Berger z Rozenvertu*, AT 2006, s. 61-75.
- DUHAMELL Christophe, *Der verliebte Domherr. Ein Familienkonflikt in der rheinischen Reichsritterschaft am Ende des 18. Jahrhunderts*, Historische Anthropologie 5, 1997, s. 404-416.
- DÜLMEN Richard van (ed.), *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle*, Frankfurt am Main 1990.
- DÜLMEN Richard van, *Norbert Elias und der Prozeß der Zivilisation. Die Zivilizationstheorie im Lichte der historischen Forschung*, in: Karl-Siegbert Rehberg (ed), *Norbert Elias und die Menschenwissenschaften. Studien zur Entstehung und Wirkungsgeschichte seines Werkes*, Frankfurt am Main 1996, s. 264-274.
- DÜLMEN Richard van, *Historische Anthropologie. Entwicklung, Probleme, Aufgaben*. Köln – Weimar – Wien 2000.
- DÜLMEN Richard van, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001.
- DÜLMEN Richard van, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*, Praha 2003.
- DÜLMEN Richard van, *Kultura a každodenní život v raném novověku I - III*, Praha 1999-2007.
- DUINDAM Jeroen van, *Norbert Elias und frühneuzeitliche Hof. Versuch einer Kritik und Weitererführung*, Historische Anthropologie 6, 1998, s. 370-387.
- DVOŘÁK Miloš, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1623*, SAP 32, 1982, s. 170-224.
- EBEL Wilhelm, *Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland*, Göttingen 1958.
- EDERS Karl, *Die Kirche in Zeitalter des konfessionellen Absolutismus 1555 bis 1648*, Wien 1949.
- EHRENBERGER Josef (ed.), *Výpisky ze Smolné knihy města Smolnice*, Časopis Českého muzea 21, 1847, s. 606.
- EHRENPREIS Stefan, *Sozialdisziplinierung durch Schulzucht? Bildungsanfrage, konkurrierende Bildungssysteme und der „deutsche Schulstaat“ des siebzehnten Jahrhunderts*, in: Heinz Schilling (ed.), *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Frankfurt am Main 1999, s. 167-185.
- EIBACH Joachim, *Kriminalitätsgeschichte zwischen Sozialgeschichte und historischer Kulturforschung*, Historische Zeitschrift 263, 1996, s. 681-715.

- EINBACH Joachim, *Städtische Gewaltkriminalität im Ancien Régime. Frankfurt am Main im europäischen Kontext*, ZHF 25, 1998, s. 359-382.
- EINBACH Joachim, *Böse Weiber und grobe Kerle. Delinquenz, Geschlecht und soziokulturelle Räume in der frühneuzeitlichen Stadt*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 669-688.
- ELIAS Norbert, *Die höfische Gesellschaft: Untersuchungen zur Soziologie des Königstums und der höfischen Aristokratie*, Berlin 1969.
- ELIAS Norbert, *Über den Prozeß der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen I, Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*, Frankfurt am Main 1993.
- ELIAS Norbert, *Über den Prozeß der Zivilisation: soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen II, Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation*. Frankfurt am Main 1992.
- ELIAS Norbert, *O procesu civilizace I, Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě*, Praha 2006.
- ELIAS Norbert, *O procesu civilizace II, Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace*. Praha 2007.
- EMLER Josef, *Paměti rakovnické od roku 1425-1639*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filos.-hist.-jazykozpytná, 1894, č. 4, s. 1-43.
- EMSLEY Clive, *Crime and Society in England 1750-1900*. London 2005.
- EROKSSON Magnus – KRUG-RICHTER Barbara (edd.), *Streitkultur. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. - 19. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2003
- EVANS Robert J. W., *Das Werden der Habsburgermonarchie 1500-1700. Geschichte, Kultur, Institutionen*, Wien – Köln – Graz 1986.
- EVANS Richard J, *Rituals of Retribution. Capital Punishment in Germany 1600-1800*, London 1996.
- EVANS Richard J. W., *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*, Praha 2003.
- FÁČKOVÁ Jana, *Spory poddaných městečka Veselí nad Lužnicí ve světle rychtářských knih (1630 –1783)*, Praha 2002 (Rigorózní práce).
- FARGE Arlette– ZYSBERG André, *Les théâtres de la violence à Paris au XVIIIe siècle*, Annales E. S. C. 34, 1979, s. 984-1015.

- FIALOVÁ Ludmila, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie 37, 1995, s. 9-20.
- FORBELSKÝ Josef, *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století*, Praha 2006.
- FORSTER Marc F., *Catholic revival in the age of the Baroque. Religious identity in Southwest Germany, 1550 - 1750*, New York 2001.
- FOUCAULT Michael, *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*, Praha 2000.
- FRANCEK Jindřich, *Mistři ostrého meče*, Pardubice 1995.
- FRANCEK Jindřich – ŠIMEK Tomáš (edd.), *Hrdelní soudnictví českých zemí. Soupis pramenů a literatury*, Pardubice 1995.
- FRANCEK Jindřich (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století (Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995)*, Pardubice 1996.
- FRANCEK Jindřich, *Pronásledování nekatolíků v pobělohorské době*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. - 18. století*, Pardubice 1996, s. 141-150.
- FRANCEK Jindřich, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000.
- FRANK Karl, *Die Institution der Fürsten und Grafenrichter*, Zeitschrift der deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 12, 1908, s. 163-186.
- FRANK Michael, *Dörfliche Gesellschaft und Kriminalität (Das Fallbeispiel Lippe 1650 – 1800)*, Paderborn 1995.
- FREHSEE Detlev – LÖSCHPER Gabi – SCHUMANN Karl F. (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993 (= Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie 15).
- FREIST Dagmar, *Einleitung: Staatsbildung, lokale Herrschaftsprozesse und kultureller Wandel in der Frühen Neuzeit*, in: Ronald G. Ash – Dagmar Freist (edd), *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 1-47.
- FRIEDEBURG Robert v., *Sozialdisziplinierung in England? Soziale Beziehungen auf dem Lande zwischen Reformation und "Great Rebellion", 1550-1642*, Zeitschrift für Historische Forschung 4, 1990, s. 386-418.
- FRIEDEBURG Robert v., *Anglikanische Kirchengzucht und Nachbarschaftliche Sittenreform: Reformierte Sittenzucht zwischen Staat, Kirche und Gemeinde in England 1559-1642*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchengzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 153-182.

- FRIEDENBURG Robert von, *Lebenswelt und Kultur der unterständischen Schichten in der Frühen Neuzeit*, München 2002 (= Enzyklopädie Deutscher Geschichte 62).
- FRITZ Gerhard, *Stadtknechte, Nachtwächter, Büttel. Lokales Sicherheitspersonal in Württemberg und benachbarten Territorien im 18. Jahrhundert*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 247-265.
- FUCHS Ralf-Peter, *Ehrkämpfe. Injurienprozesse in der Frühen Neuzeit und ihre Interpretationsmöglichkeiten*, in: Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde 42, 1997, 29-50.
- FUCHS Ralf-Peter, *Um die Ehe. Westfälische Beleidigungsprozesse vor dem Reichskammergericht 1525-1805*, Paderborn 1999.
- FUCHS Ralf-Peter – SCHULZE Winfried, *Zeugenverhöre als historische Quellen – einige Vorüberlegungen*, in: Winfried Schulze – Ralf-Peter Fuchs (edd.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quellen für soziale Wissensbestände in der Frühen Neuzeit*, Münster – Hamburg – London 2002, s. 7-40.
- FUCHS Ralf-Peter, *Erinnerungsschichten: Zur Bedeutung der Vergangenheit für den „gemeinen Mann“ der Frühen Neuzeit*, in: Winfried Schulze – Ralf-Peter Fuchs (edd.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quellen für soziale Wissensbestände in der Frühen Neuzeit*, Münster – Hamburg – London 2002, s. 89-154.
- FUKUYAMA Francis, *Velký rozvrat. Lidská přirozenost rekonstrukce společenského řádu*, Praha 2006.
- GATRELL Vic A. C., *The hanging Tree: Execution and the English People 1770-1868*, Oxford 1994.
- GEHRINGER Horst – HECKER Hans-Joachim – HEYDENREUTH Reinhard (edd.), *Landesordnung und Gute Policity in Bayern, Salzburg und Österreich*, Frankfurt am Main 2008.
- GENSCHL Gerhard, *Historische Kriminalitätsforschung*, Rechtshistorisches Journal 19, 2000, s. 115-124.
- GEREMEK Bronislav, *Criminalité, vagabondage, paupérisme: la marginalité à l'aube des temps modernes*, Revue d'histoire moderne et contemporaine 21, 1974, s. 337-375.
- GEREMEK Bronislav, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XV siècles*, Paris 1976.
- GEREMEK Bronislav, *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1999.
- GIDDENS Antony, *Konsequenzen der Moderne*, Frankfurt am Main 1995.

- GINZBURG Carlo – PONI Carlo, *Was ist Mikrogeschichte*, Geschichtswerkstatt 6, 1985, s. 48-52.
- GINZBURG Carlo – PONI Carlo, *The name and game: unequal exchange and the Historiographic Marketplace*, in: Edward Muir – Guido Ruggio (edd.), *Microhistory and the lost peoples of Europe*, Baltimore – London 1991, s. 1-10.
- GINZBURG Carlo, *Spurensicherung. Der Jäger entziffert die Fährte, Sherlock Holmes nimmt die Lupe, Freud liest Morelli – die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, in: Carlo Ginzburg (ed.), *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 1993, s. 7-44.
- GINZBURG Carlo, *Mikro-Historie. Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiss*, *Historische Anthropologie* 1, 1993, s. 169-191
- GINZBURG Carlo, *Inkvizitor jakožto antropolog*, *Kuděj*, 2005, č. 1-2, s. 39-48.
- GLEIXNER Ulrike, *„Das Mensch“ und „der Kerl“. Die Konstruktion von Geschlecht in Unzuchtsverfahren der Frühen Neuzeit (1700-1760)*, Frankfurt am Main 1994.
- GONTHIER Nicole, *Cris de haine et rites d'unité. La violence dans les villes, XIIIe-XVie siècle*, Turnhout 1992.
- GOODY Jack, *Proměna rodiny v evropské historii*, Praha 2006.
- GRIESEBNER Andrea, *„Er hat mir halt gute Wörter gegeben, daß ich es thun solle.“ Sexuelle Gewalt im 18. Jahrhundert am Beispiel des Prozesses gegen Katharina Riedlerin und Franz Riedler*, in: Weinzierl Michael (ed.), *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung*, München 1997, s. 130-155.
- GRIESEBNER Andrea, *„Er hat mir halt gute Wörter gegeben, daß ich es thun solle.“ Sexuelle Gewalt im 18. Jahrhundert am Beispiel des Prozesses gegen Katharina Riedlerin und Franz Riedler*, in: Weinzierl Michael (ed.), *Individualisierung, Rationalisierung, Säkularisierung*, München 1997, s. 130-155.
- GRIESEBNER Andrea – SCHEUTZ Martin – WEIGEL Herwig (edd.), *Justiz und Gerechtigkeit. Historische Beiträge (16. – 19. Jahrhundert)*, Innsbruck 2002.
- GRIESEBNER Andrea, *Psychische und sexuelle Gewalt – ein Malefizverbrechen? Strafrecht und Gerichtspraxis im Erzherzogtum Österreich unter der Enns im 18. Jahrhundert*, in: Magnus Eriksson – Barbara Krug-Richter (ed.), *Streitkultur. Gewalt, Konflikt und Kommunikation in der ländlichen Gesellschaft (16. - 19. Jahrhundert)*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 81-124.

- GRIESEBNER Andrea, *Verbannung statt Todesstrafe? Diebstahl-Prozesse aus dem Erzherzogtum Österreich unter der Enns im 18. Jahrhundert*, Werkstatt Geschichte 42, 2006, s. 5-24.
- GRULICH Josef, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku, HD 24, 2000, s. 49-82.
- GRULICH Josef, *Zkoumání „maličkostí“ (okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČČH 99, 2001, s. 519-547.
- GRULICH Josef, *Venkovská žena v období raného novověku, (16.–18. století)*, Československá historická ročenka 2001, s. 223-235.
- GRULICH Josef, *Řemesla a živnosti*, in: Miroslav Novotný – Robert Sak – Milan Šilhan (edd.), *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006, s. 483-484.
- GRULICH Josef, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= OH 12), s. 255-290.
- GRULICH Josef, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008.
- GRULICH Josef – MATLAS Pavel, *Hmotná kultura a projevy mentality venkovské společnosti (jižní Čechy, 17. - 18. století)*, Český lid 96, 2009, s. 1-34.
- GRULICH Josef – MATLAS Pavel, *The mentality of rural population in the light of material culture (south Bohemia, seventeenth and eighteenth centuries)*. *Historica. Historical Science in the Czech Republic* 14, 2010, s. 125 – 178.
- GRULICH Josef, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva: farnost České Budějovice 1750-1824*, České Budějovice 2009 (= Habilitační práce).
- GUDIANS Gunter, *Geldstrafrecht und peinliches Strafrecht im späten Mittelalter*, in: Hans-Jürgen Becker u. a. (ed.), *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift Adalbert Erler*, Aalen 1976, s. 273-288.
- HÄBERLEIN Mark, *Devianz, Widerstand und Herrschaftspraxis in der Vormoderne. Studien zur Konflikten im südwestdeutschen Raum (15. – 18. Jahrhundert)*, Konstanz 1999.
- HACKE Daniela, *Zur Wahrnehmung häuslicher Gewalt und ehelicher Unordnung im Venedig der Frühen Neuzeit (16. und 17. Jahrhundert)*, in: Winfried Schulze – Ralf-Peter Fuchs (edd.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quellen für soziale Wissenbestände in der Frühen Neuzeit*, Münster – Hamburg – London 2002, s. 317-355.

- HADAČ Václav a kol., *Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech II*, Praha 1958.
- HAGEN William W., *Ordinary Prussians. Brandenburg Junkers and Villagers, 1500-1840*, Cambridge 2002.
- HALBLEIB Henrik, *Kriminalitätsgeschichte in Frankreich*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 89-117.
- HANZAL Jiří, *Rómové tolerovaní na Moravě v letech 1698-1784*, ČMM 114, 1995, s. 25-48.
- HANZAL Jiří, *Cikáni na Moravě v 15. a 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004.
- HANZAL Josef, *K dějinám nižšího školství před rokem 1775*, AUC – Historia universitatis carolinae 6, 1965, s. 67-83.
- HANZAL Josef, *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*, SAP 19, 1969, s. 441-456.
- HANZAL Josef, *Předbělohorské poddanské inventáře*, Český lid 50, 1963, s. 169-174.
- HARNISCH Harmut, *Die Landemeinde im Ostelelbischen Gebiet (mit Schwerpunkt Brandenburg)*, in: P. Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein Struktureller Vergleich*, Munchen 1991, s. 309-332.
- HÄRTER Karl, *Soziale Disziplinierung durch Strafe? Intentionen frühneuzeitlicher Policeyordnungen und staatliche Sanktionpraxis*, Zeitschrift für historische Forschung 26, 1999, s. 365-379.
- HÄRTER Karl, *Social Control and the Enforcement of Police-Ordinance in Early Modern Criminal Procedure*, in: Heinz Schilling – Lars Behrisch (edd.), *Institutions, Instruments and Agents of Social Control and Discipline in Early Modern Europe*, Frankfurt am Main 1999, s. 39-63.
- HÄRTER Karl, *Polycey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, in: *Ius Commune Sonderhefte: Studien zur europäischen Rechtsgeschichte* 129, 2000.
- HÄRTER Karl, *Strafverfahren im frühneuzeitlichen Territorialstaat. Inquisition, Entscheidungsfindung, Supplikation*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (ed.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 459 - 480.
- HÄRTER KARL, *Polycey und Strafjustiz in Kurmainz. Gesetzgebung, Normdurchsetzung und Sozialkontrolle in frühneuzeitlichen Territorialstaat*, Frankfurt am Main 2005.

- HARTINGER Walter, *Raubkriminalität und soziale Schichtung. Zur Wirkung bürgerlicher Lebensformen im 18. Jahrhundert*, Zeitschrift für Volkskunde 70, 1974, s. 1-19.
- HAUPT Heinz – Gerhard – KOCKA Jürgen, *Methoden, Aufgaben, Probleme*, in: tíž (edd.), *Geschichte und Vergleich. Ansätze und Ergebnisse international vergleichender Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1996, s. 9-45.
- HAVLŮJOVÁ Martina, *Ženská kriminalita v Čechách ve světle smolných knih (16. – 18. století)*, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Ústav jazyků a humanitních studií 5, 1999, s. 189-211.
- HAY Douglas– LINEBOUGH Peter– RULE John G.– THOMPSON Edward P. (edd.), *Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England*, London 1975.
- HEJNIC Josef, *Jihočeské školství v 15.–18. století*, JSH 43, 1974, s. 54-60.
- HELM Winfried, *Konflikt in der ländlichen Gesellschaft. Eine Auswertung frühneuzeitlicher Gerichtsprotokolle*, Passau 1993.
- HENGERER Mark, *Amtsträger als Klienten und Patrone? Anmerkungen zu einem Forschungskonzept*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 45-78.
- HENSCHL Gerhard, *Historische Kriminalitätsforschung*, Rechtshistorisches Journal 19, 2000, s. 115 – 124.
- HERRUP Cynthia B., *The Common Peace: Participation and the Criminal Law in Seventeenth-Century England*, Cambridge 1987.
- HIML Pavel, *Vrchnost a venkované v myšlení poddanské společnosti na českokrumlovském panství v 17. a 18. Století*, in: Opera historica 5, 1996, s. 639-660.
- HIML Pavel, *Domenico Scandela a Carlo Ginzburg: Kariéra jednoho mlynáře a jednoho historika*, in: Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000, s. 201-213.
- HIML Pavel, *Die „armen Leute“ und die Macht. Die Untertanen der südböhmischen Herrschaft Český Krumlov/Krumau im Spannungsfeld zwischen Gemeinde, Obrigkeit und Kirche (1680-1781)*, Stuttgart 2003.
- HIML Pavel, *Milost místo smrti (v procesech s cikány v Čechách první poloviny 18. Století) aneb jak nepočítat historii*, Teorie – dějiny – kritika 1, 2005, s. 7-43.
- HIML Pavel, *Richter, die nicht richten (und umgekehrt). Über die unscheinbaren Schnittstellen der Macht im frühneuzeitlichen Böhmen*, in: Stefan Brakensiek – Heide

- Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 261-277.
- HIML Pavel, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.
- HINDE Steve, *Aufsicht über die Armen im England des 17. Jahrhunderts. Gemeindliche Herrschaftspraxis und Sozialdisziplinierung*, in: Stefan Brakensiek– Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar –Wien 2005, s. 279-297.
- HLAVÁČEK Ivan (ed.), *Městská diplomatika a správa v českých zemích do druhé světové války*, Praha 1992.
- HOBSBAWM Erick, *Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester 1959.
- HOFFMANN Carl A., *Nachbarschaften als Akteure und Instrumente der sozialer Kontrolle in urbaren Gesellschaften des sechzehnten Jahrhunderts*, , in: Heinz Schilling (ed.), *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Frankfurt am Main 1999, s. 187-202.
- HOFFMANN Carl A., *Außergerichtliche Einigungen bei Straftaten als vertikale und horizontale soziale Kontrolle im 16. Jahrhundert*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 563-579.
- HOFMANN Gustav, *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*, Plzeň – Sušice 1984.
- HOHKAMP Michaela, *Häusliche Gewalt. Beispiele aus einer ländlichen Region des mittleren Schwarzwaldes im 18. Jahrhundert*, in: Thomas Lindenberger – Alf Lüdtke (edd.), *Psychische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1995, s. 276-602.
- HOHKAMP Michaela, *Herrschaft in der Herrschaft. Die vorösterreichische Obervogtei Trieberg von 1737 bis 1780*, Göttingen 1998.
- HOHKAMP Michaela – ULBRICHT Claudia (edd.), *Der Staatsbürger als Spitzel. Denunziationen während des 18. und 19. Jahrhunderts aus europäischer Perspektive*, Leipzig 2001.
- HOCH Steven, *Serfdom and Social Control in Russia: Petrovskoe, a Village in Tambov*, Chicago 1986.
- HOLENSTEIN André, *Die Symbolik des Rechts in Herrschaftsbeziehungen. Untertanenhuldigungen in Gutherrschaften*, in: Jan PETERS (ed.), *Gutsherrschaft als*

- soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften, München 1995, s. 81-100.
- HOLENSTEIN André, „*Local-Untersuchung*“ und „*Augenschein*“. *Reflexionen auf die Lokalität im Verwaltungsdenken und Handeln des Ancien Régime*, Werkstatt Geschichte 16, 1997, s. 19-31.
- HOLENSTEIN André, *Bittgesuche, Gesetze und Verwaltung. Zur Praxis „guter Polizei“ in Gemeinde und Staat des Ancien Régime am Beispiel der Margrafenschaft Baden-(Durlach)*, in: Peter Blickle (ed.) *Gemeinde und Staat im Alten Europa*, München 1998, s. 325-357.
- HOLENSTEIN André, *Gesetzgebung und Administrative Praxis im Staat des Ancien Régime. Beobachtungen an den badischen Vogt- und Rügegerichten des 18. Jahrhunderts*, in: Barbara Dölemeyer – Diethelm Klippel (edd.), *Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit*, Berlin 1998, s. 171-197.
- HOLENSTEIN André, *Die Umstände der Normen – die Normen der Umstände. Policyordnungen im kommunikativen Handeln von Verwaltung und lokaler Gesellschaft im Ancien Régime*, in: Karl Härter (ed.), *Policy und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 1-46.
- HOLENSTEIN André – KONERSMANN Frank – PAUSER Josef – SÄLTER Gerhard (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 1 –54.
- HOLENSTEIN André – KONERSMANN Frank – PAUSER Josef – SÄLTER Gerhard, *Der Arm des Gesetzes. Ordnungskräfte und Gesellschaftliche Ordnung in der Vormoderne als Forschungsfeld (Einleitung)*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 1 –54.
- HOLENSTEIN André, *„Gute Policy“ und lokale Gesellschaft im Staat des Ancien Régime*, Bern 2003.
- HOLENSTEIN André, *Kommunikatives Handeln im Umgang mit Policyordnungen. Die Markgrafenschaft Baden im 18. Jahrhundert*, in: Ronald G. Asch – Dagmar Freist (edd.), *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 2005, s. 191-208.

- HOLZEM Andreas, *Die Konfessionsgesellschaft. Christenleben zwischen staatlichem Bekenntniszwang und religiöser Heilshoffnung*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 110, 1999, s. 53-85,
- HOLZEM Andreas, *Religion und Lebensformen. Katolische Konfessionalisierung im Sendgericht des Fürstbistums Münster 1570-1800*, Paderborn 2000.
- HORÁČKOVÁ Svatava, *Správa valdštejnských statků na Mnichovohradištsku v druhé polovině 18. století*, SAP 33, 1983, s. 390-437.
- HORÁKOVÁ Libuše, *Poddanské poměry na Liberecku v době povstání poddaného lidu roku 1680*, in: Sborník příspěvků k době poddaného povstání roku 1680 v severních Čechách, Praha 1980, s. 43-96.
- HORÁKOVÁ Libuše, *Vesnické konšelské knihy na Clam-Gallasových panstvích. Příspěvek k dějinám poddanské správy*, Sborník Severočeského muzea, Historica 7, 1984, s. 54-71.
- HORNA Richard, *Příspěvek k dějinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku*, Bratislava 1928.
- HORNA Richard, *Marie Teresie a procesy s čarodějnicemi*, Bratislava 1936.
- HORNA Richard, *Pranýře na Slovensku*, Bratislava 1937.
- HORNA Richard, *Pranýř. O některých zachovaných pranýřích v našich a okolních zemích*, Praha 1941.
- HORSKÁ Pavla, *Rodinná strategie ve vesnici Záblatí na třeboňském panství (1661-1820)*, HD 17, 1993, s. 131-152.
- HORSKÁ Pavla, *Pohyblivá hranice mezi městskou společností a městskou spodinou – specifický problém dějin měst*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 55-60.
- HORSKÁ Pavla, *Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie*, HD 27, 2003, s. 255-242.
- HRBEK Jiří, *Absolutismus. Konstrukce a rekonstrukce jednoho historického pojmu*, ČČH 105, 2007, s. 643-689.
- HRDLIČKA Josef, *Adam II. z Hradce a jeho dvůr*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce*, České Budějovice 1998, s. 127-144.
- HRDLIČKA Josef, *Herrschaftliche Amtsträger als Klienten und Patrone in frühneuzeitlichen Böhmen. Kommunikation im Dominium der Herren von Neuhaus, Slawata und Tschernin (1550-1730)*, in: Stefan Brakensiek – Heide Wunder (edd.), *Ergebene Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Köln – Weimar – Wien 2005, s.145-163.

- HRDLIČKA Josef, *Mezi normou a ctí. Ke kultuře služby slavatovských hejtmanů okolo roku 1630*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech, České Budějovice 2006 (= Opera historica 11)*, s. 347-373.
- HRDLIČKA Josef, *Die (Re-) Katholisierung lokaler Amtsträger in Böhmen: Konfession oder Disziplin?*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie, Wien 2006 (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung 47)*, s. 357-366.
- HRDLIČKA Josef, *Vzděláním ke kariéře? Vzdělanostní předpoklady kariér lokálních úředníků v raném novověku (Jindřichův Hradec 1550-1700)*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848, Praha 2008 (=Documenta Pragensia 27)*, s. 299-327.
- HROCH Miroslav – PETRÁŇ Josef, *17. století - krize feudální společnosti?*, Praha 1976.
- HRUBÝ František, *Selské a panské inventáře v době předbělohorské*, *Český časopis historický* 30, 1924, s. 22-59, 263-306.
- HUYER Reinhold, *Aus Alt Budweis*, Budweis 1912.
- CHÁBERA Stanislav a kol, *Jihočeská vlastivěda. Řada A. Neživá příroda*, České Budějovice 1985.
- CHAIX Gérald, *Der schwierige Schule der Sitten – christliche Gemeinde, bürgerliche Obrigkeit und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Köln, etwa 1450-1600*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 199-217.
- CHALUPA Aleš, *Venkovské obyvatelstvo v Čechách v tereziánských katastrech (1700-1750)*, *Sborník národního muzea A-23*, 1969, s. 197-378.
- CHAMBLISS William J. (ed.), *Crime and Legal Process*, New York 1969.
- CHANNU Pierre, *Un nouveau champ pour l'histoire sérielle: le quantitatif au troisième niveau*, in: Týž (ed.), *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Paris 1978, s. 216-230.
- IGNOR Alexander, *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532-1846. Von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormärz*, München – Wien – Zürich 2002.
- IGGERS Georg G., *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002.
- INGRAM Martin J., *Communities and Courts: Law and Disorder in early seventeenth-century Wiltshire*, in: James Cocburn (ed.), *Crime in England 1550-1800*, London 1977.
- INGRAM Martin, *History of Sin or History of Crime? The Regulation of Personal Morality in England 1450-1750*, in: Heinz Schilling (ed.), *Institutionen, Instrumente und Akteure*

- sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa, Frankfurt am Main 1999, s. 87-103.
- INNES Joanna – STYLES John, *The crime wave: recent writing on crime and criminal Justice in eighteenth-century England*, JSB 25, 1986, s. 201-265.
- JANDOUREK Jan, *Sociologický slovník*, Praha 2001.
- JANIŠ Dalibor „Zkrocení pýchy zlých lidí“. *Policejní ustanovení v usneseních moravského zemského sněmu před rokem 1520 ve středoevropském srovnání*, Folia Historica Bohemica 22, 2006, s. 7-28.
- JARITZ Gerhard, *Gemeinsamkeiten und Widerspruch. Spätmittelalterliche Volkskultur aus der Sicht von Eliten*, in: Peter Dinzelbacher – Hans-Dieter Mück (edd.), *Volkskultur des europäischen Spätmittalters*, Stuttgart 1987, s. 15-33.
- JEROUSCHEK Günter, *Literaturbericht Strafrechtsgeschichte*, Zeitschrift für gesamte Strafrechtswissenschaft 108, 1996, s. 163-180.
- JOHANN Anja, *Kontrolle mit Konsens. Sozialisziplinierung in der Reichstadt Frankfurt am Main im 16. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2001 (= Studien zur Frankfurter Geschichte 46).
- JOHANSEN Jens Chr. V.– STEVNSBORG Henrik, *Hasard ou myopie? Réflexions autour de deux théories de l'histoire du droit*, Annales E. S. C. 41, 1986, s. 601-624.
- JOHANSEN Jens Ch. V., *Das nahe Gericht. Über Kriminalität und das Rechtsbewußtsein dänischen Bauern in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 447-457.
- JORDÁNKOVÁ Hana – SULITKOVÁ Ludmila, *Rychtářské knihy z Archivu města Brna jako významné prameny k výzkumu kriminality v raném novověku*, Časopis Matice moravské 120, 2001, s. 175-186.
- JÜTTE Robert, *Disziplinierungsmechanismen in der städtischen Armenfürsorge der Frühneuzeit*, in: Christoph Sachße – Florian Tennstedt (ed.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 101-118.
- JÜTTE Robert, „Disziplin zu predigen ist eine Sache, sich ihr zu unterwerfen eine andere“ (Cervantes) *Prolegomena zu einer Sozialgeschichte der Armenfürsorge diesseits und jenseits und jenseits des Fortschritts*, Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für historische Sozialwissenschaft 17, 1991, s. 92-101.

- KADICH Heinrich von – BLAŽEK Konrad (edd.), *Siebmachers großes Wappenbuch, Die Wappen des mährischen Adels*, 31, Neustadt an der Aisch 1979.
- KALNÝ Adolf, *Vývoj správy bučovských statků v Čechách. 1620-1945*, Třeboň 1963 (= Diplomová práce).
- KALNÝ Adolf, *Soupis urbářů jihočeského kraje*, Třeboň 1975.
- KAMEN Henry, *Early Modern European Society*, Third edition, London 2007.
- KÁRNÍKOVÁ Ludmila, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1964.
- KASCHUBA Wolfgang, *Kommunalismus als sozialer „Common sense“ Zur Konzeption von Lebenswelt und Alltagskultur im neuzeitlichen Gemeindegedanken*, in: Peter Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde im Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 65-91.
- KERMODE Jenny – WALKER Garthine (edd.), *Women, Crime and the Courts in Early Modern England*, London 1994.
- KINDERMANN Harald, *Symbolische Gesetzgebung*, in: Dieter Grimm – Werner Mainhofer (edd.), *Gesetzgebung und Rechtspolitik*, Opladen 1988 (Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie 13), s. 222-245.
- KING Peter – NOEL Joan, *Les origines du „problème de la délinquance juvénile“ la multiplication des poursuites contre des mineurs à Londres à la fin du XVIII siècle*, *Déviance et Société* 18, 1994, s. 3-29.
- KING Peter, *Crime, Justice and Discretion in England 1740-1820*, Oxford 2003.
- KISSLING Peter, *„Gute Policy“ im Berchtesgadener Land. Rechtsentwicklung und Verwaltung zwischen Landschaft und Obrigkeit 1377-1803*, Frankfurt am Main 1999.
- KLABOUCH Jiří, *Osvícenecké právní nauky v českých zemích*, Praha 1958.
- KLABOUCH Jiří, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1959.
- KLABOUCH Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- KLABOUCH Jiří, *Staré české soudnictví (jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967.
- KLAMMER Peter, *„In Unehren beschlaffen: Unzucht vor kirchlicher und weltlichen Gerichtsbarkeit im frühneuzeitlicher Salzburger Lungau*, Frankfurt am Main 2004.
- KLÍMA Arnošt, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955.
- KLÍMA Arnošt, *Probleme der Leibeigenschaft in Böhmen*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 62, 1975, s. 214-228.
- KNOZ Tomáš, *Poddaný v právních normativních pramenech předbělohorské Moravy*, ČMM 111, 1992, s. 31 - 52.

- KNOZ Tomáš, *Absolutismus nebo „absolutismus“? K dějinám jednoho pojmu*, ČMM 121, 2002, s. 451-483.
- KOCIÁNOVÁ Zdenka, *Po stopách milostné avantýry přečínského písaře*, AT 1996, s. 114-122.
- KOČÍ Josef, *Příspěvek k rolnické otázce v Čechách v r. 1848*, Československý časopis historický 5, 1957, s. 59-85.
- KOČÍ Josef, *Čarodějnické procesy v době temna*, Dějiny a současnost 2, 1960, č. 3, s. 38 – 41.
- KOČÍ Josef, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16. – 18. století*, Praha 1973.
- KOKOJANOVÁ Michaela, *Trestní případy v nejstarší knize prostějovských rychtářů*, in: Francek Jindřich (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí v 16. – 18. století. Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995*, Pardubice 1996, s. 165-179.
- KOKOŠKOVÁ Zdena – SEDLÁČKOVÁ Helena – ZAHRADNÍKOVÁ Magda (edd.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko 1*, Praha 1997.
- KOLDINSKÁ Marie, *Norma a její ideál? Obraz vrchností a poddaných ve světle vrchnostenských instrukcí 16. a 17. století*, in: Marie Koldinská – Alice Velková (edd.), *Historik zapomenutých dějin. Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi*, Praha 2003, s. 189-197.
- KOPIČKA Petr, *Správa velkostatku Mělník v 16. až 20. století*, Porta bohemia 2, 2003, s. 24-78.
- KORBELÁŘOVÁ Irena, *Městské soudnictví v Moravské Ostravě ve světle rychtářských knih (1692 – 1787)*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 16, 1991, s. 338 – 350.
- KOŘÁN Ivo, *Židovská sekta na Bydžovsku v polovině 18. století*, Český časopis historický 96, 1998, s. 72-101.
- KOSTLÁN Antonín, *Die Wandlungen sozialer Ordnungssysteme. Untertanen und Gutsherrschaft in Böhmen und Mähren von 16.-18. Jahrhundert*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 113-119.
- KOUTNÁ Jana, *Ženy na scestí. Příspěvek k životu tulaček, zlodějek a taškářek v první polovině 18. století*, Vodňany a Vodňansko 5, 2002, s. 59-74.
- KOVÁŘ Daniel, *Lázeňství na Českobudějovicku*, Jelmo 1996.
- KOVÁŘ Daniel, *Lišov 1334-2004*, Lišov 2004.

- KOVÁŘ Daniel, *Českobudějovicko, I., Levý břeh Vltavy*, České Budějovice 2008.
- KRAMER Karl Sigismund, *Grundriß einer rechtlichen Volkskunde*, Göttingen 1974.
- KRATOCHVÍL Karel, *Pelhřimovský primas Matěj Mauritius Klokotský a radní vrstva. K roli příbuzenských vztahů v samosprávě královských měst v 17. století*, in: V. Bůžek – J. Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina*, s. 221-254.
- KRATOCHWIL Karl – MEERWALD Alois, *Heimatbuch der Berg- und Kreisstadt Böhmisch-Budweis mit einer Sammlung von alten und neueren Sagen*, Böhmisch Budweis 1930.
- KRAUSE Thomas, *Criminal Justice History. Neuere Beiträge zur englischen und irischen Strafrechts und Kriminalitätsgeschichte*, *Rechtsgeschichte* 6, 2005, s. 181-190.
- KREUZ Petr, *Hrdelní soudnictví města Nymburka v době předbělohorské a její výkon*, *PHS* 33, 1993, s. 53-88.
- KREUZ Petr, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech doby předbělohorské*, in: Jindřich Francek (ed.), *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století (Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995)*, Pardubice 1996, s. 63-100.
- KREUZ Petr, *Postavení a působnost komorního soudu v soustavě českého zemského trestního soudnictví doby předbělohorské v letech 1526-1547*, Praha 2000.
- KREUZ Petr, *Několik poznámek k otázce odrazu kriminality v písemnostech soudů předbělohorských Čech (Příspěvek k metodice studia sociálních dějin kriminality v českých zemích raného novověku)*, *Documenta Pragensia* 23, 2004, s. 123-161.
- KROFTA Kamil, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.
- KRUG-RICHTER Barbara, *Konfliktregulierung zwischen dörflicher Sozialkontrolle und patrimonialer Gerichtsbarkeit. Das Rügegericht in der Westfälischen Gerichtsherrschaft Canstein 1718/1719*, *Historische Anthropologie* 5, 1997, s. 212-228.
- KRUG-RICHTER Barbara, *Zwischen Dorf und Gericht. Tätigkeitsbereiche, Amtspraxis und soziale Stellung des Gerichtsdieners in einer ländlich-lokalen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 169-198.
- KRUG-RICHTER Barbara – MOHRMANN Ruth E. (edd.), *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit*, Münster 2005.
- KUBÍKOVÁ Anna, *Hejtmané na eggenberských panstvích v Čechách*, *AT* 1982, s. 38-60.
- KUNA František, *Dějiny města Veselí nad Lužnicí a okolí*, Veselí nad Lužnicí 1928.

- KUNA František, *Pasovští v Táboře r. 1611*, JSH 3, 1930, s. 60-63.
- KUNZ Ludvík, *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*, Praha 1960.
- KUTNAR František, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, Český lid 36, 1949, s. 97-102.
- KUZMICS Helmut, *Das "moderne Selbst" und der langfristige Prozeß der Zivilisation*, in: Herman Korte (ed.), *Gesellschaftliche Prozesse und individuelle Praxis. Bochumer Vorlesungen zu Norbert Elias' Zivilisationstheorie*, Frankfurt am Main 1990, s. 216-255.
- LAFFONT Jean-L., *Éléments pour une approche historique de la sentence arbitrale: une source méconnue pour l'étude des procédés d'accommodement à l'époque moderne*, in: Yves Marie Bercé – Yves Castan (edd.), *Les archives du délit: empreintes de société*, Toulouse 1990, s. 75-91.
- LANDAU Norma (ed.), *Law, crime and English Society 1660-1830*, Cambridge 2002.
- LANDWEHR Achim, „Normdurchsetzung“ in der Frühen Neuzeit? Kritik eines Begriffs, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 48, 2000, s. 146-162.
- LANDWEHR Achim, *Policey vor Ort. Die Implementation von Policeyordnungen in der ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit*, in: Karl Härter (ed.), *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 47-70.
- LANDWEHR Achim, *Zwischen allen Stühlen. Lokale Amtsträger im frühneuzeitlichen Leonberg*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 95-110.
- LANDWEHR Achim, *Die Rhetorik der „Guten Policey“*, *Zeitschrift für historische Forschung* 30, 2003, s. 251-287.
- LEDVINKA Václav, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1896)*, Praha 1985.
- LEDVINKA Václav, *Adam II. z Hradce a poslední páni z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století*, *Opera historica* 6, 1998, s. 16-25.
- LEGUAY Jean-Pierre, *Ein Fall von Notzucht im Mittelalter. Die Vergewaltigung der Margot Simmonet*, in: Alain Corbin (ed.), *Sexuelle Gewalt*, Frankfurt am Main 1997, s. 11-28.
- LE ROY LAURIE Emmanuel, *La décroissance du crime au XVIIIe siècle: bilan d'historiens*, *Contrepoint* 9, 1973, s. 227-233.
- LE ROY LAURIE Emmanuel, *Masopust v Romansu. Od Hromnice po Popeleční středu 1579 – 1580*, Praha 2001.

- LE ROY LAURIE Emmanuel, *Montaillou. Okcitánská vesnice v letech 1294-1324*, Praha 2005.
- LEVI Giovanni, *On microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on historical Writing*. Second edition, Cambridge-Malden 2005, s. 97-119.
- LÉVI-STRAUSSE Claude, *Structural anthropology*, Garden City – New York 1967.
- LINGELBACH Gerhard, *Richard van Dülmen, Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 104, 1987, s. 374-377.
- LINHART Poul Georg, *Kirchengeschichte Skandinaviens*, Göttingen 1983.
- LOETZ Francisca, *L'infrajusticiare. Facetten und Bedeutung eines Konzepts*, Andrea Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 545-562.
- LOTTE Günther, *Disziplin und Emanzipation. Das Sozialdisziplinierungskonzept und die Interpretation der frühneuzeitlichen Geschichte*. *Westfälische Forschung* 42, 1992, s. 63-74.
- LÜDTKE ALF, *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*, týž (ed.), *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*. Göttingen 1991, s. 9-63.
- LÜDTKE Alf, *Alltagsgeschichte, Mikro-Historie, historische Anthropologie*, in: Hans-Jürgen Goertz (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Rheinbek 1998, s. 557-578.
- LUTZ Alexandra, *Ehepaare vor Gericht. Konflikte und Lebenswelten in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – New York 2006.
- MACEK Josef, *Vladyka (Historickosémantická analýza)*, ČČH 89, 1991, s. 677-690.
- MACEK Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1996.
- MACKOVÁ Marie (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy. Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12. – 13. září 1995, Ústí nad Orlicí 1995*.
- MAĆZĄK Antoni – MÜLLER-LUCKNER Elisabeth (edd.), *Klientensysteme im Europa der Frühen Neuzeit*, München 1988.
- MAIER Hans, *Sozialdisziplinierung – ein Begriff und seine Grenzen*, Paolo Prodi (ed.), Glauber und Eid. Treuerformen, Glaubensbekenntnisse und Sozialdisziplinierung zwischen Mittelalter und Neuzeit, München 1993, s. 237-240.
- MAIER Ulrich – SCHREINER Klaus, „Regimen civitis“. *Zum Spannungsverhältnis von Freiheit und Ordnung in alteuropäischen Stadtgesellschaft*, in: týž (edd.), *Stadtregiment und Bürgerfreiheit. Handlungsspielräume in deutschen und italienischen Städten des Späten Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1994, s. 11-34.

- MALÝ Karel, *K českému trestnímu právu 15. - 16. století*, Praha 1962.
- MALÝ Karel, *Trestní právo v Čechách v 15. – 16. století*, Praha 1979.
- MALÝ Karel, *K některým obecným otázkám trestního práva městského v 16. století v Čechách*, in: Týž (ed.), *Městské právo 16. – 18. století v Evropě*, Praha 1982.
- MALÝ Karel, *K otázce právního zakotvení feudálního absolutismu v Čechách*, in: Eduard Maur (ed.), *Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17. a 18. století*, Praha 1991, s. 63-75.
- MALÝ Karel, *Der Böhmisches Beitrag zum Modell des europäischen Absolutismus*, in: Gerhard Kölber – Hermann Nehlsen (edd.), *Wirkungen europäischen Rechtskultur*, München 1997, s. 697-705.
- MALÝ Karel, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2004.
- MALÝ Karel – SOUKUP Ladislav (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006.
- MARCELLI Miroslav, *Michel Foucault alebo stať sa iným*, Bratislava 1995.
- MAREK Jaroslav, *Strukturalismus pro historiky III. Michel Foucault*, *Dějiny a současnost* 8, 1968, s. 13-15.
- MARTIN Helmut, *Verbrechen und Strafen in der Spätmittelalterlichen Chronik Nürnbergs*, Köln 1996.
- MAŘÍK J., *Dějiny města Hluboké*, Hluboká 1923.
- MASET Michael, *Zur Relevanz von Michel Foucaults Machtanalyse für kriminalitätshistorische Forschungen*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 233-244.
- MATĚJEK František, *Pohyb obyvatelstva v předbělohorské Moravě*, *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity* 10, C 8/1961, s. 509-517.
- MATĚJŮ Jana, *Život na útěku. Cikáni, žebráci, tuláci a zběhlí poddaní na jihu Čech v 17. a 18. století*, České Budějovice 2008 (= Diplomová práce).
- MATLAS Pavel, *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou*, *Archivum Trebonense* 2006, s. 79-96.
- MATLAS Pavel, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007 (= OH 12), s. 291-313.
- MATLAS Pavel, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1765)*, *SAP* 57, 2007, s. 3-156.

- MATLAS Pavel, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska metodické přístupy*, Forum Statisticum Slovacum 3, 2007, s. 168-173.
- MATLAS Pavel, *Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, DaS 29, 2007, č. 9, s. 40-43.
- MATLAS Pavel, *Nemanželská sexualita, sňatkový konsens a sociální disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou (1661-1760)*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2, Studia Historica 50 (v tisku).
- MATLAS Pavel, *Intensification without specialization. On the development of a South-Bohemian manorial estate in the 19th century*, in: Annie Antoine (ed.), *Agricultural specialisation and rural patterns of development*, Paris (v tisku).
- MATOUŠ Václav, *Ortel podle práva. Výsadní hrdelní právo města Dobrušky pro všechna města a vesnice bývalého panství opočenského a smiřického v letech 1364 – 1765*, Dobruška 1997.
- MAŤA Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004.
- MAŤA Petr – WINKELBAUER Thomas (edd.), *Einleitung: Das Absolutismuskonzept, die Neubewertung der frühneuzeitlichen Monarchie und der zusammengesetzte Staat der österreichischen Habsburger im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (edd.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 7-42.
- MAUR Eduard, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. Dr. Václava Husy*, Praha 1966, s. 151-169.
- MAUR Eduard, *Problémy demografické struktury v polovině 17. století*, ČsČH 19, 1971, s. 839-867.
- MAUR Eduard, *Merkantilistický populacionismus a kritika feudalismu*, ČsČH 22, 1974, s. 848-870.
- MAUR Eduard, *Vývoj a etapy českého feudálního velkostatku v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, Hospodářské dějiny 7, 1981, s. 203-226.
- MAUR Eduard, *Metoda rekonstrukce rodin v historické demografii*, Demografie 24, 1982, s. 101-102.
- MAUR Eduard, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7-44.
- MAUR Eduard, *Poddanská otázka v předbělohorských Čechách*, FHB 11, 1987, s. 133-159.
- MAUR Eduard, *Populační důsledky třicetileté války*, HD 12, 1987, s. 137-152.

- MAUR Eduard, *Zemědělská výroba na pobělohorském komorním velkostatku v Čechách*, Prameny a studie 33, 1990, s. 4-124.
- MAUR Eduard, *Der böhmische und mährische Adel von 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Helmuth Feigl – Wilibald Rosner (edd.), *Der Adel im Wandel*, Wien 1991, s. 17-31.
- MAUR Eduard – POSPÍŠILOVÁ Dagmar, *Sčítání konzumentů soli roku 1702. Edice pramene*, Historická demografie 18, 1994, s. 7-67.
- MAUR Eduard, *Die Chodenbauern. Eigensinn und Widerständigkeit einer privilegierten Untertanengruppe in Böhmen im 16.-18. Jahrhundert*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 387-397.
- MAUR Eduard, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.-18. Jahrhundert)*, München 2001, s. 191-211.
- MAUR Eduard, *Staat und (lokale) Gutsherrschaften in Böhmen 1650-1750*, in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat im Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 31-50.
- MAUR Eduard, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, HD 30, 2006, s. 7-18.
- MAUR Eduard, *Vlast, národ a stát v Čechách v očích lidového kronikáře na sklonku existence tradiční společnosti, 1740-1830*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup (edd.), *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 250-287.
- MAUR Eduard, *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*, in: Štěpánka Kalová – Veronika Lišková – Jiří Stočes (edd.), *Historická dílna I. Sborník příspěvků přednesených roku 2006*, Plzeň 2006, s. 76-97.
- MAUR Eduard, *Das Staat und die lokalen Grundobrigkeiten. Das Beispiel Böhmen und Mähren*, in: Petr MAŤA – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigma*, Stuttgart 2006, s. 443-453.
- MAYER Alfred, *Die nationalen und sozialen Verhältnisse im böhmischen Adel und Grossgrundbesitz*, Prag 1908.
- MECKENROTH Gerhard, *Die Bevölkerungslehre. Theorie, Soziologie und Statistik der Bevölkerung*, Berlin 1953.
- MEDICK Hans, *Spinnstube auf dem Dorf. Jugendliche Sexualkultur und Feierabendbrauch in der ländlichen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, in: Huck Gerhard (ed.),

- Sozialgeschichte der Freizeit. Untersuchungen zum Wandel der Alltagskultur in Deutschland, Wuppertal 1980, s. 19-51.
- MEDICK Hans, *Weben und Überleben in Laichingen. 1650-1900*, Göttingen 1997.
- MELKESOVÁ Miroslava, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní ...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 122-128.
- MELTON James van Horn, *Absolutism and „Modernity“ in Early Modern Central Europe*, German Studies Review 8, 1985, s. 383-398.
- MENDELOVÁ Jaroslava, *Rada Nového Města pražského v letech 1600-1650*, Pražský sborník historický 29, 1995, s. 59-106.
- MIKULEC Jiří, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- MIKUSCHKOWITZ Karl, *Statistische und geschichtliche Übersicht der hochfürstlichen schwarzenbergischen Herrschaft Frauenberg I*, Frauenberg 1852.
- MITTERAUER Michael, *Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa*, München 1983.
- MOMMERTZ Monika, „*Ich, Lisa Thielen.*“ *Text als Handlung und als sprachliche Struktur – ein methodischer Versuch*, Historische Anthropologie 4, 1996, s. 303-329.
- MÖRKE Olaf, „*Konfessionalisierung*“ als politisch-soziales Strukturprinzip. *Das Verhältnis von Religion und Staatsbildung in der Republik der Vereinigten Niederlande im 16. und 17. Jahrhundert*, Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis 16, 1990, s. 31-58.
- MOSKOŘ Milan, *Skladba a uplatnění inteligence vychované pražskou Filozofickou fakultou v letech 1654-1730*, AUC – Historieca et Museologica 27, 1987, s. 81-108.
- MOSTECKÝ Václav, *Dějiny bývalého královského města Vodňan*, II, Praha 1940.
- MUCHEMBLED Robert, *Kultur des Volkes – Kultur der Eliten. Die Geschichte einer erfolgreichen Verdrängungen*, Stuttgart 1984.
- MUCHEMBLED Robert, *Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle)*, Revue de synthese 108, 1987, s. 31-55.
- MUCHEMBLED Robert, *La Violence au village? Sociabilité et comportements populaires an Artois du XVe au XVIIe siècle*, Turnhout 1989.
- MUCHEMBLED Robert, *La violence et la nuit sous l'Ancien Régime*, Ethnologie française 21, 1991, s. 237-242.
- MUCHEMBLED Robert, *Le temps des supplices*, Paris 1992.
- MUCHEMBERT Robert, *Elias und die historische Forschung in Frankreich*, in: Karl-Siegbert Rehberg (edd.), *Norbert Elias und die Menschenwissenschaften. Studien zur*

- Entstehung und Wirkungsgeschichte seines Werkes, Frankfurt am Main 1996, s. 275-290.
- MUCHEMBERT Robert, *Magie a čarodějnictví v Evropě*, Praha 1997.
- MUCHEMBERT Robert, *Dějiny d'ábla*, Praha 2008.
- MÜNCH Paul, *Grundwerte der frühneuzeitlichen Ständegesellschaft? Aufriss einer vernachlässigten Thematik*, in: Winfried Schulze (ed.), *Ständische Gesellschaft und Mobilität*, München 1988, s. 53-72.
- NAPHY William, *Sex and crimes. From Renaissance to Enlightenment*, Gloucestershire 2004.
- NAVRÁTILOVÁ Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Brno 2004.
- NEŠPOR Zdeněk – LUŽNÝ Dušan, *Sociologie náboženství*, Praha 2007.
- NEUMANN Friderike, *Die Schmähung als „Meisterstück“. Die Absicherung städtischer Position durch Beleidigung unter Lemgoer Kürschnern im ausgehenden 16. und frühen 17. Jahrhundert*, *Westfälische Forschung* 47, 1997, s. 621-642.
- NOLTE Hans-Heinrich (ed.), *Patronage und Klientel. Ergebnisse einer polnisch-deutschen Konferenz*, Köln – Wien 1989.
- NOLTE Dorotea, *Gattenmord. Macht und Gewalt in der Frühneuzeitlichen Ehe*, Köln – Weimar – Wien 2003.
- NOVÁČEK J. V., *Hospodářská instrukce Jeníkovská z r. 1659*, *SPSČ* 8, 1900, s. 5-6.
- NOVOTNÝ Jaroslav, *Svobodní rychtáři na Moravě, ve Slezsku a v sousedních zemích německé kolonizace*, *Sborník Československé akademie zemědělských věd* 3, 1958, s. 39-52, 97-104.
- NOWOSADTKO Jutta, *„Scharfrichter“ – „Hangman“. Zwei soziokulturelle Variante im Umgang mit der Vollzug der Todesstrafe*, *Archiv für Kulturgeschichte* 74, 1992, s. 147-172.
- OBERPFALCER František (ed.), *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1937.
- OBRŠLÍK Jindřich, *Správa a ekonomika břeclavského panství a velkostatku od poloviny 18. století do roku 1848*, *Jižní Morava* 39, 2003, s. 21-42.
- OESTREICH Gerhard, *Strukturprobleme des europäischen Absolutismus*, *Vierteljahrbuch für Wirtschaft und Sozialgeschichte* 55, 1968, s. 329-347.
- OESTREICH Gerhard, *Geist und Gesellschaft des frühmodernen Staates*, Berlin 1969.
- OESTREICH Gerhard, *Policey und Prudentia civilis in der barocken Gesellschaft von Stadt und Staat*, in: Gerhard Oestreich – Brigitta Oestreich (ed.), *Strukturprobleme der frühen Neuzeit. Ausgewählte Gesätze*, Berlin 1980, s. 367-379.

- OEXEL Otto Gerhard, *Soziale Gruppen in der Ständegesellschaft: Lebensformen des Mittelalters und ihre historischen Wirkungen*, in: Otto Gerhard Oexel – Andrea von Hülsen-Esch (edd.), *Die Representation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, Göttingen 1998 (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 141), s. 9-44.
- OGILVIE Sheilagh – CERMAN Marcus, *The Bohemian Census of 1651 and the Position of Inmates*, *Historie sociale/Social History* 28, 1995, s. 333-346.
- OGILVIE Sheilagh, *The State in Germany: a Non-Prussian View*, in: John Brewer – Eckhart Hellmuth (edd.), *Rethinking Leviathan: The Eighteenth-Century State in Britain and Germany*, Oxford 1999, s. 167-202.
- OGILVIE Sheilagh, *The economic world of the Bohemian serf: economic concepts, preferences, and constraints on the estate of Friedland, 1583-1692*, *Economic History Review* 54, 2001, s. 167-202.
- OGILVIE Sheilagh – EDWARDS Jeremy, *Frauen und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen*, *Bohemia* 44, 2003, s. 101-145.
- OGILVIE Sheilagh, *Communities and the „Second Serfdom“ in Early Modern Bohemia*, *Past and Present* 187, 2005, s. 69-119.
- OGILVIE Sheilagh, *Staat und Untertanen einer lokalen Gesellschaft: die Herrschaft Friedland 1583-1692*, in: Cerman Markus – Luft Robert (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat im Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 51-86.
- OGILVIE Sheilagh, *Village, Community and Village Headman in Early Modern Bohemia*, *Bohemia* 46, 2005, s. 403-451.
- OGILVIE Sheilagh, *„So that Every Subject Knows How to Behave“: Social Disciplining in Early Modern Bohemia*, *Comparative Studies in Social and History* 48, 2006, s. 38-78.
- OGILVIE Sheilagh, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, *ČČH* 107, 2009, s. 46-94.
- ORLITA Zdeněk, *Poslušná těla – poslušná mysl. Disciplinace v prostředí mariánských kongregací olomoucké diecéze v období raného novověku*, *ČMM* 127, 2008, s. 283-312.
- ORLITA Zdeněk, *Mariánské kongregace v období episkopátu olomouckého biskupa Františka z Ditrichštejna (1599-1636)*, in: Emil Kordiovský – Mirolsav Svoboda, (edd.): *XXIX. mikulovské sympozium. Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba, Mikulov 2006*, s. 305-317.
- ORLITA Zdeněk, *Postní a velikonoční období v praxi olomouckých jezuitských sodalit v druhé polovině 17. století*. *ČMM* 125, 2006, s. 53-76.

- PALECZEK Reimund, *Die Modernisierung des Großgrundbesitzes des Fürsten Johann Adolph II. zu Schwarzenberg. Beispiel einer deutsch-tschechischen Symbiose in Südböhmen im Neoabsolutismus 1848-1860*, München – Freiburg 2009.
- PÁNEK Jaroslav, *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, SSH 8, 1973, s. 71-128.
- PÁNEK Jaroslav, *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Praha 1977.
- PÁNEK Jaroslav, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století. (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice smolných spisů)*, SSH 12, 1977, s. 129-130.
- PÁNEK Jaroslav, *Hrdelní soudnictví města Příbrami v 17. a 18. století. (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k metodice studia jeho dějin)*, SSH 13, 1978, s. 87-195.
- PÁNEK Jaroslav, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století. Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů*, SSH 14, 1979, s. 71-109.
- PÁNEK Jaroslav, *Křivsoudovské kriminální reversy (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice kriminálních reversů)*, SSH 15, 1980, s. 163-190.
- PÁNEK Jaroslav, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693-728.
- PÁNEK Jaroslav, *Stavovství v předbělohorské době*, FHB 6, 1984, s. 163-219
- PÁNEK Jaroslav, *Dějiny kriminality a hrdelního soudnictví v evropském kontextu. (Středověk a raný novověk)*, in: Jindřich Francek – Tomáš Šimek (edd.), *Hrdelní soudnictví v českých zemích. Soupis pramenů a literatury*, Pardubice 1995, s. 3-14.
- PÁNEK Jaroslav, *Policey und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Böhmen und Mähren*, in: Michael Stolleis - Karl Härter - Lothar Schelling (edd.), *Policey in Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 317 – 333.
- PÁNEK Jaroslav, *Aristokratie – Klientel – Untertanen im 16. Jahrhundert. Institutionelle und soziale Beziehungen auf dem südböhmischen Dominium der letzten Herren von Rosenberg*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 177-184.
- PÁNEK Jaroslav, *Okrajové vrstvy obyvatelstva českých měst a městeček v 16.–18. století*, Documenta Pragensia 16, 1998, s. 49 – 54.
- PÁNEK Jaroslav (ed.), *Kapitoly z dějin stavovství a parlamentních institucí*, Praha 2004.

- PARKER Goffrey, *Success and Failure during the First Century of the Reformation, Past and Present* 136, 1992, s. 43-82.
- PATROUCH Josef F., *Sexualität und Herrschaft: Sexuelles Fehlverhalten in Strafprozessen vor drei grundherrlichen Gerichten Oberösterreichs*, in: Daniela Erlach – Markus Reisenleitner – Karl Vocelka (edd.), *Privatisierung der Triebe? Sexualität in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1994, s. 151-165.
- PAUSER Josef, „*waß der Scherg da zu schaffen thuen hab*“. *Amtspraxis und soziale Stellung subalternen Exekutiv- und Justizpersonals am Beispiel der Gerichtsdienner der niederösterreichischen Stadt Zwettl (1550-1750)*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s. 199-221.
- PAUSER Josef, *Landesfürstliche Gesetzgebung (Policy-, Malefiz- und Landesordnungen)*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. – 18. Jahrhundert)*, Wien-München 2004, s. 216-257.
- PEKAŘ Josef, *Kniha o kosti*, I., Praha 1942.
- PEKAŘ Josef, *Poddaný lid na prahu třicetileté války*, Praha 1964.
- PERROT Michelle, *Délinquance et système pénitentiaire en France au XIe siècle*, *Annales E. S. C.* 30, 1975, s. 67-91.
- PETERS Jan, *Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften: über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1995.
- PETERS Jan, *Frauen vor Gericht in einer märkischen Gutsherrschaft (2. Hälfte des 17. Jahrhunderts)*, in: Otto Ulbricht (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995, s. 231-258.
- PETERS Jan, *Informations- und Kommunikationssysteme in Gutsherrschaftsgesellschaften des 17. Jahrhunderts*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 185-197.
- PETERS Jan, *Leute-Fehle. Ein ritualisiertes Konfliktmuster des 16. Jahrhunderts*, *Historische Anthropologie* 8, 2000, s. 62-97.
- PETERS Helge, *Deviant und soziale Kontrolle. Eine Einführung in die Soziologie abweichenden Verhaltens*, Weinheim 1995.
- PETRÁŇ Josef (ed.), *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Praha 1976.
- PETRÁŇ Josef a kol, *Dějiny hmotné kultury II (1), Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995.

- PETRÁŇ Josef, *Mikrohistorie aneb o nedějínách*, in: Jan Klápště (ed.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 201-208.
- PFLEGER KOPIDLANSKÝ Antonín, *Police*, Květy 10, 1843, s. 87.
- PLAUM Bernd D., *Strafrecht, Kriminalpolitik und Kriminalität im Fürstentum Siegen 1750-1810*, St. Katharinen 1990.
- PLETZER Karel, *Záboří Čéče z Budivojovic – Opatovice u Hluboké nad Vltavou*, JSH 50, 1981, 77-83.
- POLÁK Stanislav, *Lobkovická kapitola z dějin Sedlčan*, Středočeský sborník historický 10, 1975, s. 183-200.
- PÖRTNER Regina, *The Counter-Reformation in Central Europe. Styria 1580-1630*, Oxford 2001.
- POSPÍŠIL Josef, *Třeboňsko za povstání českého*, Praha 1914.
- PRAŽÁK Václav, *Mezi normou a skutečností. Vrchnostenští úředníci na Jindřichově Hradci na přelomu 17. a 18. století*, in: Martin Čapský – Pavel Šopák (edd.), *Celostátní vědecká konference Historie 2002*, Opava 2003, s. 71-81.
- PROCHÁZKA Vladimír, *Zabrání majetku pro opuštění panství podle českých pozemkových knih 16. a 17. století*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity 10, C 8/1961, s. 191-204.
- PROCHÁZKA Vladimír, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách v 16. a 17. století*, Praha 1963.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.-18. století*, SVPP 21, 1980, s. 211-254.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Hrdelní soudnictví města Votic v 16.-18. století*, SVPP 22, 1981, s. 203-244.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Hrdelní soudnictví městeček Prčic a Sedlce v 16.-18. století*, SVPP 24, 1983, s. 239 – 258.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Hrdelní soudnictví města Miličina v 15. až 18. století. (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice soudní praxe na rožmberském dominiu)*, SVPP 26, 1985, s. 249-270.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *K životu poddanského maloměsta na Benešovsku v první polovině 18. století (Možnosti využití vrchnostenských instrukcí)*, SVPP 23, 1982, s. 243-249.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Městská správa v Benešově v první polovině 18. století*, SSH 13, 1978, s. 197-208.

- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století. Na základě rozboru ortelních manuálů pražského apelačního soudu*, SAP 42, 1992, 307-408.
- PROCHÁZKOVÁ Eva, *Současný stav výzkumu dějin kriminality a soudní praxe v éře decentralizovaného soudnictví*, in: Jiří Pešek (ed.), VIII. sjezd českých historiků (Hradec Králové 10.-12. září 1999), Praha 2000, s. 178 – 189.
- PRÖMMEL Erdmann, *Kontrolle statt Disziplinierung oder Kontrolle durch Disziplinierung. Überlegungen zum Verhältnis von Kontrollgesellschaft und sozialer Disziplinierung*, Kriminologisches Journal 34, 2002, s. 242-256.
- PUMPR Pavel, *Hospodaření kostelů na hlubockém panství ve druhé polovině 17. a počátkem 18. století*, Brno 2001 (Diplomová práce).
- PUMPR Pavel, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2009 (Disertační práce).
- QUARITSCH Helmut, *Staat und Souveränität 1*, Frankfurt am Main 1970.
- RAKOVÁ Svatava, *Přehled bádání. Pobělohorské temno v české historiografii 90. let. Pokus o sondu do proměn historického vědomí*, ČČH 99, 2001, s. 569-588.
- RAMEŠ Václav, *Proměny schwarzenberského panství v Čechách*, in: Zdeněk Bezecný – Marti Gaži – Martin C. Putna (edd.), *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, České Budějovice 2008, s. 25-36.
- RAFAEL Marc, *The Well-Ordered Police State*, New Haven 1983.
- RANDÁK Jan – SOCHA Jan: „...važ si času, chyť se práce, zahálky se střež co zrádce“. *Lidové prostředí jako objekt osvícenecké disciplinace*, in: Daniela Tinková – Jaroslav Lorman (edd.), *Post tenebras spero lucem*, Praha 2008 (= Historie. Otázky. Problémy. Studie Ústavu dějin Filozofické fakulty UK), s. 78-84.
- RAPPE Susanne, „Wann er bey seinem Schultzen rechte nich bleiben könnte ...“. *Ein Dorfschulze zwischen Gutsherrschaft, Gemeinde und Selbstbehauptung im Gericht Gartow (Elbe)*, in: Jan Peters (ed.), *Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Resistenz und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1995, s. 287-314.
- RAPPE Susane, *Schelten, Drohen, Klagen. Frühneuzeitliche Gerichtsnutzung zwischen „kommunikativer Vernunft“ und „faktischem Zwang“*, Werkstatt Geschichte 14, 1996, s. 87-94.
- RATAJOVÁ Jana, *Dějiny ženy a koncept genderu v české historiografii*, Kuděj 7, 2005, č. 1-2, s. 159-179.

- RATAJOVÁ Jana, *Gender history jako alternativní koncept dějin*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 33-40.
- REINHARD Wolfgang, *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 68, 1977, s. 226-252.
- REINHARD Wolfgang, *Konfession und Konfessionalisierung in Europa*, in: týž (ed.), *Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang. Ringvorlesung der Universität Augsburg im Jubiläumjahr 1980*, München 1981, s. 165-189.
- REINHARD Wolfgang, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen, Römische Oligarchie um 1600*, München 1982.
- REINHARD Wolfgang, *Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters*, *Zeitschrift für historische Forschung* 10, 1983, s. 257-277.
- REINHARD Wolfgang, *Was ist Katholische Konfessionalisierung ?*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (edd.), *Die katholische Konfessionalisierung*. Gütersloh 1995 (=Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 198), s. 419-452.
- REINHARD Wolfgang, *Sozialdisziplinierung – Konfessionalisierung – Modernisierung. Ein historiografischer Diskurs*, in: Nada Boškovska Leimgruber (ed.), *Der Frühe Neuzeit in der Geschichtswissenschaft. Forschungstendenzen und Forschungserträge*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1997, s. 39-56.
- REINHARD Wolfgang, *Lebensformen Europas. Eine historische Kulturanthropologie*, München 2006.
- RIEGER Bohuslav, *Zřízení krajské v Čechách*, I., Praha 1894.
- ROEDL Bohumír, *Metodické aspekty studia městského hrdelního soudnictví*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Česká města v 16.-18. století*, Praha 1991, s. 63-69.
- ROEDL Bohumír, *Kriminalita na Lounsku a její postih v letech 1571-1632*. Sborník Okresního archivu v Lounech 6, 1993, s. 3-107.
- ROEDL Bohumír, *Náklady na činnost lounského hrdelního soudu v letech 1571-1631*, FHB 16, 1993, s. 97-112.
- ROEDL Bohumír, *Vademecum městské správy v Lounech 1573-1727*, Louny 2004.
- ROSS Friso – LANDWEHR Achim (edd.), *Denuntiation und Justiz. Historische Dimensionen eines sozialen Phänomens*, Tübingen 2000.

- ROSSIAUD Jacques, *Prostitution, neunese et société dans les villes du Sud-Est au XVe siècle*, Annales E. S. C. 31, 1976, s. 289-325.
- ROSSIAUD Jacques, *Dame Velus. Prostitution im Mittelalter*, München 1994.
- ROTHLIN Niklaus, *Die Verbesserung des Strafrechts nach Montesquieu und Beccaria – Voltaire und die Berner Preisfrage von 1777*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Germanische Abteilung 121, 2004, s. 238-282.
- ROUBIC Antonín, *Správa statků olomouckého (arci)biskupství od 16. století*, SAP 31, 1981, s. 418-476.
- ROUČKA Bohumila, *Poznámka k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, Právně historické studie 3, 1957, s. 115-135.
- ROUSSEAU Xavier, *Existe-t-il une criminalité d'Áncien Régime (XIII-XVIIIe s.)? Réflexions sur l'histoire de la criminalité en Europe*, in: Benoît Garnot (ed.), *Histoire et criminalité de l'Ántiquité au XXe siècle. Nouvelles approches*, Dijon 1992, s. 123-166.
- RUBLACK Ulinka, *„Viehisch, frech vnd onverschämpt“. Inzest in Südwestdeutschland, ca. 1530-1700*, in: Otto Ulbricht (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995, s. 171-214.
- RUBLACK Ulinka, *Frühneuzeitliche Staatlichkeit und lokale Herrschaftspraxis in Württemberg*, ZHF 24, 1997, s. 347-376.
- RUBLACK Ulinka, *Geordnete Verhältnisse, Ehealltag und Ehepolitik im frühneuzeitlichen Konstanz*, Konstanz 1997.
- RUBLACK Ulinka, *Magd, Metz' oder Mörderin, Frauen vor frühneuzeitlichen Gerichten*, Frankfurt am Main 1998.
- RUDÉ Georg, *Wilkers and liberty. A social Study of 1763-1774*, Oxford 1962.
- RUDERT Thomas, *Gutsherrschaft und ländliche Gemeinde. Beobachtungen zum Zusammenhang von gemeindlicher Autonomie und Agrarverfassung in der Oberlausitz im 18. Jahrhundert*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell*, München 1995, s. 197-218.
- RUDOLPH Harriet, *„Eine gelinge Regierungsart.“ Peinliche Strafjustiz im geistlichen Territorium. Das Hochstift Osnabrück (1716-1803)*, Konstanz 2001.
- RÜPING Hinrich, *Strafrechtsgeschichte*, Strafrechtsgeschichte. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 101, 1989, s. 103-119.
- RYANTOVÁ Marie, *Památníky aneb štambuchy, tj. alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.

- RYCHTEROVÁ Pavlína, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a její reflexe v medievistickém bádání*, in: Martin Wihoda (ed.), *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku. Problémy, názory, otázky*, Brno 2006, s. 11-23.
- SABEAN David, *Uneheligkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, in: Robert M. Berdahl (ed.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*, Frankfurt am Main 1982, s. 54-76.
- SABEAN David, *Das zweischneidige Schwert. Herrschaft und Widerspruch im Württemberg der frühen Neuzeit*, Berlin 1986.
- SABEAN David W., *Power in the Blood. Popular culture and village discourse in early modern Germany*, Cambridge 1984.
- SABEAN David W., *Property, Production and Family in Neckarhausen, 1700-1870*, Cambridge 1990.
- SABEAN David W., *Soziale Distanzierungen. Ritualisierte Gestik in deutscher bürokratischer Prosa der Frühen Neuzeit*, *Historische Anthropologie* 4, 1992, s. 216-233.
- SACK Fritz, *Strafrechtliche Kontrolle und Sozialdisziplinierung*, in: Detlev Frehsee – Gabi Löschper – Karl F. Schumann (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993 (= Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie, Band XV), s. 16-45.
- SACHSE Christoph – TENNSTEDT Florian (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986.
- SAKAŘ Josef, *Dějiny hradu a města Týna nad Vltavou a okolí I.*, Týn nad Vltavou 1906.
- SALABA Josef, *K dějinám poddanství 17. a 18. století v Čechách. Instrukce knížat schwarzenberských pro úředníky v příčině zacházení s poddanými*, *ČSPSČ* 7, 1899, s. 101-103, 137-141.
- SÄLTER Gerhard, *Polizeiliche Sanktion und Disziplinierung. Die Praxis der Inhaftierung durch die Polizei in Paris am Beispiel des Zaubereidelikts (1697-1715)*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.) *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 481-502.
- SÄLTER Gerhard, *Denunziation – Staatliche Verfolgungspraxis und Anzeigeverhalten der Bevölkerung*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 47, 1999, s. 153-165.

- SÄLTER Gerhard, *Lokale Ordnung und soziale Kontrolle in der frühen Neuzeit. Zur außergerichtlichen Konfliktregulierung in einem Kultur und sozialhistorischen Kontext*, Kriminologischer Journal 32, 2000, s. 19-42.
- SÄLTER Gerhard, *Lokale Gemeinschaften und frühneuzeitliches Anzeigenverfahren. Zur Kooperation von Familien, Polizei und Communities bei Sanktionen durch Lettres de cachet in Paris (1697-1715)*, in: Michaela Hohkamp – Claudia Ulbrich (edd.), *Der Staatsbürger als Spitzel. Denunziationen während des 18. und 19. Jahrhunderts aus europäischer Perspektive*, Leipzig 2001, s. 297-321.
- SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrže Království českého*, VII, Praha 1890.
- SELLERT Wolfgang, *Studien- und Quellenbuch zur Geschichte der deutschen Strafrechtspflege*, I. *Von den Anfängen bis zur Aufklärung*, Aalen 1989.
- SHARPE Jim A., *Enforcing the Law in the Seventeenth-Century English Village*, in: Bruce Lenman – Geoffrey Parker (edd.), *The State, the Community and the Criminal Law: The Social History of Crime in Western Europe since 1500*, London 1980, s. 97-119.
- SHARPE James A., „*Such Disagreement betwix Neighbours*“: *Litigation and Human Relations in Early Modern England*, in: Johan Bossy (ed.), *Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West*, Cambridge 1983, s. 167-187.
- SHARPE James A., *Crime in England: long-term trends and the problem of modernization*, in: Eric A. Johnson – Eric H. Monkkonen (edd.), *The Civilization of Crime: Violence in Town and Country since The Middle Age*, Urbana – Chicago 1996, s. 17-34.
- SHARPE James A., *Crime in Early Modern England 1550-1750*, London 1998.
- SCHEDENSACK Christine, *Formen der außergerichtlichen gütlichen Konfliktbeteiligung. Vermittlung und Schlichtung am Beispiel nachbarrechtlicher Konflikte in Münster (1600-1650)*, Westfälische Forschungen 47, 1997, s. 643-668.
- SCHENDA Rudolf, *Orale und literarische Kommunikationsformen im Bereich von Analphabeten und Gebildeten in 17. Jahrhundert*, in: Wolfgang Brückner – Peter Blickle – Dieter Breuer (edd.), *Literatur und Volk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland II*, Wiesbaden 1985, s. 447-464.
- SCHENNACH Martin P., *Jagdrecht, Wilderei und „gute Policey“. Normen und ihre Durchsetzung im frühneuzeitlichen Tirol*, Frankfurt am Main 2007.
- SCHUTZ Martin, *Frühneuzeitliche Gerichtsakten als „Ego“-Dokumente. Eine problematische Zuschreibung am Beispiel der Gäminger Gerichtsakten aus dem 18. Jahrhundert*, in: Thomas Winkelbauer (ed.), *Vom Lebenslauf zur Biografie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik*, Krems 2000, s. 99-134.

- SCHEUTZ Martin, *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch - österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*, München – Oldenbourg 2001.
- SCHEUTZ Martin, *Öffentlichkeit und politische Partizipation in einem grundherrschaftlichen Markt des 18. Jahrhunderts. Das Beispiel der Scheibbsser Taidinge und Strategie der Ämtervergabe*, MIÖG 109, 2001, s. 382-422.
- SCHEUTZ Martin, *Ein Diener zweier Herren – der zwischen Markt- und Landgericht zerrissene Gerichtsdiener. Eine Fallstudie aus Niederösterreich im 18. Jahrhundert*, in: André Holenstein – Frank Konersmann – Josef Pauser – Gerhard Sälter (edd.), *Ordnungskräfte und Sicherheitspersonal in Gemeinden und Territorien von Spätmittelalter bis zum frühen 19. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2002, s.223 – 246.
- SCHEUTZ Martin, *Zwischen Mahnung und Normdurchsetzung. Zur Rezeption von Normen in Zeugenverhören des 18. Jahrhunderts*, in: Winfried Schulze – Ralf-Peter Fuchs (edd.), *Wahrheit, Wissen, Erinnerung. Zeugenverhörprotokolle als Quellen für soziale Wissenbestände in der Frühen Neuzeit*, Münster – Hamburg – London 2002, s. 357-397.
- SCHEUTZ Martin, *Gerichtsakten*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, Wien – München 2004, s. 561 – 572.
- SCHEUTZ Martin, *Zwischen Schlägen und gerichtlichem Ausgleich. Formen der Konfliktaustragung in niederösterreichischen Gerichtsakten des 18. Jahrhunderts*, in: Barbara Krug-Richter – Ruth E. Mohrmann (edd.), *Praktiken des Konfliktaustrags in der Frühen Neuzeit*, Münster 2004, s.169-186.
- SCHEUTZ Martin – WINKELBAUER Thomas (edd.), *Diebe, Sodomiten und Wilderei?* Horn – Waidhoffen 2005.
- SCHILD Wolfgang, *Richard van Dülmen. Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. Ius Commune 14, 1987, s. 366-371.
- SCHILLING Heinz, *Konfessionskonflikt und Staatsbildung. Eine Fallstudie über das Verhältnis von religiösem und sozialem Wandel in der Frühneuzeit am Beispiel Grafschaft Lippe*, Gütersloh 1981.
- SCHILLING Heinz, *Geschichte der Sünde oder Geschichte des Verbrechens? Überlegungen zur Gesellschaftsgeschichte der frühneuzeitlichen Kirchenzucht*, Analli dell' Instituto Storico Italo-Germanico di Trento 12, 1986, s. 169-192.
- SCHILLING Heinz, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517-1648*, Berlin 1988.
- SCHILLING Heinz, *Sündenzucht und frühneuzeitliche Sozialdisziplinierung. Die calvinistische presbyteriale Kirchenzucht in Emden von 16. bis 19. Jahrhundert*, in:

- Georg Schmidt (ed.), *Stände und Gesellschaft im Alten Reich* (= Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Beiheft 29), Wiesbaden 1989, s. 265-302.
- SCHILLING Heinz, *Frühneuzeitliche Formierung und Disziplinierung von Ehe, Familie und Erziehung im Spiegel calvinistischer Kirchenratsprotokolle*, in: Paolo Prodi (ed.), *Glaubensbekenntnisse, Treuerformeln und Sozialdisziplinierung zwischen Mittelalter und Neuzeit*, München 1993, s. 199-235.
- SCHILLING Heinz, *Die Kirchengzucht im frühneuzeitlichen Europa in interkonfessionell vergleichender und interdisziplinärer Perspektive – eine Zwischenbilanz*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchengzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 11-40.
- SCHILLING Heinz, *Disziplinierung oder „Selbstregulierung der Untertanen“? Ein Plädoyer für die Doppelperspektive von Makro- und Mikrohistorie bei der Erforschung der frühmodernen Kirchengzucht*, *Historische Zeitschrift* 264, 1997, s. 675-691.
- SCHILLING Heinz, *Profil und Perspektiven einer interdisziplinären und komparatistischen Disziplinierungsforschung jenseits einer Dichotomie von Gesellschafts- und Kulturgeschichte*, in: Heinz Schilling (ed.), *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Frankfurt am Main 1999, s. 3-36.
- SCHILLING Heinz, *Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektive eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*, in: Wolfgang Reinhard – Heinz Schilling (edd.), *Die Katolische Konfessionalisierung*, Gütersloch 1995, 29, s. 1-49.
- SCHIMON Anton, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, Böhmische Leipa 1854.
- SCHINDLING Anton, *Katholische und protestantische Kulturlandschaften im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation*, in: Peter Claus Hartmann (ed.), *Religion und Kultur im Europa des 17. und 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 2004, s. 24-49.
- SCHINDLING Anton, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, *Český časopis historický* 106, 2008, s. 80-108.
- SCHLUCHTER Wolfgang, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen 1979.
- SCHLUHMBOHM Jürgen, *Proto-Industrialisierung als forschungsstrategisches Konzept und als Epochenbegriff – eine Zwischenbilanz*, in: Markus Cerman – Sheilagh Ogilvie (edd.), *Proto-industrialisierung in Europa*, Wien 1994, s. 23-33.

- SCHLUMBOHM Jürgen, *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates?*, *Geschichte und Gesellschaft* 23, 1997, s. 647 – 663.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Über das Verhältnis von ländlicher Gemeinde und christlicher Ethik: Graubünden und die Innerschweiz*, in: Peter Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 455-488.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Pazifizierung des Dorfes – Struktur und Wandel von Nachbarschaftskonflikten vor Berner Sittengerichten 1570-1800*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994 (= *Zeitschrift für historische Forschung: Beiheft* 16), s. 91-128.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Dorf und Religion. Reformierte Sittenzucht in Berner Landgemeinde der Frühen Neuzeit*, Stuttgart – Jena – New York 1995.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Sozialdisziplinierung? Ein Plädoyer für das Ende des Etatismus in der Konfessionalisierung*, *Historische Zeitschrift* 265, 1997, s. 639 – 682.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Hausväter vor Gericht. Der Patriarchalismus als zweischneidiges Schwert*, in: Martin Dinges (ed.), *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Frühen neuzeit*, Göttingen 1998, s. 213-126.
- SCHMIDT Heinrich Richard – HOLENSTEIN André– WÜRGLER Andreas (edd.), *Gemeinde, Reformation und Widerstand. Festschrift für Peter Blickle*, Tübingen 1998.
- SCHMIDT, Heinrich Richard, *Perspektiven der Konfessionalisierungsforschung*, in: Leeb Rudolf – Pils Susanne Claudine – Winkelbauer Thomas (edd.), *Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien – München 2007, s. 28-37.
- SCHMIDT Christoph, *Polnische Forschungen zur Geschichte von Kriminalität und Strafjustiz (16. bis 18. Jahrhundert)*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000.
- SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Calvinistische Kirchenzucht in Württemberg. Zur Theorie und Praxis der württembergischen Kirchenkonvente*, *Zeitschrift für Württembergische Landesgeschichte* 49, 1990, s. 169-223.
- SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Institutionelle und gesellschaftliche Rahmenbedingungen der Strafgerichtsbarkeit in den Territorien des Reiches*, in: Heinz Mohnhaupt – Dieter Simon (edd.), *Vorträge zur Justizforschung* 2, Frankfurt am Main 1993, s. 147-173.

- SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Kirchenzucht als Verbrechensprävention*, in: Heinz Schilling (ed.), *Kirchenzucht und Sozialdisziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Berlin 1994, s. 49-64.
- SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Ego-Dokumente im frühneuzeitlichen Strafprozeß*, in: Winfried Schulze (ed.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 295-318.
- SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems Strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln – Wien – Böhlau 1997.
- SCHOEMAKER Robert B., *Prosecution and Punishment: Petty Crime and the Law in London and Rural Middlesex, c. 1660 - 1725*, Cambridge 1991.
- SCHREIBER Renate, *„Ein Galerie nach meinem Humor“. Erzherzog Leopold Wilhelm*, Wien – Milano 2004.
- SCHREINER Klaus – SWERHOFF Gerd (edd.), *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995.
- SCHREMMER Eckhard, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Anmerkungen zu einem Konzept der Proto-Industrialisierung*, *Geschichte und Gesellschaft* 6, 1980, s. 420-448.
- SCHUCK Gerhard, *Arbeit als Polliceystrafe*, in: Karl Härter (ed.), *Policey und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 611-625
- SCHULZE Reiner (ed.), *Symbolische Kommunikation vor Gericht in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2006
- SCHULZE Winfried, *Gerhard Oestreichs Begriff „Sozialdisziplinierung“ in der Frühen Neuzeit*, *ZHF* 14, 1987, s. 265-302.
- SCHULZE Winfried, *Mikrohistorie versus Makrohistorie. Anmerkungen zu einem aktuellen Thema*, in: Christina Maier – Jörn Rüssen (edd.), *Historische Methode*, München 1988, s. 340-341.
- SCHULZE Winfried, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, in: Bea Lundt u. a. (edd.), *Von Aufbruch und Utopie. Perspektiven einer neuen Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters. Für und mit Ferdinand Seibt*, Köln 1992, 417-450.
- SCHUSTER Peter, *Delinquenz gesellschaftlichen Obersichten in der spätmittelalterlichen Stadt*, in: Andreas Blauert - Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 21-68.

- SCHÜPBACH-GUGGENBÜHL Samuel, *Schlüssel zur Macht. Verflechtungen und informelles Verhalten im Kleinen Rat zu Basel, 1570-1600*, Basel 2005.
- SCHÜBLER Martin, *Quantifizierung, Impressionismus und Rechtstheorie. Ein Bericht zur Geschichte und zum heutigen Stand der Forschung über Kriminalität im Europa des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit I*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 113, 1996, 248-278; II, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 116, 1999, s. 482-497; III, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 117, 2000, s. 496-517.
- SCHWALLEROVÁ Jana, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“. Čest a každodennost ve Veselí nbad Lužnicí v 17. a 18. století, Kuděj 8. Časopis pro kulturní dějiny, 2006, Č. 1, s. 26-45.
- SCHWARZENBERG Karl, *Geschichte des reichsständigen Hauses Schwarzenberg*, Neustadt an der Aisch 1963.
- SCHWERHOFF Gerd, *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*, Bonn 1991.
- SCHWERHOFF Gerd, *Devianz in der alteuropäischen Gesellschaft. Umriss einer historischen Kriminalitätsforschung*, Zeitschrift für Historische Forschung 19, 1992, s. 385-414.
- SCHWERHOFF Gerd, *Gesellschaftsspezifische Kriminalität im frühneuzeitlichen Köln. Fakten und Fiktionen*, in: Ulbricht Otto (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995, s. 83 – 115.
- SCHWERHOFF Gerd, *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung*, Tübingen 1999.
- SCHWERHOF Gerd, *Kriminalitätsgeschichte in deutschen Sprachraum. Zum Profil eines „verspäteten“ Forschungszweiges*, in: Andreas Blauert – Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 21-68.
- SCHWERHOF Gerd, *Gewaltkriminalität im Wandel (14. – 18. Jahrhundert). Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*, in: Claudia Opitz – Brigitte Studer – Jacob Tanner (edd.), *Kriminalisieren – Entkriminalisieren Normalisieren*, Zürich 2006 (= Schweizerische Gesellschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte 21), s. 55-72.
- SIEDLER Reinhard, *Sozialgeschichte der Familie*, Frankfurt am Main 1987.

- SIEH-BURENS Katrina, *Oligarchie, Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Zur sozialen Verflechtung der Augsburger Bürgermeister und Stadtpfleger 1518-1618*, München 1986.
- SIGNORI Gabriela, *Ein „ungleiches“ Paar. Reflexion zu den schwankhaften Zügen der spätmittelalterlichen Zügen der spätmittelalterlichen Gerichtsrealiten*, in: Andrea Blauert - Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 289-314.
- SIKORA Michael, *Disziplin und Desertion. Strukturprobleme militärischer Organisation im 18. Jahrhundert*, Berlin 1996.
- SIMON Christian, *Untertanenverhalten und obrigkeitliche Moralpolitik. Studien zur Verhältnis zwischen Stadt und Land im ausgehenden 18. Jahrhundert am Beispiel Basels*, Basel-Frankfurt am Main 1981 (= *Basler Beiträge zur Geschichtswissenschaft* 145).
- SKÁLA Emil, *Das Egerer Urgichtenbuch (1543-1579)*, Berlin 1972.
- SMÍŠEK Rostislav, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2006.
- SMOLKOVÁ Anna, *Jak se žilo Václavu Antonínu Josefu Záhorkovi v letech 1661-1717*, Archivum Trebonense 2001, s. 86-122.
- SMOLOVÁ Věra, *Rada Starého Města Pražského v letech 1650-1715*, Pražský sborník historický 24, 1991, s. 5-37.
- SOKOL Petr, *Hrdelní kriminalita v 16. a první polovině 17. století (Sonda do života a mentality obyvatel raně novověkého venkova)*, Folia Historica Bohemica 20, 2003, s. 7-106.
- SOMMAN Alfred, *L'infra-justice à Paris d'après les archives notariales*, Historie, Économie, Sociétés 1, 1982, s. 369-376.
- SOMMER Johann Gottfried, *Das Königreich Böhmens IX. Budweiser Kreis*, Prag 1841.
- SPÁČIL Vlastimil, *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786*, Olomouc 2001.
- SPICKER-BECK Monika, *Räuber, Mordbrenner, Umschweifende Gesindl. Zur Kriminalität im 16. Jahrhundert*, Freiburg im Breisgau 1995.
- STEINERT Heinz, *Zur Aktualität der Etikettierungs-Theorie*, Kriminologisches Journal 17, 1985, s. 29-43.
- STEINERT Heinz, *Die Widersprüche von Disziplin und Strafe*, in: Detlev Frehsee – Gabi Löscher – Karl F. Schumann (edd.), *Strafrecht, soziale Kontrolle, soziale Disziplinierung*, Opladen 1993, s. 238-256.

- STEINERT Heinz, *Thesen zu Zivil- und Strafrecht als Herrschaft*, Kriminalsoziologische Bibliografie 17, 1990, s. 21 – 29.
- STEJSKAL Aleš – BASTL Milan, *Rožmberská správa v 16. a na poč. 17. století. Norma a její fungování (Diskusní úvaha)*. in: Ústřední moc a regionální správa. XXIII. Mikulovské sympozium 1993, Brno 1995, s. 145 – 156.
- STEJSKAL Aleš – BASTL Milan, *Vzestup a pád rožmberského úředníka*, Historický obzor 17, 1995, č. 6, s. 118-123.
- STEJSKAL Aleš, *Nedoplatek a zpětná dotace – sociálně – ekonomická kategorie rožmberských velkostatků 1550-1611*, Časopis Národního muzea – řada historická 164, 1995, s. 6-39.
- STEJSKAL Aleš, *Finanční zpronevěry a jejich funkce v politické a kulturní reprezentaci vrchnostenské byrokracie v Čechách na přelomu 16. a 17. století (Perspektivy výzkumu)*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století* 1995, Ústí nad Labem 1992(= Acta Universitatis Purkynianae, Studia historica I), s. 82-94.
- STEJSKAL Aleš, *Hospody posledních Rožmberků*, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 4., s. 9-13.
- STEJSKAL Aleš, *Matyáš Fuch z Fuchýřova – kariéra sluhy dvou pánů*, Historický obzor 8, 1997, s. 22-33.
- STEJSKAL Aleš, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551 – 1611)*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995, Prostějov 1997, s. 376 – 408.
- STEJSKAL Aleš, *Bauer – Beamter – Herr. Grundsätze des Kommunikationssystems auf dem Rosenbergschen Dominium in den Jahren 1550-1611*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 211-224.
- STEJSKAL Aleš, *Soziale Distinktionen und Individuen (Kulturelle Investitionen und die Formierung eines sozialen Kapitals in den Residentem der letzten Rosenberger und Schwanberger in den Jahren 1590 – 1616)*, Prager wirtschfts- und sozialhistorische Mitteilungen / Prague Economic and Social History Papers 6, 2001, s. 6 – 38.
- STEJSKAL Aleš, *Sociální distinkce a jedinci. Kulturní investice a způsob formování sociálního kapitálu v rezidencích posledních Rožmberků a Vamberků v letech 1590-1616*, Výběr 3, 2002, s. 190-215.
- STEJSKAL Aleš, *Prosopografická analýza rožmberského a vamberského úřednictva (1550-1616). Model a jeho fungování*. SAP 54, 2004, s. 323-458.

- STEJSKAL Aleš, *Sbližování makro- a mikrohistorických přístupů ve výzkumu vrchnostenské byrokracie počátku raného novověku?*, in: Jana Čechurová – Jiří Šteif (edd.), *K novověkým dějinám Českých zemí. VI. Sociální dějiny dnes*, Praha 2004, s. 88-103.
- STEKEL Hannes, *Österreichs Zucht- und Arbeitshäuser 1671 – 1920. Institutionen zwischen Fürsorge und Strafvollzug*, Wien 1978.
- STECKL Hanns, *Labore et fame – Sozialdisziplinierung in Zucht- und Arbeitshäusern des 17. und 18. Jahrhundert*, in: C. Sachße – F. Tennstedt (edd.), *Soziale Sicherheit und soziale Disziplinierung. Beiträge zu einer historischen Theorie der Sozialpolitik*, Frankfurt am Main 1986, s. 119-148.
- STOLLBERG-RILINGER Barbara, *Ceremoniel, Rituál, Symbol. Neue Forschungen zur symbolischen Kommunikation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, *Zeitschrift für historische Forschung* 27, 2000, s. 289-405.
- STOLLEIS Michael, *Aufgaben der neueren Rechtsgeschichte oder: Hic sunt leones*, *Rechtshistorisches Journal* 4, 1985, s. 251-264.
- STOLLEIS Michael, *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland I. Reichspublizistik und Policywissenschaft 1600 – 1800*, München 1988.
- STOLLEIS Michael – HÄRTER Karl (edd.), *Repertorium der Policyordnungen der Frühen Neuzeit*, Band 1, *Deutsches Reich und geistliche Kurfürstentümer (Kurmainz, Kurköln, Kurtrier)*, Frankfurt am Main 1996 (=Ius Commune Sonderhefte, Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte 84).
- STOLLEIS Michael – HÄRTER Karl – SCHILLING Lothar (edd.), *Policy in Europa der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996.
- STOLLEIS Michael, *Was bedeutet „Normdurchsetzung“ bei Policyordnungen der frühen Neuzeit?*, in: Richard H. Helmholz (ed.), *Grundlagen des Rechts. Festschrift für Peter Landau zum 65. Geburtstag*, Paderborn 2000, s. 740-757.
- SULITKOVÁ Ludmila, *Zamyšlení nad charakterem vůdčí vrstvy městského obyvatelstva na příkladu Brna v raném novověku*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil*, Praha 2004 (= Documenta Pragensia 22), s. 243-250.
- SÜSSMUTH Hans (ed.), *Historische Anthropologie*, Göttingen 1984.
- SVÁTEK Josef, *Jak trestati padělatele mincí v Čechách*, in: *Obrazy z kulturních dějin českých měst*, I, Praha 1891, s. 119-214.
- SVÁTEK Josef, *K dějinám katů a poprav v Čechách*, in: *Obraz z kulturních dějin českých*, II., Praha 1891, s. 121-215.

- SVOBODNÝ Petr, *Sociální a regionální skladba literárně činných absolventů pražské univerzity v letech 1500-1620*, AUC – Philosophica et Historica 26, 1986, s. 7-36.
- ŠIMÁK Josef Vítězslav, *České dějiny, I/5, Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938.
- ŠINDELÁŘ Bedřich, *K otázce zběhlých poddaných u nás. Přehled opatření proto poddanským zběhům od 13.–18. století*, Časopis společnosti přátel starožitností českých 57, 1949, s. 163-182, 214-227.
- ŠINDELÁŘ Bedřich, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity – C 17, 1970, s. 89 – 107.
- ŠINDELÁŘ Bedřich, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Studie ČSAV 24, 1985, s. 7-92.
- ŠINDELÁŘ Bedřich, *K třídnímu pozadí severomoravských a slezských „honů na čarodějnice“ po třicetileté válce*, Časopis Matice moravské 95, 1976, s. 265-283.
- ŠÍPEK Richard, *Vrchní správce Christoph Philips Zickel. Příspěvek k dějinám správy lobkovického panství Neustat-Störnstein (1656-1675)*, Porta Bohemica 2, 2003, s. 79-94.
- ŠMERDA Milan, *Život Ondry Foltýna, slezského sedláka a statečného člověka*, Brno 2004.
- ŠOLLE Václav, *Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích*, SAP 12, 1962, s. 87-142.
- ŠTEFANOVÁ Dana, *Herrschaft und Untertanen. Ein Beitrag zur Existenz der rechtlichen Dorfaufonomie in der Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 199-210.
- ŠTEFANOVÁ Dana, *Dorfgemeinde in der Gutsherrschaft. Ein Beitrag zu Handlungsräumen der Gemeinde am Beispiel Nordböhmens (1558-1750)*, in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat im Böhmen und im „Alten Reich“*. München 2005, s. 235 - 256.
- ŠTEFANOVÁ Dana, *Zur Stellung der Untertanen in einer gutsherrschaftlichen Gesellschaft in der Frühen Neuzeit: die Herrschaft Frýdlant, 1558-1750*, in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert*, Wien-München 2002, s. 235-256.
- ŠTĚRBOVÁ Blanka, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910*, HD 11, 1987, s. 97-140.
- ŠTINDL Martin, *Tulácké příběhy ze západní Moravy (Pokus o identifikaci okraje barokní společnosti)*, Západní Morava 5, 2001, s. 59-81.
- ŠUBRT Jiří, *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha 1996.

- ŠUBRTOVÁ Alena, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, Praha 1989.
- ŠUBRTOVÁ Alena, *Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech předstatistického období*, HD 15, 1991, s. 7-106.
- ŠŮLA Jaroslav, *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Waltrem hrabětem z Leslie v letech 1634-1643*, Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 177-210.
- ŠVANDA František, *Druhý železný obraz města Hradce Králové nad Labem, Hradec Králové 1800-1804*.
- TANNER Jakob, *Historische Anthropologie zur Einführung*, Hamburg 2004.
- TEPLÝ František (ed.), *Kopiář úředních listů Jiříka Vratislava z Mitrovic, hejtmana na Hluboké, z let 1580-1583*, Praha 1926.
- TEPLÝ František (ed.), *Martina Dvoreckého, úředníka na Pacově, hospodářská korespondence z dob války třicetileté (1630-1642)*, Praha 1928.
- TEPLÝ František, *Selské bouře*, Praha 1931.
- TANNER Albert, *Arbeit, Haushalt und Familie in Appenzell-Außerrhoden*, in: Josef Ehmer – Michael Mitterauer (edd.), *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*, Wien – Köln – Graz 1986, s. 449-494.
- THAUER Jenny, *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft. Eine mikrohistorische Untersuchung am Beispiel eines altmärkischen Patrimonialgerichtes um 1700*, Berlin 2001.
- THOMPSON Edward P., *The making of the English working class*, Harmondsworth 1963.
- THOMPSON Edward P., *Whigs and Hunters. The Origin of the Black Act*, London 1975.
- TINKOVÁ Daniela, *Dobrovolná smrt a elita Francouzské revoluce*, Český časopis historický 95, 1997, s. 1 - 34.
- TINKOVÁ Daniela, *Osvícenství, revoluce a otázka absolutního trestu*, DaS 22, 2000, č. 1, s. 14-19.
- TINKOVÁ Daniela, *The suicide, his body and his soul in the age of reason. Remarks on the transformation of the conception of „crime“ and on the process of „depenalization“*, in: Václav Bůžek – Dana Štefanová (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, České Budějovice 2001 (= OH 9), s. 295 – 324.
- TINKOVÁ Daniela, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenecké Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133-172.

- TINKOVÁ Daniela, *Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvětské společnosti*, ČČH 101, 2003, s. 27 – 76
- TINKOVÁ Daniela, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.
- TINKOVÁ Daniela, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men´s history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: Kateřina Čadková – Milena Lenderová – Jana Stráníková (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*, Pardubice 2006, s. 19-32.
- TINKOVÁ Daniela, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvětské době*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006 (= OH 11), s. 569-599.
- TINKOVÁ Daniela, *Tělo – věda – historie. K otázce formování „moderního“ těla v historiografii a novověké vědě*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2008, s. 13-52.
- TLAPÁK Josef, *K některým otázkám poddanské nezákupní držby v Čechách v 16. a 18. století*, PHS 19, 1975, s. 177-209.
- TODD Margo, *The Culture of Protestantism in Early Modern Scotland*, New Haven – London 2002.
- TOCH Michael, *Schimpfwörter im Dorf des Spätmittelalters*, MIÖG 101, 1993, s. 311-327.
- TOMAN Jan, *Zvíkov a Orlík v době českého stavovského povstání 1618 – 1622*, JSH 37, 1968, s. 160-173.
- TOMEK Václav Vladivoj, *Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.*, Praha 1868.
- TÖNNIES Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Kommunismus und des Sozialismus als empirischer Kulturformen*, Leipzig 1883.
- TÖPFER Thomas, *Gab es „Bildungslandschaften“ im Alten Reich? Dimensionen und Möglichkeiten einer aktuellen Kategorie der frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte am Beispiel Mitteldeutschlands*, Jahrbuch für Universitätsgeschichte 9, 2006, s. 101-1125.
- TROJAN Jan, *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17. – 19. století. Jejich sociální postavení, společenská funkce a význam ve vývoji národní hudební kultury*, Brno 2000.
- TYWONIAK Jiří, *Ústřední správa choťkovských statků a její archiv*, SAP 23, 1973, s. 3–105.
- TŘEŠTÍK DUŠAN, *Dějiny jako dějiny spolčnosti nebo jako dějiny kultur*, DaS 24, 2001, č. 4, s. 29-33.
- TŘÍŠKA Karel, *Založení zbudovského rybníka*, ČSPS 63, 1955, s. 169-174.

- TŘÍSKA Karel, *Vývoj černínské ústřední správy*, SAP 18, 1968, s. 363-376.
- TURNER David M., *Fashioning Adultery. Gender, Sex and Civility 1660 - 1740*, Cambridge 2000.
- ULBRICHT Claudia, „Kriminalität“ und „Weiblichkeit“ in der Frühen Neuzeit. *Kritische Bemerkungen zum Forschungsstand*, in: Martina Althoff – Sybille Kappel (edd.), *Geschlechterverhältnis und Kriminologie*, Weinheim 1995, s. 208-220.
- ULBRICHT Claudia – JARZEBOWSKI Claudia – HOHKAMP Michael (edd.), *Gewalt in der Frühen Neuzeit. Beitrag zur 5. Tagung der Arbeitsgemeinschaft Frühe Neuzeit im VHD*, Berlin 2005.
- ULBRICHT Otto, *Mikrogeschichte: Versuch einer Vorstellung*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 45, 1994, s. 347-365.
- ULBRICHT Otto (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995.
- ULBRICHT Otto, *Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel*, in: Winfried Schulze (ed.), *Ego-Dokumente, Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 149-174.
- ÚLOVEC Jiří, *Tvrz ve Zvíkově*, *Výběr* 39, č. 3, 2002, s. 178-179.
- URFUS Valentin, *Rektor pražské univerzity Jan Jindřich Turba a jeho rodina (K postavení právnické inteligence a úřednické šlechty v pobělohorských Čechách)*, *AUC – Philosophica et Historica* 24, 1984, s. 41-53.
- VALENTINISCH Belfried, *Fahndungs-, Gerichts- und Strafvollzugsakten als Quelle zur Alltagsgeschichte des Barockzeitalters*, in: Othmar Pickl – Helmuth Feigl (edd.), *Methode und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock*, Wien 1992, s. 69-89.
- VÁLKA Josef, *K současnému stavu otázky „druhého nevolnictví“ ve středoevropských zemích*, *ČMM*, 1954, S. 179-220
- VÁLKA Josef, „Zrušení nevolnictví“ roku 1781 (*Termín a skutečnost v dějinách a historiografii*), *Jižní Morava* 17, 1981, s. 110-121.
- VÁLKA Josef, *Sedláci a moc*, *Dějiny a současnost* 16, 1994, č. 3, s. 27-31; č. 4, s. 16-21.
- VÁLKA Josef, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace a baroka*, Brno 1995.
- VÁLKA Josef, *Společnost a kultura baroka na Moravě*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík – Josef Válka (edd.), *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 14-41.

- VÁLKA Josef, *Středověké kořeny mocenského dualismu panovníka a obce (Historiografické aspekty diskusí o „absolutismu“)*, ČMM 123, 2004, s. 311-335.
- VÁLKA Josef, *Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu III*, ČMM 125, 2006, s. 343-365.
- VÁLKA Josef, *Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu III*. ČMM 125, 2006, s. 343-365.
- VÁLKA Josef, *Myšlení a obraz v dějinách kultury. ... studie, eseje, reflexe ...*, Brno 2009.
- VANĚČEK Václav, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1970.
- VAŠEK Václav, *Historie kraje lišovského*, Strakonice 1941.
- VELKOVÁ Alice, *Staatliche Eingreifen in die Beziehung zwischen Gutsherrschaft und Untertanen. Zur Erbrecht und ländlicher Familienskultur in Westböhmen an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat im Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 152-176.
- VELKOVÁ Alice, *Sociální stratifikace venkova na přelomu 18. a 19. století*, Studie k sociálním dějinám 10, 2002, s. 53-66.
- VELKOVÁ Alice, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. Pardubické bienále 4. – 5. dubna 2002, Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 5 (2002), Pardubice 2003, s. 205-227.
- VELKOVÁ Alice, *Proměny venkovské společnosti v letech 1700-1850*, ČČH 105, 2007, s. 809-857.
- VELKOVÁ Alice, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. století a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.
- VOCELKA Karl, *Überlegung zum Phänomen der „Sozialdisziplinierung“ in der Habsburgermonarchie*, in: Daniel Erlach – Markus Reisenleitner – Karl Vocelka (edd.), *Privatisierung der triebe? Sexualität in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1994, s. 31-45.
- VOCELKA Karl, *„Public Opinion and the Phenomen of „Sozialdisziplinierung“ in the Habsburg Monarchy*, in: Charles W. Ingrao (ed.), *State and Society in Early Modern Austria*. In Memoriam Volker Press, Indiana 1994, s. 119-141.
- VOGEL Sabine, *Sozialdisziplinierung als Forschungsbegriff?*, Frühneuzeit-Info 8, 1997, s. 190-194.

- VOLF Miloslav, *Jihočeské bojiště v prvních měsících českého povstání roku 1618*, JSH 29, 1960, s. 1-4, 18-22, 82-92.
- VOLF Miloslav, *Válka v jižních Čechách v zimě a na jaře 1618-1619*, JSH 30, 1961, s. 24-43.
- VOLF Miloslav, *Bitva u Velkého Záblatí a její následky*, JSH 31, 1962, s. 125-128.
- VOLF Miloslav, *Druhá polovina roku na jihočeských bojištích*, JSH 32, 1963, s. 79-91.
- VOLF Miloslav, *Zásahy ozbrojených houfů do stavovského povstání 1618-1620*, JSH 33, 1964, s. 1-11.
- VOLF Miloslav, *Jižní Čechy v létě 1620 a příprava konečného střetnutí*, JSH 35, 1966, s. 8-32.
- VOREL Petr, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999.
- VYHLÍDAL Zdeněk, *Pandur Trenk. Vzestup a pád legendárního velitele ve službách Marie Terezie*, Olomouc 2001.
- WALKER Garthine, *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*, Cambridge 2003.
- WEATHERFORD John, *Crime and Punishment in the England of Shakespeare and Milton, 1570-1640*, London 2001.
- WEBER Mathias, *Disziplinierung und Widerstand. Obrigkeit und Bauern in Schlesien 1500-1700*, in: Jan PETERS (ed.), *Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften*, München 1995 (=Historische Zeitschrift, Beiheft 18), s. 419-438.
- WEBER Mathias, *Städtische Disziplinierungsbestrebungen durch Polizeiordnungen und Mechanismen ihrer Durchsetzung – Regionalstudie Schlesien*, in: Michael Stolleis – Karl Härter – Lothar Schilling (edd.), *Policey im Europa der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1996, s. 333-376.
- WEBER Mathias, *Die Schlesischen Polizei- und Landesordnungen der Frühen Neuzeit*, Köln 1996.
- WEBER Matthias, *Bereitwillig belebte Sozialdisziplinierung? Das funktionale System der Polizeiordnungen im 16. und 17. Jahrhundert*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Germanische Abteilung 115, 1998, s. 420-440.
- WEBER Mathias, *„Anzeige“ und „Denunciation“ in der frühneuzeitlichen Policygesetzgebung*, in: Karl Härter (ed.), *Policy und frühneuzeitliche Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000, s. 583-609.

- WETTMANN-JUNGBLUT Peter, *Penal Law and Criminality in Southwestern Germany. Forms, Patterns and Developments, 1200-1800*, in: Xavier Rousseaux – René Lévy (edd.), *Le Penal dans Tous Ses Etats. Justice, Etats et Sociétés en Europe (XIIe – XXe siècles)*, Bruxelles 1997, s. 25-46.
- WETTMANN-JUNGBLUT Petr, *Der nächste Weg zum Galgen? Studien zur Eigentumskriminalität in Südwestdeutschland 1550-1850*, Saarbrücken 1997.
- WETTMANN-JUNGBLUT Peter, *Von Robin Hood zu Jack the Ripper. Kriminalität und Strafrecht in England vom 14. bis 19. Jahrhundert*, in: Andreas Blauert - Gerd Schwerhoff (edd.), *Kriminalitätsgeschichte. Beiträge zur Sozial- und Kulturgeschichte der Vormoderne*, Konstanz 2000, s. 69-88.
- WEYRAUCH Erdmann, *Die politische Führungsschicht Kitzingens vornehmlich im 16. Jahrhundert*, in: Ingrid Báthori – Erdmann Weyrauch (edd.), *Die bürgerliche Elite der Stadt Kitzingen*, Stuttgart 1982, s. 205-275.
- WIEBEL Eva – BLAUERT Andreas, *Gauner- und Diebslisten, Unterschichten- und Randgruppenkriminalität in den Augen des Absolutistischen Staates*, in: Mark Häberlein (ed.), *Devianz, Widerstand und Herrschaftspraxis in der Vormoderne. Studien zur Konflikte im südwestdeutschen Raum (15. – 18. Jahrhundert)*, Konstanz 1992, s. 67-96.
- WIENER Martin J., *Reconstruction the Criminal, Culture, Law and Policy in England, 1830-1914*, Cambridge - New York 1990.
- WIENFORT Monika, *Patrimonialgerichte in Preußen. Ländliche Gesellschaft und bürgerliches Recht 1770-1848/9*, Göttingen 2001.
- WILLOWEIT Dietmar, *Kommunale Genossenschaften als Träger des Rechts in Mitteleuropa*, in: Peter Blickle (ed.), *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein struktureller Vergleich*, München 1991, s. 403-424.
- WINKELBAUER Thomas, *Herren und Holden. Die niederösterreichischen Adeligen und ihre Untertanen im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Adel im Wandel. Politik, Kultur, Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 73-79, 80-87.
- WINKELBAUER Thomas, „Und sollen sich die Parteien gütlich miteinander vertragen“. *Zur Behandlung von Streitigkeiten und von „Injurien“ vor den Patrimonialgerichten in Ober- und Niederösterreich in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanische Abteilung* 109, 1992, s. 129-158.
- WINKELBAUER Thomas, *Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern in 16. und 17. Jahrhundert*, *ZHF* 19, 1992, s. 317 – 339.

- WINKELBAUER Thomas, *Grundherrschaft; Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung in Böhmen, Mähren und Österreich unter Enns im 16. Und 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Arno Strohmeier (edd.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*, Stuttgart 1999, s. 307-338.
- WINKELBAUER Thomas, *Ständefreiheiten und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter I.-II.*, Wien 2003.
- WINKELBAUER Thomas, *Instruktion für Herrschaftsbeamte und grundherrliche Ordnungen in den österreichischen und böhmischen Ländern*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.-18. Jahrhundert)*, Wien – München 2004, s. 409-427.
- WINTER Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II.*, Praha 1892.
- WOITSCHOVÁ Klára, *Ortelní manuály a knihy protokolů apelačního soudu v Praze z let 1548-1783*, *Paginae historie* 16, 2008, s. 545-558.
- WOLF Adam, *Geschichtliche Bilder aus Österreich II*, Wien 1878-1880.
- WRINGHTSON Keith, *Two Concepts of Order: Justice, Constables and Jurymen in Seventeenth-Century England*, in: John Brewer – John Styles (edd.), *An Ungovernable People: The English and the Law in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, London 1980, s. 21-46.
- WUNDER Heide, „*Weibliche Kriminalität*“ *in der Frühen Neuzeit. Überlegung aus der Sicht der Geschlechtsgeschichte*, in: Ulbricht Otto (ed.), *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1995, s. 39-61.
- WÜST Wolfgang, *Die „gute“ Policey im Reichskreis. Zur frühmodernen Normensetzung in der Kernregionen des Alten Reichs III. Die „gute“ Policey im Bayerischen Reichkreis und in der Oberpfalz*, Berlin 2004.
- ZÁLOHA Jiří, *Schwarzenbergové a jižní Čechy*, b. m., 1979.
- ZÁLOHA Jiří, *Die Schwarzenbergische Hofkanzlei*, *Schwarzenbergischer Almanach* 38, 1990, 415-420.
- ZACH Krista, *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, Münster 2004.
- ZDICHYNEC Jan, *Přístupy k výzkumu ženských klášterů kontemplativních řeholí v raném novověku*, in: Martin Nodl – Daniela Tinková (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007, s. 95-135, zde zejm. s. 113-114.

- ZEDLER Johann Heinrich, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon* 47, Leipzig-Halle 1746.
- ZEEDEN Ernst Walter, *Entstehung der Konfessionen. Grundlagen und Formen der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubensämpfe*, München – Wien 1965.
- ZEITLHOFER Herman, *Sozialhistorische Aspekte des Heiratsverhaltens. Die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Hohenfurth) 1650-1840*. in: Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 257-276.
- ZEMAN Martin, *Prácheňsko ve světle farářských relací. Církevní správa a náboženský život na přelomu 17. a 18. století*, JSH72, 2003, s. 14-34.

VI. Seznam zkratk

AČ	Archiv český
AM	Archiv města
Annales E. S. C.	Annales. Économies – Sociétés - Civilisations
AS	Apelační soud
AUC Phil. Et Hist.	Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica
AT	Archivum Trebonense
Bd.	Band
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého muzea
ČMM	Časopis Matice moravské
čl.	článek
ČsČH	Československý časopis historický
ČSPS	Časopis společnosti přátel starožitností
ĐaS	Dějiny a současnost
DP	Documenta Pragensia
FF	Filozofická fakulta
FHB	Folia historica Bohemica
fol.	folium
GA	Germanische Abteilung
GG	Geschichte und Gesellschaft
HA	Historische Anthropologie
HD	Historická demografie
HZ	Historische Zeitschrift

inv. č.	inventární číslo
JSH	Jihočeský sborník historický
JU	Jihočeské univerzita
kgm	kopa grošů míšeňských
kol.	kolektiv
kr.	krejcar
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte
MU	Masarykova univerzita
OH	Opera historica
p.	původ
pag.	pagina
PHS	Právně historické studie
ps.	panství
RA	Rodinný archiv
rkp.	Rukopis
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOKA	Státní okresní archiv
SSH	Středočeský sborník historický
SÚAr	Státní ústřední archiv
SVPP	Sborník vlastivědných prací Podblanicka
Tab.	Tabulka
u. a.	und andere
UK	Univerzita Karlova
Vs	Velkostatek
zejm.	zejména
ZHF	Zeitschrift für historische Forschung
zl.	zlatý
zl. rýn.	zlatý rýnský
zl. uh.	zlatý uherský
ZRG	Zeitschrift für Rechtsgeschichte
л	kopa

VII. Přílohy

Tabulka č.1: Ekonomická bilance panství Hluboká nad Vltavou, 1666-1766

Rok	Příjmy ¹¹⁸² (zlatých)	Výdaje (zlatých)	Odvody do knížecí pokladny
1666	36 344	38 591	27 400
1677	41 912	44 667	25 286
1686	52 403	51 173	26 000
1696	59 896	56 196	34 000
1706	55 912	57 339	36 000
1716	88 404	83 641	-
1726	75 282	79 663	34 215
1736	55 150	57 525	25 258
1746	63 686	65 646	22 710
1756	60 842	61 506	32 500
1766	77 889	78 072	23 716

¹¹⁸² Částka uvádí jen čisté hospodářské výnosy z panství, nezahrnuje prostředky za vybrané dlužné pohledávky ani finanční přebytek z předchozích let.

Tabulka č. 2.¹¹⁸³ **Profesní struktura obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou – 1653, 1757**

Profese	1654					1757				
	Městečka				Vesnice	Městečka				Vesn
	Podhradí	Purkarec	Adamov	Lišov	69 lokalit	Podhradí	Purkarec	Adamov	Lišov	73 lokalit
1. potravinářské										
pekař	1		2	2		4		1	3	2
řezník		1	1	1		6	1	3	5	5
sládek				1						
2. oděvní a obuvnické										
kožešník										
krejčí	1		3	4		8		3	10	28
punčochář						1			2	
švec			2	6		6		2	8	15
3. textilní										
soukeník						1			1	
tkadlec	1		1	2		10		9	17	16
4. kovodělné										
cínař								2		
kovář			1	2		3	1	1	4	38
soustružník										
zámečník						3				1

¹¹⁸³ Údaje v následujících tabulkách převzaty z J. GRULICH – P. MATLAS, *The mentality of the rural population in the light of material culture (south Bohemia, seventeenth and eighteenth centuries)*, *Historica* 14, 2010, s. 172 - 178.

5.dřevozpracující										
bednář			1	2		3			2	
kolář				1		3			2	1
tesař			1			4		1		5
truhlář	1					2			1	
6. kožedělné										
koželuh				2		1			3	
řemenář						2				
sedlák						1				
7. stavební a zpracování zeminy										
cihlář						2				
hrnčář						3			1	
kameník								2		
zedník			2			10		6	2	
8. obchod										
forman	1				2					
hostinský			1	1						
obchodník						4				
šmejdář										
výčep pálenky										
výčep piva										
výčep vína										
9. různé										
havíř			2							
fišmistr	1									
knihař						1				

krčmář					1					
malíř									1	
mlynář					1		1			
mydlář						1			1	
provazník						1				
rybář						2				
sklenář						1				
učitel						1				
varhaník						1				
vodárník						1				
vorař				1						
zahradník						1				

Tabulka č.4: Využití půdy v závislosti na počtech chovaného dobytka na panství Hluboká nad Vltavou, 1653-1654

Obdělávaná půda (strychy)		Neobdělávaná půda	Potahy		Dobytek			
ozim	jař		koně	voli	krávy	jalovice	ovce	prasata
6955	5327,50	22459	270	1992	2370	2679	5482	2832

Tabulka č.5: Rozlohy obdělávaných polností na panství Hluboká nad Vltavou, 1757

Využitá půda (ozim, jař)			Nevyužitá půda (úhor, lada, porostlina)		
sedláci	chalupníci	zahradníci	sedláci	chalupníci	zahradníci

Rozlohy obdělávaných polí (strychy)					
do 1	1,1-5	5,1-15	15,1-30	30,1-60	přes 60
52	54	241	176	437	241

Tabulka č. 6: Socioprofesionální struktura v závislosti na využití půdy, 1653-1654

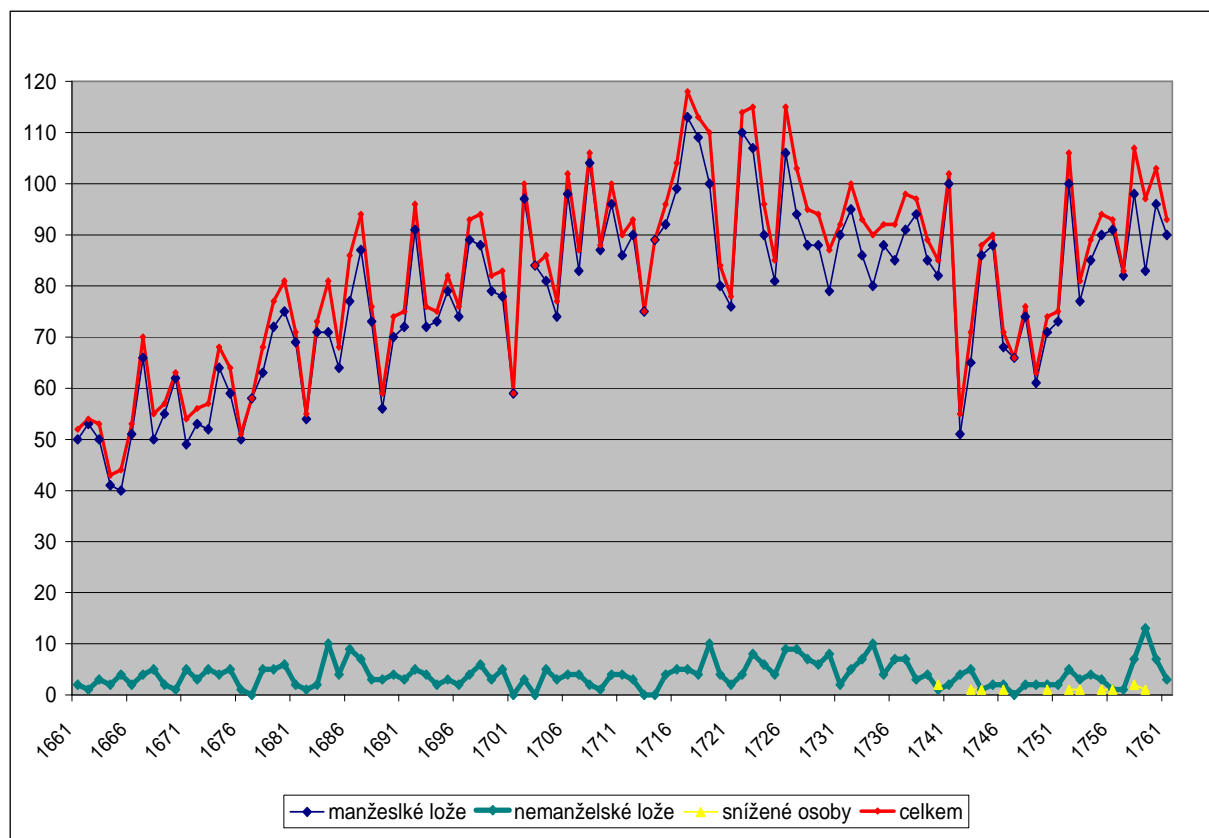
a měšťané			a měšťané		
536	88	86	254	14	212

Tabulka č. 7 Struktura delikvence projednávané před patrimoniálním soudem panství Hluboká nad Vltavou, 1694-1731

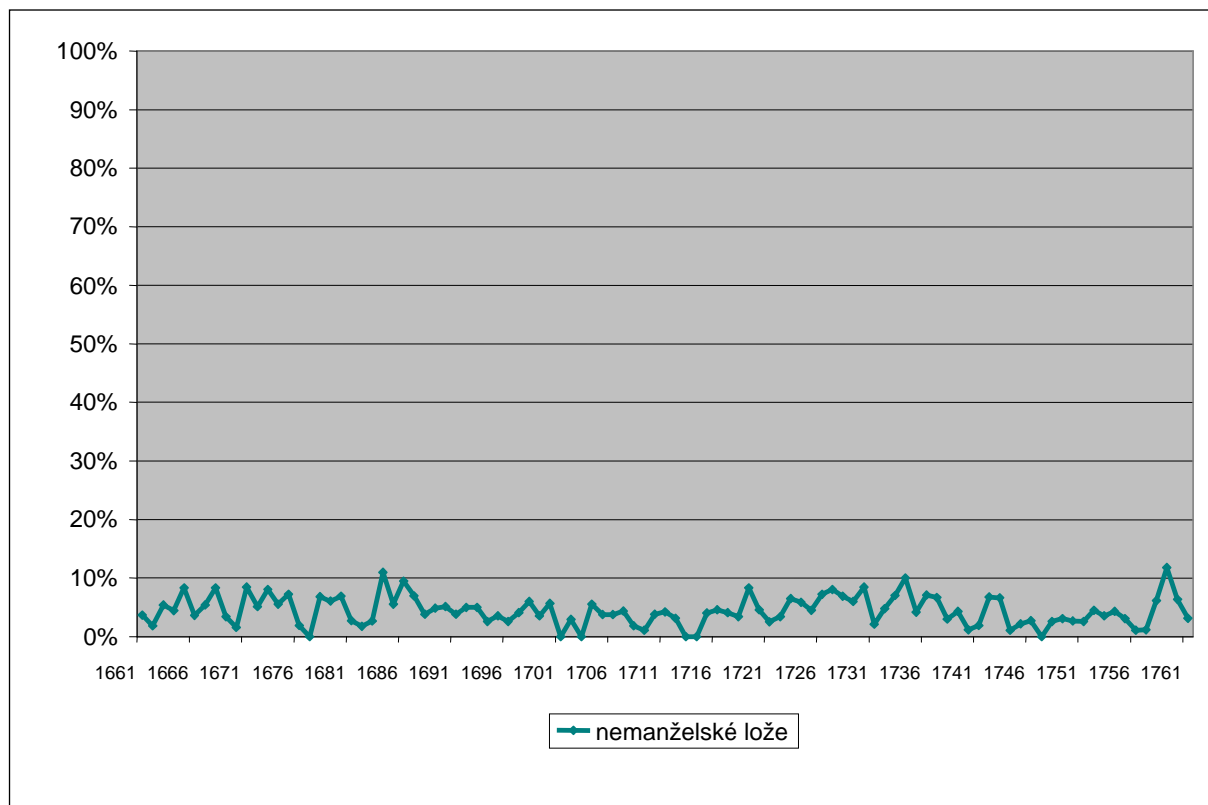
Trestné činy proti	Počet případů ¹¹⁸⁴	Počet případů v %
A. – oficiální ideologii	7 (1+6)	2 (0,3+1,7)
B – panovníkovi a státnímu zřízení	6 (5+1)	1,7 (1,5+0,3)
C - pozemkové administrativě	120 (107+13)	35 (31,2+3,8)
D – místní administrativě	7 (1+6)	2 (0,3+1,7)
E – životu a zdraví	28 (18+10)	8,2 (5,2+3)
F – majetku	56 (47+9)	16,3 (13,7+2,6)
G – cti	34 (24+10)	10 (7+3)
H – mravopolečnosti	138 (131+7)	40,2 (38,2+2)
Nezařazené	9	2,6
Celkem	343 (343+62)	100 (100+18)

¹¹⁸⁴ V závorce uveden nejprve počet jednoznačně určených případů této kategorie. Druhý údaj označuje případy, které se vyskytly v kombinaci s případy z jiné kategorie.

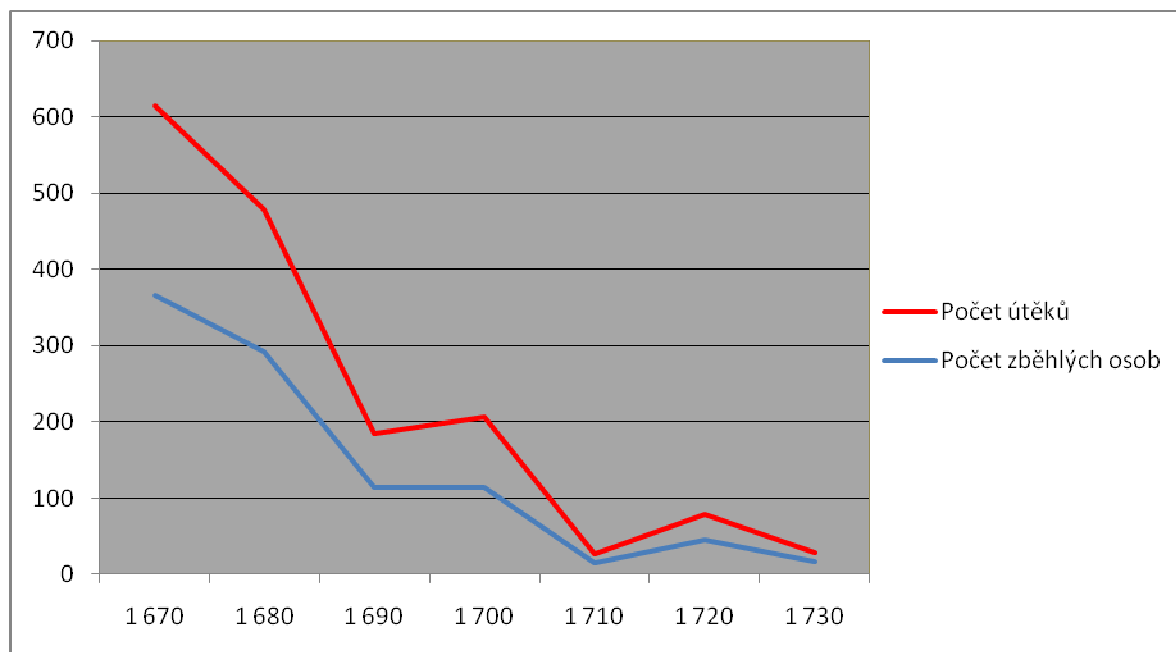
Graf č. 1: Počet narozených ve farnosti Hosín, 1661-1765

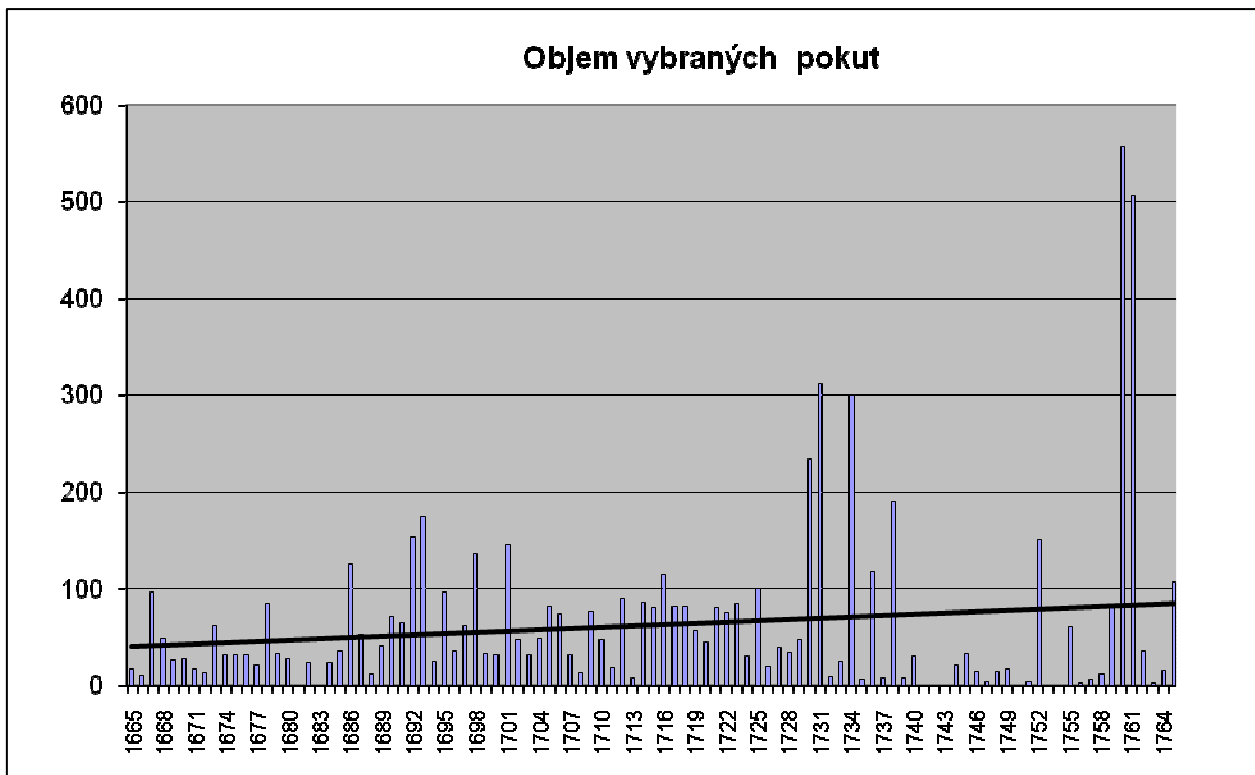
Graf č. 2: Procento nemanželských narozených dětí ve farnosti Hosín, 1661-1765

Graf č. 3: Vývoj ilegální migrace na panství Hluboká nad Vltavou, 1670-1730

Graf č. 4: Objem vybraných pokut na panství Hluboká nad Vltavou, 1665-1765

Graf č. 5: Počet vybraných pokut

